

ISSN: 1307-914x
e-ISSN: 2979-9368

GAZİ TÜRKİYAT

TÜRKİYAT

32

BAHAR 2023

GAZİ TÜRKİYAT, BAHAR 2023 / 32

ISSN: 1307-914X, e-ISSN: 2979-9368

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ, ANKARA, 2023

SAHİBİ / Owner

AHBV Üniversitesi Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi Adına

REKTÖR PROF. DR. YUSUF TEKİN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / Editorial Director

PROF. DR. HABİBE YAZICI ERSOY

BAŞ EDITÖR / Editor

PROF. DR. HABİBE YAZICI ERSOY

EDİTÖRLER/ Assistants of Editor

DOÇ. DR. DİLEK TÜRKİYILMAZ

DOÇ. DR. BİLAL KOÇ

DOÇ. DR. HÜSEYİN YILDIZ

DR. ÖĞR. ÜYESİ FATMA ŞENYÜZ

YAYIN DANIŞMA KURULU / Publication Board of Overseers

PROF. DR. ŞÜKRÜ HALUK AKALIN [TÜRKİYE] • PROF. DR. ERCAN ALKAYA [TÜRKİYE] • PROF. DR. ZEYNEP BAĞLAN ÖZER [TÜRKİYE] • PROF. DR. HAYATİ BEŞİRLİ [TÜRKİYE] • PROF. DR. UWE BLAESİNG [HOLLANDA] • PROF. DR. HALİL ÇELTİK [TÜRKİYE] • PROF. DR. İBRAHİM DİLEK [TÜRKİYE] • PROF. DR. İLHAMİ DURMUŞ [TÜRKİYE] • PROF. DR. AHMET BİCAN ERCİLASUN [TÜRKİYE] • PROF. DR. KONURALP ERCİLASUN [TÜRKİYE] • PROF. DR. DİLEK ERGÖNENÇ • PROF. DR. REŞAT GENÇ [TÜRKİYE] • PROF. DR. GÜRER GÜLSEVİN [TÜRKİYE] • PROF. DR. NECDET HAYTA [TÜRKİYE] • PROF. DR. AYGÜL İSİMAKOVA [KAZAKİSTAN] • PROF. DR. ALİMCAN İNAYET [TÜRKİYE] • PROF. DR. HENRYK JANKOWSKI [POLONYA] • PROF. DR. NESRİN KARACA [TÜRKİYE] • PROF. DR. LEYLÂ KARAHAN [TÜRKİYE] • PROF. DR. HÜLYA KASAPOĞLU ÇENGEL [TÜRKİYE] • PROF. DR. BARBARA KELLNER-HEINKELE [ALMANYA] • PROF. DR. FİRDAUS KHİSAMİTDİNOVA [RUSYA FEDARASYONU] • PROF. DR. M. FATİH KIRIŞÇIOĞLU [TÜRKİYE] • PROF. DR. TİMUR KOCAOĞLU [ÖZBEKİSTAN] • PROF. DR. K. YAŞAR KOPRAMAN [TÜRKİYE] • PROF. DR. GULBANU KOSIMOVA [KAZAKİSTAN] • PROF. DR. ORHAN KURTOĞLU [TÜRKİYE] • PROF. DR. M. ÖCAL OĞUZ [TÜRKİYE] • PROF. DR. MUSTAFA ÖNER [TÜRKİYE] • PROF. DR. ÇETİN PEKACAR [TÜRKİYE] • PROF. DR. NAZİM HİKMET POLAT [TÜRKİYE] • PROF. DR. FATİH SAKALLI [TÜRKİYE] • PROF. DR. OSMAN FİKRİ SERTKAYA [TÜRKİYE] • PROF. DR. HASAN ŞENER [TÜRKİYE] • PROF. DR. HALE ŞİVGİN [TÜRKİYE] • PROF. DR. SOYALP TAMÇELİK [TÜRKİYE] • PROF. DR. FUNDA TOPRAK [TÜRKİYE] • PROF. DR. REFİK TURAN [TÜRKİYE] • PROF. DR. F. AHSEN TURAN [TÜRKİYE] • PROF. DR. MUSTAFA TURAN [TÜRKİYE] • PROF. DR. GABİT TUYAKBAY [KAZAKİSTAN] • PROF. DR. BAHRETTİN USMONOV [ÖZBEKİSTAN] • PROF. DR. MİRA VİKTOROVNA BAVUU-SYURYUN [RUSYA FEDARASYONU] • PROF. DR. ANNA VİLADİMİROVNA DYBO [RUSYA FEDARASYONU] • PROF. DR. NACİYE YILDIZ [TÜRKİYE] • PROF. DR. ALFİYA YUSUPOVA [RUSYA FEDARASYONU] • PROF. DR. KÜRŞAD ZORLU [TÜRKİYE] • DOÇ. DR. GOZAL MUHAMMADJONOVA [ÖZBEKİSTAN] • DOÇ. DR. EVRİM ÖLÇER ÖZİNEL [TÜRKİYE] • DOÇ. DR. TÜMEN SOMUNCUOĞLU [TÜRKİYE]

YAYIN KURULU ÜYELERİ / Members of Editorial Board

PROF. DR. HABİBE YAZICI ERSOY • PROF. DR. GÜLJANAT KURMANGALIYEVA ERCİLASUN • DOÇ. DR. TÜMEN SOMUNCUOĞLU • DOÇ. DR. DİLEK TÜRKİYILMAZ • DOÇ. DR. HÜSEYİN YILDIZ • DOÇ. DR. BİLAL KOÇ • DOÇ. DR. DİNÇER APAYDIN • DR. ÖĞR. ÜYESİ FATMA ŞENYÜZ • ARŞ. GÖR. DR. FULYA AKMAN • ARŞ. GÖR. TUĞÇE NUR KESİN •

İNGİLİZCE EDITÖRÜ / Editor for English

DOÇ. DR. GÜVEN MENGÜ

KAPAK TASARIMI VE İÇ TASARIM / Design By

DOÇ. DR. HÜSEYİN YILDIZ

BASIM YERİ / Printed By: Reklamcı Promosyon Ve Tanıtım

Hizmetleri İth. İhr. San. Tic. Ltd. Şti. İvedik O.S.B. 1354.

Cadde 1372. Sokak No: 32, İvedik-Yenimahalle / ANKARA

DERGİ E-POSTA

gaziturkiyat@gmail.com

DERGİ WEB

<https://hacibayram.edu.tr/turkiyat>

0	SUNUŞ	I-II
MAKALELER / Articles		
1	İSTANBUL'UN FETHİNDE GEMİLERİN KARADAN YÜRÜTÜLMESİNİN ARKA PLANI <i>The Background of the Transportation of Ships from Land during the Conquest of Istanbul</i> Refik TURAN-Serhat ALTINKAYNAK	1-11
2	{-mak} vardı ve {-mak} varmış YAPILARININ KIPLİK ANLAMLARI ÜZERİNE <i>On the Modality Meanings of {-mak} vardı and {-mak} varmış</i> Talat DİNAR	13-24
3	GÜNAH VE TÖVBE: BUDİST EDEBİYATA İLİŞKİN ESKİ UYGURCA FRAGMANLAR <i>Sin and Confession: Old Uyghur Fragments on Buddhist Literature</i> Uğur UZUNKAYA	25-50
4	TANPINAR'IN BATILI BİR ÇELİŞKİYİ TEMELLÜKÜ: MONSIEUR TESTE VE YAHYA KEMAL <i>Tanpınar's Appropriation of a Western Contradiction: Monsieur Teste and Yahya Kemal</i> Adem POLAT	51-60
5	SAHA (YAKUT) TÜRKÇESİNDE YETERLİLİK KATEGORİSİ <i>Dynamic Modality Category in Sakha (Yakut) Turkic</i> Doğan ÇOLAK	61-80
6	KAMP ARKADAŞLARI ADLI ESERDEKİ KÜLTÜREL ÖGELERİN ÇEVİRİSİNİN PETER NEWMARK'IN ÇEVİRİ STRATEJİLERİ İŞİĞİNDE İNCELENMESİ <i>A Study on the Translation of Cultural Elements in Kamp Arkadaşları in the Light of Peter Newmark's Translation Strategies</i> Aslı GÜZELEL- F. Büşra SÜVERDEM	81-99
7	ŞABAN TEOMAN DURALI'NIN TÜRKİYE NOTLARI <i>Şaban Teoman Duralı's Notes on Turkey</i> Güngör GÖÇER	101-119

8	BİLGİ KİPLİĞİNDE ANLAMI OLUŞTURAN TEMEL ÜNSURLAR <i>Main Elements that Constitute the Meaning in Epistemic Modality</i> Hatice SAAT	121-139
9	SÜLEYMAN CELÂLEDDİN'İN BİLİNMEYEN BİR ESERİ: ŞÜKRİYYE <i>An Unknown Work of Süleyman Celâleddin: Şükriyye</i> Mehmet Yunus YAZICI	141-154
10	XUEYANTUO KAĞANLIĞININ YIKILIŞ SEBEPLERİ <i>Reasons of the Fall of the Xueyantuo Khaganate</i> Gökay YAVRUCUK	155-167
11	TÜRKLERDE ERKEK HÜKÜMDARLARIN KÜPE TAKMA ÂDETİNE BİR ÖRNEK: BABÜR İMPARATORU CİHANGİR ŞAH <i>An example of Turkish Male Ruler's custom to wear earrings: Babur Emperor Cihangir Shah</i> Vedat MERAL	169-178
12	NEVÂYÎ'NİN HAYRETÜ'L-EBRÂR ADLI MESNEVİSİNDE GEÇEN OLUMLU İNSAN TIPLERİ <i>Positive People Types in Nevayi's Mathnawi Named Hayretu'l-Ebrar</i> Fatma KILIÇ	179-195
13	XVI. YÜZYILDA ŞİİRİ KINAMA VE SAVUNMA: KINALIZÂDE HASAN ÇELEBİ'NİN İTÂB-GÛNE TEZKİRESİ ÜZERİNE <i>Censure and Defense of Poetry in the Sixteenth Century: On the İtâb-güne Tezkiresi (Reprimanding Biographical Memoir) by Kınalızâde Hasan Çelebi</i> Yaprak TOMRUK	197-215
DEĞERLENDİRME VE TANITMALAR / Reviews		
14	BAŞKURT TARİHİ Molla Münir Hادیev (2022). Başkurt Tarihi (haz. Zafer Sever). İstanbul: Ötüken Neşriyat. 128 s. ISBN: 978-625-408-263-4 Zeynep AKARSLAN	219-221
15	EDİM BİLİMİ BAKIŞ AÇISIYLA KUTADGU BİLİG Yaylagül Üstünel, Özen (2020). Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 288 s. ISBN:978-975-17- 4548-4 Hanife YAMAN	223-232

16	BİLGE KAĞAN'IN VASIYETİ	233-235
	Taşagül, Ahmet (2020). Bilge Kağan'ın Vasiyeti. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık. 96 s. ISBN: 978-605-9521-67-3	
	Hüseyin BÖREKÇİ	
17	BERGAMA KOZAK YÖRESİ AĞZI	237-240
	Şaziye Dinçer Bahadır (2022). Bergama Kozak Yöresi Ağzı. Erzurum: Fenomen Yayınları. 289 s. ISBN: 978-625-7351-39-3	
	İsmet KARACA	
18	İRAN'DA MODERNLEŞMENİN AYAK SESLERİ MİRZA MELKUM HAN VE FAALİYETLERİ	241-244
	Devebakan, M. (2023). İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri. İstanbul: Selenge Yayınları. 168 s. ISBN: 625-696-718-2	
	Tuğçe Nur KESİN	
	ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI / Ethical Principles and Publication Policy	245-249
	YAZIM KURALLARI / Writing Rules	251-255

SUNUŞ

Gazi Türkiyat Dergisinin kıymetli okurları,

Dergimizin 32. sayısını (BAHAR/2023) sizlerle paylaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezinin yayın organı olan dergimiz bugüne kadar olduğu gibi bu sayısı ve bundan sonraki sayıları ile sizlere, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan ve uzun bir tarihî geçmişe sahip bulunan Türk dünyasında, Türk tarih ve kültür varlığı ile bu varlığın etkileşim içinde bulunduğu kültür ve dilleri içine alan; Türk dili, tarihi, edebiyatı, folkloru, etnografyası, sanatı vb. tüm alanlarda Türkiyat sahasına katkı getirecek özgün çalışmalar sunmaya devam edecektir.

Cumhuriyetimizin 100. yılında yayınladığımız bu sayımız ile Ulu Önder Mustafa Kemal Atatürk'ün ilkeleri ve gösterdiği yolda hizmet vermeye devam ediyor, daima alana katkı sağlayan, özgün yazılarımız ile karşınızda olmayı umut ediyoruz. 100. yılı en güzel, en şanlı şekilde kutlamayı planladığımız bu yılda, ülkemiz 6 Şubat 2023 tarihinde maalesef ki son derece üzücü, hepimizi derinden etkileyen elim deprem felaketi ile karşılaştı. Üst üste yaşanan bu felaketlerde yitirdiğimiz canlarımıza Allah'tan rahmet ve yakınlarını kaybedenlere sabır diliyor, depremden etkilenen tüm vatandaşlarımıza geçmiş olsun dilekelerimizi iletiyoruz. Allah ülkemize bir kere daha böyle büyük felaketleri göstermesin.

Dergimizin bu sayısında Osmanlı tarihi, anlam bilim, tarihî ve modern filoloji, edebiyat, kültür aktarımı alanlarında on iki araştırma makalesi ve beş yayın değerlendirme bulunmaktadır. 1453 İstanbul'un fethi için büyük önem arz eden gemilerin karadan yürütülmesi hadisesinin arka planının inceleme ve değerlendirmeleri ile başladığımız 32. sayımız, {-mAk} *vardı* ve {-mAk} *varmış* yapılarının kiplik anlamları; Eski Uygurca Budist edebiyatta temelde konusu suçların itirafı ve tövbe olan Eski Uygurca metin parçaları; Paul Valéry'nin *Monsieur Teste* adlı eseri ve Yahya Kemal doğrultusunda Tanpınar; yeterlilik kategorisinin Saha (Yakut) Türkçesindeki görünümü; *Kamp Arkadaşları* adlı eserdeki kültürel öğelerin çevirisinin Peter Newmark'ın çeviri stratejileri ışığında incelenmesi; Şaban Teoman Duralı'nın Türkiye Notları; Türkçede bilgi kipliğinde anlamı oluşturan temel unsurlar; Süleyman

Celâleddin'in *Şükriyye* adlı eseri; Babür İmparatoru Cihangir Şah örneğinden hareketle erkek bir Türk hükümdarın küpe takma âdetleri ve sebepleri; Nevâyî'nin *Hayretü'l-Ebrâr* adlı mesnevisinde geçen olumlu insan tipleri; Kınalızâde Hasan Çelebi'nin *İtâb-Gûne Tezkiresi* gibi araştırma yazılarından oluşmaktadır.

Elektronik ve basılı olarak yayımlanan *Gazi Türkiyat* Dergisi, TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmaktadır; ayrıca farklı indekslerin tarama kapsamına girme yönündeki girişimler de devam etmektedir.

Dergimize ve 32. sayımıza emek veren yazarlarımıza, hakemlerimize, derginin yayın aşamasına gelmesinde büyük bir özveriyle çalışan editör kurulumuzun üyeleri Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ, Doç. Dr. Bilal KOÇ, Doç. Dr. Hüseyin YILDIZ, Doç. Dr. Güven MENGÜ, Dr. Öğretim Üyesi Fatma ŞENYÜZ'e teşekkür ederim. Derginin yayımlanmasında desteklerini esirgemeyen Rektörümüz Prof. Dr. Sayın Yusuf TEKİN'e ve Üniversitemizin bilimsel dergilerinden sorumlu Rektör Yardımcımız Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU'na en içten teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Habibe YAZICI ERSOY

Baş Editör

GAZİ TÜRKİYAT
MAKALELER / *Articles*

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

Atf / Citation

TURAN, R., ALTINKAYNAK, S. (2023). "İstanbul'un Fethinde Gemilerin Karadan Yürütülmesinin Arka Planı". *Gazi Türkiyat*, 32: 1-11.

Geliş / Submitted 21.04.2023

Kabul / Accepted 14.05.2023

DOI 10.34189/gtd.32.001

İSTANBUL'UN FETHİNDE GEMİLERİN KARADAN YÜRÜTÜLMESİNİN ARKA PLANI

The Background of the Transportation of Ships from Land during the Conquest of Istanbul

Refik TURAN*

Serhat ALTINKAYNAK**

Öz

Gemilerin karadan yürütülmesi meselesi dünya tarihine bakıldığında örneklerine çok sık rastlanan bir hadise değildir. Denizcilik tarihi içerisinde gemilerin karadan yürütülerek veya taşınarak bir su kütesinden başka bir su kütesine atlatılması imkânların zorlanması olarak da görülebilir. Bu imkânların zorlanmasıyla ulaşılamayan yerlere ulaşmakta ve fethedilemeyen yerler de fethedilmektedir. Ancak bunu gerçekleştirmek coğrafyayı iyi bilmeyi; bilgi ve mühendisliği iyi kullanmayı ve yeterince insan gücüne sahip olmayı gerektirmektedir.

Türkiye Selçuklu Devleti ve Beylikler dönemi öncesinde gemilerin karadan yürütülmesi hadisesine dair örnekler bilinmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk döneminde gerçekleştirilen I. Haçlı Seferi esnasında Haçlılar, Bizans'ın gönderdiği hafif gemileri Kios (Gemlik)'tan İznik Gölü'ne karadan taşıyarak İznik'i ele geçirebilmişlerdir. Beylikler döneminde Aydınoğlu Gazi Umur Bey, gerçekleştirmiş olduğu bir seferinde yine karadan gemi yürütme veya taşıma faaliyeti gerçekleştirmiş ve başarı elde etmiştir. Yıllar sonra İstanbul kuşatması esnasında II. Mehmed'in kuvvetleri tarafından -bizzat onun projesi olarak- Marmara Denizi'nden Haliç'e gemiler karadan yürütülmüştür (21-22 Nisan 1453). İstanbul kuşatması esnasında gemilerin karadan yürütülmesi faaliyeti çok ustaca gerçekleştirilmiştir. Tarihte ilk kez gerçekleştirilmemiş olan bu faaliyetin kuvvetle muhtemel bir arka planı olmalıdır.

Anahtar Kelimeler: I. Haçlı seferi, İznik, Gazi Umur Bey, II. Mehmed, İstanbul'un fethi

Abstract

Transporting the ships from the land to float on the water is not an incident that is very common in the course of the history of the world. In maritime history, it can also be seen as forcing the means that the ships are evacuated from one water body to another water body by being moved or transported by land. With the difficulty of these possibilities,

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. rturan@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7013-3288

** Arş. Gör. Dr., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sinop/TÜRKİYE. saltinkaynak@sinop.edu.tr, ORCID: 0000-0002-2310-8394

inaccessible places are reached, and the places that cannot be conquered are also conquered. However, to realize this requires a good knowledge of geography, good use of knowledge and engineering, and enough manpower.

There are known examples of the incident of the transportation of ships from the land before the Seljuk State of Turkey and the Beyliks period. During the First Crusade in the first period of the Seljuk State of Turkey, the Crusaders were able to capture Iznik by transporting the lightweight ships sent by Byzantine State from Kios (Gemlik) to Lake Iznik from land. During the period of Beyliks, also Aydınoğlu Ghazi Umur Bey carried out a ship movement or transportation activity from land and reached success. Many years later, during the siege of Istanbul, ships were carried out by land from the Sea of Marmara to Haliç by Mehmed II.'s forces -as his personal project- (21st-22nd April 1453). During the siege of Istanbul, the activity of conducting ships from the land was carried out very skillfully. This activity, which has not been carried out for the first time in history, must have a highly probable background.

Keywords: First crusade, Iznik, Ghazi Umur Bey, Mehmed II, conquest of Istanbul

Giriş

İstanbul kuşatması esnasında gemilerin karadan yürütülmesi faaliyetinin Türkiye Selçuklu ve Beylikler dönemi öncesinde birçok kez örneklerini görmekteyiz. Peloponnesos Savaşları (MÖ 431-404) sırasında Spartalılar, Korinth kentinden yardım olarak Atina'nın Saron Körfezi'ne ulaşmayı hedeflemişlerdi. Onlar hedeflerine ulaşmak için Korinth kıstağındaki diolkos üzerinden gemileri karadan yürütmüşlerdi. Yine MÖ 398'de I. Dionysius, Batı Sicilya'daki önemli Kartaca şehri olan Motya'yı (Mozia) kuşatması esnasında gemileri karadan yürütmüştü. İtalya'nın güneyindeki liman şehri Taranto (Tarente) kuşatmasında Romalılar, Annibal (Hannibal) (MÖ 247-183)'in ordusu tarafından sıkıştırıldıklarında deniz tarafından Metapontum (Métaponte) adlı şehirden yardım alabiliyorlardı.¹ Annibal, bu bağlantıyı kesmek için gemileri sürükleyecek makinalar yaptı ve onları şehrin ortasından açık denize ulaştırdı. Yine Mithredates (Mithridat) ile yapılan savaşta Roma generali Lucullus, kuşatma altında olan Kyzikos (Cyzique)²'u kurtarmak için Manyas Gölü (Dascylitis) üzerindeki büyük bir kayığı araba üzerinde denize kadar taşıtmış ve kayığa bindirdiği askerleri deniz üzerinden şehre sokmuştu (Charles Texier 2002: 160, Kırpık 2005: 76). 626 yılında Sasani hükümdarı II. Hüsrev, Avarlar ile ittifak kurarak Konstantiniyye'yi kuşatmıştı. Bu kuşatmaya Slavların da Sasaniler tarafında katıldıkları bilinmektedir. Slavlar özellikle burada monoxyla adlı kano tarzı kayıklarını karadan yürüterek Haliç'e indirmişlerdi. Tarihî verilere daha ayrıntılı bakılırsa Türkiye Selçuklu ve Beylikler dönemi öncesinde gemilerin karadan yürütülmesi ile ilgili hadiselerin örneklerini çoğaltmak mümkün olur.

Buradaki çalışmada özellikle I. Haçlı Seferi esnasında Iznik kuşatması sırasında Bizans'ın gönderdiği gemilerin karadan yürütülmesi; ardından Aydınoğlu Gazi Umur

¹ Metapontum, İtalya'da Taranto Körfezi'nde Bradano Irmağı'nın denize ulaştığı yerdeki bir liman şehridir (Kırpık 2005: 76 dn.16).

² Kapıdağ Yarımadası'nın güneyinde bulunan ilkçağ kentidir. Erdek ile Bandırma arasında bulunmaktadır (Umar 1993: 494).

Bey'in gemileri karadan yürütmesi faaliyeti kaynakların verileriyle değerlendirilecektir. Bu aşamadan sonra İstanbul kuşatması sırasında gerçekleştirilen gemilerin karadan yürütülmesi faaliyetinin benzerlikleri ve arka planı üzerinde durulacaktır.

İZNIK KUŞATMASINDA GEMİLERİN KARADAN YÜRÜTÜLMESİ

Bizans açısından askerî bakımdan önemli bir şehir olan İznik, aynı zamanda konsillerin toplanma yerlerinden biri olarak dinî bakımdan da önemlidir. 1075 yılından itibaren Selçuklu hâkimiyetine giren ve yönetim birimi olan şehir, 1097 yılında I. Haçlı Seferi orduları tarafından kuşatılmış ve Selçukluların elinden çıkmıştır.³

İznik, coğrafi konum olarak İznik (Ascania) Gölü'nün doğu kıyısında yer almaktadır ve kalenin batı surları sığ olan göl suları içerisinden (Runciman 2019: 136); kuzey, doğu ve güney surları ise karadan yükselmektedir. Kuzeyde tepeleri ağaçlıklar ve bahçelerle kaplı Samanlı (Arganthonius) Dağı'na açılan İstanbul Kapısı; doğuda göl havzasının devamını oluşturan büyük vadiye açılan Lefke Kapısı; güneyde ise Uludağ tarafından Bursa'ya giden yolla birleşen Yenişehir Kapısı bulunmakta idi. Adı geçen kapılar ise çift sıra kuleler ve çukurların geçitlerini oluşturan dolambaçlı yollarla savunulmaktaydı (Kırpık 2005: 72).

"Şehir, etrafı neredeyse hemen hemen birçok dağlar ile çevrili bir düzlemde olup, toprak verimli, zemin müsaittir ve ağaçlıklar ve ormanlar çeşitli faydalar sunar. Doğusunda⁴, üzerinden birçok yönlerden gemilerle İznik'e gidilebilen çok uzun ve geniş bir göl vardır. Bu, şehre önemli bir savunma imkânı sağlar, çünkü dalgaları surlara vuracak kadar yakındır. Diğer taraflarında surlarla, küçük kaynaklarla sulanan ve şehri zapt etmek isteyenlere çok büyük engel çıkaran bataklıklarla çevrilidir." (Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği 2016: 115)

³ 1075-1097 yılları arasında İznik'in durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Demirkent 2007: 21-27, Batır 2014: 35-104).

⁴ Willermus Tyrensis burada "doğusunda" derken doğu yönünde ilerlemeyi kastetmiş olmalıdır. Çünkü biz biliyoruz ki göl, İznik Kalesi'nin batısındadır.

Harita 1: İznik Kalesi'nin Kuş Bakışı Görünümü⁵

I. Haçlı Seferi esnasında İznik Kalesi'nin kuzey, doğu ve güney surları; başka bir ifadeyle İznik Kalesi'nin deniz kıyısı dışındaki kara surları kuşatma altına alınmıştı (Anna Komnena 1996: 325-327, Albert of Aachen 2007: 94-101, Runciman 2019: 136; Demirkent 2007: 28-29, Batır 2014: 94-95). İznik Kalesi'nin kara tarafından kuşatma altına alınan kısımları Haçlılar tarafından kapatılmış ancak kale bir türlü teslim alınamamıştı. Bunun en önemli nedeni ise kalenin batı kıyısında göle açılan ikmal kapısının bulunması ve buradan yardım alınabiliyor olmasıydı (Anna Komnena 1996: 328, Albert of Aachen 2007: 100-101, *Anonim Haçlı Tarihi* 2013: 69, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği* 2016: 117, 121, Runciman 2019: 138, Demirkent 2007: 29, 33, Kırpık 2005: 71-72, Batır 2014: 95). Hatta göl üzerinden kaledekilere bilgi akışı da sağlanmaktaydı. I. Kılıç Arslan kaledekilere göl üzerinden mektup yollayarak dayanmaları gerektiğini hatırlatmaktaydı (*Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği* 2016: 117-118). Şehri bir türlü ele geçiremeyen Haçlılar, göl tarafının da kuşatmaya alınması için Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos'tan yardım istediler (Anna Komnena 1996: 328, Albert of Aachen 2007: 114-116, *Anonim Haçlı Tarihi* 2013: 69, Runciman 2019: 138, Demirkent 2007: 33, Kırpık 2005: 75-76, Batır 2014: 100). Bunun üzerine imparator Haçlılara oldukça küçük ve hafif gemiler göndermiş ve bu gemiler Marmara Denizi'nden İznik Gölü'ne karadan atlatılmıştır.

Aleksios Komnenos'un gönderdiği gemilerin karadan yürütülmesi ile ilgili kaynaklarımız farklı bilgiler sunmaktadır. Anna Komnena, Kios (Gemlik)'tan (Umar 1993: 278-278, 444); Albertus Aquensis, Fulcherius Carnotensis ve Anonim Haçlı Tarihi (*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*) ise Kibotos (Civito / Civitot /

⁵ Harita *Google Earth Pro* üzerinden alınarak tarafımızca düzenlenmiştir (dilsiz haritaya erişim tarihi 23.02.2023).

Ciuitot)⁶tan İznik Gölü'ne karadan gemilerin yürütüldüğüne dair bilgi vermektedir. Başlangıç noktasından İznik Gölü'ne kadar Albertus Aquensis 7 mil (11018 m. / tkr. 11 km.)⁷ ve Willermus Tyrensis ise 7 milden uzun bir mesafe bilgisini vermektedir (Anna Komnena 1996: 328, Albert of Aachen 2007: 114-116, *Anonim Haçlı Tarihi* 2013: 69, Fulcherius Carnotensis 2009: I/X, 67, Yıldız 1999: I/X, 37, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği* 2016: 121). Ayrıca gemilerin karadan yürütülmesinin gece gerçekleştirildiği bilgisi de mevcuttur (Albert of Aachen 2007: 114-116, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği* 2016: 121). Kaynaklar arasında gemilerin taşıma işleminin nasıl yapıldığıyla ilgili en ayrıntılı bilgiyi Albertus Aquensis vermektedir. O, hem yayan hem atlı olarak sayısız insanın bu iş için çağırıldığını; kereste ve kendir halatlar ve boğa derisinden yapılmış kayışların kullanılarak insan ve atların omuzları ile arabaların çekilmesiyle gemilerin yürütüldüğü bilgisini vermektedir (Albert of Aachen 2007: 114-116). Diğer kaynaklar ise ayrıntıya girmeden hafif gemilerin arabalara yükletilerek halatlar yardımıyla insan ve öküz veya at yardımıyla çekilerek taşındığı bilgisini kaydetmektedirler (Anna Komnena 1996: 328, *Anonim Haçlı Tarihi* 2013: 69, Fulcherius Carnotensis 2009: I/X, 67, Yıldız 1999: I/X, 37, *Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği* 2016: 121). Kaynakların verilerini değerlendirdiğimizde, Kibotos-İznik Gölü ve Kios (Gemlik)-İznik Gölü arasında karadan hafif gemilerin taşındığı; mesafenin takriben 11 km. olduğu; taşıma işleminin ise arabalar kullanılarak insan ve hayvan gücü ile halatlar vasıtasıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Burada kaynakların verdiği iki farklı güzergâh arasından hangisinin daha uygun olduğuna gelindiğinde mesafeye ve coğrafyaya bakılması gerekmektedir. Kibotos'tan İznik Gölü kıyılarına Drakon Vadisi yoluyla giden güzergâh, Altınova-Ayazma-Akçukur-Taşallı-Valideköprü-Yalakdere-Kızderbent-Bayındır-Boyalıca ve nihayet İznik Gölü kıyıları şeklinde olmalıdır (Altan 2001: 572 dn.3 ve dn.5). Bu güzergâh günümüz yolları ile takriben 33 km.'ye tekabül etmektedir. Kios (Gemlik)'tan İznik Gölü kıyılarına kadar batı doğu yönlü gidilebilecek tek bir güzergâh mevcut olup takriben 17 km.'ye tekabül etmektedir. Burada İznik Gölü'nün batı istikametinde ovaya doğru sularının yükselmesi -gölün değişimi- ihtimali de düşünülmelidir. Bu durumda 17 km.'lik mesafe daha da kısalabilir ve kaynakların mesafe verileriyle -tkr. 11 km.- örtüşebilir. Buna karşın gölün kuzey istikametine karşı dağların varlığı nedeniyle çok içerilere giremeyeceği de düşünülmelidir. Kibotos-İznik Gölü arası güzergâh mesafe olarak uzun; coğrafi olarak dağlık ve engebelidir. Buna karşın Kios (Gemlik)-İznik Gölü arası güzergâh mesafe olarak kısa; coğrafi olarak düz ve engebesizdir. Buradan hareketle bir gecede hafif

⁶ İzmit Körfezi'nin ağzı yakınında güneyde bir kıyı köyüdür (Umar 1993: 437); Bugünkü Hersek yakınlarında olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ramsay 1960: 203 No.52, 219-220 No.7, 228-229 No.20 ve dn.3).

⁷ Günümüzde 1 mil takriben 1609 m.'ye tekabül etmektedir. Ancak Yunan, Roma, Bizans ve Osmanlı zamanlarında bu hesaplamalar farklılık göstermektedir. 1 Bizans mili (milyon) 5000 ayak yani 1574 m.'ye tekabül etmektedir. Bizans ölçü hesaplamaları için bkz. (Loizos, "Byzantine Measures", *Digital Humanities: Diophant Ancient Measures Converter*, 2, http://www.anistor.gr/history/Byzantine_Units.pdf (erişim tarihi 24.01.2023); Yunan, Roma ve Osmanlı hesaplamaları için ayrıca bkz. (<http://www.anistor.gr/history/diophant.html>) (erişim tarihi 24.01.2023).

gemilerin taşınabileceği en uygun güzergâhın Kios (Gemlik)-İznik Gölü olması gerekmektedir. Keza kaynakların verdiği tkr. 11 km. mesafe ve bir gecelik zamana en uygun güzergâh da burasıdır. Diğer güzergâhtan bir gecede taşınma yapılmasının zamanın koşullarında mümkün görünmediği de düşünülmelidir.

Harita 2: Marmara Denizi'nden İznik Gölü'ne Karadan Ulaşan Güzergâhlar⁸

GAZİ UMUR BEY'İN GEMİLERİ KARADAN YÜRÜTMESİ

Aydınolu Gazi Umur Bey, kendi döneminde özellikle Adalar Denizi'ndeki adalara; Mora, Yunanistan, Kili, Eflak gibi uzak bölgelere düzenlediği deniz seferleri ile denizcilik alanında kayda değer bir ün elde etmiştir.⁹ Gazi Umur Bey'in gerçekleştirdiği bir seferinde gemileri karadan yürüttüğünü bilmekteyiz. Lâkin onun gemileri karadan yürüttüğü seferi ne yazık ki sadece *Düstûrnâme-i Enverî*'ye yansımıştır. Buna göre, Umur Bey'in donanması İzmir'den 350 gemi ile yola çıkmış ve on dokuz gündüz-gece yol almış ve yirminci gün karaya ulaşmıştır. Germe adı verilen bir yerde 50 gemi bırakılıp diğer 300 gemi tahtaları sabun ile kayganlaştırılıp muhtemelen halatlarla çekilerek karadan yürütülmüş ve Karadeniz'e atlatılmıştır. Gazi Umur Bey, İstanbul'da tekfur tarafından misafir edilmiş ve sonrasında Eflak bölgesindeki Kili'ye ulaşmıştır. Orada birçok kaleye akınlar yaparak yüklü bir ganimetle tekrar aynı yoldan geri dönmüştür (*Düstûrnâme-i Enverî*, Ancien Fonds Turc

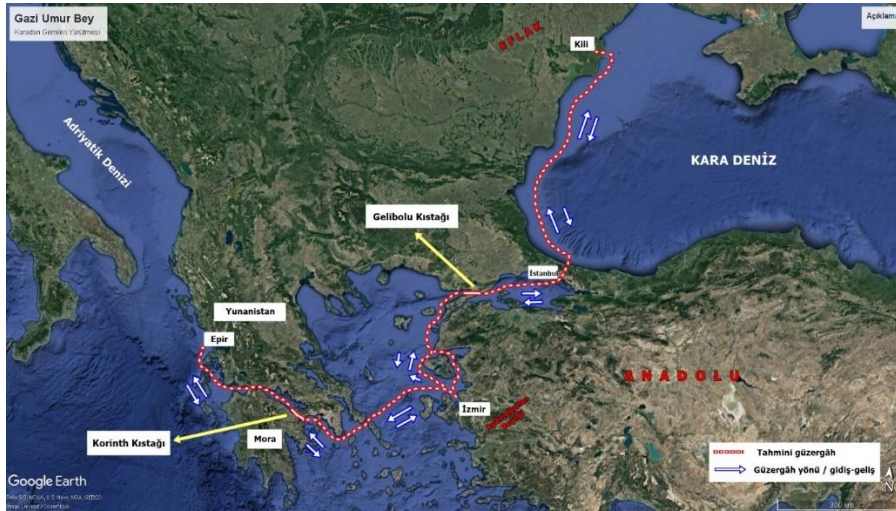
⁸ Harita *Google Earth Pro* üzerinden alınarak tarafımızca düzenlenmiştir (dilsiz haritaya erişim tarihi 23.02.2023).

⁹ Aydınolu, Gazi Umur Bey ve dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Köprülü 1928: 417-426, Akın 1946, Lemerle 1957, Baykara 1991: 239-241, Günel Öden 2002: 793-796).

250: vr.73-74, *Düstûrnâme-i Enverî* 1928: 43-45, *Le Destan d'Umûr Pacha* (*Düsturname-i Enverî*) 1954: 89-93, Celep 2017: 59-63).

Mezkûr veriden çıkarılan sonuçlar hususunda araştırmacılar arasında bir birliktelik mevcut değildir. Gazi Umur Bey'in seferi hususunda M. Halil Yinanç (Yinanç 1930: 41), Paul Lemerle (Lemerle 1957: 129-143), Erdoğan Merçil (Merçil 1991: 240), Z. Günel Öden (Günel Öden 2002: 794), Karadeniz ve Tuna Nehri deltasındaki Kili seferi üzerinde durmuşlardır. Himmet Akın ve Tuncer Baykara ise Tuna Deltası'ndaki Kili ve Yunanistan'ın batısındaki Epir seferlerinin muhtemelen Enverî tarafından birbirine karıştırıldığı veya bu seferlerin anlatımında iç içe geçtiğini ifade etmektedirler. Himmet Akın, Enverî'deki Germe'nin İnebahtı civarındaki Germe olduğunu ve Umur Bey'in daha önce bölgeye yaptığı bir sefer olduğunu ifade etmektedir. Kili seferinin ise 1339-1340'da gerçekleştiğini belirtir (Akın 1946: 42-43). İnebahtı yakınlarındaki Germe tezini ayrıca Piri Reis'in "*Espire İspiti limanının güneybatısı lodos tarafında Seline Kalesi vardır. Kalenin İnebahtı tarafında Keşişlik Adası vardır. Bu adayı merhum Gazi Umur Bey fethetmiştir. İhtiyar Hıristiyanlardan şunları işittim: Gazi Umur Bey, Atina körfezinden İnebahtı Körfezine kadar altı millik mesafeden gemilerini karadan aşırarak İnebahtı yakınlarında bazı yerleri fethetmiş; sonra gemileri yakarak esirleri karadan sürüp bu tarafa getirmiş vesselâm.*" (Piri Reis: I, 282) şeklinde verdiği bilgi ile de desteklemiştir. Tuncer Baykara, 1342 yılı sonlarında gerçekleştiğini ifade ettiği sefer ile ilgili olarak bir boğaz ile ayrılan yerlerde Türklerin kuzeydeki denize kara; güneydekine ise ak dediklerini ifade etmiştir. Hatta Sinop'ta da bu gerçeğin yaşadığını eklemiştir. Buradan hareketle de Türklerin Mora'nın öte yanına Karadeniz demiş olabileceklerini ifade etmiştir. Böylece buradaki Karadeniz ile büyük Karadeniz'in birbirine karıştırıldığını ve iki seferin tafsilatının birbirine geçtiğini belirtmiştir (Baykara 1991: 68-69). H. Necati Hatipoğlu da sadece Epir seferi üzerinde durmakta; buna dayanak olarak da Antikçağ'da gemilerin Korinth kıstağında karadan yürütüldüğünü ve nihayetinde burada kazılarla ortaya çıkarılan Diolkos gemi güzergâhının bulunduğunu ifade etmiştir (Hatipoğlu 2005: 137 vd.). Karadeniz ve Tuna Nehri deltasındaki Kili seferi üzerinde duranlar karadan gemilerin yürütüldüğü yer ile ilgili herhangi bir değerlendirme yapmazken; Yunanistan'ın batısındaki Epir seferi üzerinde duranlar ise Yunanistan ve Mora arasındaki Korinth kıstağından karadan gemilerin yürütüldüğünü ifade etmektedirler. Mustafa Daş bu konu üzerine müstakil bir inceleme gerçekleştirmiştir. Enverî'nin, Umur Bey'in diğer seferlerini birbirine karıştırmadığı bilinmektedir. Buradan hareketle eğer Enverî iki sefer anlatmaya çalışsaydı bunları ayrı ayrı anlatması ve kahramanını yüceltmesi gerekliydi. 1336-1341 yılları arasında Umur Bey, müttefiki olarak Bizans'a yardım etmekte idi. 1341 yılında da Umur Bey, Bizans'a yardım amacıyla Karadeniz ve Tuna Nehri deltasındaki Kili üzerine sefer düzenlemiştir (Daş 2013: 79-81). Mustafa Daş, yukarıda Piri Reis'e atıfla verilen bilgiyi ise Enverî'den yansıma olarak ve ondan çok sonraki dönemlerde yazıldığı şeklinde yorumlamıştır (Daş 2013: 80). Zaten Piri Reis de "*İhtiyar Hıristiyanlardan şunları işittim.*" (Piri Reis: I, 282) demekle bilginin

kendisine aktarıldığını ifade etmiştir. Germe, yer adı olarak kullanılmasından ziyade heksamilia karşılığı olarak duvar ve sur anlamında da kullanılmaktadır. Enverî’de de duvar ve sur anlamında germe / kemre geçmektedir. Korinth kıstağında Türklerin bildiği duvar mevcuttur. Burada yine Gelibolu Yarımadası’nda Ege ve Marmara arasındaki kıstakta da duvar bulunmakta idi. Bu bilinen bir başka germe veya heksamilia idi. Buradan hareketle Gazi Umur Bey’in İzmir’den çıkarak Gelibolu kıstağından gemileri karadan atlatarak Marmara’ya geçmesi ve buradan da Karadeniz’e geçerek Tuna deltasındaki Kili’ye sefer yapması daha muhtemel gözükmektedir (Daş 2013: 81).¹⁰ Şu hâlde elimizde Gazi Umur Bey’in gemileri karadan yürüttüğü yer ile ilgili iki görüş ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birisi Yunanistan ve Mora arasındaki Korinth kıstağı; diğeri ise Ege ve Marmara arasındaki Gelibolu kıstağıdır. Şu anki verilere göre iki yer arasında seçim yapmak zor olsa da Gelibolu kıstağı Enverî’nin verdiği bilgilerin coğrafyaya yerleştirilmesi hususunda daha uygundur. Her ne olursa olsun burada bizim ilgilendiğimiz asıl mesele karadan bir gemi yürütülme hadisesinin varlığıdır. Ancak ne yazık ki bu konu hakkında Enverî dışında çağdaş bir kaynağa vâkıf değiliz.

Harita 2: Gazi Umur Bey’in Karadan Gemileri Yürütmesi¹¹

¹⁰ Germe ile ilgili olarak bir başka mana da “sıcak / sıcaklık”tır. Bu hususta Selçuklu kaynaklarında yer adı olarak da *Abgerm / Ab-ı Germ* (اب كرم / آب كرم) geçmektedir ve “sıcak su” anlamındadır. Burası Konya’nın Ilgın ilçesidir. Konumuza uzak bir coğrafyada olduğunu da ayrıca ifade etmeliyiz (İbn Bîbî 1956: 358, 626, 700; İbn Bîbî 1996: I, 367 ve II, 150, 212, *Anonim Selçuknâme* 1952: 32, 48, 56 / Tıpkıbasım, 49, 70, 71, 80, *Anonim Selçuknâme* 2014: 44, 55, 56, 61, Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus) 1999: II, 486, Kanar 2013: 9-15, 1272, Olgun vd. 386, 403).

¹¹ Harita *Google Earth Pro* üzerinden alınarak tarafımızca düzenlenmiştir (dilsiz haritaya erişim tarihi 23.02.2023).

İSTANBUL KUŞATMASINDA GEMİLERİN KARADAN YÜRÜTÜLMESİ

Fetihten bir sene kadar önce, Rumeli Hisarı'nın inşası sıralarında Haliç ile İstanbul Boğazı arasındaki arazinin etüt çalışmalarının yapıldığı ve bu sayede de gemilerin Haliç'e indirilmesinin ilk hazırlıklarının yapıldığı kaynakların verileriyle anlaşılmaktadır. Bu II. Mehmet tarafından hazırlanan büyük ve gizli bir projedir (Emecen 2016: 62-64).

Kuşatma esnasında 20 Nisan 1453'te Bizans'a yardım gemilerinin (Cenova gemileri) gelmesi ve Baltaoğlu Süleyman Bey'in gemileri durduramaması neticesinde bu gemiler Haliç'e girmiştir. Bunun neticesinde hâlihazırda gemilerin Haliç'e indirilme projesinin tarihi öne çekilmiştir.¹² Bu günün gecesi II. Mehmet için çok sıkıntılı geçmiş ve Çandarlı Halil Paşa'nın etkisiyle muhasarayı kaldırmayı dahi düşünmüştür. Bu sıralarda Akşemseddin'in kendisini eleştiren ve kendisine muhalefet edenlerle ilgili yapması gerekenleri anlattığı mektubu ile baş başa kalmıştır.¹³ Nihayet Baltaoğlu Süleyman'ın görevden alınması yapılan ilk hamle olmuş ve kuşatmaya devam edilmiştir. 21-22 Nisan'da Osmanlı gemileri karadan yürütülerek Haliç'e indirilmiştir. Bu faaliyetin tarihi hususunda Osmanlı, Bizans ve Latin kaynakları hemfikirdir (Emecen 2012: 264-265; Emecen 2016: 65).

Barbaro, Dukas, Kritovulos gibi kaynaklar gemi sayısı hususunda farklı bilgiler vermekle birlikte gemilerin çekilme süreçlerini birbirine benzer şekilde ifade etmektedirler. Buna göre takriben 50-60 gemi altlarına yuvarlak kalaslar konularak ve kayganlaştırılarak insan gücü ile halatlar ve makaralar yardımıyla çekilmiştir. Bu konuda Tursun Bey, Aşıkpaşazâde, Neşri gibi Osmanlı kaynakları kısıtlı bilgiler sunmaktadır. Yaygın görüşe göre gemiler Tophane'den Kasımpaşa'ya çekilmişlerdir. Ancak bu uygulamanın Bizans tarafından gözle görülebilecek bir mesafede olması durumun bir daha gözden geçirilmesini zorunlu kılmıştır. Bu hususta Feridun Emecen ayrıntılı bir inceleme gerçekleştirmiştir. Buna göre bir kısım gemiler, Beşiktaş koyu ilerisindeki dere yatağında inşa edilmişler ve daha sonra limandaki diğer küçük çaplı gemiler ile birlikte etap etap çekilerek bugünkü üçüncü Haliç Köprüsü civarında Eyüp karşındaki bir mevkidenden denize indirilmişlerdir.¹⁴

¹² 20 Nisan'daki deniz savaşı ve Baltaoğlu Süleyman Bey'in görevden alınması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Emecen 2012: 254-259).

¹³ Akşemseddin'in II. Mehmet'e yazdığı mektup, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, nr.E.5584'teki *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*'nda (İstanbul 1938, nr.VII) yayımlanmıştır. Mektup hakkında bkz. (İnalçık 1954: 127-128 / neşr. 217-219); Mektubun transkripti, tıpkıbasımı ve günümüz Türkçesi için bkz. (İnalçık 2021: 190-195); Krş. (Emecen 2012: 260-261).

¹⁴ Kaynaklardan edinilen bilgiler ve değerlendirmeler için bkz. (Emecen 2012: 265-275).

SONUÇ

Türkiye Selçuklu ve Beylikler dönemi öncesinde gemilerin karadan yürütülmesi faaliyetinin birçok kez gerçekleştirildiği bilinmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk zamanlarında I. Haçlı Seferi esnasında bir noktadan diğerine Bizans tarafından gönderilen hafif gemilerin kereste ve kendir halatlar yardımıyla; insan ve hayvan (at veya öküz) gücü ile karadan çekildiği açıkça bilinmektedir. Yine Anadolu Beylikleri zamanında Aydınoğulları Beyliği'nin ünlü beyi Gazi Umur Bey'in bir seferinde bir noktadan diğerine tahtaların sabun ile kayganlaştırılarak ve muhtemelen halatlar yardımıyla gemilerin karadan çekildiği bilinmektedir. Bu iki faaliyetten sonra İstanbul kuşatması esnasında bir noktadan diğerine yuvarlak kalasların kayganlaştırılarak kullanılması ve bunlar üzerinde gemilerin insan gücü ve makaralar yardımıyla karadan çekilmesi gerçekleştirilmiştir. İznik kuşatması, Gazi Umur Bey'in seferi ve İstanbul kuşatması sırasında gerçekleştirilen gemilerin karadan yürütülmesi faaliyetleri uygulama açısından birbirine oldukça benzemektedir. Bu benzerlikten anlaşıldığı üzere II. Mehmed, gemileri karadan yürütme projesini, muhtemelen mezkûr iki örneğe dayandırmış veya bu örneklerle bir şekilde vâkıf olmuş olmalıdır. Onun gemileri karadan yürütmesi faaliyeti, kendisinden önce gerçekleşmiş örneklerle göre daha profesyoneldir. Buradan hareketle II. Mehmed'in gemileri karadan yürütmesi, kendisinden önceki teknoloji transferini başarı ile gerçekleştirmiş olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKIN, H. (1946). *Aydın Oğulları Hakkında Bir Araştırma*. İstanbul: Pulhan Matbaası.
- ALBERT OF AACHEN. (2007). *Historia Ierosolimitana (History of the Journey to Jerusalem)*. Book II. (ed. and trans. Susan B. Edgington). New York: Oxford University Press.
- ALTAN, E. (2001). "Haçlı Ordularının Anadolu'da Geçtiği Yollar". *Belleten*, LXV/243, Ağustos, 2001: 571-582.
- ANNA KOMNENA. (1996). *Alexiad* (çev. Bilge Umar). İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Anonim Haçlı Tarihi (*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolymitanorum*) (2013) (çev. Ergin Ayan). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Anonim Selçuknâme (*Anadolu Selçukluları Tarihi III-Histoire Des Seldjoukides D'Asie Mineure*) (1952) (çev. F. N. Uzluk). Ankara: Örnek Matbaası.
- Anonim Selçuknâme (2014) (çev. Halil İbrahim Gök ve Fahrettin Coşguner). Ankara: Atıf Yayınları.
- BATIR, İ. B. (2014). *Selçuklu Başkenti İznik*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- BAYKARA, T. (1990). *Aydınoğlu Gazi Umur Paşa*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- CELEP, M. (2017). *Düsturname-i Enveri'nin Transkripti ve Türk Kültür Tarihi Bakımından Değerlendirilmesi (XVIII.Kitap-Aydınoğulları)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DAŞ, M. (2013). "Aydınoğlu Umur Bey'in Tartışılan Epir ve Tuna Seferi". *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu – I Aydınoğulları Tarihi (Bildiriler)*. 04-06 Kasım 2010 / Aydın (haz. Mehmet Ersan, Mehmet Şeker, Cüneyt Kanat). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 73-82.

- DEMİRKENT, I. (2007). "İznik'in Haçlılar Tarafından Kuşatılması". *Haçlı Seferleri Tarihi Makaleler-Bildiriler-İncelemeler*. İstanbul: Dünya Kitapları, 21-42.
- Düstûrnâme-i Enverî. Bibliothèque Nationale de France. Département des Manuscrits. Ancien Fonds Turc 250.
- Düstûrnâme-i Enverî (1928) (istinsah ve neşr M. Halil Yinanç). İstanbul: Devlet Matbaası.
- EMECEN, F. M. (2012). *Fetih ve Kıyamet*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- EMECEN, F. M. (2016). "Karadan Yürütülen Gemiler Fatih Sultan Mehmed'in Gizli Projesi miydi?". *Fatih Sultan Mehmed Han ve Dönemi* (ed. Ayşenur Bilge Zafer). Bursa: Gaye Kitabevi, 60-69.
- FULCHERİUS CARNOTENSIS. (2009). *Kudüs Seferi* (çev. İlcan Bihter Barlas). İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- GREGORY ABÛ'L-FARAC (BAR HEBRAEUS). (1999). *Abû'l-Farac Tarihi II* (çev. Ömer Rıza Doğrul). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- GÜNAL ÖDEN, Z. (2002). "Aydınoğulları Beyliği". *Türkler*, 6: 793-796.
- HATİPOĞLU, H. N. (2005). "Orta Çağda Akdeniz'de Deniz Güçlerinin İncelenmesi Anadolu'da İlk Türk Denizciliği (Umur Bey'in Epir Harekatı)", *Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı*. İstanbul: Deniz Basımevi.
- İBN BİBİ. (1956). *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye I* (tıpkıbasım, haz. Adnan Sadık Erzi). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İBN BİBİ. (1996). *el-Evâmirü'l-Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-Alâ'iyye I-II* (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İNALCIK, H. (1954). *Fatih Devri Üzerine Tetkikler ve Vesikalar I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNALCIK, H. (2021). *Fatih Sultan Mehmed Han*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KANAR, M. (2013). *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- KIRPIK, G. (2005). *Haçlılar (1095-1120)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KÖPRÜLÜ, F. (1928). "Aydınoğulları Tarihine Ait". *Türkiyat Mecmuası*, 2: 417-426.
- Le Destan d'Umûr Pacha (Düsturname-i Enverî)* (1954) (texte, Traduction et Notes par Irène Mélikoff-Sayar). Paris: Presses Universitaires de France.
- LEMERLE, P. (1957). *L'Emirat d'Aydın Byzance et l'Occident. Recherches sur "La Geste d'Umur Pacha"*. Paris: Presses Universitaires de France.
- LOİZOS, D. I. "Byzantine Measures". *Digital Humanities: Diophant Ancient Measures Converter*, http://www.anistor.gr/history/Byzantine_Units.pdf (24.01.2023); <http://www.anistor.gr/history/diophant.html> (24.01.2023).
- MERÇİL, E. (1991). "Aydınoğulları". *DİA*, 4: 239-241.
- OLGUN, İ., DRAHŞAN, C. (1984). *Türkçe-Farsça Sözlük*. Ankara: Elhan Kitabevi.
- Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriyye (Denizcilik Kitabı) I* (haz. Yavuz Senemoğlu), Tercüman Yayınları.
- RAMSAY, W. M. (1960). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası* (çev. Mihri Pektaş). İstanbul: MEB.
- RUNCİMAN, S. (2019). *Haçlı Seferleri Tarihi I* (çev. Fikret Işıltan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TEXIER, C. (2002). *Küçük Asya -Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi- I* (çev. Ali Suat, Latin Harflerine Aktaran Kâzım Yaşar Kopruman, Sadeleştiren Musa Yıldız). Ankara: Enformatik ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.
- UMAR, B. (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Willermus Tyrensis'in Haçlı Kroniği (Başlangıçtan Kudüs'ün Zaptına Kadar)* (2016) (çev. Ergin Ayan). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- YILDIZ, M. (1999). *Fulcherius Carnotensis Birinci Haçlı Seferi Vekayinamesi (Fulcheri Carnotensis Historia Hieroslymitana)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- YİNANÇ, M. H. (1930). *Düstûrnâme-i Enverî Medhal*. İstanbul.

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

Atıf / Citation

DİNAR, T. (2023). "{-mAk} vardı ve {-mAk} varmış Yapılarının Kiplik Anlamları Üzerine". *Gazi Türkiyat*, 32: 13-24.

Geliş / Submitted 27.03.2023

Kabul / Accepted 28.04.2023

DOI 10.34189/gtd.32.002

{-mAk} vardı VE {-mAk} varmış YAPILARININ KIPLİK ANLAMLARI ÜZERİNE

On the Modality Meanings of {-mAk} vardı and {-mAk} varmış

Talat DİNAR*

Öz

Felsefe ve mantığın uzun zamandır konu edindiği ancak dilbilimde yeni sayılabilecek bir zamanda inceleme alanı bulmuş olan kiplik, başlangıçta eylemin bildirdiği anlamsal alanlar olarak değerlendirilmiştir. Ancak tümcede anlam belirleyicisi olarak sadece eylemin yeterli olmayacağı daha geniş bir perspektiften yaklaşılması gerektiği kipliğin daha kapsamlı bir inceleme alanı bulmasına imkân tanımıştır. Yapılan kiplik çalışmalarında zaman zaman kiplik anlam yansıtan biçimbirimler, sözlükbirimler ele alınmış zaman zaman da kipliğin anlamsal sınıflamaları yapılmaya çalışılmıştır. Ancak yapılan bu çalışmalar henüz yeterli değildir. Kipliğin geniş bir anlamsal alanı kapsaması ve anlamın sistematik çözümlenmelerinin zorluğu kiplik işaretleyicileri üzerine ayrıntılı çalışmaları zorunlu kılar. Bu doğrultuda bu makalede Türkçede kiplik işaretleyicileri olarak değerlendirdiğimiz, eylemsi eki {-mAk}, var adı, ek-eylemin görülen ve öğrenilen geçmiş zamanı kalıplaşması neticesinde oluşmuş {-mAk} vardı ve {-mAk} varmış yapıları üzerinde durulmuştur. Türkçe Ulusal Derlemi ve çeşitli edebî eserlerden tespit edilen örnekler üzerinden yapılan değerlendirmelerde {-mAk} vardı ve {-mAk} varmış yapılarının olasılık, istek, gereklilik vb. anlam alanlarını yansıttığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anlam, kiplik, {-mAk} vardı, {-mAk} varmış, olasılık, istek, gereklilik

Abstract

Modality, which has been the subject of philosophy and logic for a long time, but has found an area of study at a time that can be considered new in linguistics, was initially considered as the semantic fields declared by the verb. However, the understanding that the verb should not be sufficient as a determinant of meaning in the sentence and that it should be approached from a wider perspective has enabled the modality to find a more comprehensive field of study. In the modality studies, morphemes and lexicons reflecting the modal meaning were discussed at times, and semantic classifications of modality were tried to be made at times. However, these studies are not enough yet. The fact that modality covers a wide semantic field and the difficulty of systematic analysis of meaning necessitates detailed studies on modality markers. In this respect, in this article, {-mAk} vardı and {-mAk} varmış structures formed as a result of the verbal suffix {-mAk}, the noun var, the (seen) and (learned) past tense of the copula, which we consider as modality markers in Turkish, are emphasized. In the evaluations made on the samples determined from the Turkish National Corpus and various literary

* Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Isparta/TÜRKİYE.
talatdinar@sdu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9199-0403

works, it has been determined that the {-mAk} vardı and {-mAk} varmış structures reflect the fields of possibility, desire, necessity and similar meanings.

Keywords: Meaning, modality, {-mAk} vardı, {-mAk} varmış, possibility, desire, necessity

GİRİŞ

Dilde yer alan sözcüklerin, biçimbirimlerin zaman içerisinde kullanım sıklıklarına bağlı olarak farklı anlamlar ve vazifeler üstlenebildikleri bilinmektedir. Bu farklı anlamların ve vazifelerin dilin gelişimi ile paralel bir seyir izlediği ve dilin ihtiyaçları karşılama noktasında çeşitli çözümler ürettiği bilinmektedir. Ancak dilin doğal akışı içerisinde geliştirdiği bu çözümlerin sistematığının anlaşılması ve çözülmesi zaman alabilmektedir. Dilbilimin yeni yeni üzerinde durmaya başladığı ancak henüz sistematik bir çözümlenme üretmediği alanların başında kiplik gelir. Kipliğin kipten farkı veya benzerliği ve anlamsal alanlarının nerelere kadar uzanabildiği başlıca tartışmalardan biridir. Ayrıca her dil için tespit edilmiş kipsel ifadelerin sayısı ve kapsadığı anlamsal alanlar henüz çalışılmayı bekleyen bakir alanlardan biridir. Dolayısıyla kiplik, üzerine ciddiyetle eğilmesi gereken alanlardan biridir.

1. KIPLİK NEDİR?

Felsefe, mantık ve dilbilimin ortak çalışma alanlarından biri olan kiplik, felsefe ve mantığa göre dilbilimde daha yeni sayılabilecek bir zamanda inceleme alanı bulmuştur. Narrog'a (2009: 7) göre kipliğin dilbilimde konu edilmesi 19. yüzyılda başlar. Yakın bir zaman diliminde başladığı düşünülen kiplik araştırmalarında doğal olarak çeşitli sorunlar ve tartışmalar baş gösterir. Bu tartışmalardan ilki kipliğin tanımı ve kapsamı noktasındadır.

Tartışmalı konuların başında gelen kipliğin tanımı için araştırmacıların çeşitli yaklaşım farklılıkları sergilediğini söyleyebiliriz. Bu farklılıklar ekseninde öne çıkan birkaç tanım şöyledir¹: Vardar'a (2002: 135) göre "Konuşucuyla dinleyici arasındaki bildirişimin türüne göre tümcenin içerdiği yapının özelliği. Olumlu ya da olumsuz bildirme tümcesi, olumlu ya da olumsuz soru tümcesi, olumlu ya da olumsuz buyrum ya da dilek tümcesi, dolaylı ya da dolaysız anlatım çerçevesinde başlıca kiplikleri oluşturur." İmer vd.'nin (2011: 176) "Bir konuşmacının karşılıklı bildirişimde bir olay ya da durum karşısındaki tutumunu anlatma biçimi" olarak tanımladığı kiplik Palmer'e (2001: 1) göre "Olayı tanımlayan önermenin durumuyla ilgilidir." Kipliği genel bir değerlendirme içerisinde

¹ Burada fikir vermesi açısından birkaç tanım vermeye çalışsak da bazı araştırmacılara göre kipliğin kavramsal olarak eksiksiz ve tutarlı bir tanımının yapılması çok zor hatta imkânsızdır (Nuyts 2006: 1; Bybee vd. 1994: 176; Salkie 2009: 80).

kip ve kiplik ayrımı yapmadan ele alan Dilaçar (1989: 106) kiplikle ilgili “*Fiilin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini ya da gelmek istendiğini bildiren ve ruh durumunu, kişisel duyguları, niyeti, isteği belirten bir gramatikal ulam*” tespitinde bulunur. Konuyu daha genel bir bakış açısıyla ele alan Kiefer (1987: 67), doğal dillerde yer alan kiplik ifadelerinin dilbilimsel gelenek içerisinde genellikle *bir durum karşısında konuşurun tutumu* olarak değerlendirildiği tespitini yapar. Kiefer’in değerlendirmesi kipliğin genel olarak ele alınışını yansıtmaya bakılmadan önemlidir.

Kipliğin gramatikal değeri de üzerinde durulan bir başka konudur. Narrog (2009: 8) kipliğin zaman ve görünüş ile aynı kategoride ve değerde olduğu kanaatindedir. Ancak Nuyts (2005: 5) kipliğin, zaman ve görünüşle aynı seviyede ele alınacak bir kavram olmadığı görüşündedir. Nuyts’a göre kiplik, zaman ve görünüşe göre daha üst düzey bir kategoridir. Buna gerekçe olarak da kipliğin anlam alanlarının çok belirgin bir şekilde ayrılmasını gösterir.

Kipliğin gramatikal kategorisi ve tanımı noktasında yaklaşımlar bize kipliğin kesin olarak sınırlarını çizmede de sorunlar olduğunu ortaya koyar. Kipliğin, bir olay veya durum karşısında konuşurun tutumu, ruh durumu şeklinde değerlendirilmesi buna sebebiyet vermektedir. Zira konuşurun tutumu, ruh durumu sınırlandırılması zor bir değerdir. Bundan dolayı Dilaçar’ın (1989: 107) kiplik değerler hakkındaki “*bu sayı ne beştir ne de ondur, ruh durumlarının sayısınca kip vardır*” görüşü önemlidir. De Haan’ın (2006: 32) yaptığı değerlendirmeye göre ruh durumunu yansıtmaya bakılmadan “*Tipolojik gelenekte, sınıflandırmaları anlamsal olarak yapma eğilimi yaygındır. Bu sebeple bir biçimbirim, kipsel bir anlam içeriyorsa bir kip olarak değerlendirilir. Buradan hareketle kipsel anlamların farklı biçimbirimsel, dizimsel ve sözlüksel kategorilerle aktarılabildiği ifade edilir.*” Bybee ve Fleischman’a (1995: 2) göre de kipliğin aktarım vasıtaları biçimbirimler, sözlükbirimler, sözdizimi ve vurgu’dur. Bu kadar geniş kapsamlı aktarım vasıtalarına sahip olan kipliğin kapsama alanının da bir hayli geniş olacağı muhakkaktır. Ancak bu geniş kapsamlı aktarım vasıtaları kiplik için sorunları da beraberinde getirir. Kerimoğlu’na (2019: 8) göre kiplik “*Diğer dilbilgisi kategorilerine göre daha zayıf bir yapısal sistematığe sahiptir. Yapıdan yola çıkarak bir kiplik çekimi tasarlamak oldukça güçtür. Bağlam, tonlama gibi faktörler bunu güçleştirmekte ayrıca bir formun farklı kiplik alanları için kullanımı belirsizlik ve çok anlamlılık boyutlarını da sürece dahil etmektedir.*”

Sonuç olarak kipliğin konuşurun her türlü tavır ve tutumunu kapsadığını ve bu tavır ve tutumun dilin imkânları ve hatta parçalarüstü birimler vasıtasıyla da aktarılabildiği söylenebilir. Elbette bu kadar geniş kapsamlı bir içerik ve sunum imkânı kipliğe sınırlar çizmeyi ve sınıflandırmayı zorlaştırır.

2. KIPLİK SINIFLAMALARI

Anlamsal alanların sınıflandırılmaya çalışıldığı kiplik sınıflandırmalarında “*Kipsel anlamlar için farklı dilsel birimlerin kullanımı ve bu birimlerin zaman zaman kullanıma ve*

dizime göre farklı kipsel anlamlara tekabül etmesi de kiplik işaretleyicinin bir başka özelliğidir. Bu bağlamda kipsel anlam ifade eden birimler için çok keskin sınırlarla anlam alanları belirlemek zordur” (Dinar 2020: 81). Bununla birlikte öne çıkan birkaç sınıflamayı aktarmaya çalışalım.

Kiplik sınıflandırmaları içinde ayrıntılı sınıflamalardan biri Bybee vd.’ye aittir. Bybee vd.’nin özellikle eylemi gerçekleştirme, eylemi sunma ve bilginin kavramsal durumu ile ilgili ayırımın yanında yan tümceyi anlamsal sürece katması dikkate değerdir. Bybee vd.’ye ait sınıflama kapsamlı bir sınıflandırma olarak değerlendirilebilir. Bybee vd.’nin (1994: 177-180) kiplik sınıflaması²:

- 1. Kılıcı Odaklı (Agent-Oriented Modality)**
 - 1.1. Zorunluluk (obligation)
 - 1.2. Gereklilik (necessity)
 - 1.3. Yeterlilik (ability)
 - 1.4. Arzu (desire)
 - 1.5. Niyet (intention)
 - 1.6. Gönüllülük (willingness)
- 2. Konuşur Odaklı (Speaker-Oriented Modality)**
 - 2.1. İmperative (emir)
 - 2.2. Prohibitive (yasaklama)
 - 2.3. Optative (istek)
 - 2.4. Hortative (öğüt verici)
 - 2.5. Admonitive (uyarıcı)
 - 2.6. Permissive (izin verici)
- 3. Bilgi Kipliği (Epistemic Modality)**
 - 3.1. Olasılık (possibility)
 - 3.2. Güçlü olasılık (probability)
 - 3.3. Çıkarımsal kesinlik (inferred certainty)
- 4. Yan Tümce Kipliği (Subordinating Moods)**

Kiplik sınıflamalarının en dikkat çekici olanlarından bir diğeri Palmer’e aittir. Palmer’in temelde önerme ve eylem kipliği olarak ikiye ayırdığı sınıflandırması literatürde en çok değerlendirilen sınıflandırmaların başında gelir. Palmer’in (2001: 24-70) sınıflandırması şu şekildedir³:

- 1. Önerme Kipliği (Propositional Modality)**
 - 1.1. Bilgi Kipliği (Epistemic Modality)
 - 1.1.1. Kuramsal (speculative)
 - 1.1.2. Çıkarımsal (deductive)
 - 1.1.3. Varsayımsal (assumptive)

² Sınıflandırmanın Türkçeye aktarılmış şekli Dinar’dan (2020: 72) alınmıştır.

³ Sınıflandırmanın Türkçeye aktarılmış şekli Dinar’dan (2020: 71) alınmıştır.

- 1.2. Kanıt Kipliği (Evidential Modality)
 - 1.2.1. Aktarımsal (reported)
 - 1.2.2. Duyumsal (sensory)
2. Eylem Kipliği (Event Modality)
 - 2.1. Yükümlülük Kipliği (deontic)
 - 2.1.1. Direktif (directives)
 - 2.1.1.1. İzin (permissive)
 - 2.1.1.2. Zorunluluk (obligative)
 - 2.1.2. Buyrum (commissive)
 - 2.2. İçedim Kipliği (dynamic)
 - 2.2.1. Yeterlilik (ability)
 - 2.2.2. Gönüllülük (willingness)

Kiplik üzerine yapılmış farklı sınıflamalar bulmak mümkündür. Ancak bu sınıflamalarda yer alan anlamsal değerlerin farklı başlıklar altında değerlendirilmesinin yanı sıra bu sınıflamalarda yer alan anlamsal değerlerin neler olduğu da önemlidir. Kerimoğlu (2019: 33) kiplik ifade alanları olarak yeterlilik, olanak, zorunluluk, gereklilik, izin, emir, istek, niyet/gönüllülük, olasılık, çıkarım, varsayım'ı sayar ayrıca bu ifadeler dışında gelecek, olumsuzluk, soru, şart, korku, yasaklama, öneri vb. ifadelerin de kiplik incelemelerinde ele alındığını belirtir. Bu kiplik anlamların Türkçedeki işaretleyicilerini⁴ de Erk Emeksiz (2008: 3-4) şöyle sıralar:

- “1. Belirteçler: Yarın belki ayrılırım.
Yarın kesin/mutlaka ayrılırım.
2. Eylemler: Sanırım Hasan mutsuz.
Hasan'ın mutsuz olduğunu biliyorum.
Hasan'ın yarın gitmesi gerekir.
Evden ayrılmana izin vermiyorum.
3. Sıfatlar: Hasan'ın gitmesi şart / lazım/ gerekli / zorunlu
Hasan'ın gitmesi mümkün / olası.
4. Adlar: Hasan'ın yarın ayrılma ihtimali / olasılığı / zorunluluğu var.
5. Söylem birimleri: Meğer, sanki, belki de, güya, herhalde, bence, nasılsa”

Kısaca aktarmaya çalıştığımız kiplik, kiplik tasnifleri ve işaretleyicileri sonrasında Türkçede farklı anlamsal alanları kapsayarak kiplik kullanım oluşturduğunu düşündüğümüz {-mAk} vardı ve {-mAk} varmış yapılarına tespit ettiğimiz örnekler üzerinden bakabiliriz.

⁴ Kipsel anlamın aktarımı için kullanılan farklı işaretleyiciler için bk. Dinar (2020: 80-86).

3. {-mAk} VARDI

Yapı, eylemsi biçimbirimi {-mAk }, var⁵ adı ve ek-eylemin görülen geçmiş zaman üçüncü teklik şahsının birlikteliği üzerine kuruludur. Aslan Demir (2008: 133) bu tarz kuruluşlar için sözdizimi-leksikoloji-morfoloji bağıntılı işaretleyiciler sınıflaması⁶ yapar. Yaptığımız taramalar neticesinde {-mAk} *vardı* yapısında yer alan *var*'ın üçüncü teklik şahıs dışında kullanımına rastlanmamıştır. Ancak Dirik (2016: 122), Çanakkale (Sazlı Köyü/Ayvacık) ağzlarında tespit ettiği ve bir kiplik şekli olarak değerlendirdiği “-mAk vā” yapısının bütün şahıs ekleri ile kullanılabildiğini belirtir. “-mAk vā” kullanımının Çanakkale ağzları için ayırıcı bir kullanım özelliği olduğunu düşünen Dirik (2016: 122) yapının “var” sözcüğünün, fiilin master hâliyle kalıplaşarak dilbilgiselleşmesi sonucu ortaya çıktığı kanaatindedir. “İşlev olarak bir kiplik işaretleyicisi olup bilgi kipliği ifade eder. Konuşmacının belli izlerden yola çıkarak konuyla ilgili tahmini, çıkarımı ve beklentisi ile çıkarıma bağlı olayın gerçekleşme ihtimalini yansıtır. Gelecek zaman kullanımında olayın gerçekleşme ihtimali ve buna yönelik beklenti anlamı daha açıktır. Kanıtlara dayalı yapılan çıkarımlarda zaman zaman kanıt kipliği şeklindeki kullanımlar da görülmektedir” (Dirik 2016: 122). Ayrıca Dirik'in verdiği bilgilere göre yapının farklı zamanlarda da kullanımına rastlanılmaktadır.

Türkçe Ulusal Derlemi (*yazılı metin*) ve çeşitli edebî eserlerden tespit edilen örneklerde {-mAk} *vardı* yapısı ile en çok ifade edilen anlam alanlarından ilki *olasılık*'tır. Bu olasılık anlamı genellikle bir olay veya duruma bağlı gerçekleşmesi muhtemel bir diğer olay veya durumdur. Bir ölçüde birbirleri ile ilintilidir. Bu ilinti, Reichenbah'ın (2005: 71) bahsettiği⁷ olaylar dizisine konuşma noktasından bakılınca geçmişte olan bir referans noktası belirlenir ve olaylar dizisindeki diğer olaylar konuşma noktasına değil bu referans noktasına yönlendirilir, açıklamasıyla uyumludur. {-mAk} *vardı* yapısı genel itibarıyla olaylar dizisinde yer alan bir referans noktası sonrasında gerçekleşecek bir olay veya durumla ilgilidir. Yani olasılık, referans noktası sonrası gelecekte gerçekleşme ihtimali olan bir olay veya durumu kapsar. Ancak yapının kullanımında görülen geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs kullanılır.

⁵ Var sözlükbiriminin türü ve farklı kullanımları üzerine Çakmak (2013) ve Ağca'ya (2015) bakılabilir.

⁶ Bu yapılardan birkaçı *ki'li bağlı cümleler* ve *-AsI+iyelik var/yok/gel-/tut-* olarak verilir.

⁷ Reichenbah (2005: 71) temelde eylemlerin zamanının konuşma noktasına göre belirlendiğini ancak bununla birlikte iki noktanın daha belirleyici olduğunu ifade eder. Konuşma noktası dışındaki bu belirleyicileri olay noktası (point of the event) ve referans noktası (the point of reference) olarak aktarır. Farklı zamanlarda bu üç noktanın farklılıklar arz edebildiğini bildiren Reichenbah'ın belirlediği noktaların dağılımı şöyle gösterilebilir: *Yağmur başladığında Ahmet uyuyordu*, tümcesinin konuşma noktası tümcenin söylenildiği an (şimdi), referans noktası yağmuru başlanması, olay noktası Ahmet'in uyumasıdır. Reichenbah'ta zamanın sınıflandırılması için yer alan konuşma noktası, olay noktası ve referans noktası ayırımına benzer bir yaklaşımı Comrie'de (1985: 56) mutlak zaman (absolute tense) ve göreceli zaman (relative tense) ayırımıyla görürüz. Comrie'ye göre mutlak zaman'ın referans noktası şimdi (konuşma anı) iken göreceli zaman'ın referans noktası bağlamdan çıkarılan bir zaman noktasıdır.

Öngörülen gerçekleşme ihtimali eldeki bilgilerden hareketle kuvvetlidir. Yani çıkarımsal kuvvetli bir olasılıktan söz edilebilir.

(1) “Ne bağıryorsunuz böyle?” diye cevaplandırdı. Bir an ayağa fırlayıp kaçayım, diye düşündüm. Ama kurşunu sırtımdan yemek vardı. Yoksa karşı mı koymalıydım? (Edgü 2011: 436).

1. örnekte ihtimal olarak görülen kaçma eylemi gerçekleşirse kurşunu sırtından yeme olasılığı söz konusudur. Bu eylemin gerçekleşme olasılığı ilk eylem ve referans noktası olarak değerlendirilen kaçma eylemi sonrası gelecek zaman sürecindedir.

(2) Fakat reddetmek de tehlikeliydi. Gerçi kabul edip şehre gitmek ve bir daha gelmemek vardı (Adivar 2000: 93).

(3) Bir de 6 ay sonra o kadar sıkıntıyı çekip şu yanıtı almak vardı: “Durumun çok çok iyi 6 ay daha kal” (TUD W-KI09C4A-0704-1336).

(4) Bir de, bu durumun bilincinde olanlarla birleşip Karak’a karşı savaşmak vardı. Ama nerede bulacaktım o kişileri? (Edgü 2011: 429).

(5) Tekrar gidip hizmetçi olmak ona ağır gelirdi, beri tarafta bir nedime hâlinde bulunmak vardı (Esendal 2007: 38).

2. ve 3. örnekte doğrudan referans noktası sonrası gelecekte gerçekleşme olasılığı bulunan durumlar söz konusu iken 4. ve 5. örneklerde seçenekler arasında bir olasılık söz konusudur. 5. örnekte olasılık hizmetçi olmak veya nedime hâlinde bulunmaktır.

(6) Bildiğiniz gibi de son krokiye göre Okçuoğluna ruhsat verildi. Verildi, verildi ama, işin içinde iş vardı. Yeniden tarla kiralamak, pamukları, susamları, bostanları satın almak köylüyü susturmak vardı (Kemal 1967: 31).

6. örnekte gereklilik anlamının varlığı düşünülebilir. {-mAk} vardı yapısı öncesinde kullanılan cümle gerekliliği haber verir. Tarla kiralamak, bostanları satın almak ve köylüyü susturmak, ruhsat verilmesi sonrası ortaya çıkan gerekliliklerdir. Bunlar sıralamaya göre yapılması gereken işlerdir. Bu cümlelerde ilk 5 örnekte düşündüğümüz tarzda olasılık anlamı söz konusu değildir. Çünkü ruhsat bir gaye ile alınmış ve bu gayeye ulaşabilmek için diğer işler (tarla kiralamak, bostanları satın almak ve köylüyü susturmak) yapılmak zorundadır. Gereklilik olarak değerlendirilen eylemler, referans noktası olarak düşünülen ruhsat verilmesi sonrası gelecekte gerçekleşmesi gereken eylemlerdir.

(7) ... oysa yalnyürek ve bilgece bir insan sıcağına koyuvermek gövdende kilitlenmiş gök gürültüsünü uçurumlarına düşmek vardı uyumak sularında saatleri kırmak vardı öpüşlerin örsünde uykuna karışmak vardı karanlıklara inat düşlerle başlamak için yepyeni bir şafağa kabında su suyuna kap gülünün gövdesinde özsu olmak vardı (TUD W-MA16B1A-0163-321).

(8) "Bindalı"nın kendisine yakıştığını belirtti ve ekledi: "Şimdi 15 yaşında **olmak vardı**" (TUD W-PD30D1B-2129-1197).

7. ve 8. örnekte yer alan {-mAk} *vardı* kullanımları bir istek anlamı sunmaktadır. Örneklerde yer alan istek ifadeleri gerçekleşme ihtimali olmayan hayali nitelikte isteklerdir. 8. örnekte yer alan 'şimdi 15 yaşında olmak vardı' isteğinde bunu açıkça görebiliriz. İsteklerin zamanı da *olasılık* ve *gereklilik* anlamlarını karşılayan {-mAk} *vardı* yapısından farklılık göstermektedir. İstek anlamı veren {-mAk} *vardı* yapısında yine görülen geçmiş zaman kullanılmakla birlikte isteğin zamanı referans noktası ile paralellik sergiler. 8. örnekte *şimdi* belirteciyle desteklenen dizim açıkça şimdiki zamanı karşılamaktadır. İstek anlamının {-mAk} *vardı* yapısı ile sunumu çok da şaşırtıcı değildir. Çünkü istek "Türkçenin belki de en fazla işaretleyiciyle karşılanan kiplik ifadesidir. İstek ifadesinin *mi*, *-(y)AsI gel-*, *-sA* vb. pek çok biçimle karşılandığı bilinmektedir. Ayrıca emir ve gereklilik gibi diğer kip ifadeleriyle gelecek zaman ve geniş zaman eklerinin de bu işlev için kullanılabilirdiği görülmektedir. Bunda *-(y)A-* ekinin kullanımdan düşmeye başlaması, ağızlarla sınırlı bir biçim olmaya doğru gitmesinin rolü büyüktür" (Kerimoğlu 2019: 39).

{-mAk} *vardı* yapısı barındıran her kullanımın farklı kiplik anlamlar barındırdığı da düşünülmemelidir. {-mAk} ve *vardı*'nın bir araya geldiği ancak var sözcüğünün sözlükte yer alan ilk anlamıyla "Mevcut, evrende veya düşüncede yer alan, yok karşıtı" (TDK, Türkçe Sözlük) kullanıldığı yapılar özel bir kiplik anlam barındırmaz.

(9) Cuma akşamı iş çıkışı, son günlerdeki keyifsizliğimi retail therapy ile iyileştirmeyi düşünerek eve gitmekten vazgeçip Cevahir'e uğradım. *Aklımda* şöyle yan takabileceğim bir çanta almak **vardı** (TUD W-YI45F1D-4819-1075).

(10) Kendimi bildim bileli *aklımda* hep blue jean'le evlenmek **vardı**. Giderken blue jean ve tişört giydim (TUD W-SE09C3A-0408-979).

(11) Sonra onun *aklında* isimler değil sokağa çıkmak, yollara düşmek **vardı** (TUD W-SE36E1B-3294-660).

9, 10 ve 11. örneklerde var sözcüğü "düşüncede yer alan" anlamı ile kullanılmıştır. Ayrıca zaman eki görülen geçmiş zaman, kendi işlevini yani geçmiş zamanı temsili yerine getirmektedir. Her üç örneğin dikkat çekici bir diğer ortak özelliği dizimlerinde *aklımda*/*aklında* sözcüklerini barındırmasıdır. Bir ölçüde "düşüncede yer alan" sözlük anlamı desteklenmektedir.

4. {-mAk} VARMIŞ

{-mAk} *vardı* yapısına benzer bir kuruluş özelliği gösteren {-mAk} *varmış* yapısı da eylemsi biçimbirimi {-mAk}, var adı ve ek-eylemin öğrenilen geçmiş zaman üçüncü teklik şahsının birlikteliği üzerine kuruludur. {-mAk} *varmış* yapısında da {-mAk} *vardı*

yapısına benzer kiplik anlamlar bulunmakla birlikte farklı anlamsal alanların işaretlendiği de görülür.

(12) Şu büyükler işte... Küçük ol**mak varmış** şu hayatta... (TUD W-SA16B1A-0914-2435).

(13) Vay be... burada "Director" ol**mak varmış**. Allah'ım, yerin dibine geçiyorum (TUD W-KA16B1A-1730-1262).

(14) Suna Gönül Pelister adına araziler kapatıyor, görkemli konutlar diyor. Vallahi bunların yanında çalış**mak varmış!** (TUD W-KE39C3A-0357-1986).

(15) Bu dünyada erkek olarak doğ**mak varmış**. Dünya erkeklerin rahatı için yaratılmış bir yer (TUD W-UA16B2A-0749-1021).

(16) "Şişli'de emekli ol**mak varmış**" diyordu haber (TUD W-OI32D1B-2556-717).

{-mAk} varmış yapısının dikkat çekici kiplik anlamlarından ilki tıpkı {-mAk} vardı yapısında da örneklerine rastlanan istek anlamıdır (12-16). {-mAk} varmış yapısında yer alan istek anlamı beğenilen veya avantajlı olduğu düşünülen bir durumda yer alma arzusu olarak belirir. Ancak bu istek anlamları genellikle gerçekleşme ihtimali olmayan hayali arzular olarak karşımıza çıkar. Yapıda yer alan zaman da geçmiş de kapsayarak gelen ancak referans noktası ile paralel bir şimdiki zamandır.

{-mAk} varmış yapısının özellikle kader, kısmet, yazgı vb. sözcükler ile eşdizimlilik içerisinde de sıklıkla kullanıldığı gözlemlenir.

(17) "Allah sizin kaderinizi iyi yazmış, benim kaderimde bu kahvede boş otur**mak varmış**." dedi (TUD W-HA16B2A-0717-2081).

(18) ... kendi kendine, ne yapalım kadere karşı gelinmez, bizim yazgımızda İstanbul'da kal**mak varmış** dedi (TUD W-EA16B2A-1563-2210).

(19) ... Ne yapalım. Kısmette mapusa girm**ek varmış** (TUD W-KA16B1A-0700-5).

(20) Kaderde, ramazan ayında Bağdat'ta teravih namazı izleyip, vaaz dinle**mek varmış** (TUD W-LE39C3A-0067-314).

(21) Evet "kaderde çarınha geril**mek de varmış**" dedi kendi kendine (TUD W-QA16B1A-0674-1846).

(22) Kaderde Üsküdar'ı bir on yıl görm**ek varmış** (TUD W-SH39C0A-0142-2462).

(23) "Onur Apartmanı'nın karşısında gece nöbetine yazıl**mak** kaderimizde **varmış**" dedim kendi kendime. Işığı görüp kimse kıllanmasın diye sigara yakmadım (TUD W-LA16B4A-0173-1580).

(24) Devamında Jon şarkıyı aldı ve sonunu beraber getirdik. Ben işte bu şarkıda ağladım artık, şu hayatta Bon Jovi'yle Wanted Dead Or Alive'ı söylemek varmış kaderimde, çok şükür yarabbim (TUD W-XI45F1D-4818-564).

(25) Kaderde Frankfurt-Limburg otopanında en iri kıyımından bir iş adamı tarafından "bilinçlendirilmek" de varmış (TUD W-DI09C1A-0895-488).

Diziminde kader, kısmet, yazgı vb. sözcükleri barındırın 18-25 arası {-mAk} varmışlı yapıların genellikle iradeleri dışında gelişen durumun gerçekleşmesi için kullanıldığı görülür. Zaman olarak geçmişte başlayan ancak referans noktasını da içeren bir süreç söz konusudur. 21. örnekte çarşıya gerilme henüz gerçekleşmemiş ancak gerçekleşmesi artık çok yakındır.

{-mAk} varmış yapısının kader, kısmet, yazgı vb. sözcüklerle eşdizimlilik içerisinde kullanımında ortaya çıkan irade dışında gelişen ve gerçekleşen durum anlamları kader, kısmet, yazgı vb. sözcükler diziminde yer almasa da işaretlenebilmektedir. Bunda özellikle -miş biçim biriminin öyküleyici anlatım tarzı için kullanımı ve "konuşan tarafından görülüp bilinmeyen oluş ve kılışların" (Korkmaz 2009: 600) anlatımı için kullanımı etkilidir.

(26) Buna yasal olarak bir engel bulunmadığını anlattı. Serde ikna olmak varmış, biz de ikna olduk... (TUD W-LI35C4A-0464-1216).

(27) Bu gece de, hüznün hazineleriyle sabahlamak varmış... (TUD W-DI22C3A-0719-2086).

(28) Bu yaştan sonra filim artistleri gibi damada el uzatmak da varmış hesapta... (TUD W-GA16B2A-0606-170).

29. örnekteyse var sözcüğü TDK, Türkçe Sözlük'te ilk anlam olarak verilen "düşüncede yer alan" anlamı ile kullanılmıştır. Ayrıca zaman eki öğrenilen geçmiş zaman, kendi işlevini yani geçmiş zamanı temsili yerine getirmektedir. Bundan dolayı bu örnekte özel bir kiplik anlamdan söz edilemez.

(29) Hayallerinde hep dansöz olmak varmış ama ortaokuldan sonra okumayınca kuyumcu dekorasyonu ihraç eden bir şirkette çalışmaya başlamış (TUD W-SE36E1B-3294-2148).

SONUÇ

Dillerde, farklı kiplik anlamların zaman zaman tek bir kiplik işaretleyicisi ile işaretlendiği görülebilir. Palmer'e (2001: 14) göre ideal olan her bir kip işaretleyicisinin ayrı bir dizgeye sahip olmasıdır. Ancak bu özellik kiplik gibi çok kapsamlı bir anlamsal alanı kapsayan kategori için çok mümkün değildir. Bundan dolayı her dilde farklı kiplik anlamları barındıran kiplik işaretleyicileri sıklıkla görülebilir.

Çalışmamızda ele aldığımız ve Türkçede bir kiplik işaretleyicisi olarak değerlendirdiğimiz {-mAk} vardı ve {-mAk} varmış yapılarının da bu kapsamda birden fazla kiplik anlam işaretleyicisi olarak kullanıldığını ifade edebiliriz.

{-mAk} vardı yapısı olasılık, gereklilik ve istek anlamlarını karşılamak için kullanılabilirken {-mAk} varmış yapısında istek ve beklenilmeyen bir durum içinde olma anlamlarının ön plana çıktığı görülür. Her iki yapıda da kiplik anlamların belirleyicisi olarak yapılarda yer alan {-DI} ve {-mİş} biçimbirimlerinden istifade edilebilir. {-mAk} vardı ve {-mAk} varmış yapılarının kiplik anlamı karşılamak için kullanımlarında {-DI} ve {-mİş} biçimbirimleri görülen geçmiş ve öğrenilen geçmiş zamanı karşılamaz. Özellikle *referans noktası* dikkate alınarak yapılan değerlendirmelerde {-mAk} vardı ve {-mAk} varmış yapılarının kiplik kullanımlarında şimdiki zaman ve gelecek zaman anlamlarının ön plana çıktığı görülür.

{-mAk} vardı ve {-mAk} varmış yapılarının kiplik kullanımlarının tespiti için Kocaman'ın (1981: 82) ifade ettiği aynı biçimbirimde buluşan farklı kiplik anlamların söylem çerçevesi ile çözümlenebileceği görüşünden de istifade edilir. Özellikle {-mAk} varmış yapısında *kader, kısmet, yazgı* vb. sözcüklerinin eşdizimlilik içerisinde sıklıkla kullanımına rastlanır. Yine bu kullanımlar da {-mAk} varmış yapısının kiplik anlam çözümü için yardımcı unsurlardır.

KAYNAKÇA

- AĞCA, F. (2015). "Eski Türkçede Varlık ve Yokluk İşaretleyicilerinin (ba:r, yo:k) Gramerleşme Süreçleri", *Dil Araştırmaları*, 16: 83-101.
- ADIVAR, H. E. (2000). *Vurun Kahpeye*, İstanbul: Özgür Yayınları.
- ASLAN DEMİR, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- BYBEE, J., PERKINS R., PAGLIUCA W. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- BYBEE, J., FLEISCHMAN, S. (1995). "An Introductory Essay", *Modality in Grammar and Discourse*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 1-14.
- COMRIE, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ÇAKMAK, S. (2013). "Var" ve "Yok" Sözcüklerinin Morfolojik Kimliği", *Turkish Studies*, 463-471.
- DE HAAN, F. (2006). "Typological Approaches to Modality", *The Expression of Modality* (ed. W. Frawley), Berlin: Mouton de Guyter, 27-69.
- DİLAÇAR, A. (1989). "Gramer Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi" *TDAY Belleten 1971*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 83-145.
- DİNAR, T. (2020). "Kiplik", *Türkçede Dilbilgisel Umlar*, Ankara: Gazi Kitabevi, 57-90
- DİRİK, S. (2016). "Çanakkale (Sazlı Köyü/Ayvacık) Ağızlarında Bir Kiplik Şekli: "-mAk vâ", *Dil Araştırmaları*, 111-123.
- EDGÜ, F. (2011). *Leş (Toplu Öyküler)*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- ERK EMEKSİZ, Z. (2008). "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller" *Dil Dergisi*, S. 141 https://www.academia.edu/13841960/Türkçede_Kiplik_Anlamının_Belirsizliği_ve_Anlamsal_Roller
- ESENDAL, M. Ş. (2007). *Gödeli Mehmet*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

- İMER, K., KOCAMAN, A., ÖZSOY, A. S. (2011). *Dilbilim Sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniveristesi Yayinevi.
- KEMAL, Y. (1967). *Teneke*, İstanbul: Ararat Yayinevi.
- KERİMOĞLU, C. (2019). *Kiplik ve Kip*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- KIEFER, F. (1987). "On Defining Modality" 21(1) 67-94. <https://doi.org/10.1515/flin.1987.21.1.67>
- KOCAMAN, A. (1981). "Türkçede Kip Olgusu Üzerine Görüşler", *TDAY Belleten*, 81 -85.
- KORKMAZ, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- NARROG, H. (2009). *Modality in Japanese*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins.
- NUYTS, J. (2005). "The Modal Confusion: On Terminology and The Concepts Behind It", *Modality Studies in Form and Function* (ed. A. Klinge, H. Hoeg Müller). London: Equinox, 5-38.
- NUYTS, J. (2006). "Modality: Overview and Linguistic Issues", *The Expression of Modality* (ed. W. Frawley). Berlin: Mouton de Gruyter, 1-26.
- PALMER, F. R. (2001). *Mood and Modality*, Cambridge: Cambridge University Press.
- REICHENBACH, H. (2005). "The Tense of Verbs", *The Language of Time A Reader*, New York: Oxford University Press, 71-78.
- SALKIE, R. (2009). "Degrees of Modality", *Modality in English Theory and Description*, Berlin: Mouton de Gruyter, 79-104.
- TDK Türkçe Sözlük (<http://sozluk.gov.tr>)
- TUD, AKSAN, Yeşim, et al. (2012). *Construction of the Turkish National Corpus (TNC)*. In Proceedings of the Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012). İstanbul. Türkiye. <http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>
- VARDAR, B. (2002). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.

Atıf / Citation

UZUNKAYA, U. (2023). "Günah ve Tövbe: Budist Edebiyata İlişkin Eski Uygurca Fragmanlar". *Gazi Türkiyat*, 32: 25-50.

Geliş / Submitted 12.03.2023

Kabul / Accepted 14.05.2023

DOI 10.34189/gtd.32.003

GÜNAH VE TÖVBE: BUDİST EDEBİYATA İLİŞKİN ESKİ UYGURCA FRAGMANLAR*

Sin and Confession: Old Uyghur Fragments on Buddhist Literature

Uğur UZUNKAYA**

Öz

Eski Uygurca Budist edebiyat, farklı türde ve konuda birçok eseri ihtiva etmektedir. Bunlar arasında tövbe metinleri önemli bir yere sahiptir. Budist inancıya göre tövbe metinleri, ruhban sınıfından olmayan kimselerin şimdiki ve önceki yaşamlarında işlemiş oldukları günahlardan arınmak için hazırlanmıştır. Eski Uygur edebiyatında Budist külliyatla ilişkilendirilen Kşanti kılğuluk nom bitig gibi birkaç tövbe metni bulunmaktadır. Bunun yanında bugün hangi metnin parçası olduğu bağlam noksanlığından ötürü belirlenemeyen metin parçaları da bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak, bu çalışmada daha önce neşredilmemiş ve temelde konusu suçların itirafı ve tövbe olan Eski Uygurca metin parçalarına odaklanılmıştır. Yazıda ele alınan fragmanların tamamı bugün Berlin Turfan Koleksiyonu'nda şu arşiv numaralarıyla korunmaktadır: U 2236 (T I 527; T I), U 2315 (T I 504; T I), U 2425 (T II 537), U 3009 (T II Toyoq; T II T 501), U 3123 (T II Y 59; T II Y 59.500), U 4866 (T I D 638), U 5350 (T I). Bu çalışma mezkûr yedi fragmanın yazı çevirimini ve harf çevirimini, Türkiye Türkçesine aktarmasını, metne ilişkin notlarını ve dizini de içeren sözlüğünü ihtiva etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Eski Uygurca, Budizm, tövbe metinleri, metin neşri

Abstract

Old Uyghur Buddhist literature contains many works in different genres and subjects. Among them, the texts of confession have an important place. According to Buddhist belief, confession texts were produced to purify non-clerical people from the sins they had committed in their current and previous lives. There are several confession texts in the Old Uyghur literature, such as Kşanti kılğuluk nom bitig [The Book on How One Should Practice Confessions], is associated with the Buddhist corpus. In addition, there are also fragments on confession in Old Uyghur that cannot be determined due to the lack of context, which the text is a part of today. In this regard, this paper focuses on Old Uyghur fragments that have not been published before and whose main subject is the confession of sins. All the fragments included in the article are preserved in the Berlin Turfan Collection with the following archival numbers: U 2236 (T I 527; T I), U 2315 (T I 504; T I), U 2425 (T II 537), U 3009 (T II Toyoq; T), II T 501), U 3123 (T II Y 59; T II Y 59.500), U 4866 (T I D 638), U 5350 (T I). This study consists of these seven fragments' transcription and transliteration, translation into Turkish, notes, and dictionary including the index.

* Bu yazı, TÜBA-GEBİP programı tarafından desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum/TÜRKİYE. uguruzunkaya1@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4534-9305

Keywords: Old Turkic, Old Uyghur, Buddhism, confession texts, text edition

GİRİŞ

Budist inanişaya mensup ruhban sınıfından olmayan kimselerin şimdiki ve önceki yaşamlarında gerçekleştirmiş oldukları günahlardan arınmak için oluşturulmuş tövbe metinleri, Uygur edebiyatı içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu sebeple tövbe metinleri üzerine yapılan filolojik incelemeler en az Eski Uygurca metin neşirlerinin araştırma tarihçesi kadar eskiye dayanır. Bu metinlerin bir kısmı oldukça hacimliken, bir kısmı günümüze yalnızca fragmanlar hâlinde ulaşabilmiştir. Fakat her durumda Eski Uygurca Manihaist tövbe metinleriyle mukayese edildiğinde¹, Eski Uygurca Budist tövbe metinlerinin sayıca ve hacimce daha ön planda olduğu görülmektedir.² Eski Uygurca Budist tövbe metinleri konusunda alan yazın incelendiğinde söz edilmesi gereken metinlerden ilki *Kşanti kılğuluk nom bitig'*dir. Bu eser, Çince 慈悲道場懺法 *Cibei daochang chanfa'*nın “Şefkatli Kişinin Bodhimañdasındaki Tövbe Ritüelinin Öğretisi”³ Eski Uygurcaya bir çevirisidir (krş. Wilkens 2022: 440; Zieme 2015: 876). Liang Hanedanlığı'ndan İmparator Wudi'nin (梁武帝 *Liang Wudi*) emriyle kaleme alınan eser, Eski Uygurcaya Beşbalıklı Küntsün Şali Tutuñ tarafından çevrilmiştir (Wilkens 2007: 8-9; Zieme 2015: 876). Kırk bölümden oluşan bu eserde amaç, “talihsiz durumda yaşayan varlıklara, özellikle de kişinin kendi aile üyelerine yardım sağlamaktır” (Wilkens 2022: 440). Metin, birçok tekrar ve kalıp sözlerle şekillendirilmiştir (krş. Wilkens 2022: 440-441). Eser üzerine Röhrborn (1971) filolojik bir neşir çalışması hazırlamıştır; bunun yanında Warnke bir doktora tezi (1978) ve bir makale (1983) kaleme almıştır. Eserin bütünlüklü ve Çince metinle mukayeseli bir neşri Wilkens (2007) tarafından hazırlanmıştır. Bir diğer metin *Kşanti kılmac atl(ı)g nom bitig* adını taşımaktadır. Bu Eski Uygurca eser 69 satır hacminde olup metinde dinî ritüellere ilişkin ifadeler ön plana çıkmaktadır (krş. Wilkens 2022: 438). Eserin bugün nispeten eskimiş sayılabilecek bir neşri *Türkische Turfan-Texte IV [Türkçe Turfan Metinleri IV]* içinde Bang ve Gabain (1930a: 440-444) tarafından hazırlanmıştır. Bunun yanında bu esere koşut kimi fragmanlar Shögaito (1981) tarafından neşredilmiştir. Bir diğer Eski Uygurca tövbe metni olan *Budist mümine Üdrät'in tövbesi*,

¹ Zieme (1969: 107), Budist Uygur edebiyatındaki tövbe metinlerinin kökenlerinin Manihaistlerin tövbe duası *Huastuanif'te* aranması gerektiğini belirtirken, Wilkens (2022: 438) bu konuda birkaç araştırma olmasına rağmen, Manihaist bir modelle tarihsel bir bağlantı olasılığının hâlâ belirsiz olduğunu kaydeder. Bununla birlikte Kasai (2023, § 20-39), Manihaist ve Budist tövbe metinlerini mefhum, ifade, terimler ve dil bilgisel çerçeve açısından karşılaştıran ayrıntılı bir çalışma hazırlamıştır.

² Bu çalışma kapsamında bütün Eski Uygurca Budist tövbe metinlerine değinmek mümkün olmayacağından bu konuda Wilkens'in 2003 yılında hazırladığı irili ufaklı bütün Eski Uygurca Budist tövbe metin ve metin parçalarını değerlendirdiği kataloğa ve Weber tarafından neşredilen çalışmanın “Budist Uygurca Günah İtirafı” (Weber 1999: 78-116) kısmına müracaat edilebilir.

³ Eserin Eski Uygurca tercümesi Çince Budist külliyyatı oluşturan *Taishō Shinshū Daizōkyō*'nun (1909) 45. cildine dayanmaktadır (Wilkens 2007: 29).

tek bir fragmana dayanır ve ketebe kaydıyla birlikte 72 satır hacindedir. *Uigurica II* metninde Müller tarafından yayımlanmıştır (1911: 76-81). Eserin şimdiye kadar kayıp olduğu düşünülen fragmanı Rusya’da tespit edilmiştir (Pchelin ve Raschmann 2016: 11-12). Eserin ketebe kaydı Kasai (2008: 224) tarafından hazırlanmıştır. Benzer formatta hazırlanan bir diğer tövbe metni *Budist mümine Kutlug’un tövbesi* adını taşımaktadır. Bu metinde 496 Bodhisattva’ya ve Maitreya’ya değinilir (krş. Wilkens 2022: 439). Bu metin de *Uigurica II* içerisinde Müller (1911: 84-89) tarafından işlenmiştir. Eski Uygurca tövbe metinleri içerisinde anılması gereken bir diğer metin ise *Suvarṇaprabhāsasūtra* olarak bilinen *Altun Yaruk Sudur*’un beşinci bölümünde ritüel ve uygulama temelindeki tövbeye ayrılan kısımdır. Bu kısma dair ilk bilgilere Bang ve Gabain (1930b: 208-210) yer verir. Metnin *Suvarṇaprabhāsasūtra*’nın beşinci bölümünün bir versiyonu olduğunu Zieme (1985: 86-103) belirlemiştir. Bu metnin mensur bir biçimi ise Raschmann (2014: 526) tarafından tespit edilmiştir. Bir diğer tövbe metni ise *Araṇemijātaka* ismini taşımaktadır. Zieme (2001) tarafından neşredilen bu eser, Çince 慈悲水懺法 *Cibeī shui chanfa*’nın “Merhamet Suyuna İlişkin Tövbe Öğretisi”⁴ Eski Uygurcaya tercümesidir (krş. Wilkens 2022: 441). Bir beyte bağlı aliterasyonlu biçimde kaleme alınmış son dönemden kalma manzum bir Eski Uygurca yazma da tövbe metinleri içerisinde yer almaktadır (krş. Wilkens 2022: 441). Metnin neşri Tekin (1962) ve Arat (1965: 80-101) tarafından yapılmıştır. Bunun yanında Zieme’nin (1991) de bu metin hakkında bir değerlendirmesi vardır. Uygur harfleriyle kaleme alınmış Sanskritçe bir tövbe metni de burada anılmalıdır. *Indrasena* isimli bu tövbe metni de Hartmann, Wille ve Zieme (1996) tarafından neşredilmiştir. “Metin, itirafı yapan kişi olan Indrasena’nın bir manastır geçmişine sahip olduğunu belirtmektedir” (Wilkens 2022: 441). Burada anılanlar dışında da tövbe metni olmasına karşın bu yazı çerçevesinde yalnızca öne çıkanlarla yetinilmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada daha önce neşredilmemiş ve temelde konusu suçların itirafı ve tövbe olan Eski Uygurca metin parçaları neşredilecektir. Çalışmada ele alınan fragmanların tamamı bugün Berlin Turfan Koleksiyonu’nda şu arşiv numaralarıyla korunmaktadır: U 2236 (T I 527; T I), U 2315 (T I 504; T I), U 2425 (T II 537), U 3009 (T II Toyoq; T II T 501), U 3123 (T II Y 59; T II Y 59.500), U 4866 (T I D 638), U 5350 (T I).

Çalışmaya dâhil edilen ilk fragmanın arşiv numarası U 2236 ve buluntu işaretleri ise T I 527 ve T I’dir. Fragmanın her iki yüzünde de 5’er satır bulunmaktadır. Bu şekliyle fragman 10 satırdan oluşur. Fragmanda sayfa numaralandırması bulunmamaktadır. Yazmanın her iki sayfası da satır başlarından ve sonlarından hasarlıdır. Bunun yanı sıra metnin B sayfasının ilk satırında bütünlüklü bir sözcük oluşturamayacak birkaç harf korunabilmiştir. Fragmanın fiziksel özelliklerini içeren katalog bilgisini Raschmann (URL-1) hazırlamıştır. Bu metin parçasının öne çıkan en önemli hususiyeti kimi sözcüklerin klasik öncesi Eski Uygurca metinlerde rastlanan yazım hususiyetlerini ihtiva etmesidir. Bu konuya şu iki örnek verilebilir: *yanlag* (oku:

⁴ Eserin Eski Uygurca tercümesi Çince Budist külliyatı oluşturan *Taishō Shinshū Daizōkyō*’nun (1910) 45. cildine dayanmaktadır.

yanlığı) ve *ağarla-* (oku: *ağırla-*). Şimdiye kadar hangi metne ait olduğu belirlenemeyen bu metin parçasında, Raschmann'ın da ifade ettiği üzere, EUyg. [t]suy ayıg kılı[nç] "suç, günah", EUyg. [a]ltun pat(i)rl(i)g äli[g] "altın sadaka taşı olan bir el" ve EUyg. *agulug [y]äk içgä[k]* "zehirli şeytanlar" gibi ifadelerden söz edilir. Fragman yazının 01-10. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu yazıdaki ikinci fragman U 2315 arşiv numarasını ve T I 504 ile T I buluntu işaretlerini taşımaktadır. Metnin A sayfasında 9, B sayfasında ise 8 satır bulunmaktadır. Fragmanın A sayfasının birinci ve dokuzuncu satırı ile B sayfasının ilk iki satırı büyük oranda hasarlıdır. Yazmada pothi deliği mevcuttur; ancak herhangi bir sayfa numaralandırması bulunmamaktadır. Fragmanın her iki yüzündeki satırların tamamı baştan ve sondan az da olsa hasarlıdır. Bu yazmaya ilişkin katalog bilgileri Raschmann (URL-2) tarafından sunulmuştur. Fragmanın bugün hangi metnin parçası olduğu belirlenememiştir; ancak yazmanın söz varlığında EUyg. *kirsiz arıg mähisi* "safz sevinç" ve EUyg. *kalsız n[irvan] mähisi* "sonsuz nirvāna sevinci" kavramları öne çıkmaktadır. Fragman yazının 11-27. satırlarını oluşturmaktadır.

Yazıya dâhil edilen üçüncü fragman U 2425 arşiv numarasına ve T II 537 buluntu işaretine sahiptir. Bu fragmanın her iki yüzünde de 6 satır mevcuttur. Fragmanın A sayfasının ikinci satırı ve B sayfasının da ilk satırı büyük oranda hasar görmüştür. Bununla birlikte metnin her iki sayfası da satır başlarından kısmen hasarlıdır. Bu fragmanın fiziksel özelliklerini ihtiva eden katalog bilgileri Raschmann (URL-3) tarafından sunulmuştur. Raschmann, bu yazmanın bir metin bölümünün sonuna veya bir eserin sonuna ait olabileceğini belirtir. Bugün hangi metnin parçası olduğu tespit edilemeyen bu fragmanın söz varlığında EUyg. [t](ä)ñri burhan "Buddha" ifadesiyle bir Gandharva adı olan EUyg. *açite* "Ajita"ya rastlanılmaktadır. Fragman yazının 28-39. satırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmadaki dördüncü fragman U 3009 arşiv numarasını ve T II Toyoq ile T II T 501 buluntu işaretini taşımaktadır. Fragmanın her iki sayfasında da 5'er satır bulunmaktadır. Yazmanın B sayfası ilk ve son satırdan yoğun bir hasara maruz kalmıştır. Bununla birlikte fragmanın A sayfası satır sonundan ve B sayfası ise satır başından ve satır sonundan hasarlıdır. Fragmanın fiziksel özellikleri Raschmann (URL-4) tarafından hazırlanmıştır. Şimdiye kadar hangi metnin parçası olduğu belirlenememiş bu fragmanın söz varlığında Skt. *vipāśyanā* "hakiki iç görü" (Edgerton 1953: 491a; Wilkens 2021: 846a) sözcüğü öne çıkmaktadır. Fragman yazının 40-49. satırlarını oluşturmaktadır.

Yazıda ele alınan beşinci fragman ise U 3123 arşiv numarasını ve T II Y 59 ile T II Y 59.500 buluntu işaretlerini taşımaktadır. Fragmanın her iki sayfasında da 6 satır yer almaktadır; bu şekliyle fragman 12 satır hacindedir. Fragmanın A sayfasının üçüncü satırı büyük oranda hasarlıdır. Bunun yanında fragmanın her iki yüzündeki her satırda belli oranda tahribat mevcuttur. Bu metin parçasına ilişkin fiziksel bilgileri Raschmann (URL-5) paylaşmıştır. Fragman, söylenen yalanların ortak bir itirafı

niteliğindeki bir tövbe metni izlenimi sunmaktadır. Söz konusu fragman yazının 50-61. satırlarını oluşturmaktadır.

Bu çalışma kapsamında yer alan altıncı fragman U 4866 arşiv numarasına ve T I D 638 buluntu işaretine sahiptir. Fragmanın yalnızca bir yüzünde metin bulunmaktadır ve bu yüz de 6 satırdan oluşmaktadır. Fragmanın ilk satırı yoğun bir hasara maruz kalmışken diğer satırlar da satır başından nispeten hasarlıdır. Fragmanın fiziksel tanımlaması Raschmann (URL-6) tarafından yapılmıştır. Raschmann, fragmanın günahların itirafıyla alakalı bir tövbe metni olabilme ihtimalinden söz eder. Bu bağlamda EUyg. *ağır ayıg kılınç* “çok kötü amel, büyük günah” sözü metnin muhtemel konusunu destekler mahiyettedir. Fragman yazının 62-67. satırlarını oluşturmaktadır.

Çalışmada yer verilen yedinci ve son fragman U 5350 arşiv numarasını ve T I buluntu işaretini taşımaktadır. Bu fragmanın her iki sayfasında da 7 satır mevcuttur. Fragmanın A sayfasının birinci ve yedinci satırları ve B sayfasının ise ilk satırı yoğun oranda hasarlıdır. Bunun yanında fragmanın A sayfasının her satırı satır başından ve B sayfasının her satırı da satır sonundan hasarlıdır. Fragmanın fiziksel özelliklerine ilişkin bilgiler Raschmann (URL-7) tarafından sunulmuştur. Bu metin parçasında konu günahlar üzerinedir; bu bağlamı, metinde geçen EUyg. *mün kadag* “suç, günah” ikilemesi doğrulamaktadır. Fragman yazının 68-81. satırlarını oluşturmaktadır.

Yukarıda genel hatlarıyla tanıtılmaya çalışılan yedi fragmanın filolojik neşri bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda yazı, söz konusu Eski Uygurca fragmanların yazı çevrimini, harf çevrimini, Türkiye Türkçesine aktarımını, metne ilişkin açıklamalarını ve dizin ile sözlüğünü içermektedir. Metnin yazı çevriminde ve harf çevriminde *Uigurisches Wörterbuch*'ta sunulan ilkeler takip edilmiştir (krş. Röhrborn 1977-1998: 9-10 ve 13-14; Röhrborn 2010: XXXIII-XXXV). Metnin aktarımında bazı satırların büyük oranda hasarlı olması sebebiyle satır satır aktarım yoluna gidilmiştir. Esasen bazı durumlarda bağlamın mevcut olmaması sözcüklerin temel anlamları dışındaki anlamların tespit edilmesini zorlaştırmıştır. Yazının açıklamalar bölümünde metin restorasyonlarının gerekçelerine, yazmalarda öne çıkan imlâ hususiyetlerine, alıntı sözlerin kökenlerine ilişkin izahlara ve kimi okuma tereddütlerine değinilmiştir. Metnin bağlamı sözlük kısmı analitik dizin ile birlikte sunulmuştur. Burada yer alan madde başları metinde yer alan ve bütünlüklü korunan bütün sözcükleri ihtiva etmektedir.

ESKİ UYGURCA METİN YAZI ÇEVİRİMİ VE HARF ÇEVİRİMİ

U 2236 (T I 527; T I)

A sayfası

- (01) 01 [süz]ök köñ[ül] ...ünmāk ...
... .. /// wk kwnk// //wnm'k ...
- (02) 02 [uz]atı yanlag (oku: yanlıg) agarla... (oku: agırla...)
... .. /// 'ty y'nkl'q ''q'rl'///... ..
- (03) 03 [at] [bu]luñ bulgay ,,
... .. /// //lwnç pwlq'y ,,
- (04) 04 [t]suy ayıg kılı[nç]
... .. /swy 'yyq qyly//
- (05) 05 ätö[z]
... .. // 't'w// /... ..

B sayfası

- (06) 01
...k/lm... ..
- (07) 02l(i)glar üçün
...lq l'r 'wyçwn
- (08) 03 ätöztä
...çyp 't'wyz t' //... ..
- (09) 04 [a]ltun pat(i)rl(i)g äli[g] ...
... //ltwn p'trlq 'ly/ ...
- (10) 05 agulug [yä]k içgä[k] ...

... /y ' 'qwlwq //k 'yçk' / ...

U 2315 (T I 504; T I)

A sayfası

- (11) 01
...../l/.....
- (12) 02 öñ.....
.....//r 'wynk/.....
- (13) 03 ärdi „.....
.....//dy 'rdy „/.....
- (14) 04 inçä ukmiş k(ä)rg[äk] ...
..... 'ynç' 'wqmyş krk//.....
- (15) 05 [bodi]s(a)t(a)vlarnıñ törö
..... ///stv l'r nynk twyrw
......ları ärtür „ kayu
..... (P) l'ry 'rwr „ q' yw /.....
- (17) 07 [än]ilki yeg başın[kı]
..... /// (P) 'ylky yyk p'ştyñ//.....
- (18) 08 üçünç
..... 'wyçwñç
......k/.....

B sayfası

- (20) 01
 kw/... ..
- (21) 02
 qy//... ..
- (22) 03 törlüg köjüller
 (P) twyrlwk kwnkwl l'r...
- (23) 04 içintäki tört... ..
 (P) 'yçynt'ky twyrt... ..
- (24) 05 ... kirsiz arıg mänisinä tägüräyin tep
 ... kyrsyz 'ryq m'nkysynk' t'kwr'yyn typ k//...
- (25) 06 ... bütgülük tıtagı ärür „nä üçün [te]p [tesär] ...
 ... pwyfkwllwk tylt'qy 'rwr „n' 'wyçwn //p //llll ...
- (26) 07 kalısız n[irvan] mänisinä
 /yz q'lysyz n///// m'nkysynk'
- (27) 08 larıg tem[ä]k ulug
 /l'ryq tym// /wllwq

U 2425 (T II 537)

A sayfası

- (28) 01 kamagun
 p q'm'qwn
- (29) 02
 //dynk

- (30) 03 k[e]rtüdin kälmiş
... .. k/rtwdyn k'lmış
- (31) 04 [t](ä)ri burhan ,,
... .. /nkry pwrq'n ,,
- (32) 05 ädräm üzä
... .. 'dr'm 'wyz '
- (33) 06 hanı täg⁵
... .. /q'ny t'k
- B sayfası
- (34) 01
... .. // t'
- (35) 02 tükätti
... .. twyk'dty
- (36) 03 [y(a)]rlıkar ,, siz
... .. /rlyq'r ,, syz
- (37) 04 bolgay siz
... .. /pwlq^ay syz
- (38) 05 [t](ä)ri burhan
... .. //ry pwrq'n
- (39) 06 açite-y-a
... .. m/ytr' 'çyty y'

⁵ Sözcük satırın üstüne yazılmıştır.

U 3009 (T II Toyoq; T II T 501)

A sayfası

- (40) 01 ... [ko]lulamak
... //lw1'm'q
- (41) 02 basutçı tetir
p'swtçy tytyr
- (42) 03 eltgäli sävmäk
'yltk'ly s'vm'k
- (43) 04 vipaşyan atl(i)g bil[ig]
vyp'sy'n 'tlq pyl//... ..
- (44) 05 üçün[ç]
... .. /wyçwn/...p ty/... ..

B sayfası

- (45) 01
... .. /'d/...y d'
- (46) 02 bolurlar „ iki törl[üg] ...
... .. (P) pwlwr l'r „ 'yky twyrl// ...
- (47) 03 „ ikinti
... ..rwr „ 'ykynty 'rş... ..
- (48) 04 birök
... ..d/ pyrwk
- (49) 05
... ..ç//ç q'... ..

U 3123 (T II Y 59; T II Y 59.500)

A sayfası

- (50) 01garu ,, özkä asıglıg öñikä
... ..q̄...q̄rw ,, 'wyz k' ''syqlyq 'wynky k'
- (51) 02 el törö äzüglädim(i)z
... .. / 'yl twyrw / 'z wkl' dymz
- (52) 03
... .. /.../r ,, ,,
- (53) 04 äzügl[ädim(i)z] ... ,, azu
... .. / 'z wkl///// /r ,, ''z w
- (54) 05 [ymä] ,, azu ymä ädgü ögli
/// / ,, ''z w ym' 'dkw 'wykly
- (55) 06 azu ymä äv bark ordo
... .. ''z w ym' 'vp'rq' wrdw

B sayfası

- (56) 01 [karşı] [azu y]mä yer suv bag borl-
///// /// / /m' yyr swv p'q pwrl
- (57) 02 [uk] [az]u ymä äd tavar agı barım
// /// w ym' 'd t'v'r ''qy p'rym
- (58) 03 ... [az]u ymä yılık k(a)ra
... /// w ym' y/... .. q yylqy q̄r'
- (59) 04 mnaç tayanç

- / 'yn' nç t'y'nç
- (60) 05 ... [az]u ymä [tapıgç]ı udugçı
... /// w ym' /wl/// ///y 'wdwqçy
- (61) 06 ... [azu ym]ä iç nom äzüglädim(i)z
... /// // 'yç nwm ...y/// 'z wkl' dymz

U 4866 (T I D 638)

recto

- (62) 01
... .. //l
- (63) 02 ağır ayıg kılınç
... .. 'qyr 'yyq qylynç
- (64) 03 ,, ,, apam birök
... .. / wn ,, ,, 'p'm pyrwk
- (65) 04 yıgılıp adiştit
... .. yyqylyp 'dyştıt
- (66) 05 ... [yemi]ş ıgaç kazgoklayu ,,
... .. ///ş 'yq'ç q'z q'wql' yw ,,
- (67) 06 yäk uzatı sormak
... .. y'k 'wz 'ty swrm' q'

U 5350 (T I)

A sayfası

- (68) 01
... ..l//
- (69) 02linçäk
... ..//lynç'k
- (70) 03 basakı
... ..l/dy p's'qy
- (71) 04 özi tişi
... .. /'wyz y tyşy
- (72) 05 [k(a)]ltı bodis(a)v(a)tlar
... .. /lty pwdysvtl'r
- (73) 06 „ ulatı
... ..y „'wl'ty
- (74) 07
... ..d.../...
- B sayfası
- (75) 01
/... ..
- (76) 02 ärdämin
'rd'myn
- (77) 03 mün kadag
mwyn q'd'q
- (78) 04 mün kadag
mwyn q'd'q

- (79) 05 üçünç p(a) dak
'wyçwnç pd'k
- (80) 06 nomlayur ,,
nwml'ywr ,,
- (81) 07 tükäl
twyk'l 'wy/... ..

ESKİ UYGURCA METNİN AKTARMASI

U 2236 (T I 527; T I) (A ve B sayfası)

(01) inanç (Skt. *śraddhā*) (02) daima bu şekilde saygı göster-... ..
(03) [ün] ve [se]rvet elde edecek (04) günah₂ (05) bede[n]
... .. (06) (07) için (08) bedende (09) [a]ltın kâseli
el (10) zehirli [şe]ytan₂ ...

U 2315 (T I 504; T I) (A ve B sayfası)

(11) (12) biçim (13) idi (14) böyle anlamalı. ...
(15) [Bodhi]sattvaların yasa (16) dır. Hangi (17) [en] ilki
en iyî (18) üçüncü (19) (20) (21) (22)
türlü gönüller (23) içindeki dört (24) duru₂ sevincine₂ ulaştırayım
diyerek (25) tamamlanacak sebebidir. Ne için böyledir [de]necek [olursa] ...
(26) sınırsız *n[irvāṇa]* sevincine (27)ları deme büyük ...

U 2425 (T II 537) (A ve B sayfası)

(28) hepsi (29) (30) gerçekten gelmiş (31) Buddha (32) ...
... .. fazilet ile (33) hükümdarı gibi (34) (35) tamamladı. (36)
[bu]yurur. Siz (37) olacaksınız. (38) Buddha (39) ey Ajita!

U 3009 (T II Toyoq; T II T 501) (A ve B sayfası)

(40) tefekkür (41) destekçidir. (42) refakat etmeyi sevme (43)
idrak (Skt. *vipaśyanā*) denen bil[gi] (44) üçüncü (45) (46)
olurlar. İki tür[lü] (47) ikinci (48) fakat (49)

U 3123 (T II Y 59; T II Y 59.500) (A ve B sayfası)

(50) kendisine faydalı başkasına (51) hükümdarlık₂ yalan söyledik.
(52) (53) yalan söyl[edik]. Veyahut (54) [da] veyahut da iyi niyetli

(55) veyahut da ev₂, saray₂ (56) ... [veyahut d]a yeryüzü, bağ₂ (57) [veya]ut da mal mülk, servet₂ (58) ... [veyahu]t da ... hayvan₂ (59) güvenilir kişiz (60) ... [veyahu]t da ... hizmetçiz (61) ... [veyahut d]a ezoterik öğreti (yani, Budizm) ... yalan söyledik.

U 4866 (T I D 638) (recto)

(62) (63) çok kötü amel (64) eğer (65) yığılıp büyü gücü (Skt. *adhiṣṭhita*) (66) meyve ağacı dikerek (67) şeytan her zaman emerek boşaltma

U 5350 (T I) (A ve B sayfası)

(68) (69) (70) sonraki (71) kendisi dışı (72) [öyle] ki Bodhisattvalar (73) ve benzeri (74) (75) (76) faziletini (77) günah₂ (78) günah₂ (79) üçüncü mısra (80) vaaz verir. (81) eksiksiz

ESKİ UYGURCA METNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

(01) [süz]ök köñ[ül]: Bu restorasyon için krş. *süzök köñülin tıñl(a)gıl* (Wilkens 2016: 288⁰¹⁵⁴⁸). EUyg. bu ifade Skt. *śraddhā*'nın "inanç, iman, güven" (Monier-Williams, 1899: 1095c; ayrıca krş. Wilkens 2021: 639b) eş değeridir.

(02) [uz]latı: Bu restorasyon için *ulati* "ve benzeri, ve diğerleri" (Clauson 1972: 134a; Nadalyayev vd. 1969: 609b; Wilkens 2021: 791a) da düşünülebilirdi; fakat metinde <'ty> harfleri bir önceki harften ayrı yazıldığından kendisinden önceki harfin <z> olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Bu sebeple *uzatı* "daima, her zaman" (Clauson 1972: 282b; Nadalyayev vd. 1969: 620b; Erdal 1991: 253; Wilkens 2021: 812a) okuması tercih edilmiştir.

(02) *yanlag*: EUyg. *yanlag*, *yanlıg* "bu şekilde" (Clauson 1972: 950b; Nadalyayev vd. 1969: 234b; Erdal 1991: 142; Wilkens 2021: 864a) sözünün eski bir yazım şeklidir. *yanlag* ifadesi için krş. *nä yanlag ädgü törölär üstälür* (Geng, Klimkeit ve Laut 1988: 340^{16b-27-28}).

(02) *agarla...*: EUyg. *agarla-*, *agırla-* "hürmetlerini sunmak, saygı göstermek" (Clauson 1972: 94a; Nadalyayev vd. 1969: 19b; Röhrborn 1977-1998: 67b; Erdal 1991: 430; Wilkens 2021: 19a; Röhrborn 2010: 22) fiilinin eski bir yazım şeklidir. *agarla-* ifadesi için krş. *säkiz tümän tört miñ bramanlar birlä burhanka aymanmakın br(a)hmavati hatunug ayayur agarlayurlar* (Geng, Klimkeit ve Laut 1988: 323^{3a-12-15}).

(04) [at] [bu]lunç: Bu restorasyon tamamen *at bulunç* "ün ve zenginlik" (Wilkens 2021: 78b) ifadesi temelinde yapılmıştır.

(04) [t]suy ayıg kılı[nç]: Bu restorasyon tamamen *tsuy ayıg kılınç* “günah” (Şen 2002: 298; Wilkens 2021: 751a) ifadesi temelinde yapılmıştır. Bu ifade için ayrıca krş. *tsuy ayıg kılın[ç][larıg] tıdgalı* (Wilkens 2016: 252⁰⁰⁸⁷⁵⁻⁰⁰⁸⁷⁶).

(09) [a]ltun pat(i)rl(i)g äli[g]: Bu ifadede geçen EUyg. *pat(i)r* sözcüğü kökeni itibarıyla Skt. *pātra*’ya “kâse, dilenci kâsesi, sadaka kâsesi” (Monier-Williams, 1899: 613a; Edgerton 1953: 340b) dayanmaktadır, bununla birlikte sözcük Toharcanın A diyalektinde *pātār* (Poucha 1955: 166) ve Soğdcada *p’tr* (Wilkens 2021: 554a) biçiminde tanıklanmıştır.

(10) [y]äk içgäk[k]: Bu restorasyon tamamen *yäk içgäk* “şeytan, cin” (Şen 2002: 351; Ölmez 2017: 303; Karaman 2022: 395) ikilemesi temelinde gerçekleştirilmiştir.

(26) kalısız n[irvan] mänjisiñä: Bu restorasyon için krş. *ençgölüg mänjölüg ürüg amıl kalısız nirvan mänjisi* (Wilkens 2021: 258a).

(38) [t(ä)ñ]ri burhan: Bu restorasyon için krş. 31. satır.

(39) açite: EUyg. da “Bodhisattva Maitreya’yı sevdiği için rahip olan bir tanrı oğlu (?) ; Sakyamuni Buddha’nın zamanındaki bir rahibin adı” (Röhrborn 2015: 12; Wilkens 2021, 5a) anlamındaki bu sözcük kökeni itibarıyla Skt. *ajita*’ya (Monier-Williams, 1899: 10b; Edgerton 1953: 7b) dayanmaktadır, bununla birlikte sözcük Toharcanın B diyalektinde *ajite* “zındık bir üstadın adı” (Adams 2013: 7) biçiminde tanıklanmıştır.

(43) vipaşyan: EUyg. bu ifade Skt. *vipāśyanā*’ya “hakiki iç görü” (Edgerton 1953: 491a; Wilkens 2021: 846a) dayanmaktadır.

(53) äzüg/[ädim(i)z]: Bu restorasyon için krş. 31. satır.

(55-56) ordo [karşı]: Bu restorasyon tamamen *ordo karşı* “saray, köşk” (Şen 2002: 204; Ölmez 2017: 279; Karaman 2022: 255) ikilemesi temelinde gerçekleştirilmiştir.

(56-57) bağ borl[uk]: Bu restorasyon tamamen *bağ borluk* “bağ bahçe” (Şen 2002: 51; Ölmez 2017: 255; Karaman 2022: 446) ikilemesi temelinde gerçekleştirilmiştir.

(60) [tapıgç]ı udugçı: Bu restorasyon tamamen *tapıgçı udugçı* “hizmetçi” (Şen 2002: 266; Wilkens 2021: 674a; Karaman 2022: 307) ikilemesi temelinde gerçekleştirilmiştir.

(65) adıştit: EUyg. bu sözcük “(kişinin kendisinin ya da başka birinin karması hakkında) büyü gücü, büyü ile kontrol etme” (Röhrborn 2015: 36; ayrıca krş. Wilkens 2021: 13a) anlamında olup Skt. *adhiṣṭhita*’ya (Monier-Williams, 1899: 16b; Edgerton 1953: 22b) sözüne dayanır. Sözcük, Toharcanın B diyalektinde de *adhiṣṭhit* “kontrolünü ele almak, üzerinde (sihirli) kontrol uygulamak” (Adams 2013: 11) biçiminde tanıklanmıştır.

(66) [yemi]ş ıgaç: Bu restorasyon tamamen *yemiş ıgaç* “meyve ağacı” (Wilkens 2021: 888b) ikilemesi temelinde gerçekleştirilmiştir.

(66) **kazgokla-yu**: Metindeki yazım dikkate alındığında <q̄z q̄wql'yw> harfleri tespit edilmektedir. Buradaki harfler *kazgoklayu* gibi bir okumayı mümkün kılmaktadır. *kazgokla*- fiili daha evvel tespit edilmiş bir fiil olmamakla birlikte *kazgok* "kazık" (Clauson 1972: 682a; Nadalyayev vd. 1969: 439b; Wilkens 2021: 351b) sözünün üzerine gelen isimden fiil yapma eki {-IA-} ile birlikte "kazık çakmak, dikmek" anlamında olduğu düşünülebilir (krş. *talgok* "çivi", *talgokla*- "çivi çakmak" bk. Wilkens 2021: 666b); fakat her durumda bu okuma ve anlamlandırmaya bağlam yetersizliği sebebiyle ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

(76) **mün kadag**: EUyg. bu ikileme "günah, suç" (Şen 2002: 195; Ölmez 2017: 278; Karaman 2022: 247) anlamlarındadır.

SÖZLÜK VE DİZİN

A

açite < Toh. B *ajite* < Skt. *ajita* "bir Gandharva'nın adı" *a.-y-a* 39

adiştit < Toh. B *adhiştit* < Skt. *adhişhita* "büyü gücü" *a.* 65

agarla- (*oku: ağırla-*) "saygı göstermek" *a.* 02

agı "mal, mülk, servet" *a. barım* "servet" 57

agır "çok" *a. ayıg kılınç* 63

agulug "zehirli" *a. [yäk içgä[k]* 10

[a]ltun "altın" [*a. pat(i)rl(i)g äli[g]*] 09

apam "eğer" *a. birök* 64

arıg "temiz, duru" *kirsiz a. "duru"* 24

asıglıg "faydalı" *a. öñikä* 50

[at] "ün" [*a. [bu]lunç bulgay*] 03

atl(i)g "denen" *vipaşyan a. bil[i]g* 43

ayıg "kötü" *a. kılınç* 63; *a. kılı[nç]* 04

azu, [az]u, [az]u, [azu] "veyahut" *a. ymä* "veyahut da" 54, 55; *a. [ymä]* 53; [*a. ymä*] 57, 58, 60; [*a. [y]mä*] 56; [*a. [ym]ä*] 61

B

bag "bağ, bahçe" *b. borl[uk]* "bağ, bahçe" 56

barım "mal, mülk, varlık" *agı b. "servet"* 57

bark “ev” *äv* b. “ev bark” 55

baştın[kı] “en iyi, baştaki” [*äñ*]ilki yeg b. 17

basakı “sonraki” b. 70

basutçı “yardımcı, destekçi” b. 41

bil[ig] “bilgi” *vipaşyan atl(i)g* b. 43

birök “ama, fakat” b. 48; *apam* b. “eğer” 64

[bodi]s(a)t(a)v < Soğd. *pwδystβ* ~ *pwtystβ* < Skt. *bodhisattva* “Bodhisattva, Buddha adayı, Buddha olacak kimse” [*b*].+larmın 15 → **bodis(a)v(a)t**

bodis(a)v(a)t < Soğd. *pwδystβ* ~ *pwtystβ* < Skt. *bodhisattva* “Bodhisattva, Buddha adayı, Buddha olacak kimse” b.+lar 72 → **[bodi]s(a)t(a)v**

bol- “olmak” b.-gaysız 37; b.-urlar 46

borl[uk] “bağ, bahçe” *bag* b. “bağ, bahçe” 56

bul- “elde etmek” [*at*] [*bu*]lunç b.-gay 03

[bu]lunç “servet” [*at*] [*b*]. *bulgay* 03

burhan “Buddha” [*t*](*ä*)*ri* b. 31; [*t*](*ä*)*ri* b. 38

büt- “tamamlanmak” b.-gülük 25

Ä

äd “mal, mülk” *ä. tavar* “mal mülk” 57

ädgü “iyi” *ä. ögli* 54

ädräm “fazilet” *ä. 32*

äli[g] “el” [*a*]ltun *pat(i)rl(i)g* *ä. 09*

[äñ]ilki “ilk, en ilk” [*ä*]. *yeg baştın[kı]* 17

är- “yardımcı eylem, -dir” *ä.-di* 13; *ä.-ür* 16, 25

ärdäm “erdem, fazilet” *ä.+in* 76

ätöz, ätö[z] “beden” *ä. 05; ä.+tä* 08

äv “ev” *ä. bark* “ev bark” 55

üzüglä-, üzügl[ä]- “yalan söylemek” *ä.-dim(i)z* 51, 61; *ä.-[dim(i)z]* 53

E

el “devlet, ülke” *e. törö* “hükümdarlık” 51

elt- "refakat etmek" *e.-gäli sävmäk* 42

H

han "han, hükümdar" *h.+ı* 33

I

ıgaç "ağaç" *i.* 66

ınanç "güvenilir kişi" *i. tayanç* "güvenilir kişiz" 59

İ

iç "iç" *i. nom* 61; *i.+intäki* 23

içgä[k] "şeytan" *[yäk]* *i.* "şeytan" 10

iki "iki" *i. törl[üg]* 46

ikinti "ikinci" *i.* 47

inçä "böyle, bu şekilde" *i. ukmış k(ä)rg[äk]* 14

K

kadag "suç, günah" *mün k.* "günah" 77, 78

kalısız "sınırsız, sonsuz" *k. n[irvan] mänjisiñä* 26

kamagun "hepsi" *k.* 28

[k(a)]ltı "şöyle ki" *[k]*. 72

k(a)ra "hayvan, davar, mal" *yılık k.* "hayvan" 58

[karşı] "saray" *ordo [k]*. "saray" 56

kayu "hangi" *k.* 16

kazgokla- (?) "dikmek (?), kazık çakmak" *k.* 66

käl- "gelmek" *k[e]rtüdin k.-miş* 30

k(ä)rg[äk] "gerek" *inçä ukmış k.* 14

k[e]rtü "doğru" *k.+din kälmiş* 30

kılınç, kılı[nç] "amel" *agır ayıg k.* 63; *[t]suy ayıg k.* 04

kırsız "temiz, saf, duru" *k. arıg mänjisiñä tägüräyin* 24

[ko]lulamak "tefekür" *[k]*. 40

könül, köñ[ül] "gönül; inanç" *k.+lär* 22; *[süz]ök k.* 01

M

māñi "sevinç" kirsiz arıg m.+siñä 24; kalısız n[irvan] m.+siñä 26

mün "günah, suç" m. kadag "günah2" 77, 78

N

nä "ne" n. üçün [te]p [tesär] 25

n[irvan] < Soğd. nyrβ'n, Toh. A ve Toh. B nervāñ < Skt. nirvāṇa "kurtuluş" kalısız n. māñisiñä 26

nom < Soğd. nwm < Grek. nomos "öğreti, dinî kaide" (~ Skt. dharma) iç n. 61

nomla- "vaaz vermek" n.-yur 80

O

ordo "saray" o. [karşı] "saray2" 55

Ö

ö- "düşünmek" ädgü ö.-gli 54

öñ "şekil" ö. 12

öñi "başka" özkü asıglıg ö.+kü 50

öz "kendî" ö.+i tişi 71; ö.+kü asıglıg öñikü 50

P

p(a)dak < Soğd. pðkh, p'ð'k < Skt. pādaka "mısra, dize, şiir" p. 79

pat(i)rl(i)g "kâseli, sadaka taşı olan" [a]ltun p. äli[g] 09

S

sävmäk "sevme" eltgäli s. 42

siz "siz" s. 36

sormak "emerek boşaltma" yäk uzatı s. 67

suv "su" yer s. "yeryüzü" 56

[süz]ök "temiz, saf, duru" [s]. köñ[ül] 01

T

[tapıgç]ı "hizmetçi" [t]. udugçı "hizmetçi2" 60

tavar "mal, mülk" äd t. "mal mülk" 57

- tayanç** “yardımcı, destek” *manç t. “güvenilir kişiz” 59*
- täg** “gibi” *t. 33*
- tägür-** “ulaştırmak” *kirsiz arıg mänisiñä t.-äyin 24*
- [t](ä)ñri, [t(ä)ñ]ri** “Tanrı” *[t]. burhan 31, 38*
- te-, [te]-** “demek, söylemek” *t.-p 24; [t].-p 25; [t].-[sär] 25*
- tem[ä]k** “deme, söyleme” *t. 27*
- tet-** “(-Ir ekiyle beraber) *tetir* {-DIr} bildirme, kopula” *t.-ir 41*
- tıltag** “sebepe” *t.+ı 25*
- tişi** “dişi” *özi t. 71*
- törlüg, törl[üg]** “türlü” *t. 22; iki t. 46*
- törö** “yasa, töre” *t. 15; el törö 51*
- tört** “dört” *t. 23*
- [t]suy** < Çin. 罪 *zui* “günah, suç” *[t]. ayıg kılı[nç] “günah” 04*
- tükäl** “eksiksiz, tam” *t. 81*
- tükät-** “tamamlamak” *t.-ti 35*
- U**
- udugçı** “hizmetçi” *[tapıgç]ı u. “hizmetçi” 60*
- uk-** “anlamak, bilmek” *inçä u.-mış k(ä)rg[äk] 14*
- ulatı** “ve benzeri” *u. 73*
- ulug** “büyük” *u. 27*
- uzatı, [uz]atı** “daima, her zaman” *u. 67; [u]. 02*
- Ü**
- üçün** “için” *ü. 07, nä ü. 25*
- üçünç, üçünç, üçün[ç]** “üçüncü” *ü. 18, 44, 79*
- üzä** “ile” *ü. 32*
- V**
- vipaşyan** << Skt. *vipaşyanā* “düşünce, anlayış, idrak” *v. atl(ı)g bil[ig] 43*
- Y**

- yanlag** (*oku: yanlıg*) “bu şekilde” *y.* 02
[y(a)]rlıka- “buyurmak, emretmek” *[y].-r* 36
yäk, [yäk] “şeytan” *y.* 67; *[y]. içgä[k]* “şeytan” 10
yeg “daha iyi” *[äŋ]ilki y. baştın[kı]* 17
[yemi]ş “meyve, yemiş” *[y].* 66
yer “yer” *y. suv* “yeryüzü” 56
yıgıl- “yığılmak” *y.-ıp* 65
yılki “hayvan” *y. k(a)ra* “hayvan” 58
ymä, [ymä], [ymä], [ymä] “dahi, da, de” *y.* 54, 55, 57, 58, 60; *[y].* 54, 56, 61

SONUÇ

Bugün tamamı Berlin Turfan Koleksiyonu’nda korunan esasen günah, günahların itirafı ve tövbe konularını ele alan yedi fragman temelinde ortaya konan bu yazının sonuçları, şu şekilde somutlaştırılabilir: (1) Bu yazı ile 81 satır hacmindeki Eski Uygurca metin Türk dili araştırmalarına veri olarak sunulmuştur; ancak metinde yer alan 14 satır yoğun hasara maruz kaldığından yalnızca harf çevrimlerine yer verilmiştir. (2) Metnin sözlük kısmında 118 madde başı belirlenmiştir. Bu madde başlarından 15’ini (% 12.71) fiil kök ve gövdesi oluşturmaktayken, 103’ünü (% 87.28) isim kök ve gövdesi oluşturmaktadır. (3) Metnin genel söz varlığı değerlendirildiğinde, 8 (% 6.77) alıntı sözcük tespit edilmiştir. (4) Bu alıntı sözcüklerden 2’si (% 25) Toharca üzerinden alıntılanmış Sanskritçe kökenli (*açite* ve *adiştit*) sözcüklerdir. (5) Çalışmada Soğdca üzerinden alıntılanan Sanskritçe kökenli 2 (% 25) sözcük (*bodis(a)t(a)v ~ bodis(a)v(a)t* ve *p(a)dak*) tespit edilmiştir. (6) Bunun yanında Soğdca veya Toharca üzerinden Eski Uygurcaya alıntılanmış Sanskritçe kökenli 1 (% 12.5) sözcük (*n[irvan]*) tanıklanmıştır. (7) Grekçe kökenli olup Soğdca üzerinden alıntılanan 1 (% 12.5) sözcük (*nom*) belirlenmiştir. (8) Metinde Çince üzerinden doğrudan alıntılanan 1 (% 12.5) sözcük (*[t]suy*) tanıklanmışken, Sanskritçe kökenli olup da hangi dil üzerinden alıntılanıldığı belirsiz olan 1 (% 12.5) sözcük (*vipaşyan*) belirlenebilmiştir. Bu yazı ile, Orta Asya Türk Budizmi’nin anlaşılmasına metin neşri yoluyla son derece küçük bir katkı sunulmak istenmiştir.

İŞARETLER VE KISALTMALAR

(P)	pothī deliği
#	madde başı
...2	ikileme
... ..	Metindeki hasarlı kısımlara işaret eder.
bk.	bakınız
Çin.	Çince
ETü.	Eski Türkçe
EUyg.	Eski Uygurca
krş.	karşılaştırınız
o. F.	ohne Fundsigle [= Fragmanın bulunduğu yeri gösterir işaret mevcut değil]
Skt.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca
Toh. A	Toharcanın A diyalekti
Toh. B	Toharcanın B diyalekti

KAYNAKÇA

- ADAMS, D. Q. (2013). *A Dictionary of Tocharian B. Revised and Greatly Enlarged Vol. 1-2*. Amsterdam ve New York: Rodopi.
- ARAT, R. R. (1965). *Eski Türk Şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BANG, W., GABAIN, A. von (1930a). "Türkische Turfan-Texte IV. Ein neues uigurisches Sündenbekenntnis". *Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, 24: 432-450.
- BANG, W., GABAIN, A. von (1930b). "Uigurische Studien". *Ungarische Jahrbücher*, 10: 193-210.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford at the Clarendon Press.

- EDGERTON, F. (1953). *Buddhist Hybrid Sanskrit Grammar and Dictionary Vol. II: Dictionary*. New Haven: Yale University Press.
- ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon Vol. I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- GENG, S., KLIMKEIT, H.-J., LAUT, J. P. (1988). "Das erscheinen des Bodhisattva: Das 11. Kapitel der Hami-Handschrift der Maitrisimit". *Altorientalische Forschungen*, 15: 315-366.
- GHARIB, B. (1995). *Sogdian Dictionary: Sogdian-Persian-English*. Tehran: Farhangian.
- HARTMANN, J.-U., WILLE, K., ZIEME, P. (1996). "Indrasenas Beichte". *Berliner Indologische Studien*, 9/10: 203-216.
- KARAMAN, A. (2022). *Eski Türkçede İkilemeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KASAI, Y. (2008). *Die uigurischen buddhistischen Kolophone*. Turnhout: Brepols.
- KASAI, Y. (2023). "Manichaeism and Buddhism in Contact: The Significance of the Uyghur History and Its Literary Tradition". *Entangled Religions*, 14/2, <https://doi.org/10.46586/er.14.2023.9645> (12.03.2023).
- MONIER-WILLIAMS, M. (1899). *A Sanskrit-English Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- MÜLLER, F. W. K. (1911). *Uigurica II*. Berlin: Verlag der Königlichen Akademie der Wissenschaften.
- NADALYAYEV, V. M., NASILOV, D. M., TENİŞEV, E. R., ŞÇERBAK, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad: Izdat. Nauka, Leningradskoe Otd.
- ÖLMEZ, M. (2017). "Eski Uygurca İkilemeler Üzerine". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 65/2: 243-311.
- PCHÉLIN, N., RASCHMANN, S.-C. (2016). "Turfan Manuscripts in the State Hermitage: A Rediscovery". *Written Monuments of the Orient*, 2/2: 3-43.
- POUCHA, P. (1955). *Institutiones Linguae Tocharicae. Pars I: Thesaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*. Praha: Statni Pedagogicke Nakladatelstvi.
- RASCHMANN, S.-C. (2014). "What do we Know About the Use of Manuscripts Among the Old Uighurs in the Turfan Region?". *Eurasian Studies*, 12: 523-540.
- RÖHRBORN, K. (1971). *Eine uigurische Totenmesse: Text, Übersetzung, Kommentar*. Berlin: Akademie Verlag.
- RÖHRBORN, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien 1-6*. Wiesbaden: Steiner.
- RÖHRBORN, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. I. Verben. Band. 1: ab- - äzüglä-*. Stuttgart: Steiner.
- RÖHRBORN, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien. Neubearbeitung. II. Nomina-Pronomina-Partikel. Band 1: a-asvık*. Stuttgart: Steiner.
- SHÖGAITO, M. (1981). "Ein uigurisches Fragment eines Beichttextes". *Scholia: Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern*. Wiesbaden: Harrassowitz, 163-169.
- ŞEN S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TEKİN, Ş. (1962). "Prosodische Erklärung eines uigurischen Textes". *Ural-Altäische Jahrbücher*, XXXIV/1-2: 100-106.
- WARNKE, I. (1978). *Eine buddhistische Lehrschrift über das Bekennen der Sünden, Fragmente der uigurischen Version des Cibeidochangchanfa*, (Yayımlanmamış doktora tezi). Berlin Bilimler Akademisi.

- WARNKE, I. (1983). "Fragmente des 25. und 26. Kapitels des Kšanti qılγuluq nom bitig". *Altorientalische Forschungen*, 10/1-2: 243-268.
- WEBER, C. (1999). *Buddhistische Beichten in Indien und bei den Uiguren unter besonderer Berücksichtigung der uigurischen Laienbeichte und ihrer Beziehung zum Manichäismus*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- WILKENS, J. (2003). *Altürkische Handschriften Teil 9: Buddhistische Beichttexte*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- WILKENS, J. (2007). *Das Buch von der Sündentilgung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kšanti Kılγuluk Nom Bitig Teil 1-2*. Turnhout: Brepols.
- WILKENS, J. (2016). *Buddhistische Erzählungen aus dem alten Zentralasien: Edition der altuigurischen Daşakarmapathāvādānamālā Teil 1-3*. Turnhout: Brepols.
- WILKENS, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch – Deutsch – Türkisch / Eski Uyğurcamn El Sözlüğü: Eski Uyğurca – Almanca – Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- WILKENS, J. (2022). "Practice and Rituals in Uyghur Buddhist Texts: A Preliminary Appraisal". *Buddhism in Central Asia II: Practices and Rituals, Visual and Material Transfer*. Leiden ve Boston: Brill, 430-464.
- ZIEME, P. (1969). "Ein uigurisches Sündenbekenntnis". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 22/1: 107-121.
- ZIEME, P. (1985). *Stabreimdichtungen der Uiguren*. Berlin: Buddhistische Akademie Verlag.
- ZIEME, P. (1991). *Die Stabreimtexte der Uiguren von Turfan und Dunhuang: Studien zur alttürkischen Dichtung*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ZIEME, P. (2001). "Arañemi-Jātaka und ein Sündenbekenntnistext in einer alttürkischen Sammelhandschrift". *De Dunhuang à Istanbul: Hommage à James Russell Hamilton*. Turnhout: Brepols, 401-433.
- ZIEME, P. (2015). "Local Literatures: Uighur". *Brill's Encyclopedia of Buddhism, Vol. I: Literature and Languages*. Leiden ve Boston: Brill, 871-882.

Elektronik Kaynaklar

- U 2236 (T I 527; T I) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2236seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2236seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023)
- U 2315 (T I 504; T I) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2315seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2315seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023)
- U 2425 (T II 537) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2425seite2.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u2425seite1.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023)
- U 3009 (T II Toyoq; T II T 501) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u3009seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u3009seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023)
- U 3123 (T II Y 59; T II Y 59.500) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u3123seite2.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u3123seite1.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023)
- U 4866 (T I D 638) recto: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u4866seite1.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023)
- U5350 (T I) A sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5350seite1.jpg> B sayfası: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u5350seite2.jpg> (Erişim tarihi: 09.03.2023)
- URL-1:https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001718 (Erişim tarihi: 09.03.2023)
- URL-2:https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001822 (Erişim tarihi: 09.03.2023)
- URL-3:https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001991 (Erişim tarihi: 09.03.2023)
- URL-4:https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000564 (Erişim tarihi: 09.03.2023)

URL-5:https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001116 (Erişim tarihi: 09.03.2023)

URL-6:https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00001264 (Erişim tarihi: 09.03.2023)

URL-7:https://orient-mss.kohd.adw-goe.de/receive/KOHDOldUygurMSBook_manuscript_00000915 (Erişim tarihi: 09.03.2023).

Atf / Citation

POLAT, A. (2023). "Tanpınar'ın Batılı Bir Çelişkiyi Temellükü: Monsieur Teste ve Yahya Kemal". *Gazi Türkiyat*, 32: 51-60.

Geliş / Submitted 23.01.2023

Kabul / Accepted 21.05.2023

DOI 10.34189/gtd.32.004

TANPINAR'IN BATILI BİR ÇELİŞKİYİ TEMELLÜKÜ: MONSIEUR TESTE VE YAHYA KEMAL

Tanpınar's Appropriation of a Western Contradiction: Monsieur Teste and Yahya Kemal

Adem POLAT*

Öz

Türk modernleşmesinin en önemli faktörü, aydınlarımız ölçeğinde düşünüldüğünde batıya öykünme gayretidir. Tanzimat'tan beri devam eden batılılaşma serüveni, yalnızca siyasi, ekonomik ve askeri değil, kültürel ve edebî sahada da varlığını hissettirir. Tanzimat sonrası Osmanlı aydını özelinde "bölünmüşlük" aynı zamanda bir "arayış"ın neticesi olarak ortaya çıkar. Bütünüyle kendini batıya kodlayanlar, Batı'ya rağmen kendi kültür ve sabitelerine bağlanım gösterenler, üçüncü bir yol olarak da Doğu ve Batı arasında "ikilem"de kalanlar modernleşme serüvenindeki aydın trajedisinin üç farklı ayağını oluşturur. Tanzimat sonrası Türk aydınlarından olan Ahmet Hamdi Tanpınar ise, "boşluk"ta bir entelektüelin portresi durumundadır. Kendi medeniyetinin kaynaklarıyla duyuş ve hissediş bağı kuramamış olması, onu Batı'ya Valery'nin saçağına sığındırır. Hocası Yahya Kemal'in Batı'ya rağmen kendi kaynaklarına yönelip medeniyetini diriltici hamleleri Tanpınar bağlamından birçok açıdan sonuçsuz kalır. Yahya Kemal için Türk şiiri medeniyetimizin kurucu unsurlarından olmasına rağmen, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bu unsuru anlamsızlığa dönüştürmesi ve Batı uygarlığının estetik kaygısına öykünmesi, bu makalede üzerinde durulacak önemli konular arasında olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanpınar, Monsieur Teste, çelişki, modernleşme, Batı

Abstract

The most important factor of Turkish modernization, when considered on the scale of our intellectuals, is the effort to emulate the west. The adventure of westernization, which has been going on since the Tanzimat, makes its presence felt not only in the political, economic and military field, but also in the cultural and literary field. In the case of Ottoman intellectuals after the Tanzimat, the "divide" also emerges as a result of a "search". Those who code themselves completely to the West, those who adhere to their own culture and constants despite the West, and those who remain in a "dilemma" between East and West as a third way, constitute three different pillars of the intellectual tragedy in the modernization adventure. Ahmet Hamdi Tanpınar, one of the Turkish intellectuals after the Tanzimat, is the portrait of an intellectual in the "void". The fact that he could not establish a sense and feeling connection with the sources of his own civilization, took him to the West on Valery's fringe. Despite the West, his teacher Yahya Kemal's moves towards his own resources and reviving his civilization remain inconclusive in many respects in the context of Tanpınar. Although Turkish poetry

* Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. a.polat1981@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-0710-0421

is one of the founding elements of our civilization for Yahya Kemal, Ahmet Hamdi Tanpınar's transformation of this element into meaninglessness and its imitation of Western civilization's esthetic concern will be among the important issues to be discussed in this article.

Keywords: Monsieur Teste, contradiction, modernization, West

GİRİŞ

Türk modernleşmesinin temel gerilim alanını oluşturan batılılaşmanın netice biçimleri, bir anlamda nihai arayıcılığını tamamlayamayan entelektüelin kendi uygarlığına dönük çıkmazlarını 'öykünme', 'benzeme' durumları için trajik hâle getirmiştir. Şüphesiz bu hep şikâyet etmek, belirli bir devrin şartlarına itiraz etmekten öteye geçmemiştir. Edebî şahsiyetlere bakıldığında ise entelektüel problem alanının batılılaşmadan şikâyet ederek kurgulandığı fark edilecektir. Son asır entelektüel kadronun yine cevapları ararken çoğu zaman Batı-dışı kalamayışları, söz konusu çerçeve itibariye Şerif Mardin'in Berkes'ten yola çıkarak Batı'nın yeni gücünü bir 'tılsım' sahip olma olgusuyla Aydınların nazarına sunması; esasen Batı medeniyetinin üst yapısı, frenkçe yaşamı (Mardin 2015: 238) gibi kültürel bir formasyonla belirginleşir. Fakat Edward Said, keskin bir çizgiyle şöyle bir ayırma varır: "*Her entelektüel bir dilin içinde doğar ve hayatının geri kalanını da çoğunlukla o dilin içinde geçirir ki bu dil onun entelektüel faaliyetinin başlıca aracıdır.*" (Said 2020: 39). Hâliyle dil-dünya ilişkisini hangi kaynaktan besleyeceği, sanatkârın yazgısının dışında bir seçenek sayılmaz. Medeniyetler arası öykünme bütün taksonamik bilgi alışverişi için hayati şeylerle ifade edilebilmesine rağmen entelektüelin düşünmeye, kurgulamaya ve problem ortaya atmaya başladığı yer kendi dilinin imkânıdır. O hâlde Ahmet Hamdi Tanpınar'ın sanatkârane ifadelerine, kendi dilinden doğmayan bir imkân vesilesi olarak süratle çarpan *Monsieur Teste* neyin nesidir?

Elbette insanoğlu için derinlerde cereyan eden estetik düşünceleri tahlil ve tenkitlerde meçhul kılan (belirsiz) bir nokta her zaman vardır. Edebiyat düşüncesi ise daima kuşakların ortak kanaatleriyle sınırlı bir alana mahsus görünür. Bu bağlamda Tanpınar, Türk edebiyatı ve düşüncesi adına kaynağı belirsiz estetik imkânı daima yaşayarak öğrenmiş olmanın sanatkârlıkla izah edilebilir sarih örneklerinden gösterilmiştir. Peki, gerçekten böyle midir? Hakkında sonuç sözleri sahiden söylenmiş midir? 'Hep aynı boşluk', 'devam vehmi' 'mahur beste' 'Rembrandt' 'Poe' 'Fuzuli-Nedim', 'mimarî' olarak sıralanan şiir ve nesir üretiminde tekrarlanan estetik olanak arayıcılığının Tanpınar adına Doğu-Batı diyalojisi içinden konuşmak dışında imkânsız hâle gelmiş bir fetişizmin dayanakları, hangi muhkem epistemolojik kaynaklarla değerlendirilebilir? İşte bu yazının amacı biraz da Türkiye'de Tanpınar popülaritesini yaygın bir akademik modernlik saplantısına dönüştürmüş yazın dünyasına farklı açıdan bakma çabası olarak görülebilir.

Elbette konuşma bahsini batılılaşmanın teorik sonuçlarıyla açan her araştırmacı, hipotetik bunalım cümleleri kurmaya mahkûmdur. Fakat bu hareket noktalarının kültürel, sanatsal ve siyasi hayatımıza yaptığı tesirin retorik sonuçlarıyla da yüzleşmek, yerinde bir başlangıç olacaktır. Tanpınar tam işte burada durur. O, belki bir Şeyh Galip kantatından uçmaya başlamışken Vivaldi'nin oradan da *Monsieur Teste* duvarlarına çarpan adamdır.

Tanpınar'ın şiir ve nesirde şüphesiz kendi sanatkâr muhayyilesini hazırlayan dayanıklı argümanlar vardı. Biraz önce Edward Said'den alıntılanan ifadelerde 'dilini entelektüel faaliyetin başlıca aracı' görülmesi dikkate alındığında, Tanpınar'ın yazınsal kurgulama basamaklarını Türkçeyle tırmanırken ne tür ilhamların onun dilinde ve dilini konuşan insanlarda karşılık bulduğu ciddi bir problemdir ve bu hareket noktası, Tanpınar ve Paul Valéry arasındaki ilişkiyi *Monsieur Teste* gibi bir metinle okumayı daha faydalı hâle getirebilir. Zira Tanpınar arayan adamdır; sentezleyen değil!

O hâlde Tanpınar kimden beslenir? Dile ait 'araç' edinme ihtiyacı, Tanpınar'ın geleneğe ait organik bütünlük gösteren metinlerle ilişkisini biraz çelişkili kılar. Onun önünde bir model olarak duran Yahya Kemal, Tanpınar'ın özellikle nesirlerinde problem oluşturucu kriz anlarının esin kaynağı ve üstadı değildir. Yahya Kemal'in Türk şiiri ve düşüncesi adına durduğu yer, 1903-1912 yılları arasında Paris Quartier Latin'de durmadan Fransız şairleri okumuş bir adamın sanatında Tanpınar'dan daha iyi bildiği Baudelaire, Valéry veya Mallarmé'ye ne kadar az yer verişiyse yakından ilişkilidir. Hasan Bülent Kahraman'a bakılırsa; "*Apollinaire'le, Picasso'yla, Bergson'la ve daha birçoklarıyla aynı mekânları ve aynı zamanı paylaşmış Yahya Kemal, bu son Osmanlı şairi neden onlar gibi değil de kendisi gibi bir şiir üretmişti?*" (Kahraman 1997: 11) sorusu, aynı zamanda yıllar sürmeyen kısa Avrupa tecrübesi bakımından Tanpınar'ın Batı retoriğini temellük serüvenine temel bir çelişki vaziyeti aldırılmaktadır. Bu bağlamda kendi devrine karşı belki bir terkip yahut inşa çabası içinde olan Yahya Kemal'in Batı'ya yönelttiği dikkatin Batı-dışılıkla rahatlıkla ilişkilendirilebilecek öz uygarlık dinamiklerine mütekabiliyet gösterdiğini iddia etmek zorlama olmayacaktır. Çünkü Yahya Kemal'in düşünce dünyasında ve şiirinde Fransız düşüncesi kısmi bir metodolojik tarih fikri olarak yer almış olsa da, Fransız şiiri bütün estetik sathi ölçütleriyle kendine yer bulabilmiş değildir. Bu nedenle Yahya Kemal'i modern, Tanpınar'ı ise 'Proust-Baudelaire-Valéry çizgisinin ötesine geçemeyen yapan ve gelenek boyutuyla birer yitiriler silsilesi içinde moderncilik yapmaya (Kahraman 1997: 14-15) sevk eden şey, asıl konumuzu teşkil eden Monsieur Teste'in duvarına süratle çarpmasıyla yakından ilişkilidir¹ (Batur 2017: 15).

Açıkça ifade etmek gerekir ki, Tanpınar adına sanatkârlığını baskı altında tutan bir kaynak olarak Valéry, Yahya Kemal kadar flu değildir. Zira Yahya Kemal kendi şiir

¹ Yine Enis Batur, Tanpınar'ın Monsieur Teste'e gidişini, Yahya Kemal'in eşğinde şiire başlayışın gecikmeden Valéry'nin dünyasına çakılışı olarak nitelendirir.

dokusunu baştan aşağıya gelenekle teşmil ederken aslında şunu düşünmekteydi: “*Dâimâ bu îtikadda bulundum ki, Avrupalıların anlayamadıkları eski şiirimiz, anlayıp sevdikleri ve hattâ bize sevdirdikleri diğer sanatlarımızdan, meselâ mîmârîmizden daha yüksek bir kıymettedir.*” (Kemal 1984: 31). Bu, lirizmin toplum hafızasında en temel dinamiklerini şiiriyet üzerinden kurgulayan bir milletin elbette sanat hiyerarşisi için durduğu yeri göstermesi bakımından önemli bir çıkarımdır. Lirizm adına bağın kesilmesi, nesirde daha da kabiliyet kazanan tilmizin batılı kültür formasyonuna kenetlenmeyle gidişini, trajik sonuç ve mukayeselerle açığa çıkarır. Tabii ki Tanzimat modernleşmesi kendi çocuklarını büyütürken; Yahya Kemal gibi donmak üzere olan klasik şiirin geleneğini son pratikler bakımından devam ettiren sanatkârlar artık kalmayacaktır. Asıl medeniyet hususiyetlerini Yahya Kemal adına Tanpınar’ın zihninde geriletken şeyler, ağır bedeller gerektirecektir. Birincisi kendi dünyasını, Şark’ın imkânlarıyla inşa etmeye çalışan bir sanatkârın entelektüel model ihtiyacı, zihin dünyası için boşlukta kalacaktır. İkinci ve en önemlisi yenilikçi sanat hamlelerini organik bir bütünlük ve tutarlılık olarak kabul ettirmek zorunda olacağı kendi uygarlığına ait entelektüel kapasite ve geleneksel kodların hazır olup olmamasıdır. Çünkü lirizm için Tanpınar bağlamında sınırları mahsus çizilmiş uygarlığının diliyle biçilmiş her türlü hezeyan ve anlamlılık *Monsieur Teste* bakımından çok uzaktadır. Bununla beraber gözleri okuduğu bilgi nesnesi olan *Monsieur Teste*’le parıldarken, kulakları petandik iştahının biriktirdiği Buhurîzadelerden, Tanburi Cemillerden ayrı bir Carmen operasının ‘hâl’ durumuyla büyülenmiş gibidir. İşte kendi medeniyeti adına rüyalarını kaybeden Tanpınar’ın buradan sonra Batı’ya ait problem üretici bir dönüştürücü kullanmaksızın mukayese ve tarif edişler silsilesi kurgulayamayışı, ses, görüntü ve anlam blokları arasında kültürel delinmelerin, çatlamların açığa çıkmasıyla emsaller çoğaltacaktır. *Huzur* baş şaheserinde Yahya Kemal olarak yorumlanan İhsan’ın engin bir duygu iştahıyla anlattığı Baudelaire karşın Mümtaz’ın o ilgi duyduğu eski divanlara bir türlü dönemeyişi yahut *Rüyalar* hikâyesindeki Cemil’in evlerinin önündeki erguvan ağacına Perséphone adını veriş, Tanpınar adına batılı argüman olmadan çoğu kez konuşamayışın tereddütleriyle doludur. Tanpınar’ın yine *Huzur*’da yer alan musiki bahsine ilişkin aşağıdaki ifadelerle bakılacak olursa; “*Mevlana’nın hakkı vardı; neyin biricik sırrı hasrettir. Bir gün Rimbaud’nun Voyelles’ler için yaptığı o cesur tahlilin benzerini biri sazlar için yaparsa şüphesiz alaturkanın bu en basit çalgısında bir akşamın ten rengi hasretini bulacaktır.*” (Tanpınar 2011: 255). Yukarıdaki alıntıda görüleceği üzere, kadim bir sistemli düşüncenin fikri mülahazalar dairesine alınışı, mensup olunan medeniyetin bir diğer disiplin veya retorik kaygı ve kaideleriyle değerlendirilmesi yerine; başka bir medeniyetin mistik ‘hâl durumlarına’ çıkarım ve yorum olarak bağlanmıştır. Çünkü Tanpınar, hezeyan ve duygu krizlerini ifadeye kalkarken batılı emsaller üzerinden kurguladığı yazınsal tepkilerini salt bir Batı-dışılıkla temellendirmez. Elbette bunu söylerken temel hareket noktamız bir ‘yargı’da bulunmak değildir. Bilakis Tanpınar üzerine yapılan yorulmalara ekseri hâkim olan ‘sentez’, ‘terkip’ veya Doğu-Batı

birlikteliğine birer uzlaşma oluşturacak hâl tarzı için şüpheler ve itirazlar ortaya atabilmektedir.

Bu bağlamda Tanpınar'ın orijinal kaynaktan temellük ettiği metin *Monsieur Teste*'in mukaddime bölümünü çevirerek Tercüme Dergisi'nin 55. sayısında yayımlanmasından sonra metnin devamına dokunmamasını, *Monsieur Teste*'in 2016'da bir çevirisini yapan Ayberk Erkay şöyle değerlendirir: “Metnin geri kalanıyla ilgili çalışmalarda bulunmuş olsa da, nedendir bilinmez, bu çeviriyi tamamlamadı. Belki de *Teste*'in girişiyle yetindi, yoluna oradan başladı, gerisini yalnız yürüdü.” (Valéry 2016: 8). Öyle zannediyoruz ki, *Monsieur Teste*'in devamına ilişkin yazınsal tecrübesi, giriş bölümünü çevirip orada bırakmak kadar basit ve kısa değildir. *Monsieur Teste*'in devamında yer alan sanatsal ve varoluşsal boyuttaki ‘hâl durumları’ Tanpınar'ın özellikle nesir diline tesir eden birtakım sanat hezeyanları için esinlenmenin ötesinde alakalar tesis etmiştir. Tanpınar için Valéry'den kopup gelen rüya estetiği, batılı anlamda ifade edilmiş sanatkarane arayıcılığın belki en bilinen argümanıdır. Fakat böyle bir olguya yönelmenin onun bütün yazınsal yöneliş ve kurgulamalarını âdeta gövde gibi kaplayacak endişelerle örülü olduğunu iddia etmek acaba zorlama olur muydu?

Kendi varlığına ilişkin perspektif geliştiren Tanpınar'ın o meşhur *Antalyalı Genç Kıza Mektup*'unun giriş bölümünden hemen sonra birdenbire başka bir dünyadan kopup gelen şu ifadelerle bakıldığında; “*Ergani madeninde üç yaşında iken bir gün kendime rastladım. Çok karlı bir gündü. Ben sıcak ve buğulu bir camdan karla örtülü bayıra bakıyordum. Sonra birdenbire kar tekrar yağmaya başladı. Bir çeşit çok lezzetli bir hayranlık içinde kalmıştım. Bu anı her karlı günde hatırlar ve yağmasını beklerim*” (Kerman 2001: 271). ‘kendine rastlayan’ sanatkarın burada bir trajediyi anımsatması, *Teste*'e titanik bir karakter olarak Faust penceresinden bakan Maurice Blanchot'un ‘varolduğundan emin değildir’ (Blanchot 2016: 17) tespiti için hayati bir noktaya eğilmemizi gerektirir. Tanpınar ‘kendine rastlama’yı ontolojik bir probleme dönüştürürken, eksikliği suni bir mesele olarak üretir. *M. Teste*'in kendinde kuklayı öldürerek ipleri eline alıp yaşamın dışına düşmesi, (Valéry 2018: 6) Tanpınar adına söz konusu varoluşsal belirsizlik hissini batılı kaynak muhayyilenin kurguladıklarından farklılaştırır. Çünkü kabul edilsin ya da edilmesin Tanpınar, kendi medeniyet tasavvurunun çağına getirdikleriyle mesul bir dilin ve mistisizmin ürünüdür. Bu yüzden Valéry'nin *M. Teste*'in hezeyanlarını dile getirdiği şu ifadeler; “*Olmakta ve kendimi görmekteyim, kendimi gördüğümü görmekte... Daha derin düşünelim... Uyku devam ettirtir her düşünceyi...*” (Valéry 2016: 61)

“*Yabancı gözlerle kendi içime bakıyordum. Yaratılmış olduğum şeyin içinde tökezliyordum. (...)*” (Valéry 2016: 102) Tanpınar'ı içten kuşatılmış bir mistik metafizik alımlama şekli olarak anakronizme düşürür. Dolayısıyla *Ergani*'de bir maden ocağında kendine rastlayan Tanpınar, hangi ontolojik hezeyanların sonucunda Valéry'ye çarpar, işte burası açıklanmaya muhtaçtır. Emsal sadece Türk düşünce ve

filolojik anlam öbeklerinde karşılıksız kalmakla beraber şiir ve nesir ifade ediş biçimlerine doğrudan binlerce yıllık geleneksel kalıplar itibariyle tasavvuf, kültür, ahlâk, tarih fikri, dil vb. kaynak alanlarında herhangi bir ilgi kuramaz. Yine Valéry M. Teste'i şöyle konuşturur: *"Entelektüel?... Yanıt yok Düşünce yok. Ağaçlar, levhalar, yatay tellerinin üzerinde ovaların, şatoların, dumanların uçtuğu arplar... (...) Entelektüel ... yerinde kim olsaydı anlardı. Malumunuz, azizim siz, bendeniz en karanlık türden bir zihnim."* (Valéry 2016: 102). Hâlbuki böyle bir dâhili sorgulamayı Tanpınar'da bir kez daha duyarız. Günlüğünde 20 Şubat 1959'da M. Teste Mukaddimesi'yle meşgul olduğunu yazdıktan sonra 22 Şubat 1959'da şöyle söyleyecektir:

"Her şey bulunabiliyor, çalışınca her şey kabil. Hatta güzel bir mısra ve bitmemiş manzume bile. Fakat düşünce bulunmuyor. Eğer sizde yoksa her şey bitiyor.

Ben neyim? Acaba bir çeşit bir existentialisme intellectuelle. Mümkün mü? Beni bu düşüncelere götüren şey bitirdiğim, bitirir gibi olduğum yeni manzume. O eksik sone. Fakat bir daha anlıyorum ki, Türkçe kifayetsiz. Melek kelimesi Türkçede tutmamış. Melâike var da, garip şey" (Enginün ve Kerman 2018: 151).

Anlaşılan Valéry'de varlık imkânına doğru bir simetri izleyen, kendinden emin ve kendi namına konuşabilen sorgulamalar, Tanpınar'ı bir itiraf boyutunda felç eder. Ben neyim sorusundaki edebî anlatıma has durağanlaşma, kendi üretim krizinin farkında olan sanatkârimızı Üstadı Yahya Kemal'de öve öve bitiremediği Türkçeyi kullanma estetiği ve entelektüel kimlik adına büyük bir çelişkiye düşürür. Ve Tanpınar, düşüncenin olmayışından Türkçenin anlatım olanağındaki yetersizliğe kadar sıraladığı yakınmalarda, daha başta söylediği 'düşüncenin olmayışı' tedirginliğini, herhangi bir sistemli retoriğe bağlayamaz. Bu, Valéry'nin duvarına çarpmasıdır. Kendi sorgulamaları, onu birkaç basamak üstün kurulmuş bir metin olan Monsieur Teste bağlamında çok trajik bir çaresizliğe sürükler. İnkâr ve itiraf burada ardı arkası kesilmeyen Tanpınar dünyasının çelişkilerini tek tek açığa çıkartmaya devam eder. Zira daha önce bahsettiğimiz gibi Tanpınar'ın Yahya Kemal kadar Batı'da kalmayışı ve Fransızcaya o denli tasarruf edemeyişine karşı; ölümünden sonra apar topar yayımlanan² *Yahya Kemal* adlı monografisinde, Yahya Kemal'e duyduğu şahsi alaka ve iltifatların uzağında, günlüklerinde şöyle yazar:

² H. Vehbi Eralp, Yahya Kemal adlı eserin yayınlanma süreci için şunları söyler: *"Ne yazık ki Hamdi Tanpınar kitabına son şeklini vermeden hiç beklenmedik bir ölümle aramızdan ayrılmıştır. Ömrü vefa etseydi, öteki eserlerinde yaptığı gibi, bu sayfaları da dostlarına okutacak, onların fikirlerini alacak, kendi kendini düzelterek gerekli bulduğu değişiklikleri yapacaktı."* Bk. Ahmet Hamdi Tanpınar, Yahya Kemal, (Sunuş Yazısından) Dergâh Yay., 4. Bs., İst., 2001, s. 5. Öyle zannediyoruz ki temenni olarak ifade edilmiş Tanpınar'ın yapması zaruri görülen tashihler sadece basit bir tashih işlemi olarak kalmayabilirdi. Eğer bu tashih Tanpınar tarafından yapılsaydı; günlüklerinde ölümüne yakın yazdığı şeylerde Yahya Kemal'e hücum ediş şekli dikkate alındığında *Yahya Kemal* adlı kitabın bugünkü haliyle bütünlük arz etmesi tartışmaya açıktır.

"Edebiyatımızın iki adama Hayyam'a ve Mevlânâ'ya düşmesini anlamadım gitti. Yahya Kemal'i yiyen şüphesiz ki o kadar parlak eserler verdiği eski şiidir. Eski şiiirin kolaylığında, onun için mesele sadece ustalıktı. Kendini harcadı. Niçin daima bu işe düşünüyorum: Çünkü ustam dediğim ve hatırasını o kadar ta'ziz ettiğim adamdan daha geniş bir ufuk, daha sarıh düşünce, daha geniş ve olgun eser istiyorum. Niçin Valéry, hatta Gide, Proust, bütün Avrupalılar bütün Avrupalılar hudutlarını daima öteye taşıyorlar!" (Enginün ve Kerman 2018: 273).

Dikkat edilecek olursa Doğu edebiyatı açısından sonraki devirlere kuvvetle tesir etmiş iki önemli edebî portreyi yıkmaya çalışan Tanpınar'ın; orada da kalmayıp devamında Yahya Kemal'e bu denli şiddetli hücum edişi düşündürücüdür. İşte 'batılı argüman olmadan değerlendirme ve mukayese yapmayan' Tanpınar'ın Yahya Kemal'i kendi devri içinde ve Türkçenin sınırları dahilinde bir Valéry veya Gide, Proust olmamakla suçlayışı, onu yeniden düşünmeye değerdir. Tanpınar, elbette geleneği veya eski zamana ait Osmanlı retoriğinden devralınmış pek çok sanatı; klasik şiiir, musiki veya geleneksel Türk İslâm sanatlarını muazzam bir estetik plan ve üslupta sık sık konu edinmiş olsa bile, ele aldığı olguları Batı-dışı çıkarım veya sonuç cümleleriyle bir yere bağlama zaviyesinde pratik endişeler duymak veya bu endişeleri takip etmek zorunda değildir. Bu yönüyle bir metin olarak *Monsieur Teste*'i bulguladığı varlık krizlerine neden olan problem oluşturucu hareket noktaları, çözüm ve çözümsüzlükle Batı retoriğine çıkış kodları aramaktadır. Tekrar vurgulamak gerekirse *Huzur*, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* veya *Beş Şehir* gibi popüler anlatılarında, Doğu'ya ait medeniyet kıymetlerini sihirli bir üslupla anlatırken; o mükemmel kavrama ve ifade ediş biçimlerini detaycı (pedantik) tarzıyla birleştiren Tanpınar, ona Batı kültürünü sevdiren nesilden daha nüfuz edici bir perde aralar. Ne var ki, *Monsieur Teste*'le kıyılarından uzağa açıldığı ve de bir parçası olduğu medeniyet, yazınsal tecrübelerden tetiklenen varlık krizinde artık bir hâl tarzı ifade etmez. Değil Doğu ve Batı'yı sentezleme gayreti yahut başarısızlığı, Batı metinlerinde arayışa dönüşen entelektüel kimlik serüveni, ölümüne yakın not ettiği günlüklerinde âdeta itiraf edilmiş bir yabancılık hissine dönüşür.

Varlığı içe doğru kemiren hisler, arzular, hayal kırıklıkları Tanpınar adına en çok vurgulanan mücerret tecrübeler olarak görünür. Elbette bu tarz sorgulamaların yazınsal anlamdaki özgünlüğü, o ulusa ait edebiyat ve felsefî düşüncenin ileri düzeyiyle de yakından ilişkilidir. Eğer böyle bir durumu entelektüel kapasite ile ilişkilendireceksek; yazın adamının kendi ulusal dilinde ve düşünce hayatında özgün kanat seslerini duymamız gerekecektir. Tanpınar'ın en soyut anlamda bu tecrübeleri yazmaya giriştiği 1949'a ait "İnsan Talihi" denemesinde, onun sözlük ve jargon yinelemelerinden biri olarak hafızalara kazınmış şu ifadeyi buluruz: "Hep aynı

boşluk"³ (Taburoğlu 2019: 57). Tanpınar yine denemeye birkaç cümleyle başladıktan sonra *Monsieur Teste*'in çekim alanına saptır. Kendine M. Teste gibi farklı kadrajlardan bakma çabalarını hiçlik duygusuyla birleştirerek şunları yazar:

"M. Teste kendi ölümünü 'biraz sonra bir görüş tarzı sona erecek' diye tarif eder. Bu cümle dikkat sahamızdan neleri çıkartmaz? Bütün duygular, bağlantılar hepsi bu cümlelerin sert eşiğinde kendiliğinden silinirler. Bütün trajik unsurlar, gözyaşları, ümitler burada hiç iner. (...) En az duyan, düşünen kendini en az dinleyen de bile en fazla konuşan, rüyalarımızın kilidi, her büyük ve çılgın ihtirasın ters yüzü, aynaların dibinde çevremizin yanı başında güler gördüğümüz, adımlarımızın peşinden adımlarını duyduğumuz, duyularımıza eşyanın değişik hâllerini sunan odur. (...) Ya Rabbim ne kadar korkunç hesap... Hep aynı boşluğun ıstırapla, acıyla beyhude ümitle dolması..." (Tanpınar 2017: 275-279).

Hâlbuki *Huzur* romanının bütün epizotik serüvenine medeniyet, mimari, musiki ve ruh ve rüya âlemi gibi Şark'a ait gösterilen tahayyüllerle gönderme yaptığı Neşâtî'nin meşhur:

İttik o kadar ref-i ta'ayyün ki Neşâtî

Âyâne-i pür-tâb-ı mücellâda nihânuz

beytiyle epigram kurgulayan Tanpınar, bu klasik hassasiyetin çoğu örnekte yine dışında kalır. 'Ayna ve insan' metaforunu, M. Teste'in dilinden damıtılarak gelen; "*Şu kımıldanan, gülen, ağlayan, haz duyanın, teessürün, düşünmenin maskaraca taklidini yapan bostan korkuluğuna bakın! İşte o benim en büyük düşmanumdur. Çünkü benim aynamdır. Beni kendime olduğum gibi gösterir.*" (Tanpınar 2017: 277) ifadeleriyle maddi varlık alanına yönelik tersine çevirisi, Tanpınar adına ne tür bir aidiyet perspektifi vermektedir? Bu durumun devamına Valéry'de bakıldığında benzerliğin vardığı sonuç daha da şaşırtıcı hâle gelir. Derinlerde cereyan eden açmazların tıpkı Valéry'nin M. Teste söylediği endişelerle birleşmesi, üretilmek istenen sonuç cümlesini, doğal olarak Şark'tan gelen değil de bunun yerine; Batı'ya ait felsefi çıkmazları düzenlemek veya yoluna koymak dışında mutlak bir nihilizmin tehlikeli sularında seyreden M. Teste'in şu ifadelerine bırakır:

"Tanrım, boşluktayım, sonsuzcasına hiçtim ve durgundum. Rahatsız edildim ve bu tuhaf karnavalda fırlatıldım... ve lütfunuzla, acı çekmem, keyif almam, anlamam ve yanılmam için gereken her şeyle donatıldım; fakat uyum göstermiyor bu kabiliyetler. (...) Beni ben yapan, bendeki meçhul olandır. Ben

³ Tanpınar'a ait anlam dünyasını sözlüksel bir içerikle temellendirmeyi deneyen Özgür Taburoğlu 'Boşluk' maddesi için şunları yazar: "*Tanpınar sıklıkla kendisi ya da roman kişilerine ait hareketsizlikten, ameliye noksanlığından şikâyet eder ama bazen de yaratıcı yaşam hamleleriyle donanırlar. Hamleyle yaratılan yer ve zaman bilgisi, eşyanın, varlıkların 'boşlukta sallanmaması' için gerekli zemini yaratır. Hamle, kendi nesne ve öznesini kuran bir dayanak vazifesi görür; boşluğu dolu gösterir; ondan bir mâna, mefkûre, niyet yaratır.*"

olan, içinde beceriksiz, kararsız olandır. Güçsüzlüğüm, kırılmalığım... Çıkış noktam boşluktur" (Valéry, 2016: 81-84).

Dikkat edilecek olursa mistik ve metafizik bir çıkış noktası arayışında, Valéry'de Yunus Emre'yi rahatlıkla hatırlatan ifadeler Tanpınar'da ne Yunus'u ne de uygarlığın günümüz medeniyetine taşıdıklarıyla metafizik bir bağ teşkil edemez. Fakat M. Teste'nin varlık imkânına yönelik yaptığı sorgulamaların Tanpınar metinlerinde birebir göstergelerle takip edilmesi mümkündür. Denilebilir ki, Tanpınar'ın mistik karakterde ontolojik kriz başlatırları; hareket noktalarını Türk İslâm kaynaklı metinlerle zaman zaman değiniler olarak sınırlandırırken; asıl üst perdeden nüfuz etmeye çalıştığı retorik düzey, Batı metinleriyle karmaşık, sistemli olmayan çıkarımlar üretme endişesiyle birleşir.

SONUÇ

Sonuç olarak hem geleneğin mahsus çizgilerini görmek hem de Batı'nın estetik arka planını sanatkârane kullanmak, Tanpınar için en bariz temellendirme kaidelerini zamanımız açısından tanımlayıcı durumdadır. Elbette Tanpınar'ın Türk edebiyatındaki üslup ve tahlilci ameliyeler açısından kuşaklara, edebiyat düşüncesi adına ikmal ve besleyici taraf teşkil edişi, kolay kolay görmezden gelinecek şeyler arasında sayılamaz. O, ne kadar *Monsieur Teste*'in duvarına çarptysa, Türk okur-yazarı da orijinal estetik başlangıçlar için onun duvarına çarpmak zorundaydı. Fakat bu yazıda temel bir endişe olarak sorgulanan Tanpınar'ın estetik kaynak tecrübeleri ve temellük çabaları, çoğu örneğini buraya taşıyamadığımız bir esin ve öykünmeler zincirini net şekilde açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda Paul Valéry'nin *Monsieur Teste*'ini, söz konusu esinlenmelerin merkezine koyan şey, çoğu Tanpınar metinlerinin birer sonuç ve çıkarım cümlesine ihtiyaç duyduğu anlar, dil dünyamızın ve düşünce hayatımızın dışında anakronik hezeyanlar üretmesindeki tuhafliklerdir.

KAYNAKÇA

- BATUR, E. (2017). *Memnu Mıntika*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- BLANCHOT, M. (2016). "Valéry ve Faust," *Paul Valéry, Monsieur Teste* (çev. Ayberk Erkay). İstanbul: Everest Yayınları.
- ENGİNÜN, İ., KERMAN, Z. (2018). *Günlüklerin Işığında Tanpınar'la Baş Başa*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAHRAMAN, H. B. (1997). *Yahya Kemal Rimbaud'yu Okudu Mu?* İstanbul: YKY.
- KEMAL, Y. (1984). *Edebiyâta Dâir*. İstanbul: İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları.
- KERMAN, Z. (2001). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Mektupları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- MARDİN, Ş. (2015). *Türk Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- SAİD, E. (2020). *Entelektüel* (çev. Tuncay Birkan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- TABUROĞLU, Ö. (2019). *Tanpınar Sözlüğü/Şahsî Bir Masalın Simgeleri*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (2011). *Huzur*. İstanbul: YKY.
- TANPINAR, A. H. (2017). *Hep Aynı Boşluk*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- VALÉRY, P. (2016). *Monsieur Teste* (çev. Ayberk Erkay). İstanbul: Everest Yayınları.
- VALÉRY, P. (2018). *Eupalinos ve Öteki Söyleşimler* (çev. Tahsin Yüce). İstanbul: YKY.

Atf / Citation

ÇOLAK, D. (2023). "Saha (Yakut) Türkçesinde Yeterlilik Kategorisi". *Gazi Türkiyat*, 32: 61-80.

Geliş / Submitted 25.04.2023

Kabul / Accepted 01.06.2023

DOI 10.34189/gtd.32.005

SAHA (YAKUT) TÜRKÇESİNDE YETERLİLİK KATEGORİSİ

Dynamic Modality Category in Sakha (Yakut) Turkic

Doğan ÇOLAK*

Öz

Orkhon Türkçesinde *u-* fiili ile sağlanan yeterlilik anlamı çağdaş lehçelere kadar devam eden süreçte *bol-*, *bil-* ve *al-* fiilleriyle de ifade edilir olmuştur. Çağdaş lehçelerde bu fiillerin kullanımı devam etmiş ancak Özbek, Hakas ve Çuvaş Türkçelerinde aynı anlam ve işlevde farklı fiiller de kullanılmaya başlanmıştır. Saha Türkçesinde ise bu farklılaşma had safhaya varmıştır. Bu çalışmada yapılan inceleme neticesinde yeterlilik ifadesi taşıyan toplam üç fiil (*sataa-*, *kuay-*, *tabılm-*) ve iki sıfat (*söp* ve *kuaxtaax*) tespit edilmiştir. Her biri yeterliliğin ifade ettiği "iktidar/güç, ihtimal, imkân/mümkün ve izin/yasak" anlamlarından birini/birkaçını ihtiva etmekte olup yapı olarak kullanım şekillerinde de farklılık söz konusudur. Fiillerden *sataa-* ve *kuay-* ana fiilden önce gelmekte ve zarf fiil ekini almaktadır. Bu durum alışılmış birleşik fiil kullanımdan farklılık göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Bir başka dikkat çeken husus ise fiiller daha çok olumsuz anlam içerisinde kullanılırken sıfatlar olumlu anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır. Ayrıca yeterlilik yapısının teşkilinde sıfat kullanılması Saha Türkçesine has karakteristik bir özellik olarak göze çarpmaktadır. Saha Türkçesi gramer kitaplarında yeterlilik kategorisi adı altında bir başlık olmaması dolayısıyla bu çalışmada yeterlilik ifade eden unsurlar çeşitli gramer kitapları, sözlükler, edebi eserler ve daha önce tarafımızdan yapılan çalışmalardaki verilerden hareketle tespit edilmiştir. Tespit edilen fiil ve sıfatlar ayrı ayrı ele alınarak taranan eserlerde ifade ettiği anlamlar tespit edilmiş ve her biri ile ilgili örnek cümleler verilmiştir. Bu fiil ve sıfatların kendisinden önceki veya sonraki fiil ile hangi ekleri aldığına göre kendi içerisinde gramatikal bir tasnife tabi tutulmuştur. Bulgular sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Saha (Yakut) Türkçesi, yeterlilik fiili, yeterlilik kategorisi

Abstract

The meaning of dynamic modality provided by the verb *u-* in Orkhon Turkic (language) has also been expressed with the verbs *bol-*, *bil-* and *al-* in the process that has continued until modern dialects. These verbs have continued in contemporary dialects, but different verbs with the same meaning and function also began to be used in Uzbek, Khakas and Chuvash Turkic. In Sakha Turkic, this differentiation has reached its peak. As a result of the analysis carried out in this study, a total of three verbs (*sataa-*, *kuay-*, *tabılm-*) and two adjectives (*söp* and *kuaxtaax*) were identified. Each of them contains one/several of the meanings of "potency/power, possibility, opportunity/possible and permission/prohibition" expressed by the dynamic modality, and there are differences in the way they are used as a structure. The verbs *sataa-* and *kuay-* come before the main verb and take the adverb suffix. This situation draws attention in terms of the fact that it differs from the usual compound verb usage. Another remarkable point is that while verbs are mostly used for negative meanings, adjectives are used to express positive meanings. In addition, the use of adjectives in the formation of a dynamic modality

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Nevşehir/TÜRKİYE. dogan_colak@hotmail.com/dcolak@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3331-7496

structure stands out as a characteristic feature of Sakha Turkic. Since there are no headings under the dynamic modality category in the grammar books of Sakha Turkic, the elements expressing dynamic modality in this study have been determined based on various grammar books, dictionaries, literary works and data from previous studies conducted by us. Identified verbs and adjectives were discussed separately and their meanings in the scanned works were determined, and sample sentences were provided for each of them. These verbs and adjectives have been classified grammatically in accordance with which suffixes they have with the verb before or after them. The findings were evaluated in the conclusion part.

Keywords: Sakha (Yakut) Turkic, verb of dynamic modality, dynamic modality category

GİRİŞ

Türkiye Türkçesinde *tasvir filleri*, *yardımcı filler* veya *birleşik filler* yapısı içerisinde; dil bilimi incelemelerinde ise *yeterlilik kipliği* başlığı altında ele alınan yeterlilik fiilini Korkmaz “Fiilin karşıladığı işin, hareketin mümkün veya muhtemel olup olmadığını göstermek için, olumlu durumda bil-, olumsuz durumda da bugün eriyerek kaybolmuş Eski Türkçe u- iktidar fiilinin anlamını üzerine alan (-A) zarf-fiil ekiyle kurulan tasvir fiili.” şeklinde tanımlamıştır (2010: 243).

İktidar, ihtimal, imkân ve izin/yasak gibi anlamları bünyesinde barındıran yeterlilik kategorisi, tarihî ve çağdaş lehçelerde çeşitli fiillerle bu işlevi yerine getirmektedir. Türkiye Türkçesinde -A bil- şeklindeki yeterlilik fiili Orhun Türkçesinde -X u- (Tekin 2003: 100), -gAll u- (Gabain 2007: 89-90); Eski Uygur Türkçesi -X u-, -gAll bol- (Korkmaz 1959: 120); Karahanlı Türkçesi -A bil-, u- (nadiren), bol- (bazı olumsuzlarda) (Hacieminoğlu 2013: 197); Harezmi Türkçesi -U/-A bil-, u- (bazı olumsuzlarda) (Hacieminoğlu 1997: 182); Kıpçak Türkçesi -A al-, -A bil- (Karamanlıoğlu 1994: 148-149); Çağatay Türkçesi -A al- (genellikle), -A bol-, -sA bol-, -A bil- (olumsuzlarda) (Eckman 1988: 109, 123); Eski Anadolu Türkçesi -A bil- (Timurtaş 2010: 363) şeklinde kullanılmıştır. Çağdaş lehçelerden Azerbaycan Türkçesinde -A bil- (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007: 210); Türkmen Türkçesinde -p bil- (Kara 2007: 276); Gagavuz Türkçesinde -A bilää- (Özkan 2007: 132); Salar Türkçesinde al- ve (nadiren) bil- (Mehmet 2007: 84); Özbek Türkçesinde -a/-y/-b ol-, -a/-y bil-, -b/-sa b'ol- ve -b yet- (Erdem Uçar 2019: 173-176); Yeni Uygur Türkçesinde -A/-y al- (Yazıcı Ersoy 2007: 410); Kazak Türkçesinde -A/-y al- (Tamir 2007: 470); Kırgız Türkçesinde -A/-O ve -y al- (Kasapoğlu Çengel 2005: 284); Karakalpak Türkçesinde -A al- (Uygur 2007: 593); Nogay Türkçesinde -A/-y al-, -A/-y bol- ve -(i)p bil- (Ergönenç Akbaba 2007: 660); Tatar Türkçesinde -A/-y al-, -A/-y bël- (Şahin 2008: 66), -A/-y bul- (Öner 2007: 722); Başkurt Türkçesinde -A/-y al-, -A/-y bël- (Yazıcı Ersoy 2007: 792); Kırım-Tatar Türkçesinde -y al- ve -p ol- (Yüksel 2007: 859); Karaçay-Malkar Türkçesinde -A/-y al- (Tavkul 2007: 915); Karay Türkçesinde -(y)A al- (Gülsevin 2016: 102); Altay Türkçesinde -(i)p bol- (Güner Dilek 2021: 760-761); Hakas Türkçesinde -ıp hal- (Arıkoğlu 2007: 1121) ve -(p) pol- (Arıkoğlu 2021: 760-761); Tuva Türkçesinde -a/-y al- ve -p bol- (Arıkoğlu 2007: 1205);

Tofa (Karagas) Türkçesinde *-(X)p bol-* (Ilgın 2015: 230); Çuvaş Türkçesinde *-mA pîl-* ve *-A pîl-*; *-mA îlkîr-* ve *-sA îlkîr-*; *-mA pultar-* (Ersoy 2016: 88-90) şeklinde kullanılmaktadır.

Tarihî lehçelerde *u-*, *bol-*, *bil-* ve *al-* fiilleri ile yeterlilik ifadesi (iktidar, ihtimal, imkân ve izin/yasak vs.) sağlanırken çağdaş lehçelerde de genel durum değişmemiş ancak birkaç lehçede bazı farklı fiillerler ortaya çıkmıştır. Çağdaş lehçelerdeki genel görünüme bakılacak olursa: Oğuz grubunda (Azerbaycan, Türkmen ve Gagavuz) *bil-* hâkimken Karluk grubunda (Özbek ve Yeni Uygur) daha bir çeşitlilik söz konusudur: *ol-/b'ol-*, *bil-*, *yet-* ve *al-* (Kartallıoğlu ve Yıldırım 2007: 210; Kara 2007: 276; Özkan 2007: 132; Erdem Uçar 2019: 173-176; Yazıcı Ersoy 2007: 410). Bunlardan, Özbek Türkçesinde yeterlilik ifadesi için kullanılan *yet-* fiili, tarihî ve çağdaş diğer lehçelerde aynı işlevle kullanılmaması bakımından farklılık göstermektedir. Hem Oğuz hem de Karluk grubu dil özelliklerini bünyesinde barındıran Salar Türkçesinde yeterlilik ifadesi için genellikle *al-* fiili kullanılmakla birlikte *bil-* fiili nadiren de olsa kullanılmaktadır (Mehmet 2007: 84). Kıpçak grubundaki bütün lehçelerde yeterlilik işlevinde kullanılan *al-* fiili, bu grup için karakteristik bir özellik sergiler. Bu fiilin yanı sıra *bol-/ol-/bul-* “olmak” Nogay, Kırım-Tatar ve Tatar Türkçelerinde; *bil-/bél-* “bilmek” fiili de Nogay, Tatar ve Başkurt Türkçelerinde yeterlilik işlevlerinde kullanılması bakımından Kıpçak grubu içerisinde farklılık gösterir (Ergönenç Akbaba 2007: 660; Şahin 2008: 66; Öner 2007: 722; Yazıcı Ersoy 2007: 792; Yüksel 2007: 859). Güney Sibirya lehçelerinde ise *bol-/pol-* “olmak” fiili bu grup içerisindeki lehçelerin hepsinde kullanılmaktadır (Güner Dilek 2021: 760-761; Arıkoğlu 2021: 760-761; Arıkoğlu 2007: 1205; Ilgın 2015: 230). Bunun haricinde Tuva Türkçesinde kullanılan *al-* fiili bu grubunun yeterlilik ifadesi taşıyan farklı fiili öne çıkmaktadır (Arıkoğlu 2007: 1205). Hakas Türkçesinde kullanılan *hal-* “kalmak” diğer lehçelerde yeterlilik anlamı kullanılmıyor olmasıyla göze çarpmaktadır (Arıkoğlu 2007: 1121). Yeterlilik, Çuvaş Türkçesinde “bilmek” anlamındaki *pîl-*; “olmak” anlamındaki *pul-*’dan türemiş olan *pultar-* ve “1. Yetişmek, zamanında yapabilmek, 2. Yapabilmek, 3. Olgunlaşmak” anlamına gelen *îlkîr-* fiilleriyle sağlanmaktadır (Ersoy 2016: 88-90). Çuvaş Türkçesindeki *îlkîr-* fiili de diğer lehçelerde aynı işlevle kullanılmaması bakımından Genel Türkçe içerisinde farklılık arz eden bir başka fiildir.

Çuvaş Türkçesinden sonra ana kitleden kopmuş, bünyesinde bazıları arkaik olmak üzere çeşitli karakteristik özellikler taşıyan ve uzak lehçelerden biri kabul edilen Saha Türkçesinde “yeterlilik” ifadesi, yukarıda belirtilenlerden farklı fiil ve sıfat olan kelimelerle sağlanmaktadır. Bu çalışmada Saha Türkçesinde yeterlilik ifade eden bu fiiller ve sıfatlar ele alınacaktır.

1. SAHA TÜRKÇESİNDE YETERLİLİK İFADESİ TAŞIYAN FİİLLER VE DİĞER YAPILAR

Saha Türkçesi gramer kitaplarında “yeterlilik kategorisi” bulunmamaktadır. Gramercilik anlayışından kaynaklandığı düşünülen bu durum, Saha Türkçesinde

“yeterlilik” ifade eden fiil veya diğer kelimeleri tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Gramer, sözlük ve edebî eserlerde yapılan taramalar neticesinde “yeterlilik” ifadesi taşıyan birden fazla fiil ve genel itibarıyla sıfat görevinde kullanılan kelimeler tespit edilmiştir. Bu çalışmada tespit edilen tüm bu unsurlar “yeterlilik ifadesi taşıyan fiiller” ve “yeterlilik ifade eden diğer yapılar” başlıkları altında verilmiştir.

Türkiye Türkçesinde yeterlilik ifade eden *-A bil-* fiili, kendi içerisinde iktidar, ihtimal, imkân ve izin/yasak vs. anlamların tamamını içermektedir. Ancak Saha Türkçesinde tespit edilen fiillerde bu anlamların tamamını içeren bir fiil bulunmamaktadır. Tespit edilen fiillerin ve diğer yapıların bu anlamları ve görevleri paylaşmış olduğu görülmektedir. Gerek bu husus gerek kendine has fiil ve sıfat gruplarıyla “yeterlilik” ifadesinin sağlanması, Saha Türkçesini diğer Türk lehçelerinden ayıran karakteristik bir özelliği olarak öne çıkmaktadır. Saha Türkçesinde yeterlilik ifade eden unsurlar şunlardır:

1.1. Yeterlilik İfadesi Taşıyan Fiiller

Saha Türkçesinde yeterlilik ifadesini karşılayan fiiller, tarihî ve çağdaş lehçelerde kullanılan yukarıdaki fiillerden farklılık göstermektedir. Saha Türkçesindeki yeterlilik ifadesi taşıyan bu fiiller *sataa-*, *kıay-* ve *tabılın-*’dır.

1.1.1. Sataa-

Geniş bir ifade alanına sahip olan *sataa-* fiilinin içerdiği anlamlardan biri de “yapabilmek, muktedir olmak”tır (Pekarskiy 1959: 2123; STBUT 2011: 307). *Sataa-* fiilinin, *Saha Dilinin Açıklamalı Büyük Sözlüğü*’nde Moğolca *çadax-* “yapabilmek, mümkün olmak” fiilinden geldiği belirtilmiştir (STBUT 2011: 308). *Çadax-* fiilinin çağdaş Moğolcada yeterlilik fiili olarak kullanılması bu bilgiyi desteklemektedir (Ersoy 2018: 227). /ç/ sesinin /s/ sesine gelişmesi sık karşılaşılan bir hadisedir. Saha Türkçesinde kelime başı ç- > s- değişiminin örnekleri de bulunmaktadır:

- ET. *çap-* “sürmek, sıvamak” ST. *sabaa-* “sürmek, sıvamak”
- ET. *çax* “zaman” ST. *sax* “zaman”
- ET. *çax-* “kıvılcım, ateş çıkarmak” ST. *sax-* “ateş çıkarmak”
(Korkina vd. 1982: 78; Daçkovskay 2000: 88).

İç seste -d- > -t- değişmesi de Saha Türkçesi için yaygın bir durumdur:

- ET. *kıdığ* “sınır; kıyı,kenar” ST. *kıtu* “kıyı,kenar”
- ET. *edgü* “iyi” ST. *ütüö* “iyi”
- ET. *adın* “diğer, başka” ST. *atın* “diğer, başka”
- ET. *bıdıq* “bıyık” ST. *bitık* “bıyık, sakal”
(Kirişçiöğlü 1999: 38).

Tüm bu hususlar göz önüne alındığında *sataa-* fiilinin Moğolca *çadax-* fiilinden geldiği söylenebilir.

Sataa-, Saha Türkçesinde yeterlilik ifadesi için en yaygın kullanılan fiildir. Bu fiil ile kurulan yeterlilik ifadelerinde ana fiil genellikle olumsuz çekimdedir. Dolayısıyla *sataa-* fiili “yeterli olma” dan ziyade “yeterli olamama” anlamı vermektedir. *Sataa-* fiili yeterlilik ifadelerinden “güç, iktidar, muktedir olma” anlamında ve olumsuz durumlarda kullanılmaktadır.

Yeterlilik ifade etmek üzere kurulan birleşik fiilde, alışılmış birleşik fiil kuruluşunun aksine *sataa-* ana fiilden önce gelmekte ve *-n* zarf-fiil ekini almaktadır. Ana fiil ise çeşitli zaman ve şahıs ekleriyle çekimli hâldedir. Tam bu noktada önemli bir hususa dikkat etmek gerekmektedir: zarf-fiilin ana fiilin üzerine geldiği ve *sataa-* fiilinin ana fiilden sonra gelerek zaman ve şahıs eklerini aldığı örnekler de mevcuttur ancak bu durumda anlam farklılığı meydana gelmektedir. “Ana fiil + zarf-fiil + *sataa-* + kip/zaman ekleri + şahıs ekleri” yapısında *sataa-* fiili, ana fiilin gösterdiği hareketi gerçekleştirmeye yönelik ona “bir şeyi yapmaya çalışmak, gayret etmek” anlamı katar (Haritanov vd. 1982: 407). Bu anlamdaki yapıda ana fiil *-A* veya *-II* zarf fiil eklerinden birini alır:

Amarax sürextex, Angliya xorsun kuha miss Ketti Marsden arañ ıaruga ıllarbit ordooxtorgo xaydax kömönü oñoror suolu, saatar, kinileri ölüöxteriger dieri kihilii olordorun bula sataabıta. “Merhametli ve cesur İngiliz kızı Ketti Marsden Hanım cüz zam hastalığına yakalanmış zavallılara nasıl yardım edeceğini, en azından onların ölene kadar nasıl insan gibi yaşayabileceklerini **bulmaya çalıştı.**” (AUT, 32)

Ogdooççuya, kini oronun attıgar oloron, aattaha-kördöhö sataabıta da, Kere Ketiriine istibeteğe. “Ogdooççuya, onun yatağının yanına oturup **af dilemeye çalışsa** da Kere Ketiriine onu dinlemedi.” (AUT, 102)

Manna oloxtoox İvan Osipov dien evenki kihitin toğo ölöttörö sataabıkkımy? “Burada yaşayan İvan Osipov denen Evenk’i neden **öldürtmeye çalıştın?**” (AYM, 214)

Uhuk Uybaanı kördüü sataabıttar da, xantan da bulbataxtar. “Uhuk Uybaan’ı **bulmaya çalıştılar** ama hiçbir yerde bulamadılar.” (N. Yakutskay tölkö, 25)

“*sataa-* + *-n* zarf-fiili + ana fiil + kip/zaman ekleri + şahıs ekleri” yapısında kullanılan *sataa-* fiili ise Saha Türkçesinde sık kullanılan yeterlilik fiili olarak öne çıkmaktadır. Taranan eserlerde *sataa-* fiilinin olumlu yapıda kullanıldığı az sayıda örnek tespit edilmiştir:

Tugu sataan üleliiginiy? “Ne **yapabilirsin?** (Hangi işte çalışabilirsin?)” (AUT, 194)

Sataan suruyar raboçaydar bu kün ulaxan tübükke tüheller. "Yazabilen işçiler bugün büyük uğraş veriyor." (TÖLKÖ, 406)

*Ol nuuççaları kitta ,en sataan kepsetieñ, öydöhüön ühü duo? "Sen o Ruslarla konuşup **anlaşabildin** mi? (DDKS, 51)*

*Min tugu da oñorbotoğum diebeppin. Tugu başarar oñoruoxxa söp, ol gıman baran, onu **sataan onoruoxxa** naada. "Ben hiçbir şey yapmadım diyemem. Ne istersen yapabilirsin fakat onu **yapabilmen** gerekir. (TÖLKÖ, 520)*

Taranan eserlerde *sataa-* fiilinin daha çok olumsuz yapıda kullanıldığı tespit edilmiştir:

*Bürgehi xalaabıska sataan kisteebekkin "Mızrağı elbisenin içinde **gizleyemezsin.**" (AUT, 40)*

*Kinini körbötöxpüne, sataan oloruom suoğa. "Onu görmeden **yaşayamam.**" (AUT, 49)*

*Toğo inittarbittarın beyem da sataan öydöbötüm. "Neden çağırdıklarını kendim de **anlayamadım.**" (AUT, 193)*

*En bihikki taptalbit xaydax buoluon sataan sanaabappın. "Bizim aşkımızın nasıl olacağını **düşünemiyorum.**" (AUT, 54)*

*Traktor, massıma suoğa buollar, xaydax oloruoxxutun min sataan sanaabappın. "Traktörsüz, arabasız olduğumuzda nasıl yaşayacağımızı **düşünemiyorum.**" (CS, 103)*

*Biliñni üörexteex uolattar (tüört-bies sıl tuxarı tuoxxa üörenellere ebite buolla) biir dieni, biir xotonu sataan tuttarbattar. "şimdiki okumuş oğlanlar (dört-beş yıl boyunca ne öğrendilerse) bir ev düzüp bir kadına **bakamazlar.**" (CS, 104-105)*

*Uolum kepsetiitin min sataan öydöbökkö sılcabın "Oğlumun konuşmasını ben **anlayamıyorum.**" (SK, 89)*

*Doğoor, Cögüössee, min ıarıydım ee. Sataan ülelie suoxpun. Cieber taxsuhıkpın. "Arkadaş, Cögüösse! Ben rahatsızlandım. **Çalışamayacağım.** Evime gidiyorum." (SK, 189)*

*Onno sorox tılların min sataan istibetim. "Orada bazı kelimeleri **duyamadım.**" (SA, 68)*

1.1.1.1. Satammat

Sataa- fiilinden *-n-* fiilden fiil yapma ekiyle türetilen *satan-* fiilinin olumsuz formu olan *satammat*¹ yeterlilik ifadelerinden "imkânsızlık ve yasak" durumlarını ifade

¹ nm > mm benzeşmesi vardır: satan-mat > satammat

etmektedir. (Pekarsiy 1959: 2127). Oldukça yaygın bir kullanımı vardır. Taranan eserlerde *satammat* ile kurulmuş birçok örnek tespit edilmiştir.

Bu fiil ile kurulan yeterlilik ifadesi ana fiil + *satammat* şeklinde teşkil edilmektedir. Buradaki ana fiil “zaman/kip + şahıs” eklerini alabildiği gibi “-r/-Ar/-Ilr₄ sıfat fiili + 3. şahıs iyelik”, “-IAx₄ sıfat fiili + yer hâli” ve “-IAx₄ sıfat fiili + teklik üçüncü şahıs iyelik + yükleme veya yönelme hâli” eklerini de alabilmektedir.

Sataa- fiili gibi *satammat* da olumsuz ifadelerde kullanılmaktadır. *Satammat*'ın *sataa*-dan farkı olumsuzluk ekini kendi üzerinde taşıması ve ifade ettiği anlamdır. Taranan eserlerde *satammat* ile ilgili tespit edilen örnekler şu şekildedir:

1.1.1.1.1. Ana fiil + zaman/kip + şahıs ekleri + satammat

Arañ iarulaaxtari kitta olorobun... Doñño çuğahurım satammat. “Cüzzam hastaları ile birlikte yaşıyorum... İnsanlara **yaklaşmam**.” (AUT, 86)

Tüün kooperativi kimiexe da ahar satammat, ol kurduk ıyaax baar. “Gece kooperatiften kimse **geçemez**, böyle bir kural var.” (SA, 20)

En min tuspunan biliexxin bağarağın. Min beyem tuspunan kepsiirim satammat. “Sen beni tanımak istiyorsun. Ben kendim hakkında **konusamam**.” (MAN, 275)

1.1.1.1.2. Ana fiil+ -r/-Ar/-Ilr₄ sıfat fiili + 3. şahıs iyelik eki + satammat

Bu dühününen iyetiger barara satammat. “Bu şekilde annesine **gidemez**.” (MAN, 191)

Suox, kini töhö da köstör arañ iaruta suoğun ihin, arañ iarulaaxtari kitta altıspıtın bihutınan, arañ iarını tarğataaççı buoluon söp. Ol ihin mantan taxsara satammat. “Hayır, onda cüzzam hastalığı belirtisi olmamasına rağmen cüzzam hastaları ile birlikte yaşadığından cüzzam hastası olma ihtimali olabilir. Bu yüzden buradan **çıkamaz**” (AUT, 175)

Siertibe xarçita xomuyullara satammat buollağına, töhö da bihiği arañ iarulaaxtari ahummıppıt ihin, kinilerge tugunan da kömelöhör kaxpıt suox. “Bağış parası **toplanamazsa**, biz cüzzam hastalarına merhamet etsek de onlara herhangi bir şey verecek gücümüz yok.” (AUT, 34)

1.1.1.1.3. Ana fiil+ -IAx₄ sıfat fiili + -xA yer hâli eki + satammat

«Xomuska oonıuugun duo?» dien baar. Onu kiniler bihaarbıttar: «Xomuska oonıuoxxa satammat» dien. «Xomus tardağın duo?» dien ıyıtıllıaxtaax dien. Bert söp. “‘Ağız kopuzu çalıyor musun?’ diyen var. Bunu onlar ‘**ağız kopuzu çalınamaz**’ diye açıklamışlar. ‘Ağız kopuzu çekiyor musun?’ diye sorulmalı. Böylesi daha doğru. (BT, 270)

Onon manna *xonuoxxa satammat*. “Bu yüzden burada **kalamazsınız**.” (KEP, 18)

Tabaaristar, itinten *külsüöxxe satammat!* İti bert söptöox ıyıtı. Tabaaristar, Saxa avtonomiyatın Rossiya federatsiyatın ihinen, ol aata, nuuçça gosudarstvotın ihinen terillixteex. Onon manna saxatınan-nuuçatman *araara bariaxxa satammat*. Lena örüs umnahıgar dağanı, atın da sirge oloror nuuççalar xanna da köhörüllübetter... “Yoldaşlar, buna **gülünemez!** Bu çok doğru bir soru. Yoldaşlar, Saha Cumhuriyeti’ni Rusya Federasyonu içinde, yani, Rus ülkesi içerisinde kurulmalı. Bu yüzden Sahalarla Ruslar **ayrılmaz**. Hem Lena nehri kıyısındaki hem de başka yerlerdeki Ruslar hiçbir yere göç ettirilemezler.” (TÖLKÖ, 633)

Biligin, oyuun-udağan sınıyata arılıbıtın kenne, itinnik kepseeni *iteğeyiexxe satammat!* “Şimdi şamanın yalanı ortaya çıktıktan sonra bu konuşmaya **inanılmaz!**” (AYM, 236)

Suol bukattın *suoxxa diexxe satammat*. “Yolun hiç olmadığı **söylenemez**.” (XBX, 83)

1.1.1.1.4. Ana fiil+ -IAx₄ sıfat fiili + teklik üçüncü şahıs iyelik + -n yükleme hâli + satammat

Onon kinileri kihi onnukka-mannıkka kütürüön tabılıbat, *uorbaliyan satammat*. “Dolayısıyla, insanlar onlara hiçbir şekilde iftira atamaz, onlardan **şüphelenemezdi**.” (AUT, 115)

Suox, Nurgun doydutugar xaydax da mannık sireyinen *köstüön satammat*. “Hayır, Nurgun’un ülkesinde asla böyle bir yüzle görünemez.” (DDKS s. 378)

Suox, kini oçço ıraax sirge xaydax da *tiiyien satammat*... “Hayır, o bu kadar uzak yere asla **varamaz**.” (TÖLKÖ, 103)

Kihini ölrüön, don baayın-malın *uoruon satammat*. “İnsanları öldürüp onların mallarını **çalamazsın**.” (TÖLKÖ, 281)

Suox, toyon Kruçinskay, bihiği korporatsiyabıt iti etiini *ılman satammat*. “Hayır, Kruçinskay Bey, şirketimiz bu teklifi **kabul edemez**.” (TÖLKÖ, 361)

1.1.1.1.5. Ana fiil+ -IAx₄ sıfat fiili + teklik üçüncü şahıs iyelik + -gar yönelme hâli eki + satammat

Xonuor satammat uonna eyiexe epekke ere onno baria suoğa. “Geceyi **geçiremezsiniz** ve o size söylemeden oraya gitmeyecek.” (TÖLKÖ, 73)

Onnuk *buoluor satammat*. “Böyle **olamaz**.” (TÖLKÖ, 101)

Xaydax da tanara biir kihini baay buol, atın dadanı buol dien tustuspa ayıar satammatın öydüür. "Tanrı'nın asla birine zengin ol, diğerine fakir ol diyerek ayrı ayrı kaderini tayin edemeyeceğini düşünür." (TÖLKÖ, 158)

Suox, xaydax da onnuk buoluor satammat. "Hayır, asla böyle olamaz." (TÖLKÖ, 181)

Min biir kırdağastan isten turardaaxpın — kılıl kömüs bihiği noruopputugar kuhağantan uratı tuğu da ağalar satammat dien. "Yaşlı bir adamdan, altının halkımıza kötülükten başka hiçbir şey getiremeyeceğini duydum." (AYM, 40)

1.1.2. Kıay-

Pekarskiy, *kıay-* fiilini *Yakut Dili Sözlüğü*'nde şu şekilde açıklamıştır: "Yapabilmek; başarmak, galip gelmek, hakkından gelmek, yenmek..." (Pekarskiy 1945: 490). *Kıay-*'ın kökeni ile ilgili olarak gerek Pekarskiy'in sözlüğünde gerek *Saha Dilinin Açıklamalı Büyük Sözlüğü*'nde Türkçe *kıy-* fiiline gönderme yapılmıştır. Ancak yapılan incelemede *kıy-* fiilinin tarihî ve çağdaş lehçelerde "yapabilmek; başarmak, galip gelmek..." vb. anlamlarda kullanıldığı tespit edilememiştir. Çağdaş lehçelerden sadece Karaçay-Malkar Türkçesinde tanıklanan "kazanmak, yenmek, mağlup etmek" anlamına gelen *kıt-* fiili (Tavkul 2000: 262), *kıy-* ile ilgili görünse de hem tek örnek olması hem de Saha Türkçesi ses gelişmeleri göze alındığında *kıy-/kıt-* > *kıay-* gelişmesinin mümkün olmasının zor görünmesi bakımından *kıay-* fiilinin *kıy-* fiilinden gelme ihtimali oldukça zayıftır. Moğolca'da da *kıay-* fiili ile ilişkili olabilecek bir kelime tespit edilememiştir.

Sataa- fiiliyle kurulan yeterlilik yapısına benzer şekilde *kıay-* fiili ile kurulan yeterlilik ifadelerinde de ana fiil olumsuz çekimdedir. Bu yapıdaki *kıay-* fiili "yapmaya gücü yetememe, muktedir olamama" anlamı vermektedir. Yine *sataa-* ile kurulan yapıdaki gibi *kıay-* fiili de ana fiilden önce gelmekte ve *-an* zarf-fiil ekini almaktadır. Olumsuz ana fiil ise zaman ve şahıs ekleriyle çekimli hâldedir. Taranan eserlerde *kıay-* fiili ile teşkil edilen ve yeterlilik ifade eden örnekler şu şekildedir:

Bölöx ortotugar tuox buoların kibi kıayan körböt ete. "Grubun ortasında ne olduğunu insan göremezdi." (SA, 30)

Tıla suoxtan uratı kim da suoğa ebeet... Kim sañarda? Kini tuğun da kıayan bıhaarbata... "Dilsizden başka kimse yoktu... Kim konuştu? O hiçbir şeyi açıklamadı." (SA, 45)

En bihikki iliibit, bağar, kini ürdük arğahıgar kıayan tiyyie suoğa dien tollobun. "Senle benim elim, belki, onun yüksek sırtına yetişemeyecek diye korkuyorum." (SA, 47)

Kini iti sanaatın kıayan sippeke ölbüte. "O bu düşüncesini olgunlaştıramadan öldü." (SA, 64)

Çe, aray kihi mohuoktaatağa buoluo diexxe söp da, kimi da **kıayan uorbalaabatım**. “Tamam, onun müdahale ettiğini söyleyebilirim ama ben kimseden **şüphelenemedim**.” (SA, 78)

Min mañnay kuorakka üle kördöspütüm da, söptöox üleni **kıayan bulbatağım**. “Önce şehirde iş aradım ama uygun bir iş **bulamadım**.” (DDKS, 414)

Ol da ihin bu kiehe Elizarov Şurik muoda bihuta tuoxtan taxsıbtım Nırgun **kıayan sereybetğe**. “Bu yüzden bu geve Elizarov Şurik’in tuhaf görünüşünün nereden çıktığını Nurgun **tahmin edemedi**.” (DDKS, 43)

İkkite-üste Sergey kuruppaaskılarga tübehitelebite da, **kıayan ılpakka xaalbita**. “Sergey iki-üç defa keklığı yakalamaya çalıştı ama **yakalayamadı**.” (DDKS, 46)

E-e, — Daakıblap tuğu ere nuuççalı eteeri gımar da, **kıayan eppet**. “Ya, Caakıblap Rusça bir şeyler söylemek istiyor ama **söyleyemiyor**.” (Nikolay Tölkö, 159)

Üle kördöhö satubın da, **kıayan bulbakka sılcabın**. “İş bulmaya çalışıyorum ama **bulamıyorum**.” (TÖLKÖ, 286)

Kırdığa, Uybaança biligin da kılıl kömüs tuox kuhağannaağım **kıayan öydöbötöğö**. “Doğrusu, Uybaan.a şimdi bile altının ne kadar kötü olduğunu **anlamıyor**.” (AYM, 28)

Doğoor, min ataxpın deñneetim... **Kıayan süürüöm suox**... “Arkadaş, ben ayağımı incittim... **Koşamayacağım**.” (MAN, 261)

Kıayan süürbet kihi kuota sorunuon satammakka dılta. “**Koşamayan** birinin kaçmaya çalışmaması gibi.” (XBX, 45)

Beğehee ıaraxan üleğe üleleen, **kıayan xaamsaabat** gıma köhüyen xaalbıppın. Onon bugün kıayan ülelie suoxpun. Bıir-ıkkı küññe ületten bosxoloo. Kördöhöbün! Dün ağır işte çalıştığım için **yürüyemeyecek** kadar uyuştum. Bu yüzden bugün işe gelemeyeceğim. Bir iki gün izin verin. Rica ediyorum.” (XBX, 145)

Kıay- fiili görüldüğü üzere genel itibariyle olumsuz yapılarda kullanılmıştır. Ancak taranan eserlerde *kıay-* fiilinin olumlu yapıda kullanıldığı bir örnek de tespit edilmiştir:

Aray en bihikki kinini **kıayan öldrüöxpüt** ere, onton atını kıayarbit dien suox. “Sadece senle biz onu **öldürebiliriz**, başka türlü yenemeyiz.” (SA, 37)

1.1.3. Tabılın-

Tabılın- fiili, Eski Türkçe *tap-* “bulmak” (Clauson 1972: 435) fiilinden gelir ancak bu fiil Saha Türkçesinde “herhangi bir şeye rastlamak; doğru olanı yapmak, doğru olan gibi yapmak, görünmek; herhangi bir işi vaktinde yapmak, anında yapabilmek;

yararlılık yapmak” gibi yeni anlamlar kazanmıştır² (Pekarskiy 1959: 2560; STBUT 2013: 224-225).

Tabılın-, *tap-* fiili üzerine gelen *-lın-* fiilden fiil yapma ekiyle türetilmiştir ve “yapabilmek, iyi olmak, başarmak” anlamlarını ihtiva etmektedir (Pekarskiy 1959: 2514; STBUT 2013: 123). Üzerine ek geldiğinde son hecede bulunan ünlü düşer ve *ln > ll* gerileyici benzeşmesi meydana gelir.

Yapılan taramalarda bu fiille kurulan yeterlilik yapılarının genel itibariyle *sataa-* ve *kıay-* fiillerinde olduğu gibi olumsuz anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Olumlu anlamda kullanılan örnekler de bulunmaktadır ancak yaygın değildir. Olumlu anlamdaki kullanımlarda *tabılın-* fiili “güç, iktidar; mümkün olma” durumunu ifade eder. Taranan eserlerde tespit edilen olumlu anlamdaki örneklerden bazıları şu şekildedir:

Ege Dudkin, Fişer, Sulkeev tañarahıttar tañarağa üñellere tabıllıa dien kelie duo? “Tanrıya inanan Ege Dudkin, Fişer, Sulkeev tanrıya **dua edebilmek** için gelecek mi?” (CM s. 503)

Min sanaabar, kepseen tabıllıbt... “Bence, **konusabiliriz...**” (DDKS, 33)

Noruot ıratım, xannık ere östööx ullaata dien, bırağan iher tabıllıa duo? “Halk şarkısını herhangi bir düşman söyledi diye terkedip **gidebilir** mi?” (DDKS, 88)

Sibiliğin kinini taxsan köriüstexpine tabıllar! “Şimdi Dışarı çıkıp onu **görebilirim!**” (TÖLKÖ, 579)

Tabaarıstar, biligin Petropavlovskayga tönümmexpitine tabıllar. “Yoldaşlar, artık Petropavlovskay’a **dönebiliriz.**” (TÖLKÖ, 673)

Olumlu yapının teşkilinde ana fiil zarf-fiil veya sıfat-fiil eklerini alabiliyorken olumsuz yapının teşkilinde sadece *-r/-Ar/-Ilr₄* sıfat-fiil ekini almaktadır.

Tabılın- fiiliyle kurulan yeterliliğin olumsuz ifadesinde “mümkün olmayan, yapılması yasak olma” durumu vardır. Bu fiille kurulan olumsuz anlamda tespit edilen örneklerden bazıları şu şekildedir:

² *Tap-* fiilindeki anlam genişlemesi başka lehçelerde de görülmektedir. Örneğin Altay Türkçesinde *tap-* fiili “1. Bulmak 2. Kazanmak, elde etmek 3. Doğurmak 4. (bilmece) Çözmek 5. Kazanmak 6. Çarçabuk atılmak, fırlamak 7. Hükme varmak” (Gürsoy-Naskali ve diğerleri, 1999: 168-169); Kazak Türkçesinde ise “Bulmak; kazanmak; doğurmak” anlamlarını içermektedir (Koç vd. 2003: 520). *Tap-* fiilinin tarihî lehçelerde de “bulmak” anlamı dışında anlamları bulunmaktadır: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü’nde “1. Tapınak 2. Bulmak, elde etmek” (Caferoğlu, 1993: 225); DLT’de “1. Bulmak 2. Hizmet etmek 3. Kulluk etmek” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 853); Kutadgu Bilig’de “Tapınak, bulmak, kavuşmak; hizmet etmek” (Arat 1979: 422-426); Kıpçak Türkçesinde “Bulmak; kazanmak, elde etmek; sezme; hizmet etmek” (Toparlı vd. 2003: 262); Çağatay Türkçesinde “Bulmak; peristiş etmek; hareket etmek, kımıldanmak” (Kúnos 1902: 182).

*Bu serii biriemetiger biir kihi da kaayan üleliir ületiger ikki kihixex xammas **töliür tabıllıbat**. “Bu savaş zamanında herhangi birinin (tek başına) çalışabileceği bir iş için iki kişiye maaş **ödenemez**.” (SA, 280)*

Atağastır tabıllıa suox dietexterine, teyiççi sırtıttınar. “Saldıramayacakları söylerlerse uzaklaşırlar.” (CM, 400)

*Min erdetten bilimexpine — kini «ületin» **çepçeten kebihiim xaydax da tabıllıbat** ebit. “Eğer önceden öğrenseydim onun işini asla **kolaylaştıramayacaktım**.” (CM, 29)*

*Olox saydıtın utarı barar tabıllıbat. “Hayatın gelişimine **karşı koyamazsın**.” (DDKS, 422)*

*Aleşa beyete uon ağıstaax-toğustaax kihi. İtiççe kihini suturugunan **suuttuur tabıllıbat!** “Aleşa on sekiz, on dokuz yaşında biri. Böyle birini **yumrukla cezalandıramazsın!**” (TÖLKÖ, 606)*

*İtinnik voorujenieğa **erener xaydax da tabıllıbat**. “Böyle silahlanmaya asla **güvenemezsin**.” (TÖLKÖ, 663)*

*Biliğin Nelkanna utarı barar tabıllıbat buolla. “Artık Nelkan’a **gidilemez** oldu.” (TÖLKÖ, 673)*

*Kiniexe itinten atınnık **sıhıannahar tabıllıbat**. “Ona artık bu şekilde **davranılamaz**.” (BAY, 76)*

*Anı bu balağanna kelerim billibet. Don xarağar **köstörüm tabıllıbat**... “Artık bu kulübeye gelir miyim bilinmez. İnsanların gözüne **görünemem**...” (MAN, 183)*

*Kini xas saastaağın kim da bilbet, onu **curahar da tabıllıbat**. “Onun kaç yaşında olduğunu kimse bilmez, bunu **soramazsın** bile.” (ÜX, 169)*

*Kihim miigin össö en xristianin **buoların tabıllıbat**, musulmanın buoluoxxun söp ebit. “O benim Hristiyan **olamayacağımı**, Müslüman olabileceğimi söyledi.” (XBX, 135)*

*Kiniexe **akkaastır tabıllıbat** itienne kuttallaax ete. “O **reddedilemez** ve bu tehlikeliydi.” (XBX, 162)*

*Bu xosko kini bihikki biirge **olororbut tabıllıbat**. “Bu odada onunla biz birlikte **yaşayamayız**.” (AUT, 146)*

*Onon süürbeççe sıl kinini mantan **tahaarar tabıllıbat**. “Bu yüzden yaklaşık yirmi yıl onu **buradan çıkaramam**.” (AUT, 175)*

1.2. Yeterlilik İfade Eden Diğer Yapılar

1.2.1. -r/-Ar/-Ilr₄ sıfat-fiili + *kiaxtaax*

Kiay- fiiline *-x* fiilden isim yapma eki ve *+taax* isimden isim yapma eki³ getirilerek türetilen *kiaxtaax* "Güçlü, kuvvetli; güçlü iradesi olan, kararlı; varlıklı, maddi olarak zengin; bazı yeteneklere sahip olan" anlamlarına gelmektedir (STBUT 2008: 165).

Bu kelime ile kurulan yeterlilik yapısında *kiaxtaax* ana fiilden sonra gelir ve şimdiki/geniş zaman isim bildirme ekini; ana fiil ise daima *-r/-Ar/-Ilr₄* sıfat-fiil ekini alır.

Kiaxtaax ile kurulan yeterlilik yapıları "güç, iktidar, yapmaya gücü yetme" ifade eder ve daima olumlu yapıda kullanılır. Bu yapı ile ilgili tespit edilen örneklerden bazıları şu şekildedir:

Min xaayılıbit kihini bosxoluur kiağım suox. Kini cialata politsiya cahalıgar sılcar... Öskötö üçügedik kepsettexxe, körühünnerer ere kiaxtaaxpın. "Ben tutukluyu serbest bırakamam. Onun davası polisin elinde... Eğer iyi konuşuyorsam, sadece onu **görebilirim.**" (TÖLKÖ, 390)

Manuxin senator iraxtaağı iteğelleex kihite. Kini manna bıhaççı cahalı ılar kiaxtaax. "Senatör Manuxin Çarın inaçlı kişisidir. O burada doğrudan görev **alabilir.**" (TÖLKÖ, 433)

Ekaterina İvanovna, en ere kini berebeeskitip ularıtar kiaxtaaxım... "Ekaterina İvanovna, sadece sen onun sargısını **değiştirebilirsin.**" (TÖLKÖ, 487)

Öskötö bassabuktar kıaydaxtarına, bihiexe emie kuttal üösküür. Onon ikki öttütten xolbohon ere oxstaxpıtına, kıayar kiaxtaaxpıt. "Eğer Boşevikler kazanırsa bizim için de tehlike ortaya çıkar. Bu nedenle her ikimiz de birleşip savaşırsak **kazanabiliriz.**" (AYM, 95)

Tabaaris Zazubrin, en bu tabaaris Osipovka xas boluotunıugu bierer kiaxtaaxımıy? "Yoldaş Zazubrin, sen bu yoldaş Osipov'a kaç tane marangoz **verebilirsin?**" (AYM, 245)

Onu kün iraxtaağı ere belextiir kiaxtaax! "Bunu sadece Çar **hediyeye edebilir.**" (MAN, 333)

Uolum Mançaarı ulaatan erer. Otu ottuur kiaxtaax. "Oğlum Mançaarı büyüyor. Otu **biçebilir.**" (MAN, 92)

Kenniki bilbitim, vraçtar xaayılaağı 37,2-ten üöheere ere temperaturalaax buollağına ületten bosxoluur kiaxtaax ebitter ete. "Daha sonra öğrendim, doktorlar

³ Daha çok sıfat fonksiyonunda kelimeler türetir.

hapishane sadece 37,2 dereceden fazla olduğunda işten **ayrılabilirlermiş.**"
(XBX, 48)

1.2.2. Söp

Saha Türkçesinde yeterliliğin olumlu ifadesi için en sık kullanılan yapı *söp* ile kurulanlardır. *Söp* "Bir şeye layık, birisine veya bir şeye uygun, muvafık, münasip, kâfi (herhangi bir şey için yeter), bir şeye muktedir; evet, iyi, peki; en muvafık iş; olmalı, olur; uygun ölçü" gibi anlamlar ifade etmektedir (Pekarskiy 1959: 2304). Bu fiil Tuva Türkçesindeki *çöp* "düzgün, doğru", Altay Türkçesindeki *cöp* "rıza, muvafakat; mutabakat; tavsiye, öğüt", Buryatçadaki *ziib* "doğru" ve Moğolcadaki *zöv* "doğru" kelimeleriyle aynı kelimedir (STBUT 2012: 75). Sadece güney Sibirya lehçeleri ile Buryatçada bu kelimenin olması *söp*'ün Moğolca kökenli bir kelime olduğunu gösterir niteliktedir.

İncelenen eserlerde *söp*'ün, yeterlilik ifadelerinden "ihtimal ve mümkün olma" anlamını taşıdığı tespit edilmiştir.

Söp ile kurulan yeterlilik yapılarında ana fiil *söp*'ten önce gelir ve

- "-T*Ax* veya -I*Ax*₄ sıfat fiili + -*xA* yer hâli"
- "-*r*/*-Ar*/*-Irr*₄ sıfat fiili + 3. şahıs iyelik eki"
- "-I*Ax*₄ sıfat fiili + şimdiki/geniş zaman isim bildirme"
- "-I*Ax*₄ sıfat fiili + 3. şahıs iyelik eki + yükleme hâli eki"
- "zaman/kip + şahıs ekleri"
- "-I*Ax*₄ sıfat fiili + iyelik ekleri + -*gar* yönelme hâli eki"

ek gruplarından birini alır. Taranan eserlerde ana fiilin "-T*Ax* sıfat fiili + -*xA* yer hâli" ve "-*r*/*-Ar*/*-Irr*₄ sıfat fiili + 3. şahıs iyelik eki" ek gruplarını aldığı birer örnek tespit edilmiştir:

Östööx ıratın kuruutun illur buollaxxa — uorbalamaaxxa söp. "Düşmanın şarkısını sürekli söylerseniz **şüphelenebilirsiniz**" (DDKS, 88)

Kini onu kistiire söp duu, satammat duu?! "O bunu **saklayabilir** mi saklayamaz mı? (AYM, 116)

İkinci örnekte bir husus göze çarpmaktadır: Cümlelerin olumlu tarafında yeterlilik ifadesi için *söp* kullanılmışken olumsuz diğer tarafta yeterlilik ifadesi için "*satammat*" tercih edilmiştir. Bu durumdan *söp* ile ilgili iki sonuç çıkarılabilir:

1. *Söp* olumsuz ifadelerde kullanılmamaktadır.

2. *Söp*'ün olumsuz ifadesinde yeterlilik ifade eden fiil ve diğer kelimelerden "*satammat*" tercih edilmektedir.

Birinci durum ile ilgili taranan metinde sadece bir istisna tespit edilmiştir:

Billen turar, en, tua kihite, fabrika, zavod dieni körbötöx kihi, xantan biliexxiniy, bilbetiñ söp. “Tabii ki, sen, orman insanı, fabrikayı, atölyeyi görmemiş kişi, nereden bilecek, **bilemezsin.**” (AYM, 39)

Bu örnek istisna olup yukarıdaki bütün ek gruplarıyla teşkil edilen yeterlilik yapılarında *söp* daima olumlu ifadelerde kullanılmıştır:

1.2.2.1. Ana fiil + -IAx₄ sıfat fiili + -xA yer hâli + söp

Min bölüün bukatın da utuybatım diexxe söp. “Ben dün gece hiç uyumadım **diyebilirim.**” (TÖLKÖ, 183)

Lenataağı biriiskelerten sıllata aayı 17 mölüyüön barılı ııaxxa söp. “Lena’daki madenlerden her yıl 17 milyon **kâr edebiliriz.**” (TÖLKÖ, 308)

— *En saxağım duo? — dien saxalu ıytar.* “Sen Saha mısın?”

— *Saxabım.* “Sahayım.”

— *Üçügey! Min emie saxabım diexxe söp.* “Güzel! Ben de Saha’yım **diyebilirim.**”

— *Xaydax?* “Nasıl?”

— *Min Manan deriebinetiger töröbütüm. Saxa oğolorun kitta biirge ulaappıtım.* “Ben Manan köyünde doğdum. Saha çocuklarıyla bir arada büyüdüm.” (TÖLKÖ, 476)

Bu bihigi oskuolabit usuluobuyatınan oğoloru oskuolattan kier teyitiexxe söp. “Bu bizim okulun şartlarıyla çocukları okuldan **uzaklaştırılabilir.**” (AYM, 228)

Mannık ştukaturkanı kıraaskalıaxxa söp duo? “Böyle bir sıvayı **boyayabilir** miyim? (BAY, 75)

Soğotox kınatınan kıayan köppökkün, otton ikki kınatınan tañarağa çugahaatar çugahaan ihiexxe söp! “Tek kanatla uçamazsın, iki kanatla Tanrı’ya **yaklaşabilirsin!** (ÜX, 64-65)

1.2.2.2. Ana fiil + -IAx₄ sıfat fiili + şimdiki/geniş zaman isim bildirme + söp

Nuuççalartan beyem, bili eterge dılı, ütüö añarım buolbut kergemmitten uratı üs ere kihini aattiaxpın söp. “Kendi Ruslarımdan, demin dediğim gibi, güzel yanım olan eşimden başka sadece üç kişinin isimlerini **söyleyebilirim.**” (CM, 184)

Xarçittan orduk küüsteex tuox da suox! Min elbex xarçılaaxpın, min tuğu bağarar atulahiaxpın söp. “Paradan daha güçlü bir şey yok! Benim çok param var, ne istersem **alabilirim.**” (TÖLKÖ, 486)

Otton biligin xallaan silyan erdeğe dii, provod bıstar tımnuta suox, onon beyete **bıstia suoğun söp** ete. "Artık havalar ısınmaya başlıyor, kabloyu koporacak soğuk yok, dolayısıyla kendisi **kopamaz**." (TÖLKÖ, 773)

Bastaan manna baar üçügey ideğe **üöreniexxin söp**. "Önce burada bulunan iyi bir uzmandan **öğrenebilirsin**." (BAY, 67)

1.2.2.3. Ana fiil+ -IAX₄ sıfat fiili + teklik üçüncü şahıs iyelik +-n yükleme hâli eki + söp

Soğotoğun munan xaalbit kihi dollommuta dien xanna dağanı suox. Kırdığas da kihi onu kem **öydüön söp**. "Tek başına gezip dolaşan biri mutlu olur diye bir şey hiçbir yerde yok. Yaşlı insan bile bunu zamanla **anlayabilir**." (SA, 169)

Surugu urut kustan ilbit uol, öskö taptı da sanur buollağına, keleyen, **kier xayıhan xaalian söp** ee. "Daha önce bir kızdan mektup almış bir oğlan hemen aşkı düşünüyorsa hayal kırıklığına uğrayabilir, aşka **sırtını dönebilir**." (SA, 199)

Köñül silcar kihi sanaata tuox barıtın tuhunan **buoluon söp**. "Özgürce yürüyen bir kişinin düşüncesi her şey ile ilgili **olabilir**." (CM, 35)

Kırçağas da kihi onu kem **öydüön söp**. "İnsan yaşlı da olsa zamanında **anlayabilir**." (SA, 169)

Bulçut, silcibit sirin öydöböt buollağına, munan **ölüön söp**. "Avcı gittiği yeri hatırlamazsa yolunu kaybedip **ölebilir**." (AYM, 170)

1.2.2.4. Ana fiil + zaman/kip + şahıs ekleri + söp

Çe, xannıgın da ihin, kinini üörettererge **kıhallar söp**. "Tamam, her neyse, onu öğrenmeye **zorlayabilirsin**." (SA, 242)

Yakutskay is türmetin muzey oñoron **xaallarar söp** ete. "Yakutsk'un iç hapishanesi bir müzeye **dönüştürülebilirdi**." (CM, 33)

Onuoxa kini «Aanıa bilbet kihitiger **bierbete söp**» diebite. "Aynı zamanda o 'iyi bilmeyen birine **veremedi**' dedi." (CM, 175)

Biligin en taskar **olororum söp** ini. "Artık senin yanında **yaşayabilirin** herhalde." (AYM, 21)

Kırçağas, bu min xonohobun kitta en kıurargın taxsan **körörbüt söp** duo? "İhtiyar, ben bu misafirin ile birlikte dışarı çıkıp senin şaman ayinini **izleyebilir** miyim?" (ÜX, 221)

Otton, keme kelleğine, üçügey ağaydık **kiirsiexpitin söp**. "Ancak zamanı geldiğinde oldukça iyi bir şekilde **girişebiliriz**." (TÖLKÖ, 597)

Ee, onno bağas bihiği da kömölöhüöxpütün söp. “Evet, oraya biz de **yardım edebiliriz.**” (Nikolay Yakutskay Tölkö, 652)

En manna xaaların söp. “Sen burada **kalabilirsin.**” (TÖLKÖ, 753)

1.2.2.5. Ana fiil+ -IAx₄ sıfat fiili + iyelik ekleri + -gar yönelme hâli eki + söp

Min eyiexe xarçı bieriem uonna emiske bahaam elbex xarçılanarga sübeliem... Onon en at atulahaaxar da söp! “Ben sana para vereceğim ve aniden çok para kazanmanı öğütleyeceğim... Böylece bir at satın **alabilirsin**” (SA, 7)

“Körüöxtere” diir; suox, xotun luoxtuurga eteer, bıstalappappın diir die... Iarnta bert, ölüöxper söp... “‘Bakacaklar’ diyor; hayır, kadın doktora kesmeyeceğimi söyle... Ağrısı çok, **ölebilirim...**” (SA, 139)

Ol kihi silcar sırtıta elbex buoluo. Kinini küüttexxine, en manna xonuoxar söp. “O kişinin geleceği yol çok olmalı. Onu bekleyeceksen burada **konaklayabilirsin.**” (SA, 185)

Össö en, diñinen, 200 bırıhıan da toloruoxar söp. “Ayrıca sen, gerçekten de, yüzde 200’ünü **yerine getirebilirsin.**” (SA, 173)

SONUÇ

“Yeterlilik” kendi içerisinde olumlu ve olumsuz anlamlarıyla “iktidar/güç, ihtimal, imkân/mümkün ve izin/yasak” gibi anlamlar ifade etmektedir. Bu anlamlar tarihî lehçelerde *u-*, *bol-*, *bil-* ve *al-* fiilleriyle ifade edilmekte ve günümüz lehçelerinde de genel olarak bu fiillerle aynı işlev sağlanmaktadır. Ayrıca Çağdaş Türk lehçelerinden Özbek Türkçesinde kullanılan *yet-*; Hakas Türkçesinde kullanılan *hal-* “kalmak”; Çuvaş Türkçesinde kullanılan *ilkır-* “1. Yetişmek, zamanında yapabilmek, 2. Yapabilmek, 3. Olgunlaşmak” fiilleri yeterlilik anlamında kullanılması bakımından genel Türkçe içerisinde farklılık göstermektedir. Saha Türkçesinde ise yeterliliğin yukarıda belirtilen anlamlarını ayrı ayrı ihtiva eden birden fazla fiil ve yapılar bulunmaktadır.

Saha Türkçesinde her birinin yeterlilik ifadesi farklı olmak üzere bu işlevde kullanılan toplam üç fiil ve iki sıfat grubu kelime tespit edilmiştir: *sataa-*, *kiay-* ve *tabılın-* fiil; *kuaxtaax* ve *söp* sıfat olarak kullanılmaktadır. Yine *sataa-* fiilinden türetilmiş olan *satanmat* müstakil olarak yeterlilik ifadelerinde oldukça yaygın kullanılan bir kelimedir. Bununla birlikte Saha Türkçesinde yeterlilik ifadesi için toplam 6 farklı yapı kullanıldığı görülmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi bu yapılar yeterlilik ifadelerinden birini/birkaçını taşımaktadır. *Sataa-* fiili yeterlilik ifadelerinden “güç, iktidar, muktedir olma”; *satanmat* “imkânsızlık ve yasak”; *kiay-* fiili “yapmaya gücü yetememe, muktedir olamama”; *tabılın-* fiili olumlu anlamda kullanıldığında “güç, iktidar; mümkün olma”, olumsuz anlamda kullanıldığında “mümkün olmayan,

yapılması yasak olma”; *kiaxtaax* “güç, iktidar, yapmaya gücü yetme”; *söp*, “ihtimal” anlamı içeren yeterlilik yapısını oluşturur.

Dikkati çeken bir başka husus fiillerin genel olarak olumsuz ifadelerde kullanılmasıdır. *Sataa-* ve *tabılm-* fiillerinin olumlu anlamda kullanıldığı birkaç örnek istisna kabul edilirse bu fiillerin genel olarak olumsuz ifadelerde kullanıldığı; fiillerin aksine *söp* ve *kiaxtaax*’ın olumlu ifadelerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Sataa- ve *kiay-* fiilleri de alışılmış birleşik fiil kuruluşlarının aksine ana fiilden önce gelerek zarf-fiil ekini alıyor olması da dikkate değer bir başka husustur.

Tüm bu hususlar göz önüne alındığında Saha Türkçesinin “yeterlilik kategorisi” gerek tarihî gerek çağdaş lehçelerle kıyaslandığında kendine özgü fiil ve sıfat gruplarıyla yeterlilik yapısını oluşturması ve ifade etmesi bakımından onun karakteristik bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Bir makale hacminden daha uzun olarak işlenilmesi gereken ve Sahaların gramerlerinde yeterince ele alınmaması dolayısıyla anlaşılması ve araştırılması güç bu yeterlilik yapısı, bir tez konusu olarak kapsamlı bir şekilde ele alınırsa ortaya daha çarpıcı sonuçlar çıkacaktır.

KISALTMALAR

DLT	Divânu Lugâti’t-Türk
ET	Eski Türkçe
ST	Saha Türkçesi
STBUT	Saxa Tılın Bihaarullaax Uloxan Tılcıta
Taramada Kullanılan Eserler	
SK	Amma Aççıgıya (2005) Saaskı Kem, Cokuuskay: Biçik
AUT	Nikolay Yakutskay (2001) Arañ Uonna Taptal, Cokuuskay: Biçik
XBX	Georgiy Borisov (1993) Xatılax Borobuluoxağa Xaaytaran, Cokuuskay: Biçik
CM	Dalan (1994) Cılğam Miene, Cokuuskay: Biçik
DDKS	Dalan (1991) Doğorum, Dabay Küöx Sırdargın, Yakutskay: Kinige İzd-Vota
CS	Dalan (2001) Cikti Saas, Cokuuskay, Biçik
BT	Dapsı Mexeele (2013) Bihirem Tıl, Cokuuskay, Biçik
SA	Dmitriy Taas (2004) Sırdık Artık, Cokuuskay, Biçik
KEP	Eriik Eristiin (2012) Kepseenner, Cokuuskay, Biçik
MAN	İvan Gogolyev (2001) Mançaarı, Cokuuskay, Biçik
ÜX	İvan Gogolyev (1999) Ühüs Xarax, Cokuuskay, Biçik
BAY	Kulantay (2002) Bayanay, Cokuuskay, Biçik
AYM	Nikolay Yakutskay (2010) Ayımnılar, Cokuuskay, Biçik
TÖLKÖ	Nikolay Yakutskay (2005) Tölkö, Cokuuskay, Biçik

KAYNAKÇA

- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ARIKOĞLU, E. (2007). "Hakas Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 1085-1148.
- ARIKOĞLU, E. (2007). "Tuva Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 1149-1228.
- ARIKOĞLU, E. (2021). "Hakas Türkçesi". *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Fiil Çekim Kılavuzu* (haz. Feyzi Ersoy). Ankara: TDK Yayınları.
- CAFEROĞLU, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.
- DAÇKOVSKAY, N. (2000). *Saxa Biliñni Tıla Fonetika*. Cokusky: Saxa Goudarstvennay Universitetin İzd-ta.
- DANILOVA, N. İ., EFREMOV, N. N., VİNOKUROVA, N. İ. (2017). *Funksionalno-Semantiçeskie Kategorii v Yakutskom Yazıke: Grammatičeskaya i Leksiçeskaya Baza*. Yakutsk: İGİ i PMNS SO RAH.
- ECKMAN, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı* (çev. Günay Karaağaç). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B., AKKOYUNLU, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmut Dîvânı Lugâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERDEM UÇAR, F. M. (2019). "Özbek Türkçesinde Yeterlilik Kategorisi". *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 7/3: 170-182.
- ERGÖNENÇ AKBABA, D. (2007). "Nogay Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 623-678.
- ERSOY, F. (2016). "Çuvaş Türkçesinde Yeterlilik Kategorisi". *Dil Araştırmaları*, 18: 85-102.
- ERSOY, F. (2018). *Çağdaş Moğolcanın El Kitabı*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- GABAIN, A. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın). 5. Baskı. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLSEVİN, S. (2016). *Karay Türklerinin Dili (Troki Diyalekti)*. Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNER DİLEK, F. (2021). "Altay Türkçesi". *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Fiil Çekim Kılavuzu* (haz. Feyzi Ersoy). Ankara: TDK Yayınları.
- GÜRSOY-NASKALİ, E., DURANLI, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1997). *Harezm Türkçesi ve Grameri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2013). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- HARİTANOV, L., KORKİNA, E., UBRYATOVA, E., PETROV, N. (1982). *Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka*. Moskva.
- ILGIN, A. (2015). *Tarihî Karşılaştırmalı Tofa (Karagas) Türkçesi Biçim Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARA, M. (2007). "Türkmen Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 231-290.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- KARTALIOĞLU, Y., YILDIRIM, H. (2007). "Azerbaycan Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 171-230.
- KASAPÖĞLU ÇENGEL, H. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- KİRİŞÇİOĞLU, M. F. (1999). *Saha (Yakut) Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.
- KOÇ, K. BAYNİYAZOV A., BAŞKAPAN V. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KORKİNA, E., UBRYATOVA, E., XARİTONOV, L., PETROV, N. (1982). *Grammatika Sovremennogo Yakutskogo Literaturnogo Yazıka Fonetika i Morfolojiya*. Moskva.
- KORKMAZ, Z. (1959). "Türkiye Türkçesinde "İktidar" ve "İmkân" Gösteren Yardımcı Fiiller ve Gelişmeleri". *TDAY Belleten*, 107-124.
- KORKMAZ, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- KÜNOS, I. (1902). *Sejx Sulejman Efendi's Çağatay-osmanisches Wörterbuch*. Budapest.
- MEHMET, G. (2007). "Yeterlilik Kategorisi ve Salar Türkçesindeki Görünümü". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4/3: 80-90.
- ÖNER, M. (2007). "Tatar Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 679-748.
- ÖZKAN, N. (2007). "Gagavuz Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 81-170.
- PEKARSKİY, E. K. (1945). *Yakut Dili Sözlüğü*. İstanbul: Ebüzziya Matbaası.
- PEKARSKİY, E. K. (1959). *Slovar Yakutskogo Yazıka*. C: II, Leningrad.
- SLEPTSOV, P. A. (ed.) (2008). *Saxa Tılın Bihaarılaax Ullaxan Tılcıta*. Novosibirisk: NAUKA.
- SLEPTSOV, P. A. (ed.) (2011). *Saxa Tılın Bihaarılaax Ullaxan Tılcıta*. Novosibirisk: NAUKA.
- SLEPTSOV, P. A. (ed.) (2012). *Saxa Tılın Bihaarılaax Ullaxan Tılcıta*. Novosibirisk: NAUKA.
- SLEPTSOV, P. A. (ed.) (2013). *Saxa Tılın Bihaarılaax Ullaxan Tılcıta*. Novosibirisk: NAUKA.
- ŞAHİN, E. (2008). *Kazan Tatar Türkçesi (Giriş-Dil Bilgisi-Metinler-Sözlük)*. İstanbul.
- TAMİR, F. (2007). "Kazak Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 429-480.
- TAVKUL, U. (2007). "Karaçay-Malkar Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 883-938.
- TEKİN, T. (2003). *Orhun Türkçesi Grameri*. İstanbul.
- TİMURTAŞ, F. (2010). "Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri". *Türkiyat Mecmuası*, 18: 331-368.
- TOPARLI, R., VURAL, H., KARAATLI, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- UYGUR, C. V. (2007). "Karakalpak Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 543-622.
- YAZICI ERSOY, H. (2007). "Başkurt Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 749-810.
- YAZICI ERSOY, H. (2007). "Yeni Uygur Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 355-428.
- YÜKSEL, Z. (2007). "Kırım-Tatar Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. A. Bican Ercilasun), Ankara: Akçağ Yayınları, 811-882.

Atf / Citation

GÜZELEL, A., SÜVERDEM, F. B. (2023). "Kamp Arkadaşları Adlı Eserdeki Kültürel Öğelerin Çevirisinin Peter Newmark'ın Çeviri Stratejileri Işığında İncelenmesi". *Gazi Türkiyat*, 32: 81-99.

Geliş / Submitted 08.01.2023

Kabul / Accepted 24.03.2023

DOI 10.34189/gtd.32.006

KAMP ARKADAŞLARI ADLI ESERDEKİ KÜLTÜREL ÖGELERİN ÇEVİRİSİNİN PETER NEWMARK'IN ÇEVİRİ STRATEJİLERİ IŞIĞINDA İNCELENMESİ*

A Study on the Translation of Cultural Elements in Kamp Arkadaşları in the Light of Peter Newmark's Translation Strategies

Aslı GÜZELEL*

F. Büşra SÜVERDEM**

Öz

Bu çalışmanın amacı, gençlik yazını çevirisinde kültürel aktarımı incelemek ve özellikle Türk gençlik yazınında önemli bir kitleye hitap eden bir eserin İngilizceye yapılan çevirisinde kültürel öğelerin aktarımı için tercih edilen çeviri stratejilerini saptamaktır. Bu çalışmada, İpek Ongun tarafından kaleme alınan *Kamp Arkadaşları* (1982) romanı ve bu romanın Meltem Erkmen tarafından yapılan İngilizce çevirisi *Camp Friends* (2004) incelenmiştir. Peter Newmark'ın kültürel öge sınıflandırmasına göre kaynak metinden elde edilen 692 kültürel ögenin erek metindeki çevirilerinin tamamı incelenmiş ve yine Newmark'ın çeviri stratejilerine göre her bir kültürel öge kategorisi için çevirmen tarafından tercih edilen çeviri stratejisi dağılımı verilmiştir. Her bir kategoriden en sık tercih edilen çeviri stratejilerini temsilen toplamda 23 örnek ayrıntılı olarak incelenmiştir. Kaynak metindeki kültürel ögeler ve çeviri stratejileri için Newmark'ın "Translation and Culture" (2010) adlı makalesinde yer alan altı maddelik kültürel öge sınıflandırmasına ve çeviri stratejilerine; ek olarak da *A Textbook of Translation* (1988) adlı kitabına başvurulmuştur. Bulgular, çevirmenin kaynak kültüre ait kültürel öğeleri genellikle erek kültüre tanıtmaya ve aktarmaya çalıştığını, ancak erek kültüre uzak olan ve anlaşılması zor olabilecek ifadelerin çevirisinde hedef kültürdeki karşılığını bulmaya çalıştığını göstermektedir. Çevirmen, bir taraftan çocuk ve gençlik yazını çevirisinin gelenekleri ve gereklilikleri doğrultusunda kaynak kültür bağlamını erek kültüre uyarlarken diğer taraftan da hedef kültürün gençlerine yönelik kültürel aktarımda bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kültürel öğelerin çevirisi, kültür aktarımı, gençlik yazını, çocuk yazını

* Bu makale Aslı Güzelel'in, Dr. Öğr. Üyesi Fatma Büşra Süverdem danışmanlığında hazırladığı "Gençlik Yazını ve Kültür Aktarımı: İpek Ongun'un *Kamp Arkadaşları* Eserinin İngilizce Çevirisi Üzerine Bir İnceleme" adlı Yüksek Lisans tezi esas alınarak yazılmıştır.

* İngilizce Öğretmeni, Ankara/TÜRKİYE. astiguzelel2@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7286-1219

** Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. busra.suverdem@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0500-740X

Abstract

*This study aimed to examine cultural transfer in the translation of youth literature, especially to determine the preferred translation strategies to transfer the cultural elements in the English translation of a work that addresses a significant readership in Turkish youth literature. This study examined *Kamp Arkadaşları* (1982) by İpek Ongun and its English translation *Camp Friends* (2004) by Meltem Erkmen. In this study, all the translations in the target text of 692 cultural elements obtained from the source text were examined according to Peter Newmark's cultural element classification. The preferred translation strategy distribution for each category according to Newmark's translation strategies was given in detail. Representing the most preferred translation strategies from each category, a total of 23 examples were examined in detail within the scope of the article. For the cultural elements in the source text, the six-item cultural element classification, and for the strategies used in their translation in the target text, Peter Newmark's article titled "Translation and Culture" (2010) and his book titled *A Textbook of Translation* (1988) were consulted. The findings show that the translator usually tries to introduce and transfer the cultural elements of the source culture to the target culture but tries to find the equivalent in the target culture in the translation of expressions that are far from the target culture and may be difficult to understand by the target readers. On the one hand, the translator adapted the cultural context in line with the traditions and requirements of translation of children's and youth literature; on the other hand, she made cultural transfers to the youth of the target culture.*

Keywords: Translation of cultural elements, cultural transfer, youth literature, children's literature

GİRİŞ

Çeviri edimi iki dil arasında gerçekleştiği kadar bunun doğal bir sonucu olarak iki kültür arasında da etkileşime yol açmaktadır. Bir kültürden diğer bir kültüre aktarılırken dil "vasıta" olarak kullanılmakta ve bu bağlamda çeviri faaliyeti bir araç görevi üstlenmektedir (Yalçın 2015). Ancak dil vasıtasıyla bir kültürdeki öğeleri hedef dile ulaştırmak mümkün olmaktadır. Çeviri hem kültürlerin hem de toplumların şekillenmesinde önemli bir etkidir. Çeviri ve dolayısıyla çeviri eserler toplumların ve kültürlerinin birbirlerini etkilemesinde önemli bir rol oynamaktadır. Başka bir deyişle, farklı diller ve kültürlerin ve onlara ait unsurların aktarımında çeviri önemli bir kavşakta bulunmaktadır. Dolayısıyla çeviri ediminin tam olarak gerçekleşebilmesi için çevirmenin; her iki dili, toplumu, kültürü ve ilgili kültürlere ait unsurları iyi bilmesi gerekmektedir. Çevirmenin hem kaynak kültüre hem de erek kültüre karşı sorumluluğu vardır. Bu bağlamda Peter Newmark (1988); iyi bir çeviri yapabilmek için öncelikle çevirmenin kaynak metne derinlemesine hâkim olmasının, onu iyice okuyup anlamasının ve kaynak metne dair çıkarımlarda bulunmasının öneminden bahsetmektedir. Başka bir ifade ile Newmark, çevirmenin kaynak metin ile erek metin arasında iletişimi sağlamasının gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Çevirmenin her iki kültüre de hâkim olması ve kaynak metin ile erek metin arasında kültürlerarası bir köprü kurabilmesi yetişkin yazını için olduğu kadar çocuk ve gençlik yazını için de önem arz etmektedir. Bu çalışmada, Türk gençlik yazınında önemli bir kitleye hitap etmiş bir yazar olan İpek Ongun tarafından kaleme alınan *Kamp Arkadaşları* romanı ve Meltem Erkmen tarafından İngilizceye yapılan çevirisi *Camp Friends* kültür aktarımı açısından incelenmiştir.

İpek Ongun 1990'lı yıllarda kaleme aldığı gençlik serisiyle genç okurun beğenisini kazanmış ve yayın hayatını gençlere dönük kitaplar yazarak sürdürmüştür. Yazarın bu doğrultuda gençlerin kültürel ve kişisel gelişimlerine destek olmayı amaçladığı da söylenebilir. Kırkulak'a (2018) göre Ongun'un çıkış noktası öncelikle gençlere hizmet etmek ve onlara kitap okumayı sevdirerek gençlik döneminde yaşadıkları sıkıntıları onlarla beraber aşmaya çalışmaktır. Bu sayede Ongun'un gençlere yönelik eserler vermenin yanında bu alanda yürütülen birçok "pedagojik ve psikolojik" çalışmaya da katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür (Kırkulak 2018: 71). Bu noktada İpek Ongun da şunları ifade etmektedir: "Gençlerin yetişmesinde sorumluluk duyarak, kendini tekrar etmeden, didaktik olmadan yazarak ve pedagojik bilgilere dayanarak gençlere yol göstermeye çalışmaktayım" (Kırkulak 2018: 67-68). Ayrıca Kütüphaneciler Derneği tarafından 2010 yılında gerçekleştirilen araştırmada kütüphanelerde en çok okunan yazar kategorisinde İpek Ongun'un yer aldığı da görülmektedir (Kidega 2021).

Çalışmaya konu olan *Kamp Arkadaşları* adlı eser, uzun yıllardır mektup arkadaşı olan Nilgün ve Şerife'nin okulların kapanmasıyla birlikte yaz tatillerini geçirmek için Nilgün'ün dedesinin, anneannesinin ve kız kardeşi Defne'nin Silifke'deki kamp alanına gitmeleriyle başlamaktadır. Roman; Nilgün, Şerife ve onların kampa yeni arkadaşlarıyla birlikte Şükrü Amca'nın kampına daha fazla müşteri çekmek için jimnastik dersinden pinpon turnuvasına, yüzme dersinden voleybol maçına kadar uzanan birçok aktivite düzenlerken başlarından geçen olayları konu almaktadır.

AMAÇ VE YÖNTEM

Çalışmada İpek Ongun tarafından kaleme alınan *Kamp Arkadaşları* eserinin İngilizceye çevirisindeki kültürel ögelerin aktarımını incelemek amaçlanmıştır ve bu sebeple kaynak metinden veri toplanırken Peter Newmark'ın kültürel öge sınıflandırmasına başvurulmuştur. Çalışma boyunca cevap aranan araştırma soruları şunlardır: 1) Türk gençlik yazınına ait bir eser olan *Kamp Arkadaşları*'nın İngilizceye çevirisinde kültür aktarımının yeri nedir? 2) *Camp Friends* adlı çeviri eserdeki kültürel ögelerin aktarımında uygulanan çeviri stratejileri nelerdir? ve 3) Uygulamış olduğu çeviri stratejileri bağlamında çevirmen Meltem Erkmen Türk kültürünü tanıtmaya gayesi taşımakta mıdır? Bu çalışmada Newmark'ın kültürel öge sınıflandırmasına göre kaynak metinden elde edilen 692 kültürel ögenin erek metindeki çevirilerinin tamamı incelenmiş ve yine Newmark'ın çeviri stratejilerine göre her bir kategori için tercih edilen çeviri stratejisi dağılımı verilmiştir. Makalede her bir kültürel öge kategorisi için en sık tercih edilen dört çeviri stratejisini temsilen dörder örnek, Kamu Hayatı Kategorisinde yalnızca üç örnek bulunduğu için üç örnek olmak üzere toplamda 23 örnek ayrıntılı incelenmiştir. Kaynak metindeki kültürel ögeler, Newmark'ın "Translation and Culture" (2010) adlı makalesinde yer alan altı maddelik kültürel öge sınıflandırmasına göre seçilmiştir. Erek metindeki çeviri stratejilerinin

incelenmesi için de yine Newmark'ın aynı makalede güncellediği temel çeviri stratejileri ile ek çeviri stratejileri ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Ancak bu kaynaklarda bulunmayan stratejiler için Newmark'ın *A Textbook of Translation* (1988) adlı kitabına da başvurulmuştur.

KURAMSAL ÇERÇEVE

Çocuk ve Gençlik Yazını

Türk gençlik yazını belli bir döneme kadar bazı yazarlar tarafından çocuk yazınının sınırları içinde sınıflandırılan bir tür olmuştur ve Türkiye'de gençlik yazınının farkına varılması 1920'li yılları bulmuştur (Uslu Üstten 2018). Araştırmacılar, çocukluk ve gençlik döneminin sınırları konusunda farklı görüşlere sahip olsalar da çocuk ve gençlik yazınının tanımı ve özelliklerinde çoğunlukla ortak bir noktada buluşmaktadır. Çocuk ve gençlik yazınının sınırlarını çizerken bazı araştırmacılar daha esnek bazıları ise daha katı davranmıştır. Sedat Sever (2010) çocuk yazını; okul öncesi dönemden başlayıp ergenlik dönemini de içine alan, 0-18 yaş evresini kapsayan bir yazın olarak tanımlar. Ferhan Oğuzkan (1981) ise çocuk yazını 2 ile 14 yaş arasında olan çocukların ihtiyaçlarına yönelik bir yazın olarak değerlendirmektedir. Çocuk ve gençlik yazınının okur kitlesini daha ayrıntılı kategorize eden Özber Can'a (2000) göre de 6-11 yaş aralığı çocukların ailelerinden sonra çevreye adapte oldukları döneme, 12-15 yaş aralığı ilk gençlik dönemine ve 15-21 yaş aralığı ise gençlik dönemine tekabül etmektedir. Aynı şekilde çocuk yazını ile gençlik yazınının sınırlarını net olarak çizmenin gerekli olduğunu düşünen Nesrin Zengin de çocuk 0-6 yaş dönemini "okul öncesi çağı çocuk yazını", 7-12 yaş dönemini "temel eğitim birinci kademe çağı çocuk yazını" ve ergenlik döneminden sonrasını kapsayan 13 yaş ve üzerini de "temel eğitim ikinci kademe çağı çocuk yazını" (Zengin 2007: 57; akt. Erten 2011: 16) olarak veya "ilk gençlik çağı gençlik yazını" (Zengin 2000: 97; akt. Erten 2011: 16) olarak değerlendirmektedir. Benzer bir görüşle Sarah Trimmer da (akt. Owen 2003) çocuk yazınının okur kitlesi için 14 yaş altı çocukları, gençlik yazını için ise 14-21 yaş aralığındaki gençleri işaret etmektedir. Necdet Neydim'e (2011) göre yazarlar arasında yaş aralığı konusunda fikir birliği olmasa da gençlik yazını genel olarak 14-24 yaş arasındaki bireyleri temsil etmektedir.

Bu yazın türlerinin merkezinde çocuk ve genç bulunmaktadır (Can 2000). Ancak Özyer'e göre Türkiye'de de dünyadaki birçok ülkede olduğu gibi bunları üreten yetişkin yazarlar tarafından çocuk ve gençlik yazını ürünlerinin hedef kitlesi arasındaki sınırlar her zaman kesin bir biçimde çizilememektedir. Yetişkin yazarlarca yazılan çocuk yazını eserleri hem çocuklara hem de gençlere yönelik olabilmektedir ve bu sebeple de çocuk yazını alanında hedef kitlesi gençlik olan bir yazın kavramı bulunmamaktadır (Özyer 1994). Okur kitlesi belli olmadığı için çocuk ve gençlik

yazını arasındaki sınırların kesin bir biçimde çizilememesi Özyer tarafından bu alanın önemli sorunlarından biri olarak ele alınmıştır.

Çocuk yazınının diğer yazın türlerinden ayrıldığı ve kendine özgü özelliklerinin olması gerektiği bu alandaki tüm araştırmacılar tarafından kabul edilmektedir. Öyle ki Selahattin Dilidüzgün'e göre çocuk yazını "evrensel yazın bütününe farklı ve özel bir alanıdır. Yani çocuğun özel koşulları dikkate alınarak hazırlanmış bir üründür" (2000: 253). Bunun yanı sıra çocuk yazını alanında hazırlanacak eserlerin titizlikle oluşturulması ve bu eserlerin, yetişkinler için yazılanlar gibi etkileyici ve nitelikli olması da bir gerekliliktir (Oğuzkan 1981). Araştırmacıların tanımları incelendiğinde çocuk yazınının çoğunlukla gelişimsel, eğitsel ve estetik yönlerine vurgu yaptıkları görülmektedir. Mustafa Ruhi Şirin çocuk yazınına "Çocukların büyüme ve gelişimlerine, düş, duygu, düşünce ve duyarlılıklarına, zevklerine, eğitilirken eğlenmelerine katkıda bulunmak amacı ile gerçekleştirilen çocuksu bir edebiyat" (1998: 9) olarak tanımlamaktadır. Aynı noktalara vurgu yapan Sedat Sever'e göre de çocuk yazını çocuk okurun anlama düzeyi ve dil gelişimi göz önünde tutularak bu gelişim düzeyine uygun bir biçimde sunulan, görsel ve dilsel mesajlarla onların duygu ve düşünce dünyalarını zenginleştiren, beğeni düzeylerini geliştiren ve sanatsal nitelikler taşıyan eserlere verilen genel bir addır (Sever 2010). Bu tanımla çocuk yazınının duygusal, zihinsel ve estetik yönlerini öne çıkarmaktadır. Yalçın ve Aytaş da çocuk yazınına önemli bir görev atfederek bu yazın türünü "çocukların psikolojik ve bedensel gelişimlerine uygun, onlara hitap eden, basitlikten uzak, çocuğun analiz ve sentez yapmasına imkân tanıyan, sözlü ve yazılı edebi ürünlerin tamamı" olarak tanımlamaktadırlar (2005: 5). Araştırmacıların vurgu yaptıkları bir başka özelliği de çocuk yazınının ana dilini geliştirici yönüdür. Sever'e göre çocuk yazını ürünleri "Okul öncesi dönemden başlayarak, çocukları renk, çizgi ve sözcüklerin estetik diliyle tanıştıran, onlara ana dilinin güzelliğini duyumsatan ilk araçlar"dır (2004: 225). Benzer bir görüş ifade eden Lüle'ye göre de "Doğru, düzgün, başarılı bir yaklaşımla yazılan ürünler çocuğa anadil ve okuma sevgisi kazandırırken, yanlış bir kurgu ve dile sahip olan kitaplar da çocukları okuma alışkanlığından uzaklaştırmaktadır" (2007: 18). Genel bir ifadeyle, çocuk yazını çocukların genel gelişimine (dilsel, duygusal, zihinsel vb.) katkı sağlamakta, onları eğitmekte, estetik algılarının ve zevklerinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

Bu tanım ve özellikler telif eserler için olduğu kadar çeviri eserler için de geçerlidir. Ancak çeviri eserlerin kültür aktarımı açısından da önemli bir işlevi vardır. Çevirmen, farklı bir kültürü yeniden sözcüklere dökerek "kültürel geçiş" sağlamaya çalışmaktadır ve "[ç]evirmen için oldukça zor olan kültürel geçişler, kendisine ait olmayı tanıdığı ve öğrendiği için hedef kültür okuyucusu için oldukça faydalıdır" (Tekin 2015: 141). Bu faydalar yetişkin yazınında olduğu kadar çocuk ve gençlik yazını için de geçerlidir. Asalet Erten'e göre "[k]endilerinden farklı ülkelerden ve kültürlerden çeviri kitaplar yoluyla haberdar olan çocuklar dünyayı ve hayatı daha iyi anlayabilmekte böylece uluslararası değerlerin paylaşılmasına katkıda

bulunmaktadırlar” (2011: 7). Bununla birlikte, kültür aktarımını sağlayacak olan kültürel öğeler çocuk ve gençlik yazını çevirisinde “kısıtlayıcı etken” olarak değerlendirilir ve çevirileri oldukça hassas ve zordur (Erten 2011: 56). Zira Erten’e göre “Çocuklar anlamadıkları kitapları sevmeyiz” (a.g.e.: 56) ve çeviri eserleri onlar için anlaşılır kılabilecek olan da kültürel öğelerin hassasiyetle çevrilmesidir. Bundan dolayı yetişkin yazınına göre çocuk ve gençlik yazınında hedef odaklı yaklaşımlara daha sık rastlanmaktadır. Erten, çocuk yazını çevirisinde hedef kültürün metni alımlamasını kolaylaştırmak amacıyla manipülasyona izin verildiğini hatta bazen çevirmenden manipülasyon talep edildiğini aktarır ve şunları ekler: “Bundan dolayı çevirmenlerin görevi öncelikle kabuledilebilir çeviriler yapmaktır çünkü çocukların yetişkinler kadar tuhaf ve yabancı olan öğeleri tolere etmeleri beklenemez” (Erten 2011: 59). Neydim’e göre bu türün “genel edebiyattan ayrılan farkı da özellikle [...] bu değişik uyarlama çeşidinde kendisini göstermektedir” (2020: 863). Çocuk ve gençlik yazını çevirisinde hedef kültürdeki çocuğa ve gence yabancı gelebilecek unsurların anlaşılacak hâle getirilmesi gerektiğini savunanlardan biri de Göte Klingberg’dir ve bu süreci kültürel anlamda bir “bağlam uyarlaması (context adaptation)” olarak adlandırır (Klingberg 1986; akt. Erten 2011: 75). Ona göre, çeviri çocuk yazını eserlerinin okunabilirliğini arttıran etkenlerden biri de söz konusu bağlam uyarlaması sürecinden geçmiş olmalarıdır. Neydim, çocuk yazını eserlerini hedef kültür açısından daha anlaşılır kılmaya gerekçesiyle uygulanan uyarlama, yeniden yazma ve kültürel müdahale gibi hedef odaklı yaklaşımlar uygulama eğiliminin temel amacından saptığı takdirde tehlikeli olabileceğini şu sözlerle ifade eder: “bu eğilim kültürel uyarlama ve kültürel anlama düşüncesinin dışında ideolojik eğilimlere hizmet etmeye başlarsa bu durumda metin içerik olarak temel paradigmasını yitirir ve anlam kaymaları gerçekleşir. O zaman metin kendi kimliğini yitirmiş olur.” (2020: 863). Çocuk ve gençlik yazınında kültür aktarımı uluslararası değerlerin bir kültürden diğerine taşınması açısından büyük önem arz etmekte ancak hassasiyetle yapılmadığı takdirde çeviri eserlerin kabul görmesi açısından risk oluşturmaktadır. Erten’e (2011) göre kaynak ve hedef kültür arasında bir çatışma yaşanması hâlinde kitabın yazımsal kalitesinden bağımsız olarak hedef okuyucularda esere karşı olumsuz bir tepki oluşması da mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmada bir gençlik yazını ürününde kültürel öğelerin çevirisi incelenmiş ve bu kapsamda çeviri eserin hangi ölçüde kültürel uyarlama ve hangi ölçüde kültür aktarımı yaptığı sorgulanmıştır.

Peter Newmark’ın Çeviri Yaklaşımı

Peter Newmark A Textbook of Translation adlı eserinde ana hatlarıyla çeviri ve kültür arasındaki ilişkiyi, metin analizini ve çeviri faaliyeti boyunca kullanılan yöntemleri okurlarına sunmuştur (Newmark 1988). Peter Newmark’ın çeviri tanımının kaynak dil odaklı olduğu, “Çeviri, bir metnin anlamının yazarın özgün dilde yarattığı yolla başka bir dile aktarılması” tanımından anlaşılabilir (1988: 5). Peter Newmark çeviride hedef dil ve kültürden ziyade kaynak metnin ve kültürün en önemli iki unsur olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Newmark 1988 tarihinde

kaleme aldığı *A Textbook of Translation* isimli kitabında dil, kültür ve çeviri arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Peter Newmark'a göre; çeviride kültüre dair sorunlar ya kaynak kültürün ya da kaynak dilin tam olarak anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Newmark'a göre; kültüre ait bir ögenin çevirisinin yapılmasında kaynak metnin tüm ayrıntılarıyla çözümlenmesi en önemli aşamadır. Çeviride en önemli sorun da kaynak metnin tam olarak anlaşılması ve kaynak kültüre ait olan unsurların kaynak dilden hedef dile aktarılmasındadır. Ona göre; bu sorunun temelinde kaynak metinde yer alan kültürel unsurların hedef dil ve kültürde karşılığı olmayışı yatmaktadır (Newmark 1988). Ayrıca Newmark; çeviride bilhassa kültürün kendisi ya da o kültüre ait hususlar merkeze alındığında "kaynak ve erek diller arasındaki kültürel boşluk ya da mesafeden kaynaklanan çeviri sorunları" ile yüz yüze gelmesinin mümkün olduğundan da bahsetmektedir (1988: 94). Peter Newmark, *A Textbook of Translation* (1988) adlı kitabındaki "Çeviri Yöntemleri" (Translation Methods) alt başlığında çevirideki asıl sorunun; çevirinin bağımlı mı (kaynak dil odaklı) yoksa serbest mi (erek dil odaklı) yapılacağına yattığını belirtmektedir. Bu sebeple de Newmark'ın aşağıdaki V diyagramını oluşturduğu bilinmektedir.

Şekil 1: Peter Newmark'ın V diyagramı

KAYNAK DİL ODAKLI (BAĞIMLI)	EREK DİL ODAKLI (SERBEST)
Sözcüğü Sözcüğüne Çeviri	Uyarlama
Bağımlı Çeviri	Serbest Çeviri
Sadık Çeviri	Deyimsel Çeviri
Anlamsal Çeviri	İletişimsel Çeviri
	(Newmark 1988: 45).

Peter Newmark'ın Kültürel Öge Sınıflandırması

Newmark (1988), iyi bir çeviri yapabilmenin ön koşulunun; kaynak metni etraflıca okuyup anlamak ve açıklayıcı yöntemlerle çıkarımlarda bulunarak kaynak metin ve çeviri metin arasında etkileşimi sağlamak olduğunu belirtmektedir. Kaynak metinde bulunan kültüre ait unsurların çeviride meydana getirdiği sorunları çözebilmek amacıyla bir kültürel öge sınıflandırması oluşturmuştur. Newmark'a göre dil ne derece özgün olabilirse o derece içinde kültürel öğeler barındırmaktadır. Bu bağlamda da dilin bu kültürel unsurlarla dopdolu olması çeviride sorun yaşanmasına sebebiyet vermektedir. Bunun en önemli sebebi de kaynak kültüre ait olan bu kültürel unsurların hedef dil ve kültüre aktarılırken birebir eşdeğerinin bulunamamasıdır. Bu bağlamda, Peter Newmark'ın çeviride sorun yaratan kültüre ait bu öğeleri altı maddede sınıflandırdığı görülmektedir. Peter Newmark'ın 2010 yılında yayımladığı "Translation and Culture" adlı makalesindeki altı maddelik kültürel öge sınıflandırması şu şekildedir:

1. **Çevresel Unsurlar Kategorisi:** Jeolojik ve coğrafi çevreye ait unsurları içermektedir.
2. **Kamu Hayatı Kategorisi:** Politika, hukuk ve yönetimini içermektedir.
3. **Sosyal Yaşam Kategorisi:** Ekonomi, meslekler, toplumsal refah, sağlık ve eğitimi içermektedir.
4. **Kişisel Yaşam Kategorisi:** Yiyecek-içecekler, kılık-kıyafetler ve ev eşyalarını içermektedir.
5. **Gelenek, Görenekler ve Sosyal Etkinlikler Kategorisi:** Yavaş alkışlama ve masaya vurarak alkışlama gibi gelenekler, bunlara bağlı atasözleri, tüm ulusal deyimler, argo ifadeler, kriket ve futbol gibi sosyal etkinlikler ve hobileri içermektedir.
6. **Kişisel Merak ve Tutkular Kategorisi:** Din, müzik, şiir ve bunlara bağlı çeşitli toplumsal kuruluşlar, kiliseler, sanatsal kuruluşlar ve derneklere ilişkin unsurları içermektedir. (Newmark 2010: 329).

Bu makale kapsamında incelenen veriler Newmark'ın yukarıda verilen "Translation and Culture" (2010) adlı makalesindeki altı maddelik kültürel öge sınıflandırmasına göre toplanmıştır.

Peter Newmark'ın Çeviri Stratejileri

Peter Newmark 1988 tarihli *A Textbook of Translation* kitabının "The Other Translation Procedures" adlı sekizinci bölümüne şu açıklamayla başlar: "Çeviri yöntemleri metnin tamamını ilgilendirirken çeviri prosedürleri, cümleler ve dilin daha küçük birimleri için kullanılmaktadır"¹ (1988: 45-47). Bu ifadeden anlaşılmaktadır ki Newmark'a göre yöntem ve prosedür arasında makro ve mikro düzeyde bir ayrım bulunmaktadır ve "çeviri yöntemleri" (translation methods) makro stratejileri ifade ederken "çeviri prosedürleri" (translation procedures) mikro stratejilere denk gelmektedir. Bu çalışmada "çeviri stratejisi" ifadesi Newmark'ın mikro düzeyde inceleme için işaret ettiği "çeviri prosedürü" kavramının karşılığı olarak kullanılmıştır. Buna istinaden yukarıda adı geçen ve Türkçeye "Diğer Çeviri Stratejileri" olarak çevrilebilecek bölümde Newmark (1988) mikro düzeyde uygulanabilecek çeviri stratejilerini şu şekilde açıklamaktadır:

1. **Aktarım (Transference):** Bu stratejinin bir diğer adı da ödünçlemedir. Kaynak dildeki bir sözcüğün erek dile olduğu gibi aktarılmasıdır. Alfabeti farklı olan bir dile çeviri yapılırken çevirmenin "çevriyazı (transliterasyon)" yöntemine başvurması ve bu sayede kaynak dile ait bir sözcüğün hedef dildeki yazımının veya okunuşunun korunarak hedef okura aktarılması da bu strateji kapsamındadır (Newmark 1988: 81-82).

¹ Aksi belirtilmediği takdirde alıntılarda çevirileri yazarlara aittir.

2. Doğallaştırma (Naturalization): Kaynak dile ait bir sözcüğün sesbilgisel ve biçimbilgisel açıdan erek dile uyarlanmasıdır (age. 82).

3. Kültürel eşdeğerlik (Cultural equivalent): Kaynak dile ait bir kültürel ögenin erek dile ait bir kültürel ögeyle karşılanması. Newmark'a göre bu strateji kullanımında ortaya "yaklaşık/yakın bir çeviri" (approximate translation) çıkmaktadır ve kullanım alanı sınırlıdır. Kültürel eşdeğerliği olan terimlerin, kültürel olmayan terimlere göre edimbilimsel etkileri çok daha yüksektir. Bununla birlikte kültürel eşdeğerlik stratejisinin temel amacı tek başına kullanılmak değil, başka bir strateji kullanımını desteklemektir (age. 82-83).

4. İşlevsel eşdeğerlik (Functional equivalent): Kaynak dilde kültürel öge içeren bir sözcüğün erek dilde kültürel olmayan bir sözcükle çevrilmesi, bazen de erek dilde yeni bir terimle karşılanmasıdır. Erek dilde tercih edilen sözcük, kaynak dildeki sözcüğün tarafsızlaştırılmış ve genelleştirilmiş halidir. Bazı durumlarda da işlevsel eşdeğerlik erek dile yeni bir sözcük/terim kazandırılarak gerçekleştirilir. Newmark'a göre "kültürel bileşen çözümlemesi (cultural componential analysis)" olarak da adlandırılabilir olan bu strateji "kültürel bir sözcüğü kültürden arındırarak çevirmenin en doğru yoludur" ve kültürel ögelerin çevirisinde sıklıkla aktarım stratejisiyle birlikte kullanılır (age. 83).

5. Betimsel eşdeğerlik (Descriptive equivalent): Kaynak dile ait bir kültürel ögenin erek dile betimleyici bir ifade ile açıklanarak çevrilmesidir (age. 83-84).

6. Eş anlamlılık (Synonymy): Kaynak dile ait bir sözcüğün erek dilde tam karşılığı olmadığı durumlarda yakın anlamlı bir sözcükle çevrilmesidir. Newmark, eş anlamlılık stratejisinin yalnızca bir sözcüğün birebir karşılığının olmadığı ve metin içinde birincil önem taşımadığı durumlarda kullanılması gerektiğini vurgular. Aksine, söz konusu kaynak metin bağlamında önemli bir sözcükse, bileşen çözümlemesi stratejisine başvurulması daha uygundur. Newmark'a göre çevirmen, metinde birincil önem taşımayan sözcükleri çevirirken daha önemli olan kısımlara odaklanabilmek için eş anlamlılık stratejisine başvurmak zorundadır. Ancak bu strateji gereğinden fazla kullanıldığında zayıf çevirilere sebep olmaktadır (age. 84).

7. Öykünme (Through-Translation): Kaynak dile ait kalıplaşmış sözcük öbeklerinin, birleşik sözcüklerin, kurum ve kuruluş adlarının sözcüğü sözcüğüne çevirisidir. Newmark'a göre bu strateji yalnızca erek dilde kabul görmüş terimler için kullanılmalıdır (age. 84-85).

8. Yer değiştirme (Shifts/Transpositions): Kaynak dilden erek dile çeviri yaparken çevirmenin diller arasındaki farklılıklardan kaynaklanan zorunlu veya isteğe bağlı olarak yaptığı dilbilgisel düzenlemeleri kapsayan çeviri stratejisidir (age. 85-88).

9. Düzenleme (Modulation): Sözcüğü sözcüğüne çevirinin mümkün olmadığı durumlarda kaynak metnin bakış açısı değiştirilerek erek dile çevrilmesidir² (age. 88-89).

10. Kabul gören çeviri (Recognised translation): Kaynak dildeki kurumsal terimlerin erek dilde resmiyet kazanmış, yaygınlaşmış ve genel olarak kabul görmüş karşılıklarını kullanarak çevirme stratejisidir (age. 89).

11. Çeviri etiketi (Translation label): Erek dilde henüz standart bir çevirisi olmayan genellikle kurumsal terimlerin ilk kullanımda tırnak içinde sunulması gereken ve sözcüğü sözcüğüne yapılan geçici çevirileridir (provisional translation) (age. 90).

12. Ödünleme/Telafi (Compensation): Çeviri sırasında cümlenin bir kısmında meydana gelen anlamsal, edimsel veya estetik kayıpların cümlenin başka bir kısmında veya başka bir cümlede telafi edilmesidir (age. 90).

13. Bileşen çözümlemesi (Componential analysis): Kaynak dile ait bir sözcük birimin anlam bileşenlerine bölünerek çevrilmesidir (age. 90).

14. Daraltma ve Genişletme (Reduction and Expansion): Kaynak dildeki bir ifadeyi erek dile daraltarak veya genişleterek çevirme durumudur. Özellikle ifade gücü zayıf olan metinlerin çevirisinde kullanılır. Çevirmenler bu stratejiyi bazen sezgisel olarak bazen de bilinçli olarak kullanırlar (age. 90).

15. Açıklama (Paraphrase): Dil ve biçim açısından zayıf olan metinlerin çevirisinde kullanılan ve anlamın genişletilerek ve açıklanarak aktarılması durumudur (age. 90).

16. Çoklu strateji kullanımı (Couplets): Bir ifadenin çevirisinde, çevirmenin birden fazla stratejiyi birlikte ve aynı anda kullanması işlemidir (age. 91).

17. Notlar, Eklemeler ve Açıklamalar (Notes, Additions, Glosses): Sözcüğe; notlar, eklemeler ve açıklayıcı ifadeler ekleyerek çeviri yapma işlemidir. Buna cümle içinde yer verilebileceği gibi aynı zamanda dipnot, son not olarak ya da notlar ve sözlük kısmında da yer verilebilmektedir (age. 91-92).

Peter Newmark 2010 yılında ise yukarıda bahsedilen çeviri stratejilerine bir güncelleme yaparak "Translation and Culture" adlı makalesinde çevirmenlerin kültürel unsurları kolaylıkla hedef kültüre aktarabilmeleri için belirlediği "beş temel kültürel çeviri stratejisi"ni (five basic cultural translation procedures) (Newmark 2010: 330) şöyle sıralamaktadır:

1. Aktarım (Transference): Kültüre özgü bir sözcüğün hedef dile olduğu gibi taşınması/aktarılmasıdır. Newmark'a göre kültüre özgü öğelerin çevirisinde uygulanması gereken temel stratejidir.

² Newmark'ın Vinay ve Darbelnet'ten esinlenerek tanımladığı düzenleme (*modulation*) türleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Newmark 1988: 88-89).

2. **Kültürel eşdeğerlik (Cultural equivalent):** Newmark'a göre; bu çeviri stratejisi bilgilendirici metinlerde içeriğin, tiyatro metinlerinde ve şiirlerde duygunun hedef kültüre etkili ve başarılı bir şekilde iletilmesi için en uygun stratejidir.
3. **Betimsel eşdeğerlik (Descriptive equivalent):** Kaynak dildeki bir sözcüğün hedef dile betimleyici ve kültürel olmayan bir karşılığa başvurulmasıyla çevrilmesi durumudur.
4. **Bileşen çözümlemesi (Componential analysis):** Kaynak dildeki ve kaynak kültüre ait ögelerin, kültürel özellikleri taşıyan anlam bileşenlerine bölünerek çevrilmesi durumudur.
5. **Özel isim dönüştürme (Transonym):** Kaynak metindeki özel isimlerin erek dilin özelliklerine göre dönüştürülmesidir. Newmark'a göre bu strateji çevirmekten ziyade dönüştürmektir³.

Ayrıca Peter Newmark aynı makalesinde yukarıda bahsedilen beş maddelik temel çeviri stratejilerine ek olarak "Kültürel Kategoriler ve Diğer Çeviri Stratejileri" (Cultural Categories and Other Translation Procedures) başlığı altında "literal translation" "synonymy", "modulation", "paraphrase" ve "cultural footnotes" (Newmark 2010: 331) olmak üzere beş maddelik ek çeviri stratejilerinden de bahsetmektedir. Newmark bu beş maddelik ek çeviri stratejilerini ise şöyle açıklamaktadır:

1. **Sözcüğü sözcüğüne çeviri (Literal translation):** Kaynak metindeki sözcüklerin hedef dile sözcüğü sözcüğüne çevrilmesidir.
2. **Eş anlamlılık (Synonymy):** Kaynak dildeki kültürel bir terimin erek dilde daha genel bir terimle karşılanmasıdır. Bu strateji dikkatli kullanılmazsa anlam kaybına yol açabilmektedir.
3. **Düzenleme (Modulation):** Kaynak metindeki olumlu yapıların erek metinde çift olumsuz yapıya dönüştürülmesi vb. düzenlemeleri kapsayan stratejidir.
4. **Açıklama (Paraphrase):** Erek okurun sıklıkla ihtiyaç duyduğu ek kültürel bilgiyi sağlamak için kullanılan stratejidir.
5. **Kültürel dipnotlar (Cultural footnotes):** Newmark'a göre hem kaynak yazara ait olan dipnotlar hem de çevirmen tarafından eklenen dipnotlar çevirmenler arasında süregelen bir tartışma konusudur. Her iki durumda da metnin akıcılığını bozmamak için dipnotların kısa ve öz olması daha uygundur (2010: 331).

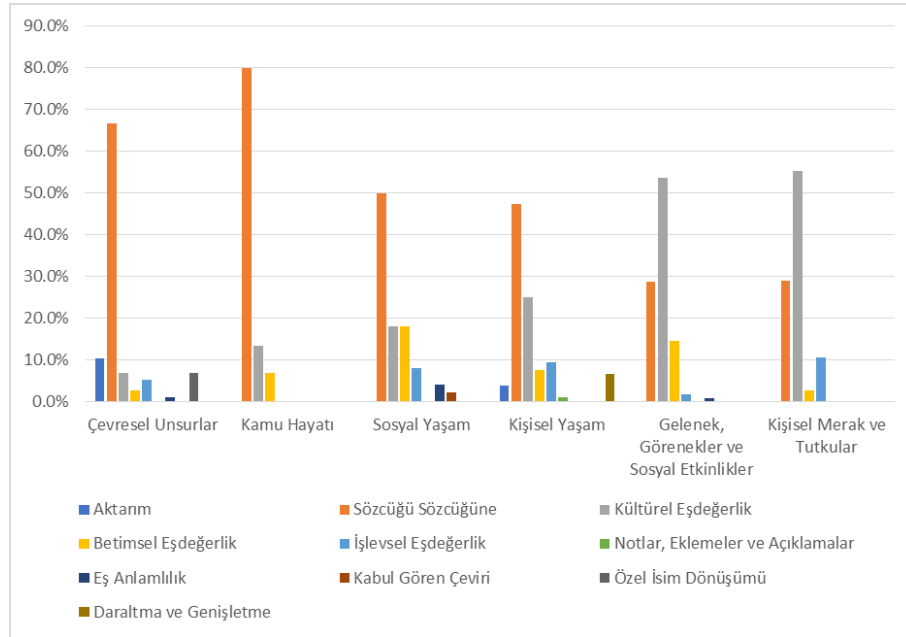
Bir sonraki bölümde, Peter Newmark'ın yukarıda açıklanan çeviri stratejileri ışığında gerçekleştirilen çeviri incelemesinin bulguları sunulacaktır.

³ "converting (rather than translating) single names of proper nouns from one language into another" (Newmark 2010: 331).

BULGULAR

Bu çalışmada Peter Newmark'ın kültürel öge sınıflandırmasına göre İpek Ongun'un *Kamp Arkadaşları* romanından 692 kültürel öge elde edilmiş ve Meltem Erkmen tarafından İngilizceye *Camp Friends* adıyla çevrilen erek metinde bu kültürel ögelerin tamamının çevirileri incelenmiştir. Peter Newmark'ın çeviri stratejilerine göre her bir kültürel öge sınıfı için tercih edilen çeviri stratejisi dağılımı verilmiştir. Makalede ayrıca her bir kültürel öge sınıfından çevirmen tarafından en sık tercih edilen dört çeviri stratejisini temsilen dörder örneğe yer verilmiştir. Ancak Kamu Hayatı Kategorisinde yalnızca üç farklı çeviri stratejisi bulunması sebebiyle üç örneğe yer verilmiştir. Dolayısıyla genel bulguların yanı sıra makale kapsamında toplamda 23 örnek ayrıntılı incelenmiştir. Örnekleri içeren tablolarda Kaynak Metin için "KM", Erek Metin için ise "EM" kısaltmaları kullanılmıştır. İlk olarak aşağıdaki grafikte Newmark'ın kültürel öge sınıflandırmasına göre çeviri stratejilerinin genel dağılımı verilecek, daha sonra her bir kültürel öge kategorisi için ayrı ayrı değerlendirmede bulunulacaktır.

Şekil 2: Newmark'ın kültürel sınıflandırmasına göre çeviri stratejilerinin dağılımı

Çevresel Unsurlar Kategorisi

Bu kategoride 36'sı yer ismi, 73'ü jeolojik ve coğrafi çevreye ait unsurlar olmak üzere toplamda 109 kültürel öge tespit edilmiştir. Bu kategoride yer alan 36 yer isminin çevirisinde 18 kez "sözcüğü sözcüğüne", 12 kez "aktarım", 8 kez "özel isim

dönüşümü”, 4 kez “kültürel eşdeğerlik”, 1 kez de “işlevsel eşdeğerlik” stratejileri kullanılmıştır. Jeolojik ve coğrafi çevreye ait olan 73 sözcüğün çevirisinde 60 kez “sözcüğü sözcüğüne”, 5 kez “işlevsel eşdeğerlik”, 4 kez “kültürel eşdeğerlik”, 3 kez “betimsel eşdeğerlik”, 1 kez “eş anlamlılık”, 1 kez de daraltma stratejisi uygulanmıştır. Bu kategorideki kültürel ögelerin çevirisinde büyük oranda “sözcüğü sözcüğüne” (%66,7), ikinci sırada ve daha az oranda (%10,3) “aktarım”, üçüncü sırada ve eşit oranda (%6,8) “kültürel eşdeğerlik” ve “özel isim dönüşümü”, dördüncü sırada “işlevsel eşdeğerlik” (%5,1), beşinci sırada “betimsel eşdeğerlik” (%2,6) ve altıncı sırada eşit oranda “eş anlamlılık” (%0,9) ve “daraltma” (%0,9) çeviri stratejileri kullanılmıştır. Bu noktada çevirmenin çevresel unsurlar kategorisine ait sözcükleri aktarırken büyük oranda “sözcüğü sözcüğüne” çeviri stratejisini tercih ettiği ve bu sayede kültüre ait unsurların erek dildeki sözcüksel karşılıklarını kullanarak kaynak kültürü aktarmaya çalıştığı belirtilebilir.

Tablo 2: Çevresel unsurlar kategorisinde en sık tercih edilen çeviri stratejileri

KM	EM	Çeviri Stratejisi
bağlardan üzüm	grape from the vineyards	Sözcüğü sözcüğüne
Kanlı Divane	Kanlidivane	Aktarım
Yağmur bardaktan boşanırcasına iniyor.	It was raining cats and dogs.	Kültürel eşdeğerlik
İsviçre	Switzerland	Özel isim dönüşümü

KM’de yer alan “bağlardan üzüm” ifadesi “sözcüğü sözcüğüne” çeviri stratejisi uygulanarak EM’ye “grape from the vineyards” şeklinde aktarılmıştır. KM’deki “Kanlı Divane” yer ismi EM’de bitişik yazılmış ve çevirmen tarafından “transliterasyon” uygulanarak erek dilde bulunmayan -ı harfi yerine -i harfi getirilmiştir. Newmark transliterasyonu da aktarım stratejisine dahil etmektedir. Dolayısıyla bu ifade Newmark’ın “aktarım” stratejisine başvurularak “Kanlidivane” olarak çevrilmiştir. KM’de geçen “Yağmur bardaktan boşanırcasına iniyor” ifadesinin EM’ye çevirmen tarafından erek kültürdeki deyimsel karşılığı olan “It was raining cats and dogs” biçiminde “kültürel eşdeğerlik” stratejisiyle aktarıldığı görülmektedir. Çevirmen kaynak dile ait olan “İsviçre” yer ismini Newmark’ın “özel isim dönüşümü” stratejisine başvurularak EM’ye “Switzerland” şeklinde erek dilin özellikleri doğrultusunda dönüştürerek aktarmıştır.

Kamu Hayatı Kategorisi

Kamu Hayatı kategorisine ait toplam 15 kültürel ögenin 12’si (%80) “sözcüğü sözcüğüne” stratejisi, 2’si (%13,3) “kültürel eşdeğerlik” stratejisi, 1’i (%6,7) ise “betimsel eşdeğerlik” stratejisine başvurularak çevrilmiştir. Bu bağlamda çevirmenin en fazla “sözcüğü sözcüğüne” çeviri stratejisine başvurduğu görülmektedir. Bu noktada da çevirmenin kültüre ait unsurları koruyarak çevirme eğiliminde olduğu düşünülmektedir.

Tablo 5: Kamu Hayatı kategorisinde en sık tercih edilen çeviri stratejileri

KM	EM	Çeviri Stratejisi
Tüm kararlar oy birliğiyle alındı.	All decisions were made by unanimity.	Sözcüğü sözcüğüne
Çizelge	The Program	Kültürel eşdeğerlik
Zabıt tutturun	A report should be drawn up!	Betimsel eşdeğerlik

KM'de kullanılan "Tüm kararlar oy birliğiyle alındı" ifadesinin EM'ye "All decisions were made by unanimity" şeklinde "sözcüğü sözcüğüne" çeviri stratejisine başvurularak çevrildiği görülmektedir. KM'deki "Zabıt tutturun" ifadesi ise "betimsel eşdeğerlik" çeviri stratejisi uygulanarak "A report should be drawn up!" şeklinde, Türkçede "Bir rapor düzenlenmeli" anlamına gelen bir ifadeyle aktarılmıştır ki bu sayede kaynak dile ait olan bu ifadenin hedef okurun zihninde canlandırılması kolaylaşmıştır. Ayrıca KM'de yer verilen "Çizelge" ifadesi de hedef kültür gözetilerek "The Program" şeklinde Türkçede "Program" anlamına gelen bir ifadeyle "kültürel eşdeğerlik" stratejisine başvurularak çevrilmiştir.

Sosyal Yaşam Kategorisi

Sosyal Yaşam kategorisine ait toplam 49 sözcüğün çevirisinde 25 kez "sözcüğü sözcüğüne" (%50), 9 kez "kültürel eşdeğerlik" (%18), 9 kez "betimsel eşdeğerlik" (%18), 4 kez "işlevsel eşdeğerlik" (%8), 2 kez "eş anlamlılık" (%4) ve 1 kez "kabul gören çeviri" (%2) stratejileri kullanılmıştır. Bu bağlamda Sosyal Yaşam kategorisine ait kültürel unsurların çevirisinde çevirmenin en fazla "sözcüğü sözcüğüne" çeviri stratejisine başvurduğu ve bu sayede de kaynak kültürün öğelerini korumaya çalıştığı ifade edilebilir.

Tablo 7: Sosyal Yaşam kategorisinde en sık tercih edilen çeviri stratejileri

KM	EM	Çeviri Stratejisi
kendi elemanımız	our employee	Sözcüğü sözcüğüne
Yamak	the helper	Kültürel eşdeğerlik
incik boncuk satan bir yer	a shop selling accessories	Betimsel eşdeğerlik
İkisi de beşinci sınıf öğrencisiyken okullar arası çekilen bir kura sonucu	While they were in elementary school, as a result of drawing of lots	İşlevsel eşdeğerlik

KM'de geçen "kendi elemanımız" ifadesinin EM'ye "our employee" biçiminde "sözcüğü sözcüğüne" çeviri stratejisiyle aktarıldığı ve bu sayede çevirmenin erek okurun daha kolay anlayabilmesi için sözcüğün doğrudan İngilizce karşılığını verdiği görülmektedir. KM'de kullanılan "Yamak" ifadesi ise "kültürel eşdeğerlik" çeviri stratejisine başvurularak EM'ye "the helper" şeklinde Türkçede "Yardımcı" anlamına gelen bir ifadeyle erek kültüre uygun olarak çevrilmiştir. Ayrıca KM'de geçen "incik boncuk satan bir yer" ifadesi hedef kültürdeki betimsel eşdeğerliği ile Türkçede "aksesuar satan bir mağaza" anlamı taşıyan ve kültürel olmayan bir ifadeyle verilmiştir ki bu sayede erek okur tarafından daha erişilebilir olduğu düşünülmektedir. KM'deki "İkisi de beşinci sınıf öğrencisiyken okullar arası çekilen bir kura sonucu" tümcesindeki "beşinci sınıf öğrencisiyken" ifadesinin "işlevsel

eşdeğerlik” çeviri stratejisi uygulanarak çevirmen tarafından “While they were in elementary school” şeklinde, Türkçede “onlar ilkokuldayken” anlamına gelen bir ifade ile çevrildiği tespit edilmiştir ki bu sayede erek kültürdeki eşdeğerliğin gözetildiği ifade edilebilir.

Kişisel Yaşam Kategorisi

Bu kategoride 30’u yiyecek ismi, 29’u kılık kıyafet ismi, 47’si ise ev eşyası olmak üzere toplam 106 kültürel öge belirlenmiştir. Kaynak kültürden erek kültüre aktarılan 30 yiyecek isminin çevirisinde 10 kez “sözcüğü sözcüğüne”, 8 kez “kültürel eşdeğerlik”, 5 kez “işlevsel eşdeğerlik”, 3 kez “betimsel eşdeğerlik”, 3 kez “aktarım”, 2 kez “daraltma” ve 1 kez “notlar, ekler ve açıklamalar” stratejisi uygulanmıştır. Kılık-kıyafet kategorisine ait 29 sözcüğün çevirisinde ise 18 kez “sözcüğü sözcüğüne”, 6 kez “kültürel eşdeğerlik”, 4 kez “işlevsel eşdeğerlik”, 1 kez de “betimsel eşdeğerlik” stratejisine başvurulmuştur. Ev eşyaları kategorisine ait 47 sözcüğün çevirisinde 23 kez “sözcüğü sözcüğüne”, 13 kez “kültürel eşdeğerlik”, 5 kez “daraltma”, 4 kez “betimsel eşdeğerlik”, 1 kez “işlevsel eşdeğerlik”, 1 kez de “aktarım” stratejisi kullanılmıştır. Kişisel Yaşam kategorisine ait toplam 106 kültürel ögenin çevirisinde (%47,2) oranında “sözcüğü sözcüğüne”, (%25) oranında “kültürel eşdeğerlik”, (%9,3) oranında “işlevsel eşdeğerlik”, (%7,4) oranında “betimsel eşdeğerlik”, (%6,5) oranında “daraltma”, (%3,7) oranında “aktarım”, (%0,9) oranında “notlar, ekler ve açıklamalar” stratejisine başvurulduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Kişisel Yaşam kategorisine ait kültürel unsurların kaynak dilden erek dile aktarılırken çevirmenin en sık olarak “sözcüğü sözcüğüne” çeviri stratejisine başvurduğu ve bu sayede de kaynak kültüre ait bu unsurları korumaya çalıştığı söylenebilir.

Tablo 3: Kişisel Yaşam kategorisinde en sık tercih edilen çeviri stratejileri

KM	EM	Çeviri Stratejisi
Koyu lacivert keten pantolon	Dark blue cotton trousers	Sözcüğü sözcüğüne
Çaydanlık ve demlik	Teapot	Kültürel eşdeğerlik
Şekerpare cinsinden sarı sarı kayısılar	Apricots	İşlevsel eşdeğerlik
Pabuç kadar bir sakız	A big chewing-gum	Betimsel eşdeğerlik

KM’deki “koyu lacivert keten pantolon” ifadesinin EM’ye “dark blue cotton trousers” şeklinde aktarılarak “sözcüğü sözcüğüne” çeviri stratejisinin uygulandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte “çaydanlık ve demlik” ifadesi EM’ye “Teapot” şeklinde, Türkçede yalnızca “Çaydanlık” anlamına gelen bir ifadeyle, hedef dildeki karşılığı gözetilerek ve hedef okurun daha iyi anlayacağı şekilde “kültürel eşdeğerlik” çeviri stratejisine başvurulmuş ve aktarılmıştır. KM’de geçen “Şekerpare cinsinden sarı sarı kayısılar” ifadesi de “işlevsel eşdeğerlik” çeviri stratejisine başvurulmuş ve EM’ye yalnızca “Apricots” (kayısılar) şeklinde aktarılmıştır. KM’de kullanılan “Pabuç kadar bir sakız” ifadesinin ise erek kültüre betimsel eşdeğerliği kullanılarak “A big chewing gum” şeklinde Türkçede “Büyük bir sakız” anlamına gelen bir ifadeyle aktarıldığı görülmektedir.

Gelenek, Görenekler ve Sosyal Etkinlikler Kategorisi

Bu kategoriye ait toplam 375 kültürel ögenin çevirisinde 203 kez “kültürel eşdeğerlik” (%53,7), 108 kez “sözcüğü sözcüğüne” (%28,6), 55 kez “betimsel eşdeğerlik” (%14,6), 6 kez “işlevsel eşdeğerlik” (%1,6), 3 kez “eş anlamlılık” (%0,8) ve 3 kez de “daraltma” (%0,8) stratejileri uygulanmıştır. Bu bağlamda atasözleri, deyimler, argo ifadeler, hobiler ve sosyal etkinlikleri içeren Gelenek, Görenekler ve Sosyal Etkinlikler kategorisine ait kültürel unsurların kaynak dilden erek dile aktarılırken çevirmenin en fazla “kültürel eşdeğerlik” stratejisine başvurarak erek odaklı bir tutum gözettiği düşünülmektedir.

Tablo 4: Gelenek, Görenekler ve Sosyal Etkinlikler kategorisinde en sık tercih edilen çeviri stratejileri

KM	EM	Çeviri Stratejisi
Bulaşık suyuna dönmüş çaydan ikram edildi.	They served the couple cold tea.	Kültürel eşdeğerlik
Soruları ardı ardına silah patlatır gibi soruyordu	She asks questions one after another like a machinegun!	Sözcüğü sözcüğüne
...kardeşimin canı pek tatlıdır da...	For my sister is very delicate and afraid of disturbances	Betimsel eşdeğerlik
...güzel kızının canı sıkılmasın diye	...to entertain his daughter	İşlevsel eşdeğerlik

KM’de geçen “Bulaşık suyuna dönmüş çaydan ikram edildi” ifadesinin EM’ye çevrilirken “kültürel eşdeğerlik” çeviri stratejisi uygulanarak “They served the couple cold tea” şeklinde, “bulaşık suyuna dönmüş” ifadesindeki benzetmeyi karşılayabilecek deyimsel bir ifade yerine “soğuk çay” ifadesiyle aktarıldığı görülmektedir. KM’de kullanılan “kardeşimin canı pek tatlıdır da” ifadesi ise yine hedef dildeki deyimsel karşılığı ile değil, betimsel eşdeğerliği gözetilerek “For my sister is very delicate and afraid of disturbances” şeklinde Türkçede “Kız kardeşim çok narin olduğu ve zorluklardan korktuğu için” anlamına gelen bir ifadeyle aktarılmıştır. Ayrıca KM’de yer alan “Soruları ardı ardına silah patlatır gibi soruyordu” ifadesine çevirmen tarafından “sözcüğü sözcüğüne” çeviri stratejisi uygulanarak “She asks questions one after another like a machinegun!” şeklinde aktarıldığı tespit edilmiştir. KM’deki “güzel kızının canı sıkılmasın diye” ifadesi EM’ye “to entertain his daughter” biçiminde, yani Türkçede “Kızını eğlendirmek için” anlamına gelen bir ifadeyle aktarılmıştır. Bu noktada çevirmenin, Newmark’ın “işlevsel eşdeğerlik” çeviri stratejisine başvurarak, erek kültür tarafından daha erişilebilir olmayı hedeflediği düşünülmektedir.

Kişisel Merak ve Tutkular Kategorisi

Kişisel Merak ve Tutkular kategorisinde yer alan toplam 38 sözcükten 21’i “kültürel eşdeğerlik” (%55,3), 11’i “sözcüğü sözcüğüne” (%28,9), 4’ü “işlevsel eşdeğerlik” (%10,5), 1’i “betimsel eşdeğerlik” (%2,6), 1’i de “daraltma” (%2,6) stratejilerine başvurularak çevrilmiştir. Kişisel Merak ve Tutkular kategorisinde yer

alan toplam 38 kültürel unsurun çevirisinde çevirmenin en fazla “kültürel eşdeğerlik” stratejisine başvurduğu görülmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki çevirmen kaynak kültüre ait olan ve dini terim ve kavramları içeren bu kategorideki sözcükleri erek kültüre uyarlayarak yani onların erek kültürdeki karşılıklarını bulmaya çalışarak aktarmıştır.

Tablo 6: Kişisel Merak ve Tutkular kategorisindeki çeviri stratejileri

KM	EM	Çeviri Stratejisi
Verilmiş sadakamız varmış.	We're really lucky.	Kültürel eşdeğerlik
Çok şükür, kazasız belasız vardık	Thank Goodness, we're here safe and sound.	Sözcüğü sözcüğüne
Yaman çocuklarsınız vallahi!	I can't believe you! You're full of surprises.	İşlevsel eşdeğerlik
Maşallah, maşallah	May misfortune befall her!	Betimsel eşdeğerlik

KM'deki kaynak kültüre ait “Verilmiş sadakamız varmış” ifadesi hedef okurun daha iyi anlayabilmesi için hedef kültürdeki karşılığı gözetilerek çevrilmiştir. Ancak KM'de geçen “Çok şükür, kazasız belasız vardık” ifadesi “sözcüğü sözcüğüne” çeviri stratejisine başvurularak “Thank Goodness, we're here safe and sound” şeklinde çevrilmiştir bu sebeple de bu ifade ile çevirmenin kaynak dildeki anlamı ve mesajı koruduğu da düşünülmektedir. KM'de geçen “Yaman çocuklarsınız vallahi!” ifadesini EM'ye “I can't believe you! You're full of surprises.” şeklinde, Türkçede “İnanamıyorum! Sürprizlerle dolusunuz” anlamına gelen bir ifadeyle aktararak çevirmenin erek okura daha kolay ulaşmak amacıyla kaynak dile ait bu kültürel ögeyi kaynak kültüre ait olmaktan çıkardığı söylenebilir. KM'de kullanılan “Maşallah, maşallah” ifadesinin yine erek odaklılık amacıyla “betimsel eşdeğerlik” stratejisi uygulanarak EM'ye “May misfortune befall her!” şeklinde Türkçede “Başına bir talihsizlik gelebilir” anlamına gelen bir ifadeyle aktarıldığı görülmektedir.

SONUÇ

İpek Ongun'un eserleri Türk gençlik yazınında önemli bir yere sahip olmuştur. Bu çalışma kapsamında da İpek Ongun tarafından kaleme alınan *Kamp Arkadaşları* (1982) adlı roman ve Meltem Erkmen tarafından yapılan İngilizce çevirisi *Camp Friends* (2004) incelenerek gençlik yazını çevirisinde kültürel aktarımın hangi ölçüde yapıldığı gözlenmiş ve kültürel ögelerin çevirisinde tercih edilen çeviri stratejileri saptanmıştır.

Bu çalışmada Peter Newmark'ın 2010 yılında yayımladığı “Translation and Culture” adlı makalesindeki altı maddelik kültürel öge sınıflandırmasından (Çevresel Unsurlar Kategorisi, Kişisel Yaşam Kategorisi, Gelenek Görenekler ve Sosyal Etkinlikler Kategorisi, Kamu Hayatı Kategorisi, Kişisel Merak ve Tutkular Kategorisi, Sosyal Yaşam Kategorisi) yararlanılarak kaynak metinden 692 kültürel öge elde edilmiş ve tamamının erek metindeki çevirileri incelenmiştir. Verilerin incelenmesi için de Newmark'ın çeviri stratejilerine (1988, 2010) başvurulmuş ve her bir kültürel

öge kategorisinde kullanılan çeviri stratejilerinin dağılımı verilmiştir. Bu makalede her bir kategoriden en sık tercih edilen dört çeviri stratejisini temsilen dörder örnek, ancak Kamu Hayatı Kategorisinde yalnızca üç farklı çeviri stratejisine rastlanıldığından üç örnek olmak üzere toplamda 23 örnek ayrıntılı incelenmiştir.

Çevresel Unsurlar, Kamu Hayatı, Sosyal Yaşam ve Kişisel Yaşam kategorilerinde en sık tercih edilen çeviri stratejisinin “sözcüğü sözcüğüne” olduğu görülmektedir. Buradan hareketle çevirmenin, Türk gençlik yazınına ait bir eseri İngilizceye aktarırken coğrafi unsurların yanı sıra kamu hayatına, sosyal yaşama ve bireysel yaşama (yemekler, giysiler, ev eşyaları vs.) özgü unsurları erek kültüre uyarlamaya çalışmadan, kaynak kültürü olabildiğince koruyarak aktardığı sonucuna varılabilmektedir. Ancak bu durum, Gelenek, Görenek ve Sosyal Etkinlikler ve Kişisel Merak ve Tutkular kategorileri için değişmektedir. Bu iki kategoride de çevirmen tarafından kültürel unsurların çevirisi için en çok tercih edilen strateji “kültürel eşdeğerlik” olmuştur. Her ikisinde de “sözcüğü sözcüğüne” stratejisi ikinci sıradadır. Özellikle atasözleri, deyimler, argo ifadeler ve dini kavramları içeren bu kategorilerde çevirmen kültürel unsurları erek kültüre uyarlayarak aktarmaya çalışmış, sözcüğü sözcüğüne çeviriden ziyade kültürel karşılıklarını vermeyi tercih etmiştir. Bu ifadelerin kültürlere özgü olduğu ve bir dilden başka bir dile aktarımının oldukça zor olduğu düşünüldüğünde çevirmenin bu tercihi anlaşılabilir.

Her ne kadar araştırmacılar tarafından çocuk ve gençlik yazını çevirisinde çoğunlukla hedef odaklı yaklaşım benimsense de çeviri eserler aracılığıyla aktarılan kültürel öğeler çocukların ve gençlerin farklı kültürleri tanımalarını sağlamaktadır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Türk gençlik yazınının önemli eserlerinden olan *Kamp Arkadaşları*'nın İngilizce çevirisinde, çevirmen Meltem Erkmen'in kaynak kültüre ait kültürel unsurları genellikle erek kültüre tanıtmaya ve aktarmaya çalıştığı, ancak erek kültüre uzak olan ve anlaşılması zor olabilecek ifadelerin çevirisinde hedef kültürdeki karşılığını bulmaya çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla çevirmenin mümkün oldukça hedef kültürün gençlerine yönelik kültür aktarımı yapmaya çalıştığı; ancak zorunlu hallerde, çocuk ve gençlik yazını çevirisinin gelenekleri ve gereklilikleri doğrultusunda kültürel uyarlamaya başvurduğu söylenebilir. Kaynak kültür ve erek kültür arasındaki bağlantı noktasının tam merkezinde yer alan ve aynı zamanda kaynak kültürü erek kültüre tanıtmaya amacı taşıyan çevirmenin bu amaca uygun hareket ettiğini ve bu sayede iki kültür arasında köprü kurarak kaynak ve erek kültürü birbirine yaklaştırabildiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- DİLİDÜZGÜN, S. (2000). “Çocuk Kitaplarında Yazınsal Nitelik”. 1. *Ulusal Çocuk Kitapları Sempozyumu-Sorunlar ve Çözüm Yolları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 253-268.
- ERKMEN, M. (2004). *Camp Friends*. İstanbul: Epsilon.
- ERTEN, A. (2011). *Çocuk Yazını Çevirisine Yaklaşımlar*. Ankara: Hacettepe.

- <https://kidega.com/yazar/ipek-ongun-127595/>, (01.04.2021)
- KILIÇ, M. (2019). *Gençlik Edebiyatı Metinleri Çevirisinde Dil Sorunu ve Çevirmen Kararlarına Kuramsal Açından Yaklaşım*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KIRKULAK, B. (2018). *"Bir Genç Kızın Gizli Defteri"nde ve "Bir Genç Kızın Günlüğü"nde İdealize Edilen Genç Kız*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- LÜLE, E. (2007). "Yedi Farklı Çocuk Kitabının Çocuk Yazını İlkelerine Uygunluğunun Değerlendirilmesi". *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8/14: 17-30.
- NEYDİM, N. (2011). "Gençlik Edebiyatı Tanım ve Uygulama Sorunları". *Gençlik Edebiyatı Kataloğu*, Ankara: Eğitim Sen.
- NEYDİM, N. (2020). "Çocuk Edebiyatı Klasiklerinde Çeviri Yaklaşımları: Uyarlama, Yeniden Yazma, Kültürel Müdahale". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 19: 851-858.
- NEWMARK, P. (1988). *A Textbook of Translation* (Vol. 66). New York: Prentice Hall, 81-93.
- NEWMARK, P. (2010). *Translation and Culture. Meaning in Translation*. Frankfurt am Main, Peter Lang, 330-331.
- OĞUZKAN, F. (1981). *Eğitim Terimleri Sözlüğü*. Ankara: A.Ü. Basımevi.
- ONGUN, İ. (2018). *Kamp Arkadaşları*. İstanbul: Artemis.
- OWEN, M. (2003). "Developing a Love of Reading: Why Young Adult Literature is Important". *Orana*, Volume 39. No: 1.
- ÖZBER, C. (2000). "Türk Çocuk ve Gençlik Edebiyatı ile Alman Çocuk ve Gençlik Edebiyatı'nın Dünü ve Bugünü". *Ankara Üniversitesi Dil Dergisi*, 95: 1-17.
- ÖZYER, N. (1994). *Edebiyat Üzerine*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- SEVER, S. (2004). "Anadili Öğretiminin Temel Bir Aracı: Yazınsal Nitelikli Çocuk Kitapları". *Disiplinlerarası Bakışla Türkiye'de Çocuk. 4. Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi*. Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, 11: 223-236.
- SEVER, S. (2010). *Çocuk ve Edebiyat*. Ankara: Tudem Yayıncılık.
- ŞİRİN, M. R. (1998). *99 Soruda Çocuk Edebiyatı*. İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- TEKİN, N. (2015). "Yaşar Kemal'in "Yılanı Öldürseler" Adlı Romanının Fransızcaya Çevirisindeki Kültürel Aktarımın Yorumlayıcı Anlam Kuramına Göre İncelenmesi". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/4: 139-151.
- USLU ÜSTTEN, A. (2018). *Gençlik Edebiyatı*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- YALÇIN, A., AYTAŞ, G. (2005). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- YALÇIN, P. (2015). *Çeviri Stratejileri Kuram ve Uygulama*. Ankara: Grafiker.
- ZENGİN, N. (2000). *Gençlik Edebiyatı ve Eğitim Değerleri Açısından, M. Necati Sepetçioğlu'nun Dünkü Türkiye Dizisindeki Tarihi Romanlarının İncelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Atf / Citation

GÖÇER, G. (2023). "Şaban Teoman Duralı'nın Türkiye Notları". *Gazi Türkiyat*, 32: 101-119.

Geliş / Submitted 15.03.2023

Kabul / Accepted 26.06.2023

DOI 10.34189/gtd.32.007

ŞABAN TEOMAN DURALI'NIN TÜRKİYE NOTLARI

Şaban Teoman Duralı's Notes on Turkey

Güngör GÖÇER*

Öz

Ş. Teoman Duralı Alman anne ve Türk babanın çocuğu olarak Tek Parti döneminin son yıllarında dünyaya gelmiştir. Babası cumhuriyet neslinin yurt dışına eğitim için gönderdiği ilk öğrencilerden olup Almanya'da elektrik mühendisliği eğitimi almış ve Türkiye'de önemli devlet kurumlarında çalışmıştır. Teoman Duralı sahip olduğu bu aile profilinin bir sonucu olarak hem maddi anlamda hem de kültürel bakımdan zengin bir ortamında büyümüştür. Bu zenginlikte ailenin büyük dayısı olan Hasan Amca'nın da etkisi yadsınmaz bir gerçektir. II. Meşrutiyet döneminin ünlü isimlerinden biri olan Hasan Amca ve arkadaşları Duralı ailesini sık sık ziyaret ederek siyaset, ekonomi ve sanat başta olmak üzere zengin bir kültürel ortam oluşturmaktaydılar. Bu zengin kültürel ortamda ilk düşünceleri şekillenmeye başlayan Duralı'nın gelişimine etki eden bir başka husus ise sahip olduğu sıra dışı dil öğrenme becerisiydi. Ana dili Türkçe ve Almancanın dışında birçok yabancı dil öğrenen Duralı'nın çocukluğundan itibaren büyük bir merakla yöneldiği coğrafya alanı farklı ülke ve kültürleri seyahatleriyle yakından tanıması konusunda onu yönlendirmiştir. Bütün bu faktörlerin etkisi ile hercai bir çocukluk ve gençlik döneminden sonra babasının ifadesiyle "tefekürü olmayan bir milletin tefekürünün zirvesine çıkmak" için felsefe tahsiline başlamış ve bu alan da önemli çalışmalar yapmıştır. Sahip olduğu sıra dışı kimliği ile Türkiye'nin siyasi, askeri, ekonomik, kültürel ve sosyal kırılmalarına da doğrudan şahit olan Duralı'nın bu şahitliği çerçevesinde ortaya koyduğu izlenimler tarihsel açıdan oldukça önemlidir. Taşındığı bu önem nedeniyle biz bu çalışmamızda Teoman Duralı'nın Türkiye'nin kırılma anlarına dair ortaya koyduğu yaklaşım tarzını incelemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Teoman Duralı, tek parti dönemi, Demokrat Parti, darbe, hatrat, yakın tarih

Abstract

Ş. Teoman Duralı was born in the period of Single-Party government as the son of a German mother and a Turkish father. His father, one of the first students that the republican generation had sent abroad for education, studied electrical engineering in Germany and worked in significant government institutions in Turkey. As a result of his family profile, Teoman Duralı grew up in a rich atmosphere from both economic and cultural aspects. In such wealth, the effect of his uncle, Hasan Amca, is an undeniable fact. Hasan Amca and his friends, famous names of the second constitutional era, frequently visited Duralı Family and were creating a rich cultural atmosphere, especially in economy and art. Another thing that affected the improvement of Duralı, whose ideas started to be shaped in such a rich cultural atmosphere, was his extraordinary skill of learning a language. The field of Geography, which Duralı who learned many foreign languages besides his mother tongues, German and Turkish, had been interested in with great curiosity since his childhood, guided him to learn about different countries and cultures closely through his travels. With these effects, after a period of

* Dr. Öğretim Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Burdur/TÜRKİYE. gocer@mehmetakif.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8541-6579

inconstant childhood and adolescence, he started to study the philosophy "in order to reach the summit of the contemplation of a nation without contemplation" as his father claimed and he carried out important studies in this field. With the extraordinary personality he has, the impressions of Duralı, who directly witnessed Turkey's political, military, economic, cultural and social fractures, are historically very important regarding these witnesses. In our study, because of this importance of him, we try to examine the style of Teoman Duralı's approach which he put forward towards the moments of Türkiye's fractures.

Keywords: Teoman Duralı, single-party era, Democratic Party, coup, memoir, recent history

GİRİŞ

Tarih yazımının en önemli kaynaklarından birisi de anı ve hatıratlardır. Hatırat tarihin öznesi olan bireylerin başlarından geçen olayları hem kendileri ile hesaplaşmak hem de başkaları ile paylaşarak geleceğe bir iz bırakmak duygusunun yönlendirmesi ile kaleme aldıkları metinlerdir. Batı edebiyatında doğu dünyasına nazaran daha erken bir tarihte (18. yüzyıl) görülmeye başlanan hatırat yazımı Doğu dünyasında genellikle tarih, seyahat, tezkire gibi farklı türlerin içinde işlenmiştir. Zaman içinde yeni bir yazım şekli olarak kabul görmeye başlayan hatırat türü ile ilgili eserler özellikle Tanzimat döneminde Osmanlı kültürel hayatında görülmeye başlamıştır (Okay 1997: 445-449). Bu artışla birlikte hatıratın ele aldığı dönemde yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerin anlaşılmasında hatıratın vereceği zengin malzeme önemli bir kaynak hâline gelmiştir. Çünkü hatıratlarda belgelere yansımayan gündelik yaşamın arasına sıkışmış sosyal, ekonomik ve siyasal konular başta olmak üzere birçok bakir bilgi yer almaktadır (Cündioğlu 2008: 21).

Osmanlı toplumunda ise hatırat yazma faaliyeti özellikle II. Meşrutiyet'te yaygınlaşan bir tür hâline gelmiştir (Göçer 2018: 307). Bu dönemde başta ittihatçılar olmak üzere döneme şahitlik eden Osmanlı aydınları hatıralarını kaleme almaya başlamışlardır. Osmanlı devrinde başlayan bu hatırat yazma geleneği Cumhuriyet döneminde de güçlenerek devam etmiştir. Bu sayede unutulup gidecek kıyıda köşede kalmış birçok ayrıntının sonraki kuşaklara ulaşması mümkün olmuştur. Bu anlamıyla "en kötü hatırat yazılmamış hatıratır" ilkesi hatıratların değerine yapılan bir vurgudur (Birinci 2012: 38).

Hatıratlarla ilgili gözden kaçırılmaması gereken bir husus da devletin sesi olan belgelerle bireylerin sesi olan hatıratların bir arada kullanılması ile tarihsel gerçekliğin daha hakkaniyetli bir şekilde inşa edilebileceğinin fark edilmesidir. Zira bu iki tarihi kaynağı birbirine hasımmış gibi görmek yerine birbirlerini tamamlayan kaynaklar olarak ele almak tarih metodolojisine de uygun bir yaklaşım olacaktır (Birinci 2012: 38). Burada önemli olan özellik hatıratların bir tarih araştırmasında ne kadar güvenilir bir kaynak olduğu sorusudur. Çünkü hatıratlar sonuçta onu yazan kişinin duygusunu, düşüncesini veya siyasal tercihlerini yansıtmaktadır. Bu sebeple hatırat sahibinin "şahit oldukları olaylar hakkındaki yorumlarının subjektiflik, olayları saptırma, kendini savunma gibi eksikliklerle malul olacağı ve bu yüzden de kaynak olarak çok dikkatli

kullanılmaları, hatta aynı türün diğer karşı kaynak ve beyanlarıyla kontrol edilmeleri gerektiği” unutulmamalıdır (Kara 1998: 66).

Hatıratın taşıdığı önem konusunda Hakan Erdem ise şunları söylemektedir:

Nasıl ki tarih, geçmişin ta kendisi değil belirli kurallar ve metodolojiler çerçevesinde geçmiş hakkında üretilen metinlerse, hatırat da insan hayatının, geriye bakılarak üretilen, bir yansımasıdır. Sadece bir yansımasıdır. İnsan hayatının aynısı ve kendisi değildir. Her hatırat sahibi, sahip olduğu aynanın temizliğine göre bir görüntü yansıtır. Ama en temiz aynadan yansıyanın da tanım gereği bir görüntü olduğunu unutmamak gerekir. Belki ayna temizdir de yeterli ışık yoktur. Dolayısıyla her hatıratta kaçınılmaz olarak bir kurgu, hatırat sahibinin birbirine bağlayarak vurgulamak istediği bir olaylar zinciri veya tam tersine susmayı tercih ettiği noktalar olabilir. Fakat hayatın bir senaryosu olmadığı olsa da biz faniler tarafından bilinmeyeceği gibi onun yansıması olan hatırat için de kurmacanın senaryosu türünden bir senaryonun söz konusu olmaması lazımdır (Erdem 2012: 281).

Buradan hareketle hatırat sahiplerinin özellikle vurgulamak istedikleri veya suskunluğu tercih ettikleri konularda ortaya koydukları yaklaşımların isabeti hakkında bir yargıya ulaşabilmek için devletin sesi kabul edilen belgelerle vatandaşın sesi konumundaki hatıralara karşılıklı olarak bakmak araştırmanın değeri adına faydalı olacaktır.

Devlete ait arşiv malzemesiyle kıyaslandığında hatıratların tarihsel değerlerinin pek fazla olmadığı görüşü aslında “belge” kavramına yüklenen anlamla doğrudan ilgilidir. Cemil Koçak’a göre “Belge denildiğinde yalnızca devlete ait kâğıtları anlayanları bir yana bırakacak olursak aslında belge, çok daha geniş bir alanı kapsar. Bütün kurumsal dokümanlar belgedir. Kişisel evraklar belgedir. Mektuplar, kartpostallar belgedir. Karalama notları, basit kişisel notlar ve dokümanlar, kişisel ajandalar belgedir” (Koçak 2012: 14-15). Yalnızca devlet tarafından düzenlenmiş dokümanlara belge nazarı ile bakan ve diğer dokümanları bu kategoriye sokmayan belge fetişistliğine karşı çıkar (Koçak 2012: 17). Ayrıca devletin düzenlediği belgenin de salt doğru addedilmesi anlayışını da sorgulayan Koçak devletleri idare edenlerin ideolojik tercihleri ve bakış açıları, konjonktürel durumları ve kişisel çıkarları gibi nedenlerle belgelerde istenmeyen şeyleri yansıt(a)mayabileceklerini de ifade ederek bu konuda araştırmacıların dikkatini çekmektedir.

Hatıratlar geçmişi hatırlama biçimi olarak tarihsel bir çalışmada dikkatli kullanılması gereken metinlerdir. Çünkü bir hatıratın ne zaman kaleme alındığı ne zaman yayımlandığı ve aynı hatıratın diğer baskıları arasında yazarın veya yayıncının müdahalesinin olup olmadığı önemli ayrıntılar olduğu için aynı hatıratın diğer baskıları bile birbirleriyle karşılaştırılarak yararlanılmalıdır. Bu çerçevede Teoman

Duralı'nın hatıratının ilk baskısında söyleşiyi yapan olarak kapakta Ali Değermenci ismi yazmasına rağmen sonraki baskılarında Ayşe Yılmaz'ın ismi de eklenmiştir. Bu değişikliğe neden gerek duyulmuştur veya bu değişikliklerin metne bir yansımaları olmuş mudur? gibi sorularında üzerinde durulması sonraki çalışmalar adına önemlidir.

Hatıratların tarihi bir kaynak olarak taşıdığı önem nedeniyle her hatırat sahibinin ortaya koyduğu metin titizlikle üzerinde durulmayı hak etmektedir. Bir de hatırat sahibi önemli entelektüel ve akademik birikimi olan, siyasal, ekonomik, askerî ve sosyal kırılmaların yaşandığı dönemlere doğrudan şahitlik ettiyse onun yazdıkları hâliyle çok daha dikkatli bir şekilde ele alınmalıdır. Teoman Duralı ve hatıratı da taşıdığı bu önem nedeniyle üzerinde durulmayı fazlasıyla hak etmektedir. Biz bu çalışmamızda Duralı'nın hatıratlarından hareketle Türkiye'ye dair okumalarını ele almaya çalışacağız.

HERCAİ BİR GENÇLİK

Teoman Duralı Avşar kökenli bir aileye mensup olarak 1947 yılında Zonguldak Kozlu'da dünyaya gelmiştir. Dedesi Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde (Selanik) Langaza, İstanbul, Şam, Maraş, Kütahya gibi şehirlerde ağır ceza reisliği yapmış Şaban Efendi'dir. Teoman Duralı'nın babası Sabih Duralı babasının işi gereği gittiği değişik şehirlerde eğitim hayatını sürdürmüş hatta Maraş'ta buldukları yıllarda Ermeni okuluna dahi devam etmiştir. Nihayetinde lise eğitimini Kütahya'da tamamlamıştır (Değermenci 2020: 22-23). Sabih Bey, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yaşanan modernleşme çalışmalarının bir sonucu olarak devlet tarafından Almanya'ya mühendislik eğitimi alması için gönderilmiştir. Mühendislik eğitiminden sonra Berlin'e geçerek orada da yüksek mühendislik eğitimi tamamlamıştır. Eğitimi sırasında Almanya'da Hilde Hanım ile evlenen Sabih Bey 1934'te yüksek elektrik mühendisi olarak Türkiye'ye döner (Değermenci 2020: 24). Sabih Bey'in kendisi gibi eğitim almak için Almanya'ya giden arkadaşları içinde 1933'te iktidara gelen Hitler döneminde kurulan Waffen SS birliklerine katılarak Almanya'da kalmayı tercih edenler de vardır. Sabih Bey ise eşi Alman olmasına rağmen böyle bir tercihte bulunmayarak ülkesine dönmüştür (Değermenci 2020: 26).

Teoman Duralı'nın babası Türkiye'ye döndükten sonra Kayseri uçak fabrikasında çalışmaya başlar. Bundan sonra özellikle Almanca bilmesinin de etkisiyle Genelkurmay Başkanlığında ve Kırıkkale silah fabrikasında görev alır. Kırıkkale'de çalıştığı dönemde babasına Almanya'dayken hediye edilen Walther marka tabanca örnek alınarak aynısı fabrikada üretilmeye başlanır. Daha sonra Zonguldak'ta elektrik üretim tesislerinde ve çeşitli barajlarda görev yapar (Değermenci 2020: 27).

Alman bir anne ve Türk bir babanın üç çocuğunun en küçüğü olarak dünyaya gelen Teoman Duralı fiziksel özellikleri bakımından sarışın olması nedeniyle

çocukluğu döneminde akranlarının kendisiyle sürekli dalga geçtiklerini ve çocukluğunda bunun sıkıntısını çok çektiğini belirtmektedir (Değermenci 2020: 53-54).

Teoman Duralı'nın yaşamına baktığımızda onun daha küçük bir yaşta arkadaşları ile birlikte Afrika'ya gitmek için başarısız bir girişimde bulunması ilerleyen dönemlerde yaşayacaklarının ayak sesleri mahiyetindedir (Değermenci 2020: 72). Duralı daha küçük yaşta itibaren gösterdiği müzmin haylazlığının sebebini ise çocukluğundan itibaren etrafını saran "uçsuz bucaksız gök ile denizin mavilikleri, sayıca az ve huyca bozulmamış dost insanlar ve onlardan neredeyse gece, gündüz dinlediğim onlarca, öyle ki yüzlerce masal, hikâye özellikle de denizcilik maceraları mahvetti beni. Bunlar öncelikle okulda beni müzmin haylazlık ile aylıklığa sürükleyen hayal kurma ile merak etme hastalığının sebebi oldular." şeklinde açıklamaktaydılar (Duralı 2010: 247). Liseyi bitirip üniversiteye başlamadığı dönemde farklı ülkelerde farklı işler yaparak gelecek adına nasıl bir yol tutturması gerektiği ile ilgili bir arayış dönemine girmiştir. Duralı'nın arayışlarının temelinde yatan en belirleyici kavram "deniz" dir. Denizin hayatına olan etkisini şöyle ifade etmektedir:

"Ağaçlı tepeler ile vadilerden yeşili öğrendim; onlar beni yere, yurda, yuvaya, ocağa bağladı. Denizse, bana o uçsuz bucaksız maviliği öğretti; başımı alıp uzaklara yadellere açılmak marazını gönlüme ekte. Deniz, içimin karanlık derinliklerinde öyle durulmaz fırtınalar kopardı ki, ondan ömür boyu kurtulamadım: Gök ile denizin buluştukları ve adına ufuk dediğimiz çizgiye ulaşım sırrını çözmek arzusu ile çabası peşin peşimi bırakmazdı. Tekneye her binişimde yaklaştığımı sandığımda, o, benden uzaklaşırdı. Suların oradan dipsiz bir boşluğa döküldüğünü sanırdım. Fakat nereye? Bunu büyüklere sorduğumu hatırlıyorum. Bana suların bir yerlere dökülmediğini o çizginin gerisinde ve ülkelerin, kumsalların, kayaların, ağaçlar ile çiçeklerin öyle ki benim gibi çocukların bulunduğunu söylerlerdi" (Duralı 2010: 246).

Bu dönemi Teoman Duralı'nın hercailik dönemi diye isimlendirebiliriz. Fabrika işçiliği, doklar, tercüman olarak bir gemide çalışmak, asma bahçelerinde tarım işçiliği yapmak hercailik dönemine dair ilk akla gelenlerdir. Üniversite eğitimi ile birlikte önemli bir değişim başladığını hatta doktora teziyle birlikte bu değişikliğin gözle görülür hâle geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Buna rağmen üniversitede okurken Fransa'da asma bahçelerinde tanıştığı Pierret'in yanına gitmeye karar verip Beyazıt'dan Laleli'ye geldiğinde karar değiştirip ertesi gün Tebriz'e doğru yola çıkar (Değermenci 2020: 215). Oradan da Afganistan'da ölümle burun buruna gelmenin etkisiyle Müslüman olmaya ve evlenmeye karar vermesi aslında hep arayış içinde olduğunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Değermenci 2020: 370).

Bu arayışların ve hercailiğin ulaşacağı son durak olarak karşımıza biyoloji ve felsefe bölümlerine kaydolması çıkar. Bu tercihi de aile içerisinde küçük çaplı bir krize dönüşür ki babası tercihine karşı çıkarak "Bu milletin tefekkürü mü var da sen en üst

katına çıkmaya hevesleniyorsun?" der (Değermenci 2020: 305). Ama bu durum Teoman Duralı'yı yıldırılmaz ve felsefe eğitimine başlar.

Teoman Duralı babasının deyişiyle "tefekürü olmayan bir toplumun tefekürünün tepesine çıkmaya" karar verdikten sonra çocukluk yıllarının hercailliğini bir kenara bırakarak kitaba ve düşünceye dair yoğun bir çaba işine girişmiştir. Duralı'nın düşünsel kimliğinin oluşmasında aldığı eğitimin yanı sıra birçok yabancı dile vukufiyetinin olması ve farklı ülkeler görmesi doğrudan etkili olmuştur. Duralı dile verdiği ehemmiyeti şöyle ifade etmektedir: "Kişinin yurdu yuvası dildir. Filvaki kişini asli insani etkinliği duygulanma ile düşünme, dil aracılığıyla dışa vurulur." Bu çerçeveden baktığımızda da Duralı'nın bildiği yabancı dil kadar yurdu ve yuvasının olduğunu rahatlıkla iddia edebilir ki bu durum onun duygu ve düşüncesinin zenginliğinin de kaynağını ortaya koymuş olur (Duralı 2010: 217). Farklı kültürlere ve dillere dair sahip olduğu yoğun bir bilgi birikimine ve ailesinin yabancı kültürlerin bir buluşma merkezi olmasına rağmen Duralı'nın yerli¹ (Erol 2018) olmayı başarabilmesi gerçekten takdire şayan bir durumdur (Sarı 2015: 674-685). Sahip olduğu bu sıra dışı kimlik nedeniyle de onun içinde yaşadığımız ülke ve topluma dair düşünceleri ve şahitlikleri özel bir önem taşımaktadır.

ŞİZOID BİR ÂLEM BÖLÜNÜŞ TÜRKİYE

Teoman Duralı 1947 yılında dünyaya gelse de çocukluğundan itibaren aile içerisinde 1940'lı yıllara dair birçok anlatıyı dinlemiştir. II. Dünya Savaşı'nın yaşandığı bu kritik dönem aynı zamanda Türkiye'de Tek Parti dönemi olarak nam salmış bir zaman aralığını temsil etmekteydi. Bu nedenle Duralı 1940'ların sonunda dünyaya gelse de döneme dair anlatılanların etkisiyle dikkate değer derecede ayrıntıya vakıf olmuştur.

Duralı'ya göre Türkiye'nin tek partili yılları "şizoid bir âlem; bölünmüş" durumdadır. Ülkede Almanya'nın I. Dünya Savaşı'ndan sonra uğradığı yaptırımlar nedeniyle ağır sanayi ve silah üretiminin yasak olması nedeniyle silah ve askeri araç üretme tecrübelerini geliştirmek için Türkiye'de yatırım yapmalarının da etkisiyle bir taraftan demir-çelik sanayisi, uçak fabrikası, silah fabrikası, elektrik santralleri, lokomotif imali gibi ağır sanayi adımları atılırken (Erdoğan vd. 2016) "hâlâ rençber, karasabanla sürüyor toprağımı. Kağrı arabası... Çocukluğumun en canlı hatıralarımdan birisi. Garç garç garç...Tahta tekerlekli; lastiği falan yok, öküzün veya mandanın çektiği kağnılar"

¹ "Yerlilik" denildiğinde anladığımız en önemli şey ait olduğu toplumun değerleri ile barışıklıktır. Bu çerçevede Türkiye'de yerlilik kavramı üzerinde duran önemli isimlerden birisi Kemal Tahir'dir. Zira Kemal Tahir her yerde ekme yapıldığını ama her toplumun ekmeğini yaparken kendine özgü malzemeler katarak oluşturduğundan hareketle tüm dünyada genel geçer bir sosyalist anlayışın hâkim olmasına karşı çıkmıştır. Onun bu anlayışı sosyalist çevreden dışlanması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kurtuluş Kayalı, *Kemal Tahir'in Entelektüel Portresi*, İstanbul 2023.

(Değermenci 2020: 80). T. Duralı'ya göre ülkedeki bölünmüşlüğün bir başka göstergesi de memurlar ile rençberler arasındaki refah düzeyi farkıdır. Toplumdaki refah düzeyi farklılığında özellikle II. Dünya Savaşı sürecinde uygulanan toprak mahsulleri vergisinin de önemli bir etkisi olmuştur (Özer 2011). Tek Parti döneminde ülkede yaşanan bölünmüşlük gelir seviyesi gibi maddi alanların dışında kültürel seviyede de karşımıza çıkmaktaydı. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun kaleme aldığı *Ankara* adlı roman bu bölünmüşlüğün kültürel yansımalarının görüldüğü en dikkate değer çalışmalardan birisidir. Zira romanın kahramanı Neşet Sabit'in yaşadığı çelişkide somut olarak ortaya çıkmaktadır. Neşet Sabit, Ankara'nın caddeleri elektrikle aydınlatılan bölgesinde verilen baloda "hürriyetini dans etmek, turnaklarını boyamak ve Rue de la Paix'in kanunlarına esir bir süslü kukla" hâline gelmiş Türk kadınlarını görürken biraz ileride elektrik ve soyun olmadığı susuzluktan insanların "gece yarısından sonra Maliye'nin havuzundan zorla su almaya gelen ailelerin" yaşadığı mahallede ise yatsı namazından sonra okunacak olan mevlit vardır. Bu iki zıt manzara karşısında romanın kahramanı Neşet Sabit'in yaşadığı bu karmaşayı Yakup Kadri şöyle ifade eder: "Genç adam, yarım saat evvel 'aksa-yı garp' ta idi. Şimdi, tam Asya'nın bir Ortaçağ Asya'nın göbeğindedir. Bu kadar iviceaçlı bir cemiyet içinde doğru yolu nasıl bulmalı? Bu mevlüde gidenler mi haklıdır, o salonda dans edenler mi?" (Karaosmanoğlu 2019: 138). Duralı'ya göre o dönem de "memurun bir eli yağda bir eli baldaydı. Halksa korkunç bir durumdaydı. Köy çocukları 1956-57'ye değin yalınmayak dolaşıyorlardı. Düpedüz yalınmayak. Yaz kış... Bunlar ayrı bir dünyaydı, memur takımı apayrı. Mesela Zonguldak'ta Fener mahallesinde Kozlu'da Üzülmmez'de ayrı bir dünya yaşıyorlardı. Orkestra vardı, dans ediliyordu. Tangolar, fokstrotlar..." (Değermenci 2020: 77) Gün Zileli' de o devirde toplumda var olan kültürel bölünmüşlüğün bir göstergesi olarak düğünlere değinmektedir. Orta sınıf insanların düğünlerine orkestranın çaldığı valsle başlanıp da ilerleyen saatlerde zeybek, çiftetelli ve kasap havasının çalınması yaşanan bölünmenin toplumsal alanın dışında kişilerin zihinlerinde de karşılaşıldığını göstermektedir (Zileli 2004: 94).

Refah seviyesinde yaşanan bu bölünmüşlüğün yönetenler ve yönetilenler arasında da olduğuna dikkat çeken Teoman Duralı yöneticilerin halktan uzaklığına dikkat çekerek bu durumun Demokrat Parti (DP) ile birlikte değişmeye başladığını ve yöneticilerin "halka yeni yeni yaşamağa çalışılıyordu." (Değermenci 2020: 62). diyerek belirtir. Ancak ona göre bu değişim bir ihtiyaç olarak değil de oy almak amacıyla yapılıyordu. Buna rağmen yaşanan değişimin Halk Partililer tarafından hoş görülmemeyerek "Bu adamlar veya Menderes halka, marabaya çok yüz verdi ve bunlar ipleri ele geçirdiler; bunun ilk tezahürü de irticadır." diye yakındıklarına dikkat çekmiştir (Değermenci 2020: 73).

Tek Parti döneminde ülke içinde yaşanan bölünmüşlüğün sadece refah seviyesi ile ilgili olmadığına da dikkat çeken Teoman Duralı düşünsel bölünmüşlüğü ise şöyle anlatıyor: "Kafalar çok karıştı. Bir tutarlılık yoktu. Dayım dahil bütün o nesil öyleydi. O

tutarlılıkta çok az adam yaşamıştır. Babam ömür boyu eski yazıyla yazmıştır. Aynı zamanda Latin alfabesine geçilmesini de onaylamış ve desteklemiştir” (Değermenci 2020: 42).

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yaşanan değişimlerin etkisiyle yaşanan bölünmüşlüğü göz önüne çıkan bir başka görünürlüğü de bayramlardır. Teoman Duralı dini bayramların dünyevi bir hava içinde kutlandığını ve hatta bayram ziyaretlerinde kahvenin yanında likör ikram edildiğini ve dini bayramlarla millî bayramlar arasında bir rekabetin varlığını da belirtmekteydi. Bu yıllarda başlayan bu bölünmüşlüğü ilerleyen yıllarda da devam ettiğine değinen Duralı kendisi felsefe bölümünde asistanken oğlunu sünnet ettirmesinin hocası Macit Gökberk tarafından nasıl tepkiyle karşılandığını şöyle anlatmıştır: “Bizim oğlancığı sünnet ettirdim der demez bir patladı. Patlamadı, infilak etti âdeta. Nasıl yaparsın bunu? deyince anlamadım hocam dedim. Anlaşılmayacak ne var bu çok ilkel bir olay. Bunu on bin yıl önceki mağara devri adamları yaptırırdı. Bunlar inisiyasyon olaylarıdır dedi” (Değermenci 2020: 103). Böylesi tepkilere rağmen sünnetin genel bir kabul hâlinde olduğunu aynı devrin insanlarından Gün Zileli de hayret ederek şöyle anlatmaktaydı: “Üstelik en laik, hatta en dinsiz ailelerin bile İslam’ın hiçbir şartını yerine getirmezken sünnet söz konusu olunca, erkek çocuklarını bıçağın altına teslim etmekteki ıvencenlikleri beni her zaman hayrete düşürmüştür” (Zileli 2004: 124). Tüm bu örnekler Duralı için Türkiye denildiğinde bölünmüşlüğü hatırladığını gösteren birer örnek olması bakımından önemlidir.

II. Dünya Savaşı’nın bittiği yıllarda dünyaya gelen Teoman Duralı, II. Dünya Savaşı sırasında Kırım’dan kaçan kimi Alman askerlerin lastik botlarla Türkiye’ye kaçmaya çalışmaları ile ilgili hatıraların ailenin önemli bir konusu olduğundan konunun sık sık anlatılmasıyla hafızasına nakşetmiştir. Kırım’dan kaçan Alman askerlerin çoğu zaman cansız bedenlerinin Karadeniz kıyılarına özellikle de akıntının etkisiyle olsa gerek Zonguldak’a ulaşınca gelen cesetlerin kimliklerini Almanca bildiği için Duralı’nın babasına tespit ettirilmesi unutulacak bir şey değildir. Daha sonra da bu Alman askerlerin cesetlerinin bir kısmının Eskişehir taraflarına bir kısmının da İstanbul’daki Alman elçiliği mezarlarına defnedilmiştir. Duralı, Kırım’dan gelenler içinde arada canlı kalabilenlerde olduğunu belirterek bunların da Zonguldak havalisinde yerleştirildiklerini ifade ediyor ki bunlardan bir tanesi bizzat kendisinin tanıştığı Alman yerbilimcidir. Bu kişi Duralı’nın babası tarafından istihdam edilmiştir. Yine sağ salım ulaşan ve tuğla fabrikasında iş verilen bir kişi de 1952’te ailesini aramaya Almanya’ya gider ancak ailesinden sadece kızı sağ kalmıştır. Almanya’da eşi askerde ölmüş bir kadınla tanışıp evlenerek Türkiye’ye geri dönmüşlerdir. Bu Alman ailenin kızı Margarete Frankurta Duralı’ya yüzme öğretmiştir ki anlatımların gerçekliğinin en önemli kanıtı da bu yaşanmışlıklardır (Değermenci 2020: 31).

II. Dünya Savaşı’nın çatışmalarının yoğunlaştığı dönemde Almanlar Yunanistan’ı işgal edipte Meriç’e dayanınca Türkiye’de ciddi bir heyecan ve korku ortaya çıkar. Yaşanan korkunun en önemli kanıtını İlhan Selçuk’tan yaptığı alıntıyla T. Duralı,

İsmet İnönü'nün Alman birliklerinin Rusya'ya saldırdığı öğrenince *"sevinçten yatağının üstüne çıkıp kahkahâlâr atıp oynamağa başlamış"* (Değermenci 2020: 109) aktarmaktaydı. Bu korku ve heyecanın etkisiyle olsa gerek hükümet Kozlu'ya telgraf çekerek karısı Alman olduğu için Sabih Duralı'nın işten atılması istenir. Çünkü *"o dönemde Almanlarla evli olan Türklerin boşanması şartı getiriliyor. İşletme müdürü İhsan Soyak Ankara'ya şu cevabı verir: Sabih Duralı ihanet ederse beni Kozlu meydanındaki çımara asabilirsiniz."* Sabih Duralı eşinden ayrılmaz ancak tanıdığı bazı arkadaşları bu dönem de eşlerinden ayrılmak zorunda kalır (Değermenci 2020: 77-78).

II. Dünya Savaşı yıllarında İsmet Paşa daha hafızalarda taze olan I. Dünya Savaşı ve savaşta yaşanan mağlubiyetin getirdiği yokluk ve sıkıntıların etkisiyle olsa gerek savaşa girmek için *"denge oyunu"* oynamak zorunda kalmıştır (Deringil 2003). Tabi bu durumda T. Duralı'ya göre İsmet Paşa'nın matematik aklının olması, aşırılıklara ve çıkmıntılıklara pirim vermemesi ve orta yolun adamı olması da etkilidir (Değermenci 2020: 108).

Teoman Duralı 1977 yılında ailesiyle İstanbul'dan Mersin'e giderken vapurda 1944'te Midilli adasında görevli bir Alman subayıyla tanışır. Bu subay Türklerin Midilli'nin aç ahalisine gizlice yiyecek yardımı gönderdikleri için komutanlarının Türklere kızdığını anlatarak bir gün Ayvalık kaymakamını adaya çağırarak kaymakama Midilli kalesinde İstiklal Harbi'nde esir alınıp da aç bırakılarak öldürülen askerlerin iskeletlerini gösterdikten sonra: *"Sizde şimdi bunlara gizlice yiyecek gönderiyorsunuz. Öylemi hadi bakalım yasağı kaldırıyorum; sizi bu hâle getirenlere istediğinizce yardım yollayın demiş. Kaymakama 'bak sana bir sır ifşa edeceğim, kulaklarını iyice aç: Ankara'ya haber uçur buralardan çekiliyoruz. Öyle ki gelin bize savaş ilan ederek burayı işgal edin. Pekâlâ bizi kovuyor, adaları da işgalimizden kurtarıyormuş görüntüsünü vererek' diye tavsiyede bulunmuş"* (Değermenci 2020: 112). Duralı'nın bu aktarımının kuvvetlendirecek bir hususta şudur ki, II. Dünya Savaşı sürecinde hem Mihver devletleri hem de Müttefik devletleri Türkiye'yi yanlarında savaşa girmesini sağlamak için Halep ve Ege adalarını Türkiye'ye vermeyi önermişler ancak dönemin hükûmeti bu tekliflerin altındaki amacın farkına vardığından kabul etmemiştir (Deringil 2003:180-181). Duralı bu diyalogu babasına anlattığında babasının da İsmet Paşa'ya hak verdiğini belirterek devrin insanların savaş tehlikesine karşı nasıl bir tavır ortaya koyduklarını göstermiştir.

ÇOK PARTİLİ DEMOKRATİK YAŞAM TECRÜBESİ

II. Dünya Savaşı'ndan sonra iç ve dış konjonktürün etkisiyle Türkiye çok partili bir yaşama geçmiş veya geçmek zorunda kalmıştır (Karataş 2022). Bu değişimin sonucunda 1950'li yıllarla birlikte Türkiye'de çok partili bir yaşamın gereği olarak yapılan seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) seçimi kaybederek yerini DP'ye

bırakmıştır. Bu değişimle birlikte CHP dönemine kıyasla büyük bir hürriyet havası esmeye başlasa da değişim birden olmamıştır. DP'nin ilk yıllarında CHP etkisinin baskın olduğuna değinen T. Duralı'nın "jandarmanın kadının yoluna çıkarak başından örtüyü alıp makasla kesmesi" gibi sert müdahalelere bizzat şahit olması ve hatta DP'nin seçimlerde söz vermesine rağmen Celal Bayar'ın itirazları nedeniyle Türkçe ezanın aslına döndürülmesi için bir süre beklenilmesi gibi örnekler CHP'nin seçimi kaybetse de etkisinin hâlâ sürdüğünün bir kanıtı olarak değerlendirilmiştir (Değermenci 2020: 191).

DP devrinde Türkiye'nin içinde bulunduğu durum "Anadolu baştan ayağa karanlıktaydı, karayolu diye bir şey yoktu." diye anlatan Teoman Duralı DP'nin gelmesiyle birlikte ise demiryolu seferberliğini bir kenara bırakarak yol yapmasını DP'nin en önemli günahları arasında saymaktadır. Ona göre yol yapmak Amerikan menfaatlerinin ülkeye girmesi demektir (Değermenci 2020: 160).

Teoman Duralı II. Dünya Savaşı'ndan itibaren Türkiye'de ciddi bir Rus korkusu olduğunu ve bu korkunun toplumun her kesiminde etkili olduğunu ifade ederek Ankara'da otururken Kavaklıdere'deki okullarına Rus elçiliğinin bulunduğu yoldan gittiğini ve oraya gelince yolun karşı tarafına geçtiğini zira "sanki oradan bir el uzanacak beni tutup içeri çekecekmiş gibi" geldiğini hatırlamaktaydı.²

Bu korkuya karşılık ise Amerika'nın dost olarak değerinin daha da arttığını ifade eder. Bu çekişmenin bir sonucu olarak o yılların Ankara'sında Rus salatasının adının bile Amerikan salatası olarak değiştirildiğini bir restoranda Rus salatası istemelerine rağmen garsonun yok demesini vitrindeki salatayı gösterince de o salatanın adının hükümetin etkisiyle Amerikan salatası olduğunun kendilerine söylendiğini anlatır (Değermenci 2020: 164-165).

1950'nin ilk yıllarında yaşanan bolluğun etkisiyle tarım üretiminin artması ardından Kore Savaşı'nın çıkmasıyla da tarım ürünlerinin değerlenmesi ülkede refah seviyesini arttırmıştır (Özcan 2015). Tabi bu refah artışında DP'nin uyguladığı "köy ve köylülük politikalarının" (Özer 2013) da etkili olduğunu unutmamak gerekir ki bu politika DP iktidarının sonuna kadar süren bir devamlılığa sahiptir. Ancak ilerleyen yıllarda yaşanan değişimin bir sonucu olarak "uçurum yeniden açılmaya başlıyor. Halk kitlesi, özellikle köylü, fabrikalar kuruldukça şehre akın ediyor. Bu fabrikaların etrafında oluşan gece kondular dehşet derecede fakirdi. Ankara'da Yenidoğan, Altındağ ile Bentderesi civarı bu gece konduların en görünür örneğiydiler." Teoman Duralı yakınlarındaki gece kondularını gezerek oralarda yaşanan sefaletle, düpedüz toprak yollara dökülen lağımlara, çamurdan, kerpiçten, tahtadan yapılmış evlere, yalınayak çocuklara ve ortalığı saran ahlaksızlık ve hastalığa doğrudan şahit olmuştur (Değermenci 2020: 179-180).

² Niyazi Berkes II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de ortaya çıkan Rus korkusunun Tek Parti döneminin ve özellikle de İsmet İnönü'nün ortaya çıkardığı suni bir izlenim olduğunu iddia etmektedir. Ona göre İsmet İnönü kızıl bir devrim tehlikesi var izlenimi vererek kendi rejimini biraz demokratikleştirerek sürdürmeyi amaçlamaktaydı. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İstanbul 2019, s. 304.

Duralı'nın tespitlerinin bir benzerini yaklaşık aynı dönemlerde yaşayan Kemal H. Karpat'ta hatıratında anlatmaktadır. 1940'lı yıllarda İstanbul'a gelen Karpat Türkiye'de işçi sınıfının yavaş yavaş oluştuğu yıllara bizzat şahitlik ettiği gibi parasızlık nedeniyle Paşabahçe Cam Fabrikasında işçi olarak da çalışmıştır. Böylece o hayatı ve yokluğun ne demek olduğunu bizzat tecrübe ettiğini belirtir. Devrin işçilerinin bedava denecek bir paraya karın tokluğuna çalışmamaları onu o kadar etkilemiştir ki ilerleyen dönemlerde mastır tezini sendikal faaliyetler üzerine yapmaktan kendini alamamıştır (Karpat 2021: 120).

DP'li yılların en önemli ismi olan Adnan Menderes'in ise halk tarafından çok sevildiğini dile getiren Teoman Duralı, DP'lilerin bulaştığı yolsuzluğa karışmayan en önemli ismin de Menderes olduğunu düşünmektedir. Halkın Menderes'e dönük sevgisinde ve onun darbe sonrasında asılmasına kadar varan süreci ise Menderes'in Mason yapılanmanın dışında olmasına bağlamaktadır (Değermenci 2020: 196). Duralı'nın babası bir dönem DP'den milletvekilliği yaptığı için olayların iç yüzüne vâkif olması onun yaklaşımlarının önemini ortaya koyar.

Teoman Duralı'nın babası 1930'ların başında Almanya'daki eğitimi sırasında Almanya'da artan "millî toplumcu" kavmi kalkışma döneminde bir gün pastanede otururken Yahudilere benzediği için ciddi bir şekilde dövülürken Türk pasaportunu göstererek kurtulabilmiştir. Baba Duralı yaşadığı bu tecrübenin etkisiyle olsa gerek "millî toplumcu" yaklaşımlara ve girişimlere her zaman tepki göstermiş, bunun bir sonucu olarak da 1955 yılında Türkiye'de yaşanan 6-7 Eylül olaylarının ardından milletvekilliğinden istifa etmiş ancak DP'den ayrılmamıştır. Böylece babası 6-7 Eylül olaylarını "milletin alınca sürülmüş kara leke" diye değerlendirmiş ve vicdani olarak bunun gereğini yapmıştır³ (Duralı 2020: 426).

27 Mayıs Darbesi öncesi ülkenin için için kaynadığı bir süreçte "Menderes'in Harbiye öğrencilerini kıyma makinasından geçirdiği" gibi yalan haberlerin kulaktan kulağa yayıldığına şahit olan Teoman Duralı bu durumu devrin iletişim araçlarındaki zayıflığa bağlamaktaydı. Buna rağmen ortada bir geçek vardı ki o da olağanüstü bir hoşnutsuzluğun gerilimin ve öfkenin yoğun bir şekilde hissedilmesidir. Sürecin şahitlerinden Teoman Duralı'nın dayısı Hasan Amca da "bu nefretin bir benzerini ben Abdülhamid'in son günlerinde gördüm; 1908'de II. Meşrutiyet arefesinde." demekten kendini alamamıştır (Değermenci 2020: 182). Yaşanan gerilim nihayetinde 27 Mayıs 1960'ta asker yönetime el koymuş böylece seçilmiş DP iktidarı "sabık ve sakıt oldu"

³ 6-7 Eylül olayları meydana geliş tarzı, gelişmesi, etkileri başta olmak üzere geniş bir çerçevede ve soğukkanlılıkla ele alınması gereken bir konudur. Zira bu konu ile ilgili olarak lehte ve aleyhte yaklaşımlar Adnan Menderes'in yargılandığı Yassıada yargılamaları başta olmak üzere sık sık ortaya koyulmuştur. Bu çerçevede dönemin en önemli aktörlerinden Namık Gedik'in darbeden sonra gözaltında tutulduğu yerden şüpheli bir şekilde düşerek ölmesi bu olayın aydınlığa kavuşmamasındaki olumsuzluklardan biridir. Ancak Yassıada yargılamaları başta olmak üzere sonraki yaklaşımlarda siyasal hasımlığın veya taraftarlığın ne kadar etkili olduğu önemli bir problemdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Haluk Perk, Şafak Tunç, Güngör Göçer, *27 Mayıs'ın İlk Şehidi Dahiliye Vekili Dr. Namık Gedik*, İstanbul 2022.

(Değermenci 2020: 183). Bunun sonucu olarak Cumhuriyet tarihinde ordunun daha da siyasallaşarak erken kalkanın darbe yapmaya çalışacağı bir anlayışın temelleri atılmış oldu (Koçak 2017).

Teoman Duralı darbe girişiminde ve sonrasında ciddi bir tepki gösterilmemesini ise büyük bir hata olarak görmekteydi. Direnişin olmamasının veya tepki gösterilmemesinin sebebi olarak gösterilen “halkı iç savaşa sürüklememek” düşüncesi ise ona göre iyi bir bahane değildi. Zira “aynı kabahati çapulcular Yeşilköy’e dayandığında Abdülhamid’de işledi” (Değermenci 2020: 190).

DEMOKRATİK YAŞAMDAKİ KIRILMA

Teoman Duralı’nın 1960 darbesine dair hatıraları ise daha canlıdır. Mahallesindeki CHP’lilerin askerlere ellerindeki ekmeği, ayrıntı verip DP’lilerin evlerini göstermesi, İçişleri bakanı Namık Gedik’in çöp kamyonunda çöplerin içinde götürülüşünü pencerelerinden ailecek izlerken babasının “Allah’ım olacak iş değil” (Değermenci 2020: 185) demesi döneme dair çarpıcı anekdotlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Menderes’in uçağının 1959 yılında Londra yakınlarında inerken düşmesi ve kazadan sağ salim kurtulması üzerine öyle müthiş bir sevgi seli ortaya çıkar ki Duralı kendini bilmez birinin Menderes’in arabasının önüne atlayıp oğlunu kurban etmeye yeltendiğini ve elindeki bıçağın zorlukla alındığını anlatarak “Adnan Menderes’i haşa Tanrı katma yüceltmeye kalktığını” ama kısa bir süre sonra ise aynı halkın Menderes’i alaşağı ettiğini belirterek yaşananların “seciye yoksunluğu” olduğu tespitini yapar (Değermenci 2020: 179).

Teoman Duralı’ya göre yaşanan darbe sürecinin en önemli nedeni ise Menderes’in Amerika’dan yüz bulamayıp Rusya’ya yönelmesidir. Hatta darbeden sonra ilk konuşulan konunun “Menderes’in bu Rusya seyahati” olması bu bakımdan önemlidir (Değermenci 2020: 189). Duralı’ya göre benzer bir hatayı Süleyman Demirel de yapmış ve o da Rusya’ya yönelmiştir. Demirel “bizim karasularını ve havayolunu, Mısır’a gitmeleri için Rus gemi ve uçaklarına açtı. İkincisi de Rusya Türkiye’de ağır sanayi kurmağa başlamıştı. Mesele buydu” (Değermenci 2020: 306). Sonunda da Demirel Ruslara verdiği cevazdan ötürü iki kere (12 Mart ve 12 Eylül) darbeye alaşağı edilmiştir. Duralı, Demirel’in iki defa darbe ile iktidardan indirilmesine rağmen sağ kalmasını ise “Amerika”nın etkisine ve “masonluğu”na bağlamaktadır⁴ (Değermenci 2020: 214).

⁴ Türk siyasal tarih incelemelerinde birçok tartışmalı konu vardır ki bunlardan birisi de “masonluk” meselesidir. Biz bu çalışmamızda ele alınan öznenin olaylara yaklaşımı ortay koymaya çalıştığımız için onun Adnan Menderes ve Süleyman Demirel gibi siyasi figürlere bakışına müdahale etmedik. Var olan bu iddialarla ilgili olarak devrin diğer öznelere konu bağlamında ortaya koydukları hatıratları ile de karşılaştırılması sağlıklı bir sonuca ulaşılması adına önemlidir. Zira bir hatırate dayanarak tarihsel bilginin inşa edilmesi kendi içerisinde metodolojik bir problem olarak da ortada durmaktadır. Bu çerçevede bahsi geçen isimlerle ilgili

1960 Darbesi sonrası ülkede ciddi bir ekonomik kriz de yaşanmaya başlamıştır. Zira Cemal Gürsel ABD büyükelçisinden maaşları ödemek için avans alabilmenin derdine düşmüştür (Özacan 2017). Millî Birlik Komitesi bir taraftan yaşanan ekonomik sıkıntıları gidermek için dış borç bulmaya çalışırken bir taraftan da millî bir seferberlik ilan eder. *"Ey vatandaş, nikah yüklerini devlete hibe et!"* denince Duralı'nın babası hem tabancasını hem de nikah yüzüğünü hibe eder.⁵ Tabi bu durum evde annesi ve babası arasında bir krize de neden olur. Toplanan yardımlar bir süre sonra ordudan DP'ye yakın oldukları gerekçesi ile emekli edilen komutanlara konut inşa etmek için kullanılır ve bu evlere *"alyans evleri"* denir (İnci vd. 2021: 175). Emekli edilen bu komutanlara konut yapıldığı gibi aynı zamanda okullarda İngilizce, fizik, matematik, biyoloji öğretmenleri olarak çalışmalarına da izin verilir. Bu öğretmenlerde okullarda harp okulu disiplinini uygulamaya çalışırlar. Derse girerlerken sınıf başkanının *"dikkat hoca geliyor"*, *"hazırol"* diye bağırması Duralı'nın aklına gelen ilk örneklerdendir (Değermenci 2020: 201).

Teoman Duralı 27 Mayıs Darbesi'nden sonra yapılan yeni anayasanın ülkede sol hareketleri güçlendirdiğini düşünmektedir. Ancak uygun yasal düzenlemelere karşı halkın sol düşünceye yakınlık duymamasını ise yaşadığı bir olaydan hareketle açıklamaya çalışmaktadır. Duralı 1971'de Fransa'ya gitmek için hazırlandığı bir sırada fakülteden çıkıp Aksaray'a doğru yürürken Farsça Mihan Tur yazan bir otobüs görür ve ertesi gün o otobüsle İran'a doğru yola çıkar. Otobüs Doğu Beyazıt'ta bir gece mola verir. Çok parası olmayan Duralı geceyi polis karakolunun bahçesindeki bankta geçirir. Bu sırada karakoldaki genç bir polisle derin bir sohbet eder. Bu sohbet sırasında Duralı genç polise *"Niye bu solculara bunca düşmansınız?"* diye sorar. Bu soruya polis ise şöyle cevap verir: *"Kardeşim bu heriflerin dilini anlamıyorum bir kere. Komprador, emperyalist, sömürgeci, kapitalist, faşist... Nedir bunlar? Öbürü ananın kulağına fışıldadığı kelime-işahadetle iş görüyor. Ben o dili biliyorum."* Duralı'ya göre de *"Halkın anladığı, bildiği, takip ettiği gelenek, görenek dili sağcılık demek oldu bizde. Türkeş'in lafıyla halka aykırı olan 'kökü dışarıda olanlar' yani solculardır"* (Değermenci 2020: 216). Bu düşünceye rağmen 1960'lı yıllarda sol düşüncenin Türkiye'de etkinliğinin arttığının örneklerinden birini bizzat Duralı kendisi verir. Buna göre Duralı daha liseyi yeni bitirdiği yıllarda (1967) Filistin'in önemli bir kısmının İsrail'in eline geçmesi üzerine Ankara'da Filistinlileri kurtarmak için kurulan Filistin Kurtuluş Örgütü kamplarından birisine de bizzat katılmıştır. Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) arazisinde savaş eğitimi alan Duralı bir taraftan da Filistinli talebelere Arapçada öğrenmeye başlamıştır. Bu kamplara Deniz Gezmiş, Sinan Cemgil, Cengiz Çandar gibi isimlerin de Türkiye'deki

ithamlara cevap vermek bu çalışmanın sınırlılıkları dışında olduğu için konu üzerinde durulmasa da bu yaklaşıma karşı mesafeli bir duruşumuzun olduğunu belirtmek isterim

⁵ Bu kampanya ile ilgili olarak aynı dönemde Maliye Bakanlığı'nda kontrolör olarak çalışan Sezai Karakoç, Millî Birlik Komitesinin *"sözde halkı devlete acındırmak için herkesin alyansını hazineye bağışlamasını istediğini"* belirterek *"memurlar tüm alyanslarını verdiklerine"* dikkat çekmiştir. Özellikle memurların alyanslarını hibe etmelerinde darbe ortamının yarattığı nazik durumun etkili olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Sezai Karakoç, *Hatıralar II*, İstanbul 2022, s. 166.

düzeni değiştirmek için geldiğini ama kendisinin katılımını ise “özel ve öznel bir olaydı, ideolojik bir yanı yoktu.” diye açıklamaktaydı (Değermenci 2020: 291-292).

Teoman Duralı'nın 1960'lı yıllara dair en dikkat çekici hatıralarından birisi 1963 yılında gittiği Doğu Almanya'da SS subayı Alfred Kobel ile tanışmasıdır. 1941 yılında Kırım ve çevresinde görev yapan Hitlerin ordusundaki bir albay olan Kobel, Kırım ve çevresinde yaşayan Yahudilerin toplanması sırasında Müslüman erkeklerinde Yahudi sanılarak toplandığını ve bu yanlışlıktan nasıl olduysa Ankara'nın haberdar olduğunu belirtir. Türkiye Almanya büyükelçisi Von Papen aracılığı ile konunun üzerine eğilerek sünnet olmuş her erkeğin Yahudi olmadığını ayrıca bölgede Hazarlar'ın soyundan Karay yahut Karain Türklerinin yaşadığını ve bunların birbirinden ayırt edilmesi gerektiği uygun bir lisanla anlatılır. Almanya için savaşın bu kritik döneminde Türkiye ile ilişkilerin gerilmesi ve bunun sonucunda da Türkiye'nin müttefiklerin yanında savaşa dâhil olması istenmeyen bir durumdur. Ayrıca aynı dönemde Almanya Türkiye'den krom ithal etmektedir ve bu ticaretin de aksaması istenen bir şey değildir. Bu nedenle hemen harekete geçilmiş ve aralarında Kobel'in de bulunduğu görevliler bilgilendirilmiştir. Bu çerçevede bölgede bir, bir buçuk ay boyunca Türklerin tarihleri, dilleri, nüfus ve halk bilgileriyle şekil ve şemalarıyla ilgili dersler verilmiştir (Duralı 2020: 428).

Teoman Duralı'nın Kobel'e dayanarak aktardığı bu hadise onun deyişiyle “*nihayet mazi, hafızaya nakşolmuş hatıra çetelesi*”dir. Bu anlatım “o pirifaninin ağzından gencin kulağına, nesilden nesle anlatıla giden hikâyeden gayri ne olabilir?” İşte bu sözlü anlatının tarihsel bir değeri olmadığını söylemek ise imkânsızdır. Ancak tarihi sadece resmî belgeler üzerinden yazılan bir bilim şeklinde ele alırsak Kobel'in anlatımının bir tarihsel değeri yoktur. Kobel'in bu aktarımının üzerinden uzun bir zaman geçtikten sonra Duralı 2008 yılında “*İstanbul'daki Cervantes kültür merkezinin 'Alvaro Mutis Critico de Mitos y Simbolos del Nazismo' (Naziliğin Sembolleri ile Efsanelerinin Eleştirel Sözlüğü) başlıklı eserinin 225. sayfasında bahis konusu vakanın vukuuna dair ibare...*” Duralı'nın dinlediklerinin “*hikâyeden tarihe*” dönüştürmüştür. Tabi bu tarihsel hadisenin diğer bir boyutu da şudur:

“Yahudi aleyhtarlığının haddizatında dini olmayıp düpedüz dirimsel kavmi bir mesele olduğu felsefi akıl yürütme ile tutarlılığa örnek oluşturabilecek tarzda kanıtlanarak gözler önüne seriliyordu: Yahudi ırkın yüklediği kaderden kaçamıyor. Bunun deliline Kırım Nazi işgali sırasında Sami ırkıdan İbraniler ile bu soydan gelmeyen Karaylar/Karainler arasında SS yetkililerinin yaptığı ayırım da buluyoruz. Filvaki SS'ler biyolojik bakımdan İbrani menşeli Kırımçak cemaatini toptan ortadan kaldırırken İbrani soyundan gelmeyen Karaylar'a dokunmamışlardır” (Duralı 2020: 429).

27 Mayıs'tan sonra sol düşüncenin Türkiye'deki güçlendiği alanlardan birisi de ordudur. Ordu içerisindeki Amerika aleyhtarı subaylar bir darbe hazırlığına

başlamışlardır (Koçak 2017: 170-188). 12 Mart'ta darbe yapıldığında *"solcularımız bayram etti, şıkır şıkır oynadılar. Çetin Altan'ın İlhan Selçuk'un yazılarını hatırlıyorum. 'Nihayet oldu, ordumuz tekrar Atatürkçü çizgisine girdi, bundan böyle emperyalizmi alt edeceğiz"* (Değermenci 2020: 307).

Teoman Duralı yaşadığı bu ikinci darbeyle birlikte trajikomik olaylara da şahit olur. Aramalardan korktuğu için evindeki ve babasının evindeki kitapları gömmek zorunda kalmış ve hatta babasının evinde yapılan aramada Larousse sözlüğünün Rusya ile ilgili olmadığını açıklayana kadar akla karayı seçmiştir. Darbeden sonra Türkiye'de sağ ve sol ayrımının daha da sertleştiğine dikkat çeken Duralı fakülteden Etiler'deki evine gidene kadar önce komünistlerin, sonra Mecidiyeköy'de sağcıların Akadlar' da ise polisin durdurduğunu ve evine sağ salim ulaşmanın ise büyük bir şans olduğunu anlatmaktadır. O dönemin insanlara yaşattığı "ruhi tahribatı" anlatmanın imkânsızlığına değinen Duralı *"Sabah helalleşip çıkıyordum. Akşam dönüp dönmeyeceğimiz belli değildi. Eline silahı kapalı alıkran baş kesen kesiliyordu"* (Değermenci 2020: 396). O yıllarda sokakların çıkılmaz, kahvelerin oturulamaz, okulların okunamaz, hayatın da yaşanamaz bir hâle geldiği tespiti toplumun bir cinnet hâli yaşadığını ortaya koymaktaydı. (Karakoç 1996: 38) Bu çatışmalar 12 Eylül'e kadar daha da sertleşerek devam etmiştir. (Değermenci 2020: 309) Ne hikmetse 12 Eylül'ün ertesi günü ise yaşanan bütün o şiddet olayları "bıçakla kesilmişçesine" bitmiştir (Değermenci 2020: 396).

12 Mart Darbesi Teoman Duralı'nın şahsı içinde olumsuz bir sonuç doğurmuştur ki o da darbeler tarafından üniversitedeki kadrosunun iptal edilmesidir. Tabi bu durum sadece Duralı'nın başına gelmiş bir durum değildir. Bu ülkenin yetişmiş birçok önemli isminin şöyle veya böyle çeşitli yaftalamalar nedeniyle ülkelerini terk edip yurt dışındaki üniversitelerde çalışmak zorunda kalmaları tabiri caizse ülkemizde vaka-i adiyeden olaylar arasındadır. İşte böylesi bir sorunla Duralı da karşılaşmıştır. Kadrosu iptal edildikten sonra doktora tezinin özetini Kanada'da bulunan Trois-Riviers Üniversitesine göndermiş ve tezi beğenilerek Kanada'ya davet edilmiştir. Eşi de bu durumdan son derece memnundur. Konuyu babasına açıp gitmek istediğini söylediğindeyse aldığı cevap şöyledir: *"Buranın ekmeğini yedin, ilkokul birinci sınıftan bugüne değin bütün tahsilini burada gördün; şu fakir fukara millete kaç mâl oldun, haberin var mı? Onlarsa hazıra konacak, tek kuruş harcamadan olmuş bitmiş birini işlerine koşacaklar, tam işte kapitalist sömürü kafası; sense yediğin ekmeğe tüküreceklerin öylemi! dedi. Beni mahvetti bu sözler"* (Değermenci 2020: 388).

TOPLUMA YABANCI TOPLUMUN YABANCISI

Teoman Duralı Türkiye'de Tek Parti dönemini ele alırken toplumsal bölünmeye dikkat çekmekteydi. Bunu yaparken de sıradan halk ile memurlar arasındaki özellikle gelir dağılımındaki eşitsizliğe vurgu yapıyordu. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin dışında kültürel anlamda da ülkede bir bölünmüşlüğü varlığı ise bilinen bir başka gerçektir. Yani her anlamıyla Batılılaşanlar veya Batılılaşmaya çalışanlar dışında bir de

kendi kültürü ile barışık olarak kültürünü muhafaza etmeye çalışan ikili bir toplumsal yapının varlığı dikkat çekiciydi.

Tek Parti döneminde ve bu dönemin etkisinin gözle görülür olduğu 1950’li yılların ilk başlarında bu durum eleştirel bir yaklaşımla ele alınmaktaydı. Ancak Teoman Duralı eleştirdiği bu durumun 1980’li yıllarda da devam ettiğine dair de dikkate değer notlar düşmüştür. Bu bağlamda da 1983 yılında seçim çalışmaları için Elazığ’a gelen Erdal İnönü ile yaşadıkları hadiseye dikkat etmek gerekir. İnönü ile daha önceden bir tanışıklıkları olduğu için konuşmasından sonra selam vermek için yanına gider. İnönü bu duruma çok sevinir ve yapılan kısa bir hasbihalden sonra kendisini yalnız bırakmaması konusunda Duralı’ya ricada bulunur. Seçim konuşmasından sonra birlikte yemeğe giderler. Bundan sonrasını Duralı şöyle anlatır:

“Gakkoşlar yer sofrası hazırlamışlar. Erdal Bey bilmiyor yerde yemesini. Bağdaş kuracak ama çok da uzun boylu. İngilizler dokunulmaktan hiç hoşlanmayan adamlardır. Erdal Bey de benzer terbiye ile yetişmiş. Aşırı derecede dokunmatik insanlarız. İşte bu bağlamda ona dokunan dokunana. Bu bir sevgi, samimiyet sen bizdensin ifadesi. Gel gelelim o bundan irkiliyor dehşet rahatsız oluyordu. Bunu benden başka anlayan var mıydı? Sanmıyorum. Bu yüzden o rahatsız edici dokunuşlarını omuz omuza gelme çabalarına oradan buradan laf atmalarını önlemeye kalktığım da en azından tutumumu tuhaf karşıladılar. Ben de Erdal Bey’in işitmeyeceği sesle bana karışılmamasını sıkça tekrarladım. Üniversitede hoca olduğundan tanıyorlardı beni orada... Bu yüzden Erdal Bey’e sahip çıkmaya çalıştığım vakit müdahale etmediler. Minarenin yıkılmasına benzer bir biçimde yıkılıyordu yakaladım kolundan usulcacık oturttum. Bacaklarını uzattı. Bulgur, et ve benzeri bir sürü yemek var. Ben size keseyim dedim. Otururken uzanamıyor diye tabağını da kucağına koydum. Usul usul yedi fakat dörtte üçünü bıraktı. Bunlar ona son derece yabancı gelen hadiseler hiç böyle bir olayla karşılaşmamış. Bu manzaraları tanıyorum yabancılığı da anlıyorum ayrıca diğerlerinin bu yabancılığı anlamasını da anlıyorum” (Değermenci 2020: 431).

Teoman Duralı’nın anlattığı bu manzara ülkemizi ziyarete gelen yabancı bir turistin ülkemizin kültürüne yabancılığı anlatmak için örnek olarak verilseydi bu örneğin yadırganacak bir tarafının olmadığını rahatlıkla söyleyebilirdik. Ancak bu örnek bu ülkede doğmuş ve yetişmiş hocalık yapmış, ülke yönetimine talip bir siyasetçiyi konu edinmesi bakımından ironik bir örnek olarak Duralı tarafından aktarılmıştır.

Teoman Duralı benzer bir yabancılıkla 1992 yılında misafir öğretim üyesi olarak bulunduğu Malezya’da İran Büyükelçiliğinin verdiği iftar yemeğinden sonra karşılaşır. Ezandan sonra bir iki lokma bir şey yenilir ve namaz kılmak isteyenler

mescide davet edilir. Ancak genç elçilik kâtipi namaz kılması gerekip gerekmediğini sorunca Duralı “*Şart değil laik bir ülkedeyiz. Ama siz resmî temsilcimizsiniz, gelseniz güzel bir görünüm arzeder, gelmezseniz kimsenin bir diyeceği olmaz*” söyler. Ancak bu gencin bazı sorunları vardır ki namazın nasıl kılındığını bilmediği gibi abdestin nasıl alınacağını da bilmemektedir. T. Duralı o dakikada bunlar öğretilmeyeceği için olsa gerek “*boşver abdesti*” der ve namaz kılanları taklit ederek onların yaptığını yapmasını tavsiye eder. Namaz sonrası genç kâtip Duralı’ya “namaz kılma hadisesini kastederek hayatının en zor anını yaşadığını” ifade eder. Genç kâtipin babası hariciyeci olduğu için “*İsviçre’de doğmuş sonra Türkiye’ye gelmişler, ömründe camiye yüz metreden fazla yaklaşmamış.*” Duralı “*niye bırak Müslüman’ı Türkiye’ye ziyarete gelenlerin ilk uğradığı yer cami oluyor.*” diye çıkışınca genç kâtip “*Cami bana hep karanlık ve korkutucu gelmiştir.*” deyince Duralı da “*sen Katolik kiliseleriyle karıştırıyorsun*” diye karşılık verir (Değermenci 2020: 433).

Teoman Duralı’nın verdiği bu iki örnekten hareketle içinde yaşadığı topluma yabancılığı ideolojik saiklerle açıklamaya çalışmanın da beyhude bir çaba olacağına da dikkat çekmek gerekir. Çünkü yine onun anlatımı ile evine ayakkabıları ve postallarıyla girenleri “*Bura gâvur evi değil, namaz kılınan yerde pabuçla girilmez*” diyen Hikmet Kıvılcımlı’nın varlığını da bilmekteyiz (Değermenci 2020: 433). Kıvılcımlı ise sol düşünce içerisinde önemli bir isimdir. Bu zıtlıklar içerisinde aslında Duralı ülkesi ve halkını tanımanın ve onlarla barışık olmanın ideolojik bir yaklaşımdan ziyade aslında bir zihniyet meselesi olduğunu ortaya koymaktaydı. Yaşadığı ülkenin kültürü ile barışık olma veya ona tepeden bakma hadisesinin ideolojik bir tavır olmadığını gösteren dikkate değer örneklerden birisi de 1960’ların sonunda Türkiye İşçi Partisi (TİP) ekseninde yaşanan bir ayrışmanın sonunda ortaya çıkan Proleter Devrimci Aydınlik (PDA) çevresinin ideolojik bir teori oluşturma çalışmaları sırasında grup içindeki orta gelir grubuna mensup üyeleri ile “köylücü muhafazakâr yönelim”li üyeler arasında yaşanan çekişmede de ortaya çıkması meselenin ideolojik bir sorunsal olmadığının göstergelerinden birisidir (Zileli 2000: 373-376).

SONUÇ

Teoman Duralı Osmanlı’dan Cumhuriyet dönemine geçişte tanık olmuş aydın olarak tanımlayabileceğimiz bir ailede dünyaya gelmiştir. Duralı’nın içinde bulunduğu aile ortamı dayısı Hasan Amca’nın renkli siyasal kimliğinin de etkisiyle farklı fikirsel tartışmaların yanı sıra kültürel, sanatsal ve siyasal sohbetlerin de yapıldığı okul işlevi görmüştür. Ailenin en küçüğü olmanın verdiği duygunun etkisi ile olsa gerek savrulduğu haylazlıklar onun ilerleyen yaşlarındaki fikrî gelişiminin ortaya çıkmasını sağlayan bir mayaya işlevi görmüştür. Bu mayalanma sürecinde yabancı dil öğrenme tutkusunun da yadsınamaz bir yerinin olduğu da unutulmamalıdır. Yaşamına etki eden bu sebeplerin etkisiyle olsa gerek yöneldiği felsefe onun düşünsel kimliğini ortaya çıkmasını da etkilemiştir.

İçinde yaşadığı ülkede ve etrafında olup bitenler karşısında her zaman sorgulayıcı ve eleştirel bir tavır takınan Teoman Duralı 1940'lı yıllardan 2000'lere uzanan süreçte tank olduklarını hatıratında ele almaya çalışmıştır ki bunun sonucunda onun bakış açısından hareketle ülkemizin uzun süreli bir serencamını takip etme imkânına kavuştuk. Duralı'nın tanklıklarını ifade ederken düşüncelerini dolandırmadan net bir dil kullanarak ifade etmesi onun fikrî yapısının anlaşılması bakımından da hayli değerlidir. Hatıralarında verdiği birçok ayrıntının ve anekdotun unutulup gitmesine izin vermeyerek de geleceğin araştırmaları için önemli tarihsel bir malzeme bıraktığını da unutmamak gerekir.

KAYNAKÇA

- BERKES, N. (2019). *Unutulan Yıllar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- BİRİNCİ, A. (2012). *Tarihin Hududunda Hatırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*. İstanbul : Dergah Yayınları.
- CÜNDİOĞLU, D. (2008). *Arka Sokakların Tarihi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- DERİNGİL, S. (2003). *Denge Oyunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DEĞERMENCİ, A. (2020). *Öyle Geçer Ki Zaman Teoman Duralı Kitabı*. İstanbul: Turkuaz Medya Grubu.
- DURALI, Ş. T. (2010). *Deniz ve Kaşiflik Şiirler/Hatıralar*. İstanbul: Şule Yayınları.
- DURALI, Ş. T. (2020). *Hayatın Anatomisi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- ERDEM, Y. H. (2012). *Gerçek İle Kurmaca Arasında Torosyan'ın Acayip Hikâyesi*. İsyambul : Doğan Kitap.
- ERDOĞAN, H., ÖZ, E. (2016). "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kayseri'de Teknik Anlamda Bir Girişim: Kayseri Uçak Fabrikası". *Turan-Sam: Tura Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 8/32: 169-176.
- EROL, M. (2018). "Yerliliğin Anlam ve Kavram Macerası/Zamanda Kesintisizlik, Mekanda Devamlılık." *Türk Düşüncesinde Yerlilik ve Millilik Sempozyumu 12-13 Nisan 2018 Bildiriler* (haz. Yücel Acer, Musa Kazım Arıcan, Mehmet Doğan, Feridun Hakan Özkan). Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, 35-64.
- GÖÇER, G. (2018). "Hatıratların Tarihsel Değeri ve Nedret Gürcan'ın Hatıratında Dinar'a Dair Ayrıntılar". *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20/1: 305-326.
- İNCİ, İ., ASLAN, K. (2021). "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Sonrası Alyans Kampanyası". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 36/1: 163-186.
- KARA, İ. (1998). *Amel Defteri*. İstanbul : Dergah Yayınları.
- KARAKOÇ, S. (1996). *Unutuş ve Hatırlayış*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- KARAKOÇ, S. (2022). *Hatıralar II*. İstanbul: Diriliş Yayınları.
- KARAOŞMANOĞLU, Y. K. (2019). *Ankara*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- KARATAŞ, M. (2022). "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İç ve Dış Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 11/32: 303-323.
- KARPAT, K. (2021). *Dağı Delen İrmak*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- KAYALI, K. (2023). "Kemal Tahir'in Entelektüel Portresi". İstanbul: Ketebe Yayınları
- KOÇAK, C. (2012). *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- KOÇAK, C. (2017). *Darbeler Tarihi*. İstanbul : Timaş Yayınları.
- OKAY, O. (1997). "Hatırat". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16: 445-449.

- ÖZACAN, G. (2017). "Altmışlı Yıllarda "Dış" Politika." *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (1. Baskı) (ed. Mete Yazar). İstanbul: İletişim Yayınları, 217-256.
- ÖZCAN, F. C. (2015). "Ellili Yıllarda Türkiye Ekonomisi." *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (1. Baskı) (ed. Mete Yazar). İstanbul: İletişim Yayınları, 39-67.
- ÖZER, S. (2011). "II. Dünya Savaşı Yıllarında Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi". *Tarih Peşinde*, 5: 215-234.
- ÖZER, S. (2013). *Demokrat Parti'nin Köy ve Köylü Politikaları (1946-1960)*. Ankara: Berikan Yayınları.
- PERK, H, ŞAFAK, T, GÖÇER, G. (2022). "27 Mayıs'ın İlk Şehidi Dâhiliye Vekili Dr. Namık Gedik". İstanbul: Lale Yayıncılık.
- ZİLELİ, G. (2000). *Yarıma (1954-1972)*. İstanbul : İletişim Yayınları.
- ZİLELİ, G. (2004). *Ev (1946-1954)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Atıf / Citation

SAAT, H. (2023). "Bilgi Kipliğinde Anlamı Oluşturan Temel Unsurlar". *Gazi Türkiyat*, 32: 121-139.

Geliş / Submitted 02.10.2022

Kabul / Accepted 28.04.2023

DOI 10.34189/gtd.32.008

BİLGİ KIPLIĞINDE ANLAMI OLUŞTURAN TEMEL UNSURLAR

Main Elements that Constitute the Meaning in Epistemic Modality

Hatice SAAT*

Öz

Bu çalışmada, konuşurun önermeye karşı yaklaşım ve tutumunu iç ve dış etkenlerin yönlendirmesiyle belirlediği kiplik alanının bilgiye ait kısmı üzerinde durulmuştur. Bilgi kipliği özelinde dil kullanıcısının dilsel ifadeleri nasıl konumlandığı inceleme konusu edilmiştir. Makalede, bilgi kipliği salt işaretleyicilerden ibaret gramatikal bir ulam olarak görülmeip anlamın belirlenmesinde belli unsurların önemi vurgulanarak disiplinler arası çözümleme önemsenmiştir. Diğer bir deyişle söylem içerisinde önemli bir işlevi karşılmasına rağmen gerekli ilgiyi göremeyerek dilsel inceleme ve çözümlemelerin sınırlı bakış açısıyla araştırılmasına neden olan dil yapılarına bağlam, anlam, işlev, çok anlamlılık, edimbilim, öznellik vb. noktalara dikkat çekilerek yoğunlaştırılmıştır. Belli işaretleyici veya kullanımlarla kodlanabilen iletilerin dışında doğrudan fark edilmemesine rağmen kullanım içeriğinde önermenin görünenin dışında daha derin mesajlara işaret edildiği söylemsel kullanımların anlamlandırmadaki değerine dikkat çekilmiştir. Bu unsurların tümü değerlendirildiğinde önermenin derin anlamının belirlenmesini sağlayan sınıflandırma ölçütleri ortaya konulmuştur. Değınilen açıklamalar bilgi kipliği alanının düşünöldüğünden geniş olduğunu ve net sınırlara sahip olmadığını gösterdiğinden farklı dinamikler dikkatle incelenerek anlamsal değışkenler doğrultusunda derecelendirme yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kiplik, bilgi kipliği, anlam, işlev, sınıflandırma

Abstract

This study examines the domain of modality focused specifically on the aspect of epistemic, where the speaker expresses their attitude toward their proposition by considering internal and external dynamics and combining them with cognitive power. The study aims to determine how the language user positions linguistic expressions in terms of the epistemic modality. Rather than viewing the epistemic modality as a grammatical category consisting of only markers, the study emphasizes the importance of certain elements in determining the meaning and thus takes into account interdisciplinary analysis. In other words, the study focuses on the linguistic structures, which, despite the important function they fulfill in discourse, they do not receive the necessary attention, thereby resulting in limitations to linguistic examinations and analyses by referring to context, meaning, function, polysemy, pragmatics, and subjectivity. The study further draws attention to the value of discursive uses in meaning, where the proposition refers to deeper messages that are beyond the surface and not directly noticed unless they can be encoded through certain markers or uses. When all of these elements are evaluated, classification criteria have been put forward to determine the deep meaning of the proposition. As the domain

* Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, TÖMER, Ankara/TÜRKİYE. haticesaat@gazi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5157-1696

of the epistemic modality has been shown to be wider than typically understood and does not have clear boundaries, different dynamics have been carefully examined and gradated according to semantic variables.

Keywords: Modality, epistemic modality meaning, function, taxonomy

1. KIPLİK ULAMI

Konuşur ile alıcı arasında doğrudan veya dolaylı bilgi alışverişine imkân sağlayarak temel iletişim aracı görevini üstlenen dil; biçimsel, sözcüksel, sözdizimsel vb. araçlardan yararlanmaktadır. Bahsi geçen dil araçlarının farklı sosyal ortam ve kullanımlarda anlamda değişkenliğe neden olmasının yanında kombinasyon farklılıklarında da önermenin gönderimini etkilediği görülmektedir.

Geleneksel dil bilgisi kitaplarında biçimsel yapıların anlamsal yönü daha az irdelenmiştir. Ancak bahsi geçen biçimsel unsurların çok işlevliliği hem Türk hem de yabancı dilbilimciler tarafından büyük oranda kabul edilmiştir. Bu kabulden hareketle zaman, görünüş ve kiplik kavramları son yıllarda Türk dil biliminin araştırma konusu edilen odaklarından biri hâline gelmiştir. Dilde zaman, görünüş ve kiplik ulamları aynı şartlarda aynı önerme içerisinde tek bir ekle gösterilebildiğinden¹ bu üç kavramın birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün değildir. Portner geleneksel olarak zaman (time) ile olayın gerçekleşme anını işaretleyen zaman (tense) ve görünüş (aspect) kodlayan yapıların gönderimine baktığında her iki kavramın da cümlede kiplik anlama da atıfta bulunmalarını üç kuramın birbiriyle bağlantısına kanıt olarak göstermiştir (2009: 217-218). Nitekim salt zaman, görünüş veya kiplik üzerine yapılan çalışmalarda bir ulam diğer bir ulamdan tamamen ayrı tutulmadığından kavramın açıklığa kavuşturulması gerektiği noktada mutlaka diğer kavramlara atıfta bulunulmaktadır. Bilindiği üzere kiplik belirgin bir yönü işaret etmez. Bu özelliğiyle diğer iki ulamdan ayrı bir noktada olduğu kabul edilmeli ancak diğer taraftan her üçünün de ortak özelliklere sahip olduğu ve ortak bir çıkış noktasından geliştikleri unutulmamalıdır. Türkçe açısından değerlendirildiğinde üç ulamın ortak işaretleyicilerinin yanında iletişim, anlam, işlev, bağlam gibi belli açılardan kesiştiği görülmektedir. Bu birbirinden farklı özellikler ve işlevler barındıran üç ulamın geleneksel çalışmalarda çoğunlukla zaman gönderimine ağırlık verilmesi yükleme eklenen ek veya eklerin zaman anlamının öncelikli görülmesi nedeniyledir.

Kiplik en yalın şekilde, konuşurun dile getirilen önermeye veya açıklanan duruma karşı tavrını gösteren ifadeler olarak tanımlanabilir (Cruse 2000: 286). Diğer bir deyişle bilinçli bir varlığın dile döktüğü her mantıklı ifade belirli bir amaca hizmet etmektedir. İşlevsiz, amaçsız ve anlamsız olarak nitelendirilemeyen bu ifadeler dilde belli bir

¹ Genel kabul gören bu görüş birçok araştırmacının hemfikir olduğu bir konudur (Aksu Koç 1988, Bybee vd. 1994, Erguvanlı Taylan 1997, Palmer 2001, Göksel ve Kerslake 2005, de Haan 2006, Aslan Demir 2008, Portner 2009, Benzer 2012).

düzende karşılanmaktadır. Kimi zaman konuşurun, doğrudan şahit olduğundan en ufak bir şüpheye yer vermeyecek eminlikte olduğu olgusal durumlar sözlü veya yazılı şekilde karşılık bulmaktadır. Kimi durumda ise kişi veya kişilere yönelik eylemler söz konusudur. Dilin öncelikli işlevi iletişim olduğundan insan kendini ifade etme güdüsüyle bir alıcıya muhtaçtır. Bu noktada konuşur alıcıya iki yönden ihtiyaç duyar. Alıcının üzerinde hüküm, baskı veya ortaklık kurarak harekete geçirme güdüsüyle yaklaştığı dinamik gönderim; yaşananlar, deneyimler, davranışlar, bilgi gibi faktörlerin yol göstericiliğinde akıl yürütme yetisini kullanarak yargıda bulunma gönderimi. Bu açıklamalar ışığında kiplik; konuşurun konum, zaman, ilişkiler, istek, beklenti, gereklilik, zorunluluk, olasılık, bakış açısı, düşünce dünyası vb. durumları dikkate alarak herhangi bir olay veya durumla ilgili yargısını ve tutumunu gösteren tüm dilsel gönderimleri insan ve dünya arasındaki ilişkinin merkezinde bulunan dilin çok anlamlı yapısı; insanın dile kattığı edimsellik ve öznellik özellikleri içinde değerlendiren anlamsal ulamdır.

2. BİLGİ KIPLIĞI

Dil, birebir şahit olunan veya doğruluğundan şüphe duyulmayan durumların aktarımını sağlarken aynı zamanda yüksek bir kesinlik duygusu hissedilse de kesin olarak aktarılamayacak hareketleri bazense çoğu durumda gerçekliğinden emin olunmayan ve şüphe barındıran görüşlerin farklı derecelerle ifade edilmesine imkân tanır. Bu ayırım olgusal ve olgusal olmayan ifadeleriyle kavramlaştırılmıştır. Böylece bilgi kipliğinin herhangi bir olay veya durumun olmuş veya olabilecek olma durumunu olasılığın çeşitli dereceleriyle sınıflandırarak incelediği söylenebilir (Coates 1987, Aksu Koç 2000, Palmer 2001, Rentzsch 2013).

Bilgi kipliği (epistemic modality) çoğunlukla konuşurun önerme hakkındaki yargısı üzerine yoğunlaştığından olasılık, kesinlik, güven, inanç, güç eksenlerinde değerlendirilen bir kavram (Frawley 1991, de Haan 1997, Ruhi 1997, van der Auwera ve Plungian 1998, Cruse 2000, Palmer 2001, Langacker 2008, Johanson 2009, Rubin 2010) olmasına rağmen bazı noktalarda birbirinden ayrılan derecelendirmelere sahip sınıflandırmalarla karşılaşılır. Söz gelimi de Haan bilgi kipliği içerisinde yargı (judgment) ve kanıtlar (evidentials) üzerinde durarak yargıları olasılık (possibility) ve olabilirlik (probability) kavramlarıyla ilişkilendirir (de Haan 1997: 5). van der Auwera ve Plungian, önermenin kesin ve olası olma durumu üzerine taksonomi geliştirirler. John gelmiş olabilir ve John gelmiş olmalı örneklerinde John'un gelip gelmediği kesin olmadığından bu durum olasılıkla (possibility) ilişkilendirilir. Diğer örnekte John'un gelişi kısmen kesin, kısmen olası olması dolayısıyla gereklilikle bağdaştırılır (van der Auwera ve Plungian 1998: 81). Ruhi, Givón'un düşük-orta-yüksek dereceli kesinlik savından yola çıkarak düşük dereceli kesinliğin hiçbir kanıt verilemeyen önermeleri, orta dereceli kesinliğin kanıt gerektiren önermeleri, yüksek dereceli kesinliğin ise kanıtlanmaya gereksinim duyulmayan önermeleri açıkladığını ifade etmekte, yargılar

ve kanıta dayalı önermeler karşılaştırıldığında kavramsal bir ayrımın bulunmadığını, sınırları belli olan iddia ve yargıların zaten kanıta dayalı olduğu görüşünü savunmaktadır (1997: 106). Aynı bakış açısıyla sınıflandırmaya kesinlik çerçevesinde yaklaşan Rubin, kesinlik yargısının kaçça bölünmesinin uygun olacağı tartışmasında kesinlikten şüpheye belli bir süreklilik düşünüldüğünde en az üç noktanın varlığına işaret etmesine rağmen detaylı bir incelemede “mutlak kesinlik, yüksek kesinlik, orta kesinlik, düşük kesinlik ve kesin dışılık” olmak üzere belli bir sıralamaya sahip beş bölümlük taksonomiye ulaşmıştır (2010: 535-536). Frawley, bilgi kipliği (epistemic modality) için daha geniş bir çerçeve çizerek ilgili yapı içinde dilin olasılık, gereklilik, çıkarım, inanç, söylenti, sonuç, tündengelim, varsayım, şüphe, kanıt, kesinlik gibi anlamları kodladığını ifade eder (1991: 407). Cruse kipliği iki ana boyutta inceleyerek kesinlik, şüphe, olasılık, olanaksızlık ifadelerini epistemik; zorunluluk, izin ve yasak içeriklerini doentik olarak isimlendirir (2006: 110). Palmer, kiplik kuramını 1974 ve 1986 yılındaki çalışmalarında Bilgi Kipliği (epistemic modality), Yükümlülük Kipliği (doentic modality) ve Dinamik Kiplik (dynamic modality) başlıklarıyla sınıflandırmayı tercih etmiştir. Ancak çalışmasının sonraki baskısında (2001) kipliği ilk olarak Önerme Kipliği (Propositional) ve Olay Kipliği (Event) olarak iki bölüme ayırmış sonra bu ana başlıklar altında alt sınıflandırma başlıklarına yer vermiştir (2001: 7-23). Bilgi kipliği (epistemic modality) önerme kipliğinin alt başlıklarından biri olarak verilmiştir. Palmer’e göre bilgi kipliği üç bölümde incelenmelidir: olasılık (speculative), çıkarım (deductive) ve varsayım (assumptive). İlkinde konuşurun görüşü net olmadığından belirsizlik ifade etmektedir. İkincisi gözlenebilir kanıtlar yoluyla çıkarıma işaret etmektedir. Üçüncüsü ise genel bilinenler sayesinde bir sonuç verdiğinden daha kesin görüşü göstermektedir.

John ofiste olabilir. (John may be in his Office)

John ofiste olmalı. (John must be in his Office)

John ofiste olacak (John will be in his Office) (2001: 24-25).

Temürcü, bilgi kipliğini yedi başlık altında inceler: kesinlik (certain), varsayım (hypothetical), çıkarım (inferred), tahmin (conjectured), olabilirlik (probable) ve genel gerçekler (general fact) (2007). Temürcü söz konusu skalayı biçimbirimlerin kanıta dayalılık, kesinlik ve güçlü olgusalığa dayalı genel geçerlilik kapsamına dâhil edilip edilemedikleri değişkenleri üzerine şekillendirmiştir (2007: 70). Rubin’in kesinlik sınıflandırmasını rehber edinen Hirik, kesin dışılık kipliğinden kesinlik kipliğine uzanan beş sınıflandırma başlığını ele almıştır. Ayrıca kanıta dayalı kiplik ve farklı bilgi kipliği türlerini ayrı başlıklar altında inceleme konusu etmiştir (2014: 64). Diğer taraftan önermenin gerçekliğinde bilinçli bir varlığa dikkat çeken Rentzsch, bilgi kipliğini (epistemic modality) doğru ve yanlış önermeler üzerinden olduğu/ olması kesin > muhtemel > zayıf ihtimal vs. skalasında sınıflandırır (2013: 154). Sweetser, olabilirlik ve olasılığın yanında gereklilik kavramını da bilgi kipliğiyle ilişkilendirir (1984: 56, 1990: 49). Neticede konuşurun önermenin doğruluk değerine ve olgusal

durumuna karşı tutumu bilgi kipliğiyle ilgilidir. Konuşurun önermeye karşı yargısını bilgi ve inanç unsuru desteklemektedir dolayısıyla konuşurun önermenin doğruluğuna ne derece bağlı olduğu bilgi kipliğiyle işaretlenir (Lyons 1977, de Haan 1997, Palmer 2001, Emeksiz 2008, Johanson 2009).

Yukarıdaki görüşler doğrultusunda sınıflandırmaya yönelik aşağıdaki açıklamalar yapılabilir:

(1)

(a) Derya'nın yanındaki annesi olabilir. (Konuşur Derya'yı tanımakta ancak annesi tanımamaktadır. Ayrıca o ortamda olacağına dair bir bilgiye sahip değildir.)

(b) Derya'nın yanındaki annesi olacak. (Konuşur Derya'yı tanımakta ancak annesi tanımamaktadır. Ancak o ortamda olma ihtimalini bilmektedir.)

(c) Derya'nın yanındaki annesi olmalı. (Konuşur Derya'yı tanımakta ancak annesi tanımamaktadır. Ama Derya'nın annesiyle ilgili bazı bilgilere sahiptir.)

(d) Derya'nın yanındaki annesidir. (Konuşur Derya'yı tanımakta ancak annesi tanımamaktadır. Ancak hem Derya'nın annesinin ortamda olacağını bilmekte hem de anne hakkında bilgiye sahip olmaktadır.)

Örneklerin ilkinde (1/a) kesine yakın bir yorumdan uzak, sadece tahmin içeren olasılık söz konusudur. (1/b) önermesinde ise konuşur sahip olduğu sınırlı bilgiyle tahmin yürütmektedir. (1/c) alıcıda konuşurun yargısının kanıtlanabilir bir temele dayandığı düşüncesi uyandırmaktadır. Muhtemelen konuşur Derya'nın annesi hakkında bazı bilgilere sahiptir ayrıca aralarındaki benzerlik de çıkarımda bulunulmasına olanak sağlamış olabilir. Dolayısıyla kişisel bilgi ve gözlem kaynaklı çıkarım söz konusudur. (1/d) önermesinde konuşurun önermesine güveni hissedilmektedir. Diğer üç önermeye kıyasla daha kesine yakın bir yorum vardır. Bunların dışında gerçekleşmemiş bir olayın meydana geldiğinin varsayıldığı durumdaki yargının işletildiği karşıolgusal durumlar bilgi kipliği içerisinde ele alınmalıdır. Karşıolgusal başlığı altında gerçekleşmediği veya gerçekleşmeyeceği bilinen eylemlerin ele alınması önermenin taşıdığı yargı alanını ortadan kaldırmamakta; sadece daraltmaktadır.

2.1. Kipliğin Anlamla İlişkisi

Kipliği dil bilgisel yapılarla açıklayarak anlamdan bağımsız değerlendirmek eleştirilmesi gereken bir yaklaşımdır. Kiplik doğrudan konuşurun görüşü, bakış açısı ve tutumuyla ilgili olduğundan anlambilimle ilişkisi tartışılmaz (Dilaçar 1971: 92, Kratzer 1981: 50, Yazıcı Ersoy 2014: 45). Kiplik, özellikle akıl yürütmeye dayalı durumlarda söylem geliştirmeyi gerektirdiğinden (Portner 2009: 11) konuşurun bir durum karşısındaki yargı ve eylemini ifade ediş biçimini karşılamaktadır. Dilin anlamla ilişkisi tartışıldığında öncelikle isimler, sıfatlar, fiiller, zarflar, ünlemler gibi

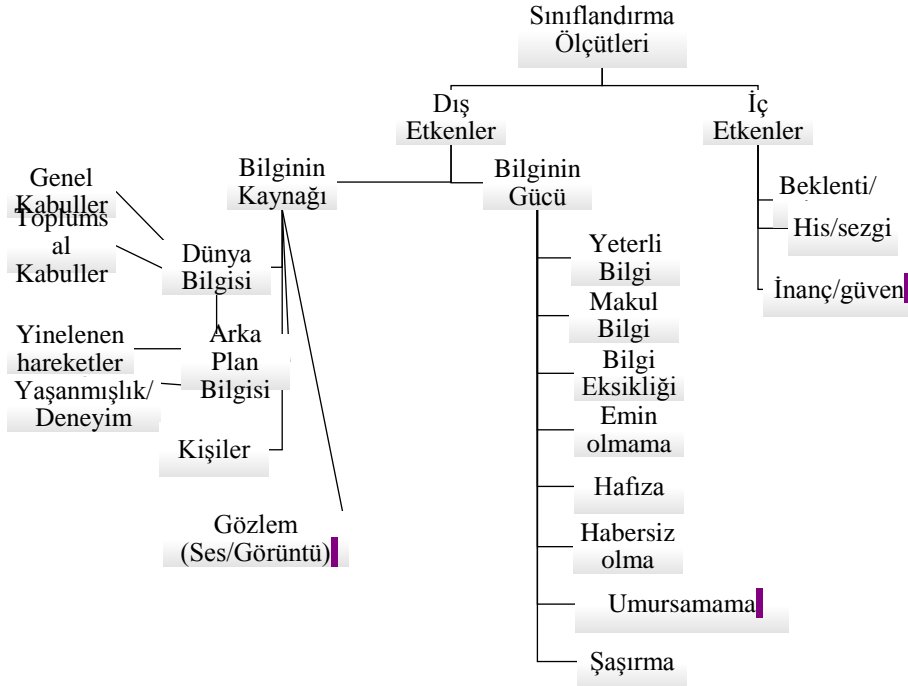
sözcüksel birimler akla gelmektedir. inan-, emin ol-, iddia et, benze- vs. fiiller; kesin, imkansız, evet, hayır, belli, olası, mümkün gibi isimler; galiba, herhalde, muhakkak, şüphesiz, tabii, sanki, kim bilir, güya vs. zarflar biçimbirimlere ihtiyaç duyulmadan da konuşurun alıcıya iletmek istediği olasılığı farklı derecelerde aktarabilme imkânına sahiptir. Bu durum anlamın sözcüklerle bağını kanıtlar niteliktedir. Diğer taraftan alıcı tarafından gönderimin belirginleşmesinde biçimbirimlerin salt etkisi de yadsınmamaktadır. -AcAk, -Xr, -DIr biçimbirimleri konuşurun önermesine yüklediği anlamın olasılık derecesini yükseltirken -Abil biçiminin olasılıkta düşüş algısı yarattığı görülmektedir. Bahsi geçen iki yapısal noktanın eşdizimliliğiyle ortaya çıkararak anlamı işaretleyen üçüncü kullanıma -yor/-mlş olacak, -DI/-AcAk/-Xr artık, -sA gerek, -mlşA benze-, -sA tabii vb. örnek olarak verilebilir. Söz gelimi Gelen Derya'dır ile Gelen belki de Derya'dır cümlelerinde konuşurun önermesinin doğruluğuna karşı güven derecesinin farklılık gösterdiği gözlenmektedir. Nitekim sözcüksel ve biçimsel birimlerin önermenin gönderiminde zayıflık ve güçlülük noktasındaki etkisi aşikârdır.

Dilin iletişim aracı olarak ortaya çıkışı insanla bağının göstergesidir. Buradan hareketle insanın iletişim ihtiyacını karşılarken dile kendini anlatma ve düşüncesini aktarma işlevi yüklediği görülmektedir. Nitekim birçok araştırmacı anlamın temelinde işlevselliği görmektedir (Traugott 1989, Aksu Koç 2000, Demir ve Yılmaz 2003, de Haan 2006). Konuşur, dilin işlevselliği içinde iletişim ihtiyacını karşılama noktasında taleplerini, isteklerini, ihtiyaçlarını, tahminlerini vb. alıcıyla paylaşmak amacıyla dildeki kullanım farklılıklarına gereksinim duymaktadır. Temelinde olasılık bulunan bilgi kipliği özelinde önermeye karşı güven ve güvensizlik ekseninde dil kullanım tercihleri görülmektedir. Konuşur, merkezdeki olasılığı gerek iç gerekse dış etkenlerin şekillendirmesi ve yönlendirmesiyle zayıflık ile güçlülük ekseninde konumlandırır. Bilgi kipliğinde anlam vericiyle aynı derecede alıcının etkisiyle de şekillenmektedir. Bunun en belirgin ölçümü edimbilimsel ve söylemsel gönderimlerde kendini göstermektedir. Düşünceyi söze döken konuşur veya yazarın önermesini yönelttiği kişi veya kişileri dikkate almama gibi bir şansı bulunmamaktadır.

Dilin biçimbirimlerini, sözcüklerini, söz dizimsel yapısını anlamlandırmak anlamsal yapıyı etkileyen değişkenlerden yardım almayı gerektirmektedir. Bunun sonucunda konuşurun önermeye karşı olasılığını belirleyen sınıflandırma ölçütlerini belirlemenin önü açılmaktadır. Bu noktada konuşurun içsel ve dışsal durumlardan etkilenmesiyle duygu ve düşüncelerini ifade ederken dikkate aldığı tespitinden hareketle iç etkenler ve dış etkenler ayırımına gidilmiştir. Konuşurun önermeye karşı güven ve inancının yansıması olan bilgi kipliği temelde sahip olunan veya sonradan edinilen bilgiye dayansa da iç dinamiğinde hislerden beslenen insanî bir güven ve inancı içerisinde barındırmaktadır. İç etkenlerin kesinlik algısında önermeye karşı duruşunu belirten konuşurun bilgisinden ziyade öyle olduğuna veya olacağına yönelik beklentisi ve isteği ayrıca sezgilerinin düşüncelerini yönlendirmesi yatmaktadır. Bunların yanı sıra kişinin istek ve hisleriyle doğrudan bağlantılı inanç unsuru da önemli bir iç etkidir. Dolayısıyla kipler çeşitli duygu ve düşüncelerin ifade

edilmesi için uygun kullanımların bulunmasını ve aktarılmasını sağlayan dilsel ifadelerden yararlanırlar.

Diğer taraftan dış etkenlere bakıldığında bilginin belirleyici etkisinin yönlendirici olduğu görülebilmektedir. Konuşurun bilgiye ulaşma şekli, bilgiyi nasıl yorumladığı, yeni bilginin arka planındaki durumlardan haberdar olup olmadığı ve alıcının önermeye bakışı algıyı şekillendirmektedir. Konuşur, alıcı, bilgi üçgeninde çevrelenen yapı düşünüldüğünde aşağıdaki tabloyla ölçütler bütüncül olarak belirlenip gösterilmiştir:

Şekil 2.1: Bilgi Kipliği Sınıflandırma Ölçütleri

Anlamın doğru ve eksiksiz şekilde belirlenmesi amacının güdüldüğü çalışmada bağlam, çok anlamlılık, öznellik ve edimlilik öncelikli başvurulması gereken konuların temelinde görülmüştür. Bilgi kipliğinin konuşur ve alıcı taraflarından

iletirme ve algılanma aşamasında değişkenlik göstermesi bu noktalardan açıklanmıştır.

2.2. Bağlam

Her önerme her ortam ve durumda aynı anlamı ifade etmediğinden bilgiler bir bağlamdan diğerine farklılık gösterir. Önermeler, olası dünyalarda, içinde bulunulan olası dünyaların kurallarıyla tanımlanır. Bir önermenin anlamlandırılmasında olası dünyada neyin bilinip neyin bilinmediği önemlidir. Bir olası dünyada gerekli olan bir önerme başka bir olası dünyada olası olabilir (Kratzer 2012: 10-12). Bu nedendir ki bir önermeyi anlamlandırmada yer, zaman, kişi, koşullar ve bağlam gibi unsurların göz ardı edilmesi doğru tespitlerin ortaya çıkmasını engellemektedir. Anlamın bağlamla şekillendiği birçok araştırmacı tarafından (Bybee 1985, von Stechow 2006, von Stechow ve Gillies 2007, Portner 2009) kabul gören bir görüştür. Böylece karşılıklı anlaşılır ve açık bir iletişimin gerçekleşmesinde konuşmanın bütününe önemi vurgulanmaktadır (Doğan ve Kocaman 1999: 65). Bir önermenin olasılık sınıflandırmasındaki yerinin belirlenmesinde kullanılan ölçütlerin başında bağlam gelmektedir. Bağlam, konuşma geçmişiyile beraber cümleler arası mantıksal bağlantılar kurulmasını sağlamaktadır. Konu örneklendirilecek olursa, Dügünde çok masrafımız olacak diyen konuşurun önermesine karşı güveninin tespitinde konuşma geçmişine bakılması gerekmektedir. Önerme farklı bağlamlar içinde varsayım, çıkarım ve olabilirlik ulamları içinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla ortak kiplik dairesinde değerlendirilen önermelerde bağlamın olasılık derecelendirmesine katkısı önemli noktalardan biridir. Burada soru işareti barındıran tek nokta sözcüksel birimlerin anlamlandırılmasında bağlamın etki oranıdır. Sözcüksel birimlerin anlambilimsel yorumlamasında bağlamdan ziyade çok anlamlılık, edimbilim ve vurgu, tonlama gibi bürünsel unsurların rolü öne çıkmaktadır. Sözelimi herhâlde zarfı olasılık skalasından en üst derecede bulunan varsayım kipliğinden güvenin azlığını gösteren olasılık kipliği ekseninde önermeye anlam katmaktadır. Söz konusu zarfın olasılık derecesini belirleyen vurgu ve tonlama etkisi olduğu önemli bir noktadır. Başarısını herhâlde çabasına borçlu önermesi bağlamın etkisi yadsınmasa da vurgunun farklılaştığı okumalarda farklı anlamlara işaret edilmektedir. Diğer taraftan edimbilimin kapsamına giren statü ve kişiler arası sosyal üstünlük algısı da anlamda farklı gönderimlere neden olabilmektedir. Herhâlde söylediklerimi yerine getirecek diyen konuşur önermeye konu olan kişiye karşı üstünlüğünü dil kullanımıyla göstererek işin gerçekleşme olasılığının yüksekliğini dile getirmiştir. Aynı önerme edimsel okumadan bağımsız dile getirilseydi şüphe anlamı taşıyabilirdi.

Neticede bağlam, bilgi kipliğinde bilgi ile akıl yürütmeyi ortak noktada birleştirip önermeye yorum katılmasını sağlayan araçlar içinde önemli bir yere sahiptir (von Stechow 2006: 5, Weatherson ve Egan 2011: 4-13, Erguvanlı Taylan 2018: 4). Bu durum bilgi kipliği ve bağlam arasındaki bağlantının önemini gösterdiğinden dikkate alınmalıdır. Nitekim arka plan bilgisi, konuşur ve alıcıdan bağımsız değerlendirilen

bir önerme söz konusu unsurlarla ilgili bilgiye sahip olduğunda her durumda farklı gönderimlere işaret edebilmektedir.

2.3. Edimbilim

Önermeyle somutlaşan söylemin anlaşılması noktasında merkeze oturtulan insan, insanın çevresiyle ilişkisi, bağlantılı temalar ve değişkenliği önem taşımaktadır. Bu nedenle “kiplik ifadelerin yorumunda anlam bilimin dışarıda bıraktığı kültürel, toplumsal ve bireysel bazı etkenlerin pragmatik bakış açısıyla ele alınması önemli sonuçlar doğurmuştur.” (Kerimoğlu 2011: 17). Toplumsal eğilimin ve aynı toplumda yaşayan kişilerin bakış açılarının dildeki karşılığıyla açıklanabilecek edimbilim, aynı kültür dairesi içinde yaşayan bireylerin benzer gerçeklik algısına sahip olmalarını önemsemektedir. Konuşurun söylediği ile kastettiği arasındaki anlam farkına odaklanan Leech, bu durumda sadece mantıksal önermelerin inceleme konusu yapılmayıp insan söyleminin tamamına odaklanması gerektiğini Austin ve Searle tarafından geliştirilen söz-eylem (speech act theory) kuramına gönderme yaparak açıklamıştır (2017: 77). Konuşur, önermesine belli bir kesinlik katmadan emin olmama, şüphe barındırma, kararsız kalma gibi durumları da aktarabildiğinden başvurulma eğilimi yüksektir. Bybee (1985) ve Palmer’in (2001) de belirttiği üzere kiplik gönderimlerde salt biçimsel, sözcüksel ve sözdizimsel unsurların etkisi olduğu söylenemez. İletilmek istenen anlamın netlik kazanması ve iletişimin düzgün ilerlemesi için edimbilimsel unsurların göz önünde bulundurulması gerekmektedir. İletişimin temel başvuru kaynaklarından biri olan edimbilim, konuşurun bir durum karşısındaki tutumunu, yorumunu ve değerlendirmesini yaptığı sırada alıcının algısında belirleyici olduğundan önem arz etmektedir. Nitekim bilgi kipliğinde anlamın alıcıya ne şekilde aktarıldığı iletişimin boyutunu belirlemektedir (Sweetser 2002: 64-65, Rubin vd. 2006: 65, von Fintel ve Gillies 2007: 32). Edimbilim başlığı altında anlama işaret edilmesi tesadüfi değildir. Anlambilim ve edimbilim kavramları birbiriyle bağlantılı ama aynı zamanda belirli yönlerden farklılıklar gösteren dilbilimsel unsurlardır. Anlamın ele alındığı çalışmalarda anlambilim (semantics) ve edimbilim (pragmatics) arasında ayırım yapıldığı görülmektedir. Levinson, anlambilim (semantic) terimiyle anlam incelemelerinin; edimbilim (pragmatic) terimiyle ise dilin kullanımının söz konusu edildiğini dile getirmiştir (2008: 5). Cruse söz konusu farklılıklara maddelerle işaret etmiştir:

1. Anlambilim, görünen gerçekliği incelerken; edimbilim arka plandaki gerçeklikle ilgilenir.

2. Anlambilim, önermeyi bağlamdan bağımsız olarak anlamlandırabilir; edimbilim özellikle bağlam içinde anlamı yorumlar.

3. Anlambilim, geleneksel mantıkla biçim ile anlam arasında bağlantı kurar; edimbilim ise dilbilgisel yapıda anlamı aramaz, mevcut anlamı çözer.

4. Anlambilim anlamı betimlerken edimbilim anlamın kullanım ve yorumlanmasıyla ilgilenir. Bu durum anlambilimin biçimsel, edimbilimin işlevsel olarak yorumlanması sonucunu doğurur (Cruse 2006: 136).

Önermenin konuşur ve alıcı arasındaki iletişimde doğru ve düzgün yorumlanması anlambilimin ilgi alanına girmektedir. Bu nedenle bilgi kipliği öncelikle anlambilimin kavram alanı içinde değerlendirilmektedir. Lakin anlamın derinleştiği ve özellikle farklı bağlamların söz konusu olduğu durumlarda bilgi kipliği dâhilindeki önermelerin edimbilimsel yorumlamaya ihtiyaç duydukları bir gerçektir. Bu durum dilin çoğu biriminin tek bir amaca hizmet etmediğinin aksine toplumlar, cinsiyetler, yaş grupları, nesiller, jargon, samimiyet vb. gibi değişkenlerin kullanımı yönlendirdiği ve farklılaşmalara neden olduğu sonucundan kaynaklandığının kanıtıdır. Kipliğin edimle ilgisini kanıtlayabilmek için anlamın dilin kullanıldığı toplum dışında –bilgi kipliği düşünülmediğinde- olasılık derecesinde farklılaşma, anlamda bulanıklık veya anlamsızlık görülmesi gerekmektedir. Bu durumu açıklamada anlamın ifade ediliş biçiminin sosyal yapı içerisinde şekillendiği bilgisinden yararlanılır. Konuşur tarafından yapılan seçimler ve verilen kararlar sosyal yapı içerisinde bireysel nitelik kazanır (Fairclough 2006: 185). Konuşurun olaya/ duruma karşı tutumunun olasılık değerlendirmesine bakıldığında bilginin kendisi, bilgi alışverişinde bulunan konuşur ve alıcı arasındaki güç ilişkisinin sınıfsal gönderimi önermenin derecesini etkilemektedir. Nitekim konuşur ve alıcının içinde bulunduğu sosyal çevre, iletişimin gerçekleştiği ortam ve önermenin üretim ile etki kısmında yer alan kişilerin nitelikleri diğer bir deyişle kültür, ekonomik güç, statü, cinsiyet, yaş gibi faktörler anlamsal gönderimleri belirlemektedir. Sözgelimi Haydi, şu işi bir halledelim önermesi aralarında ast üst ilişkisi bulunan kişiler arasındaki iletişimde ortak bir çaba değil iş buyurma olarak kullanılabilir.

Dilin insanla bağı işlevsel yönden de bireyin görüşünün yanı sıra insanın yaşadığı toplum, diğer insanlarla ilişkileri ve çevre faktörünün etkisiyle tavrının dile yansımaları beraberinde getirmektedir. Edimbilim, insanın yaşadığı ortama göre değişen algılayış, aktarım, beklenti, davranış biçimi gibi unsurların izlenmesini inceleme konusu yaptığından aynı önerme farklı şartlarda derin okumada değişkenlik göstermektedir. Dil ve toplum arasındaki ilişki cinsiyet, eğitim, yaş gibi demografik öğelerin yanı sıra kültür, sosyal çevre, yaşam şekli, statü, gelir düzeyi gibi unsurların değişimiyle yakından ilgilidir. Edimbilimsel gönderimler için dar veya geniş coğrafi alanlar içinde aynı kültürden beslenen ve benzer yaşam biçimlerine sahip kişilerin ortak kabulleniş, yönelim, çekince, korku, bakış açısı gibi düşünsel süreçlerinin dil aracılığıyla gösterimidir, tanımı yapılabilir. Edimbilimin önemli bir kısmını kaplayan toplumsal, ortak bakış açısı içinde bireyler aynı korku, yönelim, çekince gibi duyarlılıklara sahip olabilmektedirler. Tüm bu özellikler kişinin dil bilimsel yapıları kullanımı, kelime seçimi ve vurgu-tonlama gibi söylemsel kullanımlarda kendini göstermektedir. Dil, bireyin kendini anlatma isteğinden doğmuş olmasının yanında söz boyutunda konuşurun dışındaki unsurlar anlamın şekillenmesini etkileyip

önermeyi farklı boyutlara çekmektedir. Bağlamsal sorgulamanın anlambilimle mi edimibilimle mi açıklanması gerektiği sorusunun net bir cevabının bulunmadığını belirten Levinson; kişi, zaman, mekân, söylem ve toplumsal unsurların etkisi üzerinde durmuştur (2008: 54-96). Benzer şekilde Lakoff da nezaket kavramını kamusal alanda kabalık, medyada şiddet, rekabet, kontrolsüz davranışlar, siyasi reklam, aşışılama, sanal dünya, nezaketsizlik, geleneksel nezaket yoksunluğu olmak üzere dokuz bağlamda inceleyerek edim ve bağlamın bağına işaret etmiştir (2005: 27-34). Nezaket unsurunu edimibilim ve yabancı dil öğretimi alanı içinde ele alan Leech, yabancı bir kültür ortamındaki öğrencinin iletişiminin başarılı olabilmesi için kısmen ve kademeli olarak da olsa hedef kültüre uyum sağlaması gerektiğini belirtir. Bu noktada alıcı ve hedef kültürdeki söylemsel gönderimlerin sosyopragmatiklerinin (sociopragmatics) karşılıklı anlaşılabilirliği ve buna bağlı olarak tercihleri etkilediğini belirtmiştir (2014: 263). Dolayısıyla önermenin doğru ve eksiksiz anlaşılmasında aynı toplum içindeki bireylerce tanık olunan arka plan ve yabancılanmayan kabuller olması önemlidir. Söz gelimi kardeş katline sıklıkla şahit olunan Osmanlı İmparatorluğunun belli döneminde Bu çocuğu yaşatmazlar önermesi edimsel bir kesinlik taşımaktadır. Benzer şekilde kan davası gütmenin ve sonucunda adam öldürmenin toplumsal bir netice olarak görüldüğü bir toplumda O adamın peşini bırakmazlar, canını alırlar önermesi; bu tarz bir durumun neredeyse hiç yaşanmadığı bir toplumda aynı kesinliği ve edimsel gönderimi taşımamaktadır. Diğer bir konu ise eyleme dönüştürülen düşüncelerin içinde bulunulan toplum tarafından nasıl karşılanacağıdır. Hak, hukuk, adalet kavramlarının değerli görüldüğü toplumlar içinde gerçekleştirilen bir eyleme karşı takınılacak tavır, bu değerlerin önemsenmediği bir toplumda tam tersi etki yaratabilmektedir. Bu durum da konuşurun olaya/ düşünceye karşı olasılık yargısını etkileyecektir. Gerçekleştirilen eylemin kişiyi küçük düşürecek veya yüceltecek yaşanılan ortama ve kişilerin duruma bakış açısına göre değişiklik gösterecektir. Nasıl ki kişilerin davranış ve düşünce biçimleri toplumsal ve kültürel yapıdan etkilenmektedir, aynı şekilde söylemi dile getirme biçimleri de ortak benimsenmişliğin etkisi altındadır.

2.4. Çok Anlamlılık

Anlamın yorumlanmasında bilişsel dil bilime (cognitive linguistics) vurgu yapan Sweetser, dilin üç farklı boyutta ele alınması gerektiğini dile getirmiştir: çok anlamlılık (polysemy), sözcüksel kelimelerdeki anlamsal değişim (lexical semantic change) ve pragmatik belirsizlik (pragmatic ambiguity) (1990: 1). Sözcüksel veya biçimsel birimlerin bağlam, söz dizimsel değişiklikler, kullanım farklılıkları gibi nedenlerle anlamı farklılık gösterebilir. Bu noktada sözcüksel veya biçimsel yapıların anlamlarındaki değişime neden olanın sadece dış etkenler mi yoksa içsel nedenlerden kaynaklanan bazı kullanım tercihlerinin etkisi mi olduğu sorgulanmalıdır. Bir kiplik ifade bazı durumlarda birden fazla anlam ifade edebilmektedir (Swanson 2008: 1196, Kerimoğlu 2011: 78). Bu nedenle kiplik alanı içerisinde çok anlamlılık (polysemy) tartışma konusu edilen kavramlardan biridir (Sweetser 1990, Coates 1995, van der

Auwera vd. 2009, Nauze 2009). Ayrıca tartışmanın tek anlamlılık düzleminde ele alındığı çalışmalar da bulunmaktadır (Perkins 1982, Uzun 1998). Uzun, çalışmasında Aksu Koç, Yavaş, Johanson, Erguvanlı Taylan, Bassarak ve Kornfilt'in bir ekin zaman, görünüş ve kiplik işaretlediğinden çok işlevli olduğu görüşüne karşı çıkararak tek ek tek işlev yaklaşımını savunmuştur. Uzun, bir ekin taşıdığı ikincil anlamları sıfır eki kavramıyla açıklamaktadır (1998: 5).

Kiplik anlamın anlaşılmasında bağlamın etkisinin göz ardı edilmemesi gerekse de her önermenin bağlamla açıklanması gerektiği yanlış bir yaklaşımdır. Kipliğin bağlamla ilişkisinin yanında kiplik birimlerin çok anlamlılığı da dikkat çekilmesi gereken bir konudur (Emeksiz 2008: 61, Nauze 2009: 330-334).

Yazıda çok anlamlılık konusuna yer verilmesindeki neden anlamsal çeşitliliğe ve farklılığa neden olan unsurun dilsel birimin karşıladığı anlam mı yoksa olası dünyalar dolayısıyla farklı bağlamlar içerisinde anlamsal değişimlerin kelimenin anlamını arka planda bırakmasından mı kaynaklandığıdır. Bu nedenle önermenin çok anlamlılığının yanında, önermenin oluşumunda etken role sahip biçim ve sözcüklerin çok anlamlılığı da tartışılacaktır. Birçok biçimbirimsel ve sözcüksel öge kiplik içindeki farklı birimleri birbirinden ayıran çok anlamlılık içermektedir (Bybee and Fleishman 1995: 6, Palmer 2001: 89). Öncelikle sözcüksel birimler üzerinden konu örneklendirilecek olursa benze-, göster-, kork- gibi fiillerde çok anlamlılıkla sıklıkla karşılandığı söylenebilir. Biçimsel işaretleyicilerle karşılaştırıldığında sözcüksel birimlerde tek anlamlılık-çok anlamlılık üzerine oluşan karışıklığın daha sınırlı olması işlevsel belirsizlik görünümünü azaltmaktadır. Sözcüksel unsurlar içerisinde yer alan fiil, isim ve zarflar bağlamdan bağımsız şekilde anlam işaretleyebildiklerinden semantik gönderimlerinin daha belirgin olduğu söylenebilir.

benze- fiilinin kullanıldığı örneklerin ilkinde iki şey veya kişi arasındaki ortak özelliklerden hareketle benzerlik ilişkisi kurulurken diğer önermede görsel veya işitsel edinimlerle bir kanyaya varma, çıkarımda bulunma gibi gözlemlenilebilen bir görünüm dikkat çeker. Burada önermenin gönderimindeki değişkenliğin çok anlamlılığın mı yoksa bağlamın mı etkisiyle açıklanması gerekir sorusunda bağlamdan ziyade sözcüğün içsel anlamındaki farklı gönderimler cevabı belirlemektedir.

(1)

(a) Beyazlığıyla denizin ortasındaki gemi uzaktan bakınca denizde dinlenen beyaz bir martıya benziyordu.

(b) Giyim kuşamı, nezaketi ve düzgün üslubunu düşündüğümde asil birine benziyor.

Yine benzer şekilde aşağıdaki iki önermede (2/a-b) aynı fiilin farklı anlamlarla kullanıldığını görülmektedir. İlkinde (2/a) bir şeyin görülmesi için bir eylemde

bulunmak anlamıyla karşılaşılmaktadır. Bilgi kipliği içinde değerlendirilen ikinci cümlede (2/b) konuşurun kanıtlarla bir duruma olan inancını ifade ettiği anlaşılmaktadır.

(2)

(a) Salon görevlisi biletimize bakıp oturacağımız yeri gösterdi.

(b) Kısacık zamanda muhteşem şekilde tamamladığı eseri onun ne kadar iyi bir ressam olduğunu gösteriyor.

Yukarıda bahsi geçen benzer fiillerde biri de kork- fiilidir. Sözcüksel birimler çoğu zaman içsel anlamlarıyla kimi zamansa sözdiziminin etkisiyle ve bağlam içinde şekillenerek çok anlamlılık barındırmaktadır. Kork- fiili korku duygusu içermesinin yanında herhangi bir şeyin gerçekleşeceğine yönelik korku şemsiyesi altında olasılık kodlamaktadır. İlk örnekte (3/a) görüldüğü üzere kork- fiili duygu barındırırken diğer önermede (3/b) konuşurun bir eylemin gerçekleşmesi ihtimaline karşı tereddüdü söz konusudur.

(3)

(a) Sokağın sonundaki bahçeli evde sürekli havlayan köpekten çok korkuyorum.

(b) Gün gelip her şeyi öğrenmesinden ve beni eskisi gibi sevmemesinden korkuyorum.

İletişim kişiler arasındaki bilgi aktarımını, her dilde farklı dizilim ve gösterimle karşılanan dil düzenekleri ile sağlamaktadır. Çok anlamlılık söz konusu olduğunda ilk olarak sözcüklerin çok anlamlılığı akla gelmektedir. Bunun yanında zaman referansı barındıran biçimsel işaretleyicilerin kiplik anlama gönderimi açıktır. Aynı biçimbirimim iki kiplik türü için de kullanılabilir olması yine çok anlamlılığı düşündürmektedir: Çalışmak için burayı kullanabilir/ Birazdan herkes burada olacak. İlk önerme hem bir engel bulunmaması hem izin; diğeri hem olasılık hem de emir anlamında kullanılmaktadır. Özellikle önermelerdeki anlamsal değişmelerde bağlamın rolü ağırlıklıdır ancak bağlama bağımlı olmayan salt kullanımlarda birden fazla anlamın akla gelmesi biçimbirimim içsel oluşumunda birçok anlamı bir arada taşıdığını düşündürmektedir. Neticede dil bilgisel birimlerin bağlam içerisinde değişebilen anlamsal değerler taşımaları özlerinde çok anlamlı görünüm sergilemelerinden kaynaklanmaktadır.

Bilgi kipliği sınıflandırmasında varsayım, çıkarım ve olabilirlik (yüksek olasılık) başlıklarına dâhil edilen herhâlde zarfının çok anlamlılık barındırmasının sebeplerinden biri vurgu ve tonlamanın önermenin görünümünde sahip olduğu etkidir. Dolayısıyla işaretleyiciler aynı cümlede eşdizimli olarak konumlandırıldıkları biçimsel, sözcüksel, sözdizimsel birimlerin yanı sıra vurgu ve tonlamanın etkisiyle de anlamsal farklar gösterebilirler. Dışarıda karşılaştığı bir arkadaşının kendisine selam

vermemesini Herhâlde beni tanımadı diye yorumlayan konuşurun bağlam içerisinde belirginlik kazansa da tanınıp tanınmaması yönünde tereddüdü bulunmaktadır. Dışarıya çıktığına göre herhâlde işini bitirdi/ Henüz gelmedi, herhâlde toplantıyı unuttu cümlelerinin kurulumunda ise çıkarım anlamı gözlenmektedir. Bu başlık altında işlenen varsayım anlamında Görevine herhâlde hakkıyla atandı, başka türlü düşünülemez/ İşini herhâlde bitirdi, bu saate kadar bitirmemiş olması imkânsız örnekleri özellikle vurgu ve tonlamadan bağımsız düşünülmeden anamlandırılmalıdır.

Çok anlamlılığın gözleendiği bir diğer yapı sözcüksel birimler kadar belirgin şekilde çok anlamlılık gönderimi sağlamayan biçimsel birimlerdir. Göksel ve Kerslake'nin belirttiği üzere -Abilir biçim birimi nesnellik (objective), izin (permissive), tahmin (speculative) olmak üzere aynı önermenin üç farklı okumasına olanak tanıyabilir (2005: 303). Önermedeki çok anlamlılık görünümü aynı biçimin hem olabirlik hem de olasılık sınıflandırması içinde değerlendirilmesi sonucunu vermiştir. Burada iki anlam arasındaki bütünsel farkın hangi ölçütlerle belirleneceği öncelikli üzerinde tartışılması gereken bir konudur. Önermenin çözümlenmesinde şahıs, işlev, bağlam, kullanım, zaman gibi dinamiklere başvurulduğunda birden fazla olasılığı gösteren, bir durumun olası olup olmadığını değil; bir durumun birden fazla olasılıkta gerçekleşebilecek olduğunu anlatan ifadeler olasılık başlığı altında ele alınmıştır. Olabirlik içeriğinde ise eylemin gerçekleşmesinin olasılık dâhilinde olduğu anlamı ön plana çıkmaktadır. Bahsedildiği üzere olasılık skalasında aynı biçim birim anlamsal derecelendirmelerde farklı gönderimler iletilmesinde ekin çok anlamlılığı ve konuşma geçmişiyile bağlantılı bağlam faktörü etkili olmaktadır. İşaret edilen çok anlamlılık -Xr eki için de geçerlidir. Hem varsayım hem de olabirlik ulamı içinde işlenen biçimi olabirlik semantiğine yaklaştıran özelliklerden biri sözlü söylem esnasında konuşurun ifade ettiği durum veya olaya karşı tereddüdünü yansıttığı vurgu, tonlama gibi ifade unsurlarıdır. Böylece -Xr özellikle bağlamın ve bürünsel unsurların izin verdiği ölçüde anlam üretimine ve çeşitliliğine imkân tanımaktadır.

2.5. Öznellik

Kişinin kendini anlatma, duygularını ifade etme ve olaylar karşısında yorum getirme ihtiyacı alanyazında bilgi kipliği (epistemic modality) başlığında şekil bulmaktadır. Özne tutum ve düşüncelerin dil bilgisel olarak aktarımı (Lyons 1977, Bybee vd. 1994, Palmer 2001) olarak ifade edilen bilgi kipliğinin açıklanmasında öznellik önemli bir başvuru aracıdır. Bu nedenle bilgi kipliği içinde önemli bir yere sahiptir. Nitekim birçok araştırmacı dilin iletişim aracı olma özelliğine değinerek iletişimde insan faktörünü önemsemiş ve konuşurun özne bakış açısının dile yansması üzerinde durmuştur (Doğan ve Kocaman 1999: 65, Karabağ 2000: 275, Kaya 2004: 90, Nuyts 2006: 13, Rubin 2007: 141, Bacanlı 2010: 82). Dolayısıyla söylemin karar verici güce sahip insanın etrafında anlam bulduğu kabulü dilbilimciler tarafından dikkate alındığında kipliğin özne yönü tartışılmıştır.

Bilgi kipliği içinde tartışma konusu edilen diğer bir husus öznellik-nesnellik karşıtlığıdır. Öznel okuma kişisel bilgilerin muhakeme gücüyle harmanlanması sonucunda ortaya çıkan yargıdır; nesnel okumada ise bilimsel veriler ve ölçümler yoluyla yargıda bulunma söz konusudur (Papafragou 2006: 1691). Konuşurun bilgisi ve gözlemleri yoluyla gerçeği ve gerçek dışını yorumlayarak dilsel kodlamalarla alıcıya ilettiği bilgi kipliği herkes için kabul görmüş gerçeklikten ziyade konuşurun öznelliği ve bilgisini dışı vurumu üzerine kuruludur. Dolayısıyla özellikle bilgi kipliği görünümü taşıyan önermeler konuşurun seçimini yansıttığından öznel kabul edilmelidir. Bilgi kipliğinde anlamı açıklamada nesnellikten ziyade öznel bilimsel yorumlar önem taşıdığından konuşur verdiği bilgiye olan güvenini öznel olarak iletir. Nitekim özellikle konuşma dilindeki önermede konuşurun gerçeklik görüşü önemli olduğundan nesnel olasılıkta (objective possibility) dâhi önermenin gerçekliğine dayanan öznel bir olasılık söz konusudur. Derya uzun bir kız veya Derya güzel bir çocuk önermelerinin kişisel bir yorum taşımaları kiplik kaplam içerisinde ele alınmalarını gerektirebilir. Burada uzunluk ve güzellik kavramlarının göreceli olması anlamın söyleyen açısından kişiden kişiye değişkenlik göstermesi sonucunu doğurur. Daha önce de belirtildiği gibi bilgiye dayalı kullanımlarda konuşurun gerçeğe olan kişisel bağlılığının ve inancının derecesi olasılık çizgisi içerisinde değerlendirilir.

Araştırmacılar, bilgi kipliği ve yükümlülük kipliklerinin taşıdığı öznel-nesnel gönderimlere farklı bakış açıları getirmişlerdir. Lyons, her iki kiplik türünün de öznellik ve nesnellikle açıklanabilecek önermelere sahip olduğunu belirtirken (1977: 797-798) Papafragou, Lyons'un bilgi kipliği için çizdiği öznellik-nesnellik bakışına atıfta bulunarak bilgi kipliğini öznellik içinde değerlendirirken yükümlülük kipliğinin hem öznel hem de nesnel açıdan önermeyi desteklediği görüşünü dile getirmiştir (2006: 1692-1694). Bilgi kipliği alanı içinde bir biçimbirim, sözcüksel birim veya önermenin öznel mi nesnel mi yargı taşıdığı sorusu çözümleme ölçütlerini belirlemeyi gerektirir. Kanıt gösterildikçe anlam öznel den nesnel evrilmektedir. Çünkü nesnel ifadeler gerekçeleri sağlam ve kanıtlarla desteklenen ifadelerken, öznel görüşler ise belli bir netliğe ihtiyaç duymayan, delil veya çıkarımlarla desteklenme gerekliliği duyulmayan kullanımlardır. Ancak bu durum nesnel ifadelerin daha kesin, öznelin ise kesinlikten uzak olduğunu düşündürmemelidir. Kiplik söz konusu olduğunda insan ve pragmatik unsuru göz ardı edilmemelidir. Dilsel ifadeleri söze dönüştüren insanoğlu bir olay veya durum üzerine yargısını ortaya koymada her zaman bilgisinden faydalanmaz. İnsanoğlu yaradılışı gereği duygusal bir varlık olduğundan iç etkenlerden yararlanarak da söyleminde kesinlik görüşü yüksek fikirlere yer verebilir. Ancak iç ve dış etkenler oranlandığında konuşurun çoğunlukla idrak gücüne, bilgisine ve çıkarım yeteneğine iç etkenlerden daha fazla başvurduğu söylenebilir. Öznellik derecelendirmenin üst konumunda duygusal kaynaklıken olasılık düzeyinin düşmesiyle bilgi eksikliğini saklandığı kanıt ve gerekçelerle desteklenemeyen kişisel görüşün yansıması haline gelir. Varsayım ve çıkarım gibi inanç ve güven derecesinin yüksek olduğu ulamlarda nesnellik bilgi, kanıt ve

gerekçelerle alıcıya sunulmaktayken olasılık ve olabirlikte nesnel veriler öne sürüp desteklenecek bilgi ve alan yetersizdir. Özne yorumlamalar bilgi kipliği içinde nesnellikten daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Özne gönderimlerde konuşur kendi bilgisinden, konuşma arka planından ve beklenti/ hisler gibi duygusal yönünden yararlanırken nesnel yorumlamada dünya bilgisi, olası dünyalar, yaşanmışlık ve deneyimler sonucunda edindikleriyle kanıtlar ortaya koyarak yargısını iletmektedir.

Öznellik kavramının bilgi kipliği ulamlarını açıklamadaki etkisi farklılık göstermektedir. Dünya ve arka plan bilgisine sahip olmanın verdiği güven derecesindeki yüksekliğin yanı sıra bireysel inancın konuşura doğruluğundan şüphe duymadığı yorumlamalar yaptırdığı varsayım ulamında öznelliğin öne çıktığı önermelerle sıklıkla karşılaşmaktadır. Öznellik ile inanç faktörü arasındaki bağlantı bu noktada kendini göstermektedir. Öznelliğin temel dinamik olduğu varsayım önermesinde konuşur söz konusu olay veya duruma karşı güvenini gerçekleştirebilirlikten ziyade içsel güvenine bağlamaktadır. Diğer taraftan olabirlik ve olasılık ulamlarında konuşurun önermesine karşı içsel güveninin azaldığı görülür. Çıkarım ulamında ise konuşurun önermesini desteklemek için iç değil dış kaynağa işaret ettiği gözlenmektedir. Sözelimi kaza geçiren bir kişinin ciddi şekilde yaralandığını gören kişinin Ölecek yorumunda bulunması dünya bilgisiyle ulaşılan bir çıkarımın sonucudur ve öznellik içinde değerlendirilmez. Ancak İnanıyorum, başarılı bir doktor olacaksın önermesinde konuşur, alıcıyla ilgili doğrudan başarılı olacağına dair bir gözlemde bulunmamasına rağmen hisleri ve inancıyla duygusal bir yorumu kesinliğinden emin bir şekilde dile getirebilmektedir. Dolayısıyla konuşur, arka plan bilgisi ve deneyimlerinin yanı sıra güçlü sezgileri ve beklentisiyle de önermeye dair görüşlerini alıcıya aktarabilmektedir.

SONUÇ

Anlamın doğru ve eksiksiz alıcıya iletilmesinde ve alıcıda istenilen karşılığı bulmasında kiplik unsurların etkisi belirleyicidir. Dilin belli işaretlerle takip edilebilen dil bilgisel yapısı sınıflandırılması bakımından açıklanabilir ölçütlerle belirlenebiliyor olmasına rağmen diğer taraftan anlam, bağlam, çok anlamlılık, edimbilim, işlev, öznellik gibi paradigmlar dilin dolayısıyla anlamın çözümlenmesini etkilemektedir. Bundan dolayı çalışmada dilbilgisel unsurların söz konusu değişkenlerle bağı Türkçe örnekler üzerinden açıklanmış ve tespitlerde bulunulmuştur. Sözelimi edimbilim kavramı içinde ele alınan ortam, coğrafya, kültür, cinsiyet, yaş, sosyal statü, ekonomik durum gibi değişkenler değişebilen anlamsal kodlamalara işaret etmektedir. Bu durum da önermelerin anlamın, anlamın ise edimin bir parçası olduğu görüşünün desteklenmesini sağlamaktadır. Benzer şekilde her önerme konuşur ve alıcının doğrudan şahit olduğu olgusal durumları yansıtmamaktadır. Yorum yapmanın bilinçli bir varlık olmasından dolayı önermede konuşurun düşünceleri ve tutumunun belirleyici olması öznellik kavramını akla getirmektedir. Bu durum öznellik nesnellik

içeriklerinin bilgi kipliğinin farklı derecelerindeki kullanım oranlarında bilinçli farklılıklara neden olmaktadır. Şöyle ki öznelliğin baskınlığı olasılık derecesi düştükçe azalmaktadır. Varsayım içeriğinde konuşur öznel yargısında güvenden ziyade inancından beslenmektedir. İnancını alıcıya kanıtlayıcı kaygısı duymadığından herhangi bir destek veya delile ihtiyaç duymamaktadır. Olabilirlik ulamında öznellik önemli bir başvuru kaynağı olmasına rağmen konuşur varsayım gönderiminde olduğu gibi net bir yargıya sahip değildir. Olasılık ulamında ise konuşur hem güven hem de inanç boyutundan uzak olduğundan hatta böyle bir amaç taşımadığından öznelliğin üstünlüğünden bahsedilememektedir. Konuşur herhangi bir durum üzerine çıkarımını ifade edeceği durumda ekseriyetle kanıtlardan yararlandığından şahsi fikrini veya beklentisini değil gözlemlerini aktarır. Çıkarım kipliğinde öznellikten çok nesnellik etkisi izlenmesi bu sebeptir.

Öznellik, bağlam, edimbilim, çok anlamlılık unsurları yorumlama sürecinin belirleyici parçaları olarak işlev görmüşlerdir. Neticede anlaşılmuştur ki dildeki birimlerin sınıflandırılmasında yalnızca dil bilimsel öğelerin dikkate alınması insanın bilişsel yönünün yok sayılması gibi yanlış bir yönelime neden olabilmektedir. Bundan dolayı dile bütüncül çerçeveden bakılması insan zihninin dile bakışının anlaşılmasını ve çözümlemenin kolaylaşmasını sağlayacaktır. Bilgi kipliği hiçbir şekilde tek bir dinamikle açıklanabilecek bir ulam olarak görülüp basitleştirilmemelidir.

KAYNAKÇA

- KOÇ, A. (1988). *The Acquisition of Aspect and Modality: The Case of Past Reference in Turkish*. Cambridge: Cambridge University Press.
- AKSU KOÇ, A. (2000). "Some Aspects of the Acquisition of Evidentials in Turkish". *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Languages*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter: 15-28.
- ASLAN DEMİR, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği/ Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yay.
- BACANLI, E. (2010). "Altay Türkçesindeki -atan Ekinin Görünüş-Zamansal ve Kiplik Anlamları". *bilig*, 55: 71-92.
- BENZER, A. (2012). *Türkçede Zaman, Görünüş ve Kiplik*. İstanbul: Kabalcı Yay.
- BYBEE, J. (1985). "Morphology: A Study of the Relation Between Meaning and Form". *Typological Studies in Language*, 9. Amsterdam: John Benjamins.
- BYBEE, J., PERKINS, R., PAGLIUCA, W. (1994). *The Evolution of Grammar: Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World*. Chicago: The University of Chicago Press.
- BYBEE, J., FLEISHMAN, S. (1995). "Modality in Grammar and Discourse: An Introductory Essay". *Modality in Grammar and Discourse* (ed. Joan Bybee and Suzanna Fleishman). Amsterdam: John Benjamins: 1-14.
- COATES, J. (1987). "Epistemic Modality and Spoken Discourse". *Transactions of the Philological Society*, 110-131.
- COATES, J. (1995). "The Expression of Root and Epistemic Possibility in English". *Modality in Grammar and Discourse* (ed. Joan Bybee and Suzanna Fleishman). Amsterdam: John Benjamins: 55-65.

- COMRIE, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University Press.
- CRUSE, A. (2000). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. New York: Oxford University Press.
- CRUSE, A. (2006). *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburg: Edinburg University Press.
- DAHL, Ö. (1985). *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Basil Blackwell.
- DE HAAN, F. (1997). *The Interaction of Modality and Negation*. London: Routledge.
- DE HAAN, F. (2006). "Typological Approaches to Modality". *The Expression of Modality* (ed. William Frawley). Berlin: Mouton de Gruyter: 27-70.
- DEMİR, N., YILMAZ, E. (2003). *Türk Dili El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay.
- DİLAÇAR, A. (1971). "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihi". *TDAY Belleten*, 19: 83-145.
- DOĞAN, G. , KOCAMAN, A. (1999). "Sözcede Kişisel Tutum ve Belirteçler". *Dilbilim Araştırmaları*, 10: 65-78.
- ERGUVANLI TAYLAN, E. (1997). "Türkçede Görünüş, Zaman ve Kiplik İlişkisi: {-DI} Biçimbirimi". *XI. Dilbilim Kurultayı Bildirileri*. ODTÜ Yayınları: 1-11.
- ERGUVANLI TAYLAN, E. (2018). "Türkçede Dilbilgisel Kiplikte Olasılık ve Gereklilik". *Mersin Üniversitesi Dil ve Edebiyat Dergisi*, MEUDED, 15/ 2: 1-22.
- ERK EMEKSİZ, Z. (2008). "Türkçede Kiplik Anlamının Belirsizliği ve Anlamsal Roller". *AÜ Dil Dergisi*, 141: 55-66.
- FAIRCLOUGH, N. (2006). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- FRAWLEY, W. (1991). *Linguistic Semantics*. London: Routledge.
- GÖKSEL, A. , KERSLAKE, C. (2005). *Turkish: A Comprehensive Grammar*. London and New York: Routledge.
- HİRİK, S. (2014). *Türkiye Türkçesinde Bilgi Kiplikleri*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kırıkkale.
- JOHANSON, L. (2009). "Modals in Turkic". *Modals in the Language of Europe: A Reference Work* (ed. Björn Hansen and Ferdinand de Haan). Berlin: Mouton de Gruyter: 487-510.
- KARABAĞ, İ. (2000). "Türkçede Kip ve Kiplik Olgusu". *Türk Dili*, 585: 275-278.
- KAYA, N. (2004). "Türkçede Bildirme Kiplerinde Zarf Kullanımlarına Dayalı Anlam Özellikleri", *TDAY Belleten-II*: 89-98.
- KERİMOĞLU, C. (2011). *Kiplik İncelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor Kitabevi Yayınları.
- KRATZER, A. (1981). "The Notional Category of Modality". *Words, Worlds and Contexts* (ed. H.J. Eikmeyer, H. Rieser). Berlin, New York, de Gruyter: 38-74.
- KRATZER, A. (2012). *Modal and Conditionals*. New York: Oxford University Press.
- LAKOFF, R. T. (2005). "Civility and Its Discontents: Or Getting In Your Face". *Broadening The Horizon of Linguistic Politeness* (ed. Robin T. Lakoff and Sachiko Ide). John Benjamin Publishing Company. 23-43.
- LANGACKER, R. W. (2008). *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press.
- LEECH, G. (2014). *The Pragmatics of Politeness*. Oxford: Oxford University Press.
- LEVINSON, S. C. (2008). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- LYONS, J. (1977). *Semantics I-II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NAUZE, F. (2009). "Modality and Context Dependence". *Cross-Linguistic Semantics of Tense, Aspect and Modality* (ed. Lotto Hogeweg, Helen de Hoop and Andrej Malchukov). Amsterdam: John Benjamins: 317-339.
- NUYTS, J. (2006). "Modality: Overview and Linguistic Issue". *The Expression of Modality* (ed. W. Frawley) Berlin: Mouton de Gruyter: 1-26.

- PALMER, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Second Edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- PAPAFRAGOU, A. (2006). "Epistemic Modality and Truth Conditions". *Lingua*, 116: 1688-1702.
- PERKINS, M. (1982). "The Core Meanings of the English Modals". *Journal of Linguistics*, 18/2: 245-273.
- PORTNER, P. (2009). *Modality*. Oxford: Oxford University Press.
- RENTZSCH, J. (2013). "Türk Dillerinde Kipsellik ve Kipselliğin Anlambilimsel Haritası". *bilig*, 62: 129-168.
- RUBİN, V. L., LIDDY, E. D. , KANDO, N. (2006). "Certainty Identification in Texts: Categorization Model and Manuel Tagging Result". *Computing Attitude and Affect in Text: Theory and Applications*, The Netherlands: 61-76.
- RUBİN, V. L. (2007). "Stating with Certainty or Stating with Doubt: Intercoder Reliability Results for Manual Annotation of Epistemically Modalized Statements". *Proceedings of NAACL HLT*: 141-144.
- RUBİN, V. L. (2010). "Epistemic Modality: From Uncertainty to Certainty in the Context of Information Seeking as Interactions with Texts". *Information Processing and Management*, 46: 533-540.
- RUHİ, Ş., ZEYREK, D., OSAM, N. (1997). "Türkçede Kiplik Belirteçleri ve Çekim Ekleri İlişkisi Üzerine Bazı Gözlemler". *Dilbilim Araştırmaları*, 8: 105-111.
- SWANSON, E. (2008). "Modality in Language". *Philosophy Compass*, 3: 1193-1207.
- SWEETSER, E. (1990). *Modality: From Etymology of Pragmatics, Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TEMÜRCÜ, C. (2007). *A Semantic Framework for Analyzing Tense, Aspect and Mood: an Application to the Ranges of Polysemy of -Xr, -Dir, -Iyor and -ø in Turkish*. PhD Dissertation. Belgium: University of Antwerpen.
- UZUN, N. E. (1998). "Türkçede Görünüş, Kiplik, Zaman Üçlüsü". *Dil Dergisi*, 68: 5-22.
- VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.
- VAN DER AUWERA, J., PLUNGIAN, V. (1998). "Modality's Semantic Map". *Linguistics Typology*, 2: 79- 124.
- VAN DER AUWERA, J., KEHAYOV, P., VITTRANT, A. (2009). "Acquisitive Modals". *Cross-Linguistic Semantics of Tense, Aspect and Modality* (ed. Lotto Hogeweg, Helen de Hoop and Andrej Malchukov). Amsterdam: John Benjamins: 271-302.
- VON FINTEL, K. (2006). "Modality and Language". *Encyclopedia of Philosophy*, second edition: 1-16.
- VON FINTEL, K., GILLIES, A. S. (2007). "An Opinionated Guide to Epistemic Modality". *Tamar* 6/27: 32-63.
- WEATHERSON, B. , EGAN, A. (2011). "Epistemic Modals and Epistemic Modality". *Epistemic Modality* (ed. Andy Egan and Brian Weatherson). New York: Oxford University Press: 1-18.
- YAVAŞ, F. (1980). *On the Meaning of the Tense an Aspect Markers in Turkish* (Yayımlanmamış doktora tezi.). University of Kansas.
- YAZICI ERSOY, H. (2014). *Başkurt Türkçesinde Kip*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atf / Citation

YAZICI, M. Y. (2023). "Süleyman Celâleddin'in Bilinmeyen Bir Eseri: Şükriyye". *Gazi Türkiyat*, 32: 141-154.

Geliş / Submitted 19.01.2023

Kabul / Accepted 24.04.2023

DOI 10.34189/gtd.32.009

SÜLEYMAN CELÂLEDDİN'İN BİLİNMEYEN BİR ESERİ: ŞÜKRİYYE

An Unknown Work of Süleyman Celâleddin: Şükriyye

Mehmet Yunus YAZICI*

Öz

19. yüzyıl geneli ve özellikle de II. Abdülhamid dönemi, yenileşen Türk edebiyatı ve edebiyat-siyaset ilişkileri açılarından önemli bir zaman dilimidir. Batı tesirinde bir edebiyat toplumunda hızla kabul görürken klasik üslupta eserler kaleme alan yazarlar da çeşitli mahfillerde yazın hayatını sürdürmektedir. Celâl mahlasıyla manzum eserler kaleme alan Süleyman Celâleddin (ö. 1890) bu dönemde şiirler yazmış ve hem kendisi hem ailesi ile birlikte dönemin padişahı ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. Tasavvufî bir muhtevaya sahip olan Devirname, Sâkinâme, Mevlîd-i Cenâb-ı Ali isimlerindeki eserleri matbu olarak Cumhuriyet öncesinde yayımlanmış ve günümüz araştırmacıları tarafından mezkûr metinler neşredilmiştir. Şükriyye isimli II. Abdülhamid'e sunulan manzum ve yazma halindeki eseri ise bilinmemekte olup herhangi bir ilmi çalışmaya konu olmamıştır. Çalışmanın giriş bölümünde Süleyman Celâleddin'in hayatı ve eserleri hakkında özet bilgiler verilmiştir. İnceleme bölümünde Celâl'in nazmettiği kaside biçimindeki esere dair umumî bir inceleme yapılmıştır. Eserin türü hakkında bazı tetkikler yapılmış ve diğer Şükriyye ve Şükurnâme adları altındaki manzumeler ile karşılaştırılarak tür tespiti yapılmıştır. Son bölümünde eserin bilinen tek nüshası üzerinden metni neşredilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Süleyman Celâleddin, Celâl, Üryânîzâde, II. Abdülhamid, Şükriyye

Abstract

The nineteenth century and more specifically the period of II. Abdülhamid is an important time in terms of renewed Turkish literature and literature-politics relations. While western influenced literature is rapidly gaining acceptance in society, writers who write in the classical style continue their literary life in different venues. Süleyman Celâleddin (d. 1890) who wrote poetic works under the pseudonym Celâl, wrote poems in this period and developed good relations with the sultan of the period, both with himself and with his family. His works which have mystical content and are named Devirname, Sâkinâme, Mevlîd-i Cenâb-ı Ali were published before the foundation of the republic and these texts were published by today's researchers. His work, named Şükriyye which was presented to Abdulhamid in verse and in manuscript, is not known and has not been the subject of any scientific study. In this respect, brief information about the life and works of Süleyman Celâleddin will be given in the introduction. In the analysis section, a general examination of the work has been made about the work in the form of ode written by Celal. Some investigations were made about the genre of the work and the genre was identified by comparing it with other poems under the names Şükriyye and Şükurnâme. In the last part, the text of the work is composed from the only known copy of the work.

* Arş. Gör. Dr., Bartın Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Bartın/TÜRKİYE. mehmetyunusyazici@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3817-931X

Keywords: Süleyman Celâleddin, Celâl, Üryânîzâde, II. Abdülhamid, Şükriyye

GİRİŞ

Ulema zümresinden bir ailede yetişen ve Celâl mahlasıyla şiirler kaleme alan Süleyman Celâleddin Bey, h. 1254 (m. 1838-39) yılında dünyaya gelmiştir. Babası Ömer Efendizâde Salih Efendi'dir. İlköğrenimini babasının yanında ve Sultan Ahmed Camii'ndeki İrfânîyye Mektebi'nde görmüştür. Daha sonra Eyüp'te Şeyh Murâd Dergâhı'nın şeyhi Feyzullah Efendi'den¹ (ö. 1284/1867), edebiyatın yanında diğer ilimleri de tahsil etmiştir. Bâb-ı Âlî'de Meclis-i Vâlâ Mazbata Odası'nda ve Kastamonu Evkâf Muhasebeciliği'nde memurluk yapmıştır. Genç yaşta felç geçirmiş ve yirmi beş sene kadar bu hâlde yaşamıştır. Hicrî 1308 (m. 1890) yılında vefat ederek Eyüp'teki Kaşgârî Dergâhı'nın haziresine defn olunmuştur. (Cunbur 1999: 309, Saraç 2016: 557) Kayınpederi Uryânîzâde Esad Efendi² (ö. 1889) şeyhülislam makamında görev aldığından "Uryânîzâde Dâmâd" lakabıyla da anılmıştır. Süleyman Celâl'in oğlu Cemil Molla³ (ö. 1941) da Uryânîzâde lakabıyla anılmış meşhur bir devlet adamıdır.

Süleyman Celâleddin birkaç müstakil manzum eser kaleme almıştır ve *Şükriyye* haricindeki bilinen diğer eserleri matbudur. Şairin bahsedeceğimiz ilk eserinin adı *Devir-nâme*'dir ve sekiz sayfa halinde h. 1295 (m. 1878) yılında basılmıştır. Eserin başında Sâmî Paşa'nun mensur takrizi bulunmaktadır ve takrizden sonra bir beyit vardır. Takrizin ardından 4 beyitlik besmele, hamdele, salvele muhtevalı bir bölüm gelmektedir ve eserin kalan kısmı şu şekildedir: Hitâb be-dil (12 beyit), Der-beyân-ı mebde-i hakîkî (12 beyit), Tevbîh be-dil (12 beyit), Tenbîh be-dil (12 beyit), Der-beyân-ı Ma'âd-ı Hakîkî (12 beyit), Fezleke-i makâl (12 beyit), Tavsiye (12 beyit), Münâcât ber-dergâh-ı kâdî'l-hâcât (32beyit), Na't-ı şerîf-i Muhammes (5 bend), İstimdâd ez-cenâb-ı

¹"Eyüp'te ikâmet etmesinden dolayı Eyyûbî lakabı ile Kur'an ilimlerine vâkıf olması ile reîsiü'l-kurrâ nâmıyla tanınmıştır. Hâfız Feyzullâh Efendi aynı zamanda Beşiktaşlı Şeyh Yahyâ Efendi'nin mürididir. Şeyh Murâd Tekkesi'ndeki postnişânlığının yanı sıra mesnevîhanlığı ile de öne çıkan Şeyh Hâfız Feyzullâh Efendi'nin İşâretü'l-Mâneviyye fi Âyini Mevleviyye, Ahsenü't-Tahdîs fi Rivâyeti'l-Hadîs adında eserleri vardır." (Çetin 2015: 17).

²"XVII. yüzyılda İstanbul'a gelip yerleşen Kilisli meşhur âlim Osman el-Uryânî'nin soyundan geldiği için Uryânîzâde lakabıyla anılır. Daha sonra Harem-i şerîf tamirat müdürlüğünü de üstlendi ve o sırada devam etmekte olan tamir işlerinin 1861'de tamamlanmasını sağladı. Bu başarısından dolayı kendisine İstanbul pâyesi verildi. 1876'da bütün görevlerinden istifa ederek sakin bir hayat yaşamak istediye de çok geçmeden Âyan Meclisi üyeliğine seçildi. Şeyhülislam Ahmed Muhtar Beyefendi'nin görevinden ayrılması üzerine de 4 Aralık 1878'de şeyhülislam tayin edildi. 17 Ocak 1889'da bu görevde iken vefat etti ve Eyüp'te Ebüssuûd Efendi haziresi karşısındaki özel kabrine defnedildi. Daha sonra da üzerine bir türbe yapıldı. Harem-i şerîf'in onarımı sırasındaki titiz çalışmaları ile hem Sultan Abdülmecid'in hem de Abdülaziz'in teveccühünü kazandığı gibi şeyhülislâmlığı döneminde de II. Abdülhamid'in güvenini kazanmıştı." (Buzpınar 1995: 346).

³"Şeyhülislâmlık Dairesi kalemlerinden yetişti. Mecelle ve hukuk konusunda otoriteydi. Meclis-i Tedkikat-ı Şer'îye başkanlığı yaptı. 1909 yılında II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi üzerine, padişaha yakınlığı nedeniyle Midilli adasına gönderildi, üç yıl sonra affedilerek İstanbul'a döndü. Adliye Nazırı (1919), Şûrâ-yı Devlet Başkanı olarak görev yaptı. Siyasî, sosyal ve dinî içerikli eserleri ile Dağarcığım adlı hatıratı bulunmaktadır." (Özyalvaç 2012: 123-124)

Aliyyî'l-Murtazâ (20 beyit), Kıt'a (2 beyit), Der-hakk-ı cenâb-ı pîr-i dest-gîr Mevlânâ Celâlû'd-dîn-i Rûmî (5 beyit), mensur hutbe, tarih (2 beyit) (Arslan 2000: 173).

Süleyman Celâleddin'in bir diğer eserinin ismi *Sâki-nâme*'dir. 1305 yılında 21 sayfa olarak basılmıştır. Eserin, hemen öncesinde Celâl'in şeyhi olan Osman Şems Efendi'nin (ö. 1893) 30 beyit uzunluğundaki manzum takrizi bulunmaktadır. Ardından Osman Şems iki beyitlik bir manzum tarih ile esere tarih düşmüştür. *Sâki-nâme*'nin başında 4 beyitlik tahmid, her biri 12 beyit hacminde olan münacat, naat ve padişaha övgü bulunmaktadır. *Sâki-nâme* kısmı ise her bölümü 12 beyitten oluşan 12 bölüme sahip toplam 144 beyit hacminde bir manzumedir. Eserin son kısmında Süleyman Celâleddin'in kaleme aldığı ve 1302 tarihini veren manzum tarih bulunmaktadır (Arslan 2000: 157). Celâl, ileride görüleceği üzere *Şükriyye*'de yaptığı padişah methiyelerini, *Sâki-nâme*'sinde de dönemin sultanı II. Abdülhamid'e yapmıştır. "*Der-Hakk-ı 'Âlî-i Pâdişâh-ı Devrân*" başlıklı bölüme: "*Ol şeh-i zill-i Hudâvend-i Ferîd/ Hazret-i Sultân Hâmid ibni Mecîd*" beytiyle başlamıştır (Arslan 2000: 173). Eserin bazı bölümleri (örn. 7,8 ve 9 bahirler) ahlâkî- didaktik unsurlar taşımakla beraber toplumsal eleştirileri de ihtiva etmektedir. Bu kısımlarda vâiz, âlim, sofi tiplerinin olumsuz yönleri eleştirilmektedir.

Celâl'in bir başka eserinin ismi *Mevlûd-i Cenâb-ı Alî*'dir. Eser h. 1308 (m. 1890) yılında basılmıştır. Mesnevi nazım şekliyle yazılan eser 9 beyitlik tevhid, 25 beyitlik kaside nazım biçiminde bir münacat, 10 bentten müteşekkil bir muhammes ile başlamaktadır. Hemen ardından 26 beyitlik dört halife övgüsü yer almaktadır ve 6 beyitlik gazel formunda Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i öven şiir bulunmaktadır (Arslan 2000: 159). Eserin dibace kısmı 16 beyittir ve ardından üç dörtlükten müteşekkil bir ilahi yer almaktadır. İlahiden sonra "*Mukaddime-i Mevlid-i Latif*" isminde tevhid ve münacat karışımı 14 beyit hacminde bir manzume bulunmaktadır. 6 beyitlik eserdeki ikinci naat hemen bu bölümden sonradır. Eserin ana kısımları ise şunlardır: "*Mebhas-ı Mevlid-i Alî*" (17 beyit), Hz. Ali'ye övgü (6 beyit), "*Der-beyân-ı Vukû'at-ı Ahîre*" (21 beyit), "*yâ Alî senden meded*" redifli manzume, Hz. Ali'nin vasıflarını anlatan manzume (35 beyit), "*Der-beyân-ı meslek-i Sahîh*" (20 beyit), dua ve hâtıme (15 beyit). Eserin sonunda Ahmed Muhtar Efendi'nin (1848-1910) ve Osman Şems Efendi'nin takrizleri yer almaktadır. Takrizler ile toplam beyit sayısı 259'dur (Arslan 2000: 160). Ali Ulvî Baba, *Bektaşî Makâlâtı*'nda *Mevlûd-ı Hazret-i İmâm Alî Kerremallâhu Vecheh* isimde Celâl'e ait bir eserin basılacağından bahsedilmiş ise de böyle bir esere rastlanılmamıştır (Arslan 2000: 160). Ali Ulvî Baba'nın kastettiği eser *Mevlûd-i Cenâb-ı Alî* olmalıdır. Çünkü Arslan'ın neşrettiği 1308 tarihli eserin kapağında kitap ismi olarak "*Mevlûd-ı Hazret-i İmâm Alî Kerremallâhu Vecheh*" ibaresi bulunmaktadır (Celâleddin 1890, I). *Osmanlı Müellifleri* adlı eserde Bursalı Mehmed Tahir, Süleyman Celâleddin'in yazma halinde bir divanının olduğunu söylemiş ancak eser henüz tespit edilememiştir (Saraç 2016: 557).

ŞÜKÛRNÂME VE ŞÜKRİYYE İSİMLİ MANZÛMELER VE TÜRLERİ ÜZERİNE

Âmil Çelebioğlu, “Kültür ve Edebiyatımızda Allah (C.C)” adlı makalesinde “*Bir de tevhidle daha doğrusu münâcatla alâkası olan şükriyye veya şükürnâme denilen manzumeler vardır ki Cenab-ı Hakk’a şükür mahiyetinde olup aynı zamanda tahmîde de benzerler.*” diyerek mezkûr türü tanımlamış, Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın *Şükür-nâme*’sini bu türün güzel bir örneği olarak vasıflandırmıştır (Çelebioğlu 1992: 100). İbrahim Hakkı’nın mezkûr eseri musammat nazım şekliyle yazılmıştır ve “Münâcât ve Şükür-nâme” başlığını taşımaktadır. Her bentte “*Sana bin hamd ü şükür olsun ilâhî*” mısraı tekrarlamaktadır (Küleççi vd. 1997: 104-109). Eser bu görünümüyle daha çok bir münacatı andırmaktadır.

Yazma eser kütüphanelerinde Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın yukarıda bahsettiğimiz eserinin başlığıyla aynı veya benzer adı taşıyan birçok yazma bulunmaktadır. Söz konusu yazmalar bazı muhteva farklılıkları içermekle beraber manzum olarak yazılmıştır ve aynı eser olmasına karşılık farklı kişilere atfedilmiştir. Ayrıca aşağıda ele alınacak olan çeşitli nüshalarda farklı isimlerle kaydedilmiştir. Bu kayıtlar aynı eserin farklı eserler olarak algılanmasına yol açmış ve araştırmacılar kimi müelliflere atfederek manzumeyi neşretmişlerdir. Neşredilen nüshalar dışında bizim tespit ettiğimiz ve yine aynı esere ait olan “Şükür-nâme” ismi taşıyan iki yazma tespit edilmiştir. Tespit edilen başka bir nüshada ise eser ismine veya müellifine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Bunlardan ilki Süleymaniye Kütüphanesi İzmir Koleksiyonu’ndaki bir yazmadadır. “Hâzâ Kitâb-ı Şükür-nâme-i İsmâ’îl” başlığı vardır. (İzmir 821: vr 85a). İlk beyti diğer neşredilen eserlere benzer bir şekilde “Hakk’a şükür idelim her bâr/ Yaratdı sûret-i insân” beytiyle başlamaktadır. İsmâ’îl isimli yazar/ müstensih kendi mahlasını zikredecek şekilde eserin sonuna bir dördlük eklemiştir. Bu dördlükten önce “Velî oldur ana lâyı/ İde ol ‘afv ile gufrân beyti” bulunur. Bu beyit küçük farklılıklarla genellikle son beyit olarak eserin neşredilen diğer nüshalarında yer almaktadır (Kayasandık 2020: 52, Aykanat 2017: 110, İspirli 2016: 58, Erdoğan 2012: 46, Eğri 2016: 287, Göçgün 1986: 143). Yazma Bağışlar 2425 numaralı nüshada ise “*Bu zikr olunan Şükür-nâme’yi kim te’lif itdi diyü su’âl olunur ise merhûm u magfûr Sultân Süleymân -rahmetu’lâhi ‘aleyh- hazretleriniün te’lif itdüğü Şükür-nâme budur*” kaydı ile eser Sultan Süleyman’a atfedilmiştir (Yazma Bağışlar 2435: vr. 10a). İlk beyti “Hakk’a şükür idelim her bâr/ Yaratdı sûret-i insân” son beyti “Budur hem ‘arz-ı hâcâtı/ Devâ kıl hûr ile gılmân”dır. Bu beytin hemen öncesinde yukarıda da zikredilen mısraa benzer şekilde “İdesiz ‘afv ile gufrân” mısraı bulunmaktadır (Yazma Bağışlar 2435: vr. 1b-10a). Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Koleksiyonu 1077’de bulunan yazmada eserin ismine dair bir kayıt yoktur ve yukarıda tanıttığımız nüshalar gibi “Hakk’a şükür idelim her bâr/ Yaratdı sûret-i insân” beytiyle başlamaktadır. Son mısraı “İdesin ‘afv ile gufrân” ile bitmektedir (Ateş 2019: 9, Şehid Ali Paşa 1077 34b-38a).

Bu yazmaların dışında söz konusu eser çeşitli isim ve nispetlerle ile sekiz ayrı çalışmaya konu olup neşredilmiştir.

1. Önder Göçgün eseri Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya atfetmiştir ve yazmadaki kayda göre eserin ismi *Şükr-nâme'*dir (Göçgün 1986: 141).

2. Mustafa Tatçı İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Nu. 1385'te bulunan yazmayı "Niyâz-i Mısırî'nin Bilinmeyen Bir İlâhîsi" başlığıyla neşretmiştir. Eserin başında eserin Niyâz-i Mısırî'ye ait olduğu sülûk çıkarana nasihat etmek için yazıldığı kaydı vardır (Tatçı 2011: 54-56, Erdoğan 2012: 34, Kayasandık 2022: 12).

3. Kenan Erdoğan iki nüsha üzerinden 2003'te bildiri olarak sunduğu metni 2012 yılında Tatçı'nın neşrettiği nüshayı da tenkitli metne ekleyerek neşretmiştir. Bu nüshalardan ikisi eksiktir ve "Niyâzî" mahlasını barındırmaktadır. Daha uzun olan nüshada ise bir mahlas yoktur (Erdoğan 2012: 35-39).

4. Sadettin Eğri, eseri, Muhammed el-Garîb'e ve Nusayrî inancına bağlayarak neşretmiştir. Kendi özel kitaplığındaki bir nüsha üzerinden neşredilen eser, *Kitâb-ı Hakâyık* terkihiyle adlandırılmıştır. (Eğri 2016: 271-287).

5. Serhan Alkan İspirli "Müellifi Bilinmeyen Bir Eser: Dâstân-ı Nasîhat" adıyla Milli Kütüphane'de tespit ettiği nüshayı neşretmiştir (İspirli 2016: 44-61).

6. Timuçin Aykanat ise Za'îfi ismindeki bir şairin Pend-nâme'si olduğunu ileri sürerek eseri yayınlamıştır (Aykanat 2017: 102-110).

7. Hasan Doğan "Atatürk Kitaplığı Bel Yz K0633 Numarada Kayıtlı Mecmua" adlı doktora tezinde eseri neşretmiştir. (Doğan 2022 :358-365). Aykanat ve Tatçı'nın neşirlerine değinerek eserin Mısırî'ye ait olması ihtimalinin daha yüksek olduğunu belirtmiştir (Doğan 2022: 34-35).

8. Eseri son olarak Ahmet Kayasandık kitap olarak bir dil incelemesiyle neşretmiştir. Kayasandık, önceki neşirlerde kullanılan nüshaları tenkitli neşrine dâhil etmiştir ve eserin sahibinin Niyâzî-i Mısırî olmasının kuvvetle muhtemel olduğu kanaatine varmıştır. Millî Kütüphane'deki bir yazmaya nispetle kitabını "Hakk'a Şükür Kitabı" olarak isimlendirmiştir (Kayasandık 2022: 1-109). Yukarıda bahsettiğimiz üç nüsha eserinde yer almamaktadır. Şuan için eserin toplam 13 nüshası tespit edilmiştir.

Eserin bu kadar çok kişiye mâl olması ayrı bir araştırma konusu olacak nitelikte genişdir. Eserin nüshalarının fazlalığı, çeşitli isimler alması, birçok isme atfedilmesi de eserin yaygınlığının bir göstergesidir. Yukarıda ele alınan manzumelerden Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya ait olanı münacat türüne, farklı kişilere nispet edilip birçok nüshası olan manzume ise nasihatnâme/ pendnâme türüne yakındır. Çelebioğlu, yukarıda alıntıladığımız Şükürnâme/ Şükriyye tanımında nasihatnâme/ pendnâme türüne bir gönderimde bulunmamıştır. Aşağıda ele alacağımız Celâl'e ait olan ve II. Abdülhamid'e sunulan *Şükriyye* ise yukarıda ele aldığımız mezkûr iki eserden ve dolayısıyla türden farklı hususiyetler göstermektedir.

SÜLEYMAN CELÂLEDDİN'İN ŞÜKRIYESİ

Şükriyye, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Nu: 5665'te müstakil olarak bulunmaktadır. Toplam elli bir beyit olan ve küçük hacimde sayılabilecek bir eserin ciltli, altın yaldızlı, cetvelli, serlevha tezhipli bir şekilde hazırlanması ve bir mecmua içerisinde olmayıp müstakil olarak istinsah edilmesi nüshanın özel olarak hazırlandığı fikrini akla getirmektedir. Eserin zahriye sayfasına muhtemelen kütüphane görevlisi tarafından yapıştırılmış bir not bulunmaktadır. Bu notta "*Edebiyat-ı Türkî, Manzûme-i Şükriyye, Nâzımı: 'Uryânîzâde Dâmâdı Celâl Efendi'nin, Şeyhülislâm 'Uryânîzâde Esad Efendi'nin vefâtından sonra taraf-ı şâhânede nâ'ilesine sezâvâr buyrulan iltifât-ı mülûkâneye teşekküren tanzîm olunmuşdur.*" ibaresi bulunmaktadır. Bu ifadede geçen "*Uryânîzâde Dâmâdı Celâl Efendi*" ile kastedilen şahıs Süleyman Celâleddin'dir. Eserin dört ve beşinci beyitlerinde "*Uryânî*" ismi geçmektedir ve eserin başı Uryânîzâde Esad Efendi'ye bir mersiye niteliğindedir. Şair ilk beyitte rüzgârın şiddeti ile zamanı da kastederek huzurun kalmadığını söylemiştir. Dünyada olup bitenlerden yakınmış, üzüntüden çaresiz kaldığını dile getirmiştir. "*Vâlid-i merhûm*" terkibiyle kayınpederini kasteden Celâl, Esad Efendi'nin ay gibi bulutun içine girdiğini söyleyerek vefat ettiğini belirtmiştir. Aynı beyitte Esad Efendi'nin, Allah'ın rahmetine ulaştığını da söylemiştir. Daha sonrasında ise bu vefattan duyulan üzüntüyü nazmetmiştir. İlk altı beyit Uryânîzâde Esad Efendi'nin vefatını ve bu hadiseye duyulan üzüntüyü anlatmaktadır. Yedinci beyitten itibaren ise söz artık dönemin padişahına getirilerek övgüye bir girizgâh yapılmıştır. Şair otuz altıncı beyitte "*İdûp efrâdı şükran arzına bu 'abdini tevât/ Virûp bu nazma ben de 'acz ile Şükriyye 'unvânı*" sözleriyle eserinin ismini zikrederek şiirini bir şükran vesilesi kıldığını söylemiştir. Eserin sonuna doğru ise "*Uzatdun zülfi dilber-veş Celâl 'akd-ı kelâm eyle*" mısraını yazarak mahlasını zikretmiştir. Sonuç olarak zahriyedeki müellife, eserin konusuna ve ismine dair geçen bilgiler, manzumedeki beyitler ile örtüşmektedir. Eserin yazım tarihi Uryânîzâde Esad Efendi'nin mezarının üzerine türbe yapılmasından sonra olmalıdır. Şair otuzuncu beyitte türbenin yapılışından bahsetmektedir ancak türbenin yapım tarihi belli değildir. Ahmed Esad Efendi'nin vefatı 17 Ocak 1889'dur. *Şükriyye*'de bu tarihten sonra türbenin inşasıyla hemen hemen aynı tarihlerde yazılmış olmalıdır.

Kaside nazım biçiminde olan eser elli bir beyitten oluşmaktadır ve aruzun "*mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün*" kalıbıyla yazılmıştır. Şair, nesib/ teşbib, medhiye, fahriye, dua kısımlarını, kaside nazım biçimi kurallarını gözeterek kaleme almıştır. Celâl, kasidesinde redif olarak "-ı" sesini kullanmıştır ve bu ses yer yer nispet "-î" sine dönüşmüştür. Redifte nispet "-î" si kullandığı kelimeler umumiyetle özel isim niteliği taşımaktadır. 'Uryânî, İrânî, Rabbânî, Yezdânî, Sübhânî, Geylânî bu tip kelimelere örnek olarak gösterilebilir. Celâl, kafiye olarak mürdef kâfiyeyi "-ân" sesi ile kullanmıştır. On altıncı ve kırkıncı beyitlerde "*itâ-yı hafî*" veya "*gizli kafiye tekrarına düşme*" denilen kafiye kusuru bulunmaktadır. On altıncı beyitte "*Gâzî/ cihan-bânı* kelimeleri ve kırkıncı beyitte "*perdâzî/ devrânı*" kelimeleriyle bu kusuru

yapmıştır. Kullandığı kafiye sesinde uzun vokal bulunduğundan dolayı beyit sonundaki kafiye ve redifi sağlayan tüm kelimeler Arapça-Farsça kökenlidir. Manzumedeki Türkçe kökenli kelimeler umumiyetle fiil türü kelimelerdir. "Tagıtdı, giderdi, uçurdu, silindi, yapıldı, bırakdı, düşürdü" gibi Türkçe kelimeler, mısra başlarında kullanılarak hem tahkiyevî bir anlatım elde edilmiş hem de kaside genelinde bir ses ahengi sağlanmıştır. Farsça terkipler hemen her beyitte sıklıkla kullanılmıştır. Bazen bu durum yirmi ikinci beytin ikinci mısrandaki "*Nigâh-ı re'fet-i feyz-i şehen-şâh-ı kerem-kânı*" şeklinde olduğu gibi tüm mısra boyunca zincirleme olarak devam etmektedir. "*Şehen-şâhâ cihân-ârâ sehâ-meşreb kerem-fermâ*" ve "*Şehen-şâhâ Hudâ-dânâ nazîrûn görmemiş dünyâ*" mısralarındaki ses tekrarları da kasidedeki başarılı aliterasyon kullanımına örnektir.

Çelebioğlu'nun tanımına göre *Şükürnâme* veya *Şükriyye* başlıklı manzumelerin konusu Allah'tır. Yukarıda ele alıp neşirlerinden ve yazmalarından bahsettiğimiz eser ise nasihat-nâme/ pend-nâme türüne, Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Şükürnâme*'si münacat türüne daha yakındır. Süleyman Celâleddin, bunların dışında bir içerikle şükür kabilinden padişaha bir methiye kaleme almıştır. Yukarıda değinildiği gibi ilk altı beyitte şair kayınpederinin ölümünden duyulan üzüntüden bahsetmiş ve sonrasında gözyaşının sultanın fermanıyla ve himâyetiyle kesildiğini vurgulamıştır. Kasidenin nesib/teşbib bölümü mersiyeyi andıran bir tasvirle yazılmıştır. Şair, gerçekleşen vefat ile bir kapının kapandığını ama sultanın ihsanı ile daha büyük bir kapının açıldığını söyleyerek bunun büyük bir lütuf olduğunu nazmetmiştir. Bu lütfâ binaen de şükrünü dile getirmiştir. İlk on bir beyit Şeyhülislam Esad Efendi'nin vefatını, bu vefattan doğan hüznü ve bu hüznü karşılık II. Abdülhamid'in (1876- 1909) himâyesini konu almıştır. Bu beyitlerde sultanın övgüsü yer alsın da direkt olarak methiyeye başlanmamıştır. On ikinci beyit kasidedeki geçiş beytidir. Celâl, "*Bu lutfun şükrünü ifâya var mı sûret-i imkân*" diyerek methiyeye başlayacağını haber vermektedir ve bu beyitten sonra methiye başlamıştır. Kasidede, "Hazret-i 'Abdülhamîd-i Sâni-i Gâzî" ibaresiyle, II. Abdülhamid'e methiye yapıldığı açıkça ifade edilmektedir. Şair, bu bölümde sultanın saltanatının devam etmesini, düşmanlarının kahrolmasını, Abdülkâdir Geylânî ve Şâzelî'nin ona rehber olmasını dilemektedir. Bu övgüyle birlikte Celâl, sözü yeniden Şeyhülislam Ahmed Esad Efendi'ye getirir. On bir sene meşihatte zaman geçirip son nefesini verdiğini, Mescid-i Nebevî'nin inşasına dair yaptığı çalışmalarını övücü bir dille ve tahkiyevî bir üslupla şiirleştirmiştir. II. Abdülhamid, Esad Efendi'nin vefatından sonra üzerine türbe inşa ettirmiştir. Türbenin yapılışı, aslında kasidenin yazılışının da en mühim sebebidir. Süleyman Celâleddin türbenin yapılmasını: "*Müccerred rûhunu i'zâz için lutfen idüp fermân/ Yapıldı kabri üzre türbe-i ra'nâ-yı nûrânî*" beytiyle şiirleştirmiştir. Daha sonra methiye devam ederek Ahmed Esad'ın ölümü ve II. Abdülhamid'in hâmilîği arasındaki ilişki art arda gelen beyitlerle vurgulanmıştır. Sultan Abdülhamid'in dünyada eşi benzerinin olmadığı, padişahın varlığı ile devletin varlığının bir tutulduğu, güneşe benzetilip evreni aydınlattığı, Allah'tan bir lütuf olarak devletin başında bulunduğu

söylenmiştir. Celâl, “Kulun merhûma şâhum sıhriyetle intisâbum var! Yanar gaybûbetiyle ‘abd-i nâ-çârûn dil ü cânı’” diyerek Ahmed Esad ile olan akrabalık bağınu ve üzüntüsünü sultana arz etmiştir.

Kırkinci beyitten itibaren şair methiyesini sonlandırıp fahriye bölümüne geçmiştir. Klasik Türk şiiri içerisinde özellikle de kaside nazım biçiminin şair-patron münasebetini açıkça gösteren örnekler oldukça fazladır. *Şükriyye* müellifi, batıdan gelen akımlar neticesinde yenileşen Türk edebiyatı dönemi olarak adlandırılan süreçte şiir yazmasına rağmen, kasidesini tamamen klasik bir üslup ile yazmıştır. Fahriye bölümünde de bu üsluba uygun olarak kendisini övmüş ve kadir kıymetinin bilinmediğinden yakınmıştır. Kaleminden dökülen mürekkebin karanlık içerisindeki “âb-ı hayvânı” bile aydınlatacağını söylemiştir. Memduhunu, methiye kısmında mübalağalı sözlerle öven şair, fahriyede de aynı şekilde kendi şiirini yüceltmıştır. Şair bu bölümde tahkiyevî sözlerle kendinden de bahsetmiştir. Süleyman Celâleddin, giriş bölümünde de değinildiği üzere genç yaşta felç olmuş ve hayatının bir kısmını yatakta geçirmiştir. Şair “*esir-i bisterüm*” derken bu hâline de atıfta bulunmaktadır. Zaman içerisinde şiirle ilgilenememiş ve yatakta elemli bir şekilde hayat geçirmiştir. Burada şair, kendi kendine yeniden şiir yazıp yazamayacağını sormuş ve yine kendisi bu soruya, akranını “*rehîn-i hayret*” edici şekilde yapabileceğini, şiir yazabileceğini söyleyerek cevap vermiştir. Sultandan gelen iltifat ise kaderin ve zamanın getirdiği perişanlığı, dağınık hâli gidermiş ve Celâl’in şiir yazmasını sağlamıştır. Kırk sekizinci beyit şairin “Celâl” mahlasını söylediği taç beytidir ve aynı beyitte “*akd-ı kelâm eyle*” deyip dua zamanının geldiğini söylemiştir. Şair takip eden üç beyitte padişahın tahtında devam etmesi, hilafetinin sürmesi için Allah’a dua etmiştir.

ESERİN NÜSHASININ TAVSİFİ

Yazma, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Nu: 5665’te bulunmaktadır. Dijital katalog bilgilerine göre 245x165 mm boyutlarındadır ve yeşil kadife kaplı çehar kuşe meşin cilt içerisinde yer almaktadır. Beş varaktan oluşan eser müstakil olarak ciltlenmiştir. Talik hat ile 14 satıra istinsah edilmiştir. 1b sayfasında halkarî tezhip vardır. Serlevhası boş bırakılmıştır. 1b ve 2a sayfalarındaki beyitlerin her biri altın varaklı cetvele alınmıştır ve diğer tüm sayfalar altın varak ve sürh rengi mürekkeple cetvelenmiştir.

SONUÇ

Ziya Paşa (1829-1880), Ali Suavi (1839-1878), Namık Kemal (1840-1888), Ebüziyya Mehmed Tefik (1849-1913), Rezaizade Mahmut Ekrem (1847-1914), Şair Eşref (1847-1912), Abdülhak Hamid Tarhan (1852-1937), Mizancı Murad (1854-1917), Samipaşazade Sezai (1859-1936), Halid Ziya Uşaklıgil (1866-1945), İsmail Safa (1867-1901), Tefik Fikret (1867-1915), Rıza Tefik Bölükbaşı (1869-1949), Süleyman Nazif (1869-1927), Mehmet Akif Ersoy (1873-1936) gibi dönemin en ünlü şair ve yazarları II. Abdülhamid’e din, ırk, propaganda, meşrutî düzen isteği, kişisel çıkar gibi

sebeplerden muhalefet etmişlerdir (Koçin 2017: 268-289). Böyle bir dönemde şiirlerini kaleme alan Süleyman Celâleddin'in hem kendisi hem de akrabaları II. Abdülhamid ile iyi ilişkiler geliştirmiş, üst düzey bürokratik görevler almıştır. Şeyhülislam olan kayınpederinin vefatının ardından, padişahın türbe yaptırması ve ihşanda bulunması üzerine Celâl, *Şükriyye* isminde bir kaside kaleme almıştır. Şiirin muhtevası tespit edebildiğimiz diğer *Şükürnâme* ve *Şükriyye* adı altında anılan manzumeler gibi münacat veya pendname türünde kaleme alınmamıştır. Dönemin padişahına kaside nazım biçiminde bir tür şükran sunumudur. Bu hâliyle eser, Nâbî'nin "teşekkür-nâme" adıyla yazdığı esere muhteva açısından benzemektedir.⁴ Çakır, kaleme aldığı "Mektup" maddesinde "Şükürnâme" ismindeki eserler için teşekkür mektubu tabirini kullanmıştır (Çakır 2005: 330). Celâl'in Şükriyyesi ve Nâbî'nin Teşekkürnâmesi için de birer manzum mektup denilebilir. Zira Nâbî'nin teşekkürnâmesinin başında bir mektuba şükran sadedinden "irsâl buyurulduğu" ifadesi kullanılmış, bir mektuplaşmanın olduğu dile getirilmiştir. Bu tip eserlerin tespiti ve neşri klasik Türk edebiyatı içerisinde yeni tasniflerin yapılması ve edebiyatımızdaki türlerin adlandırmasına dair veriler sunacaktır. *Şükriyye*, ayrıca Osmanlı'nın hem edebî hem de siyasî açıdan oldukça çalkantılı bir dönem sürdüğü zamanda kaleme alınmıştır. Bürokrasi ve siyasetin içerisinde olan şairlerin II. Abdülhamid ile olan ilişkilerine ışık tutması açısından da söz konusu eser bir katkı sağlayacaktır.

METİN

[Edebiyat-ı Türkî

Manzûme-i Şükriyye

Nâzımı: 'Uryâni-zâde Dâmâdı Celâl Efendi'nin

Şeyhü'l-islâm 'Uryâni-zâde Es'ad Efendi'nin vefâtından sonra taraf-ı şâhânedan â'ilesine sezâvâr buyurulan iltifât-ı mülükâneye teşekkürün tanzîm olunmuştur.]

[Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'lün]

- 1 Tağıtdı rûzigârũñ şiddeti bünyân-ı sâmânı
Kırıldı bendegânuñ bezm-i fânûs-ı fûrûzânı
- 2 Ne bezm ammâ harîm-i zir [ü] bâl-i me'men ü me'nûs
Uçurdu ol Hümâ-yı lâne-sâzi-i gülistânı
- 3 Meger bir fikr-i nâ-hemvârı varmış çarh-ı gaddârũñ

⁴ Nâbî'nin 76 beyit hacminde yazdığı bir mesnevinin başlığının bazı nüshalarında şöyle bir ifade bulunmaktadır: "Şevketlü kerâmetlü pâdişahımız Sultân Ahmed Hân hazretlerinden sa'âdetlü Silâhdâr Ali Agâ mektûbiyle Haleb'de Nâbî Efendi'ye irsâl buyurulan surre-i zer cevâbında Nâbî Efendi'nün Silâhdâr Agâ Hazretlerine irsâl eylediği teşekkür-nâmedür." (Bilkan 2011: 373). Nâbî, Süleyman Celâleddin gibi sultanı övmüş, ona dua etmiş ve lütfundan dolayı ona şükranlarını arz etmiştir.

- Bizi düçâr-ı ye'siyle idüp hâtır-perişânı [2a]
- 4 Şeb-i târik içinde 'arz idüp bir levha-i mâtem
Yazılmış mât-ı 'Uryânî bi-resm-i haţţ-ı İrânî
- 5 Kâmer-âsâ şehâba girdi ol şeb vâlid-i merhûm
Niğâb-ı rahmete gizlendi ya'nî vech-i 'Uryânî
- 6 Keder-engîz-i hengâm-ı vedâ'da çopdı vâveylâ
Giderdi her birinden eşk-i firkat tâb-ı çeşmânı
- 7 Kesilmezdi dümû'ı olmasaydı ger o dem vârid
Himâyetle şeref-sâniğ olan fermân-ı sulţânî
- 8 Ne kudsiyyet ilâhî bu ne hulğ-ı ekmele ü a'zam
'İmâret eyledi luţfiyla bunca kalb-i vîrânı
- 9 Görülmüş mi bu rütbe tesliyet-sâz-ı dil-i ğamnâk
Şümül-ı re'fet-i sulţân ola bî-kes nigezbânı
- 10 Tenezzül eyledi şems-i cihân güyâ bu zerrâta
Silindi dest-mâl-i ta'ziyetle çeşm-i giryânı [2b]
- 11 Hudâyâ bir çapucuğ sed idüp açduñ bize bir bâb
O da dervâze-i zıll-ı Celil-i Rabb-i Yezdânî
- 12 Bu luţfuñ şükriñi ifâya var mı şüret-i imkân
Olup hep secde-i şükran ile şöyle du'â-ğ'ânı
- 13 Açılson gülsitân-ı hâtırında ğonce-i maşşûd
Ola vefğ-i merâmı üzre çarhuñ seyr ü devrânı
- 14 Şu'ünât-ı felek her emrine mağlûb ola tâ kim
Cihân-gîrâne irsün ğarb u şarka emr ü fermânı
- 15 Mehâbet-bağş-ı 'âlem ola iğbâl ü celâletle
'Adûsı var ise olsun çarîn-i çahr-ı Sübhânî
- 16 İlahî Hâzret-i 'Abdü'l-hamîd-i Şânî-i Ğâzî
Cihân turduğ[ça] çursun salţanatda ol cihân-bânı
- 17 Ricâlu'llâh ola rehber huşuşâ dest-gîr olsun
Cenâb-ı Şâzelî-i ğavş-ı a'zam zât-ı Geylânî [3a]
- 18 Şehen-şâhâ cihân-ârâ şehâ-meşreb kerem-fermâ

- ‘Înâyet kâr-ı ‘âlem bendegānuñ nūr-ı vicdānı
19 Şeh-i esdağ-nüvâz u bende-perver faḥr-i milletdür
Olur ehl-i şadâkat lâ-cerem şâyân-ı iḥsânı
20 O merhûm Aḥmed Es‘ad Efendi kim eben-‘an-cedd⁵
Yüz altmış sâl olup bu devletüñ ḥuddâm-ı dîvânı
21 Şadâkatla vaşiiyet eyleyüp evlād u aḥfâda
Fedâ-yı cān ola devlet için bir emr-i âsânı
22 Kemâl-i i‘timād ile kılip ḥ’iṣânını mevdü‘
Nigâh-ı re’fet-i feyz-i şehen-şâh-ı kerem-kânı
23 Du‘â-yı devletüñle eyleyüp enfâsını itmâm
Meşîhatde geçüp on bir sene sâyüñde ezmânı
24 Ḥuşûsâ ravza-i pâk-i nebîye kıldığı ḥidmet
Alup ḥoşnûdi-i peygamberiden feyz-i rûḥânî [3b]
25 Tecellî eyledükçe ḥüsn-i enzâr-ı cihân-bānuñ
Medâr-ı gül olurdu celbine tevfiḳ-i Rabbânî
26 Müvekkille vekîli eyleyüp ihlâş ile irzâ
Ola uḥrâda kendi de ğarîḳ-i baḥr-ı ğufrânı
27 Şehen-şâhâ yine bir ders-i ‘ibret eyledüñ ta‘lîm
Tenebbüh eylesün aḥlâf ile dîvānuñ erkânı
28 Bilürçün bendegân aḥvâlini bir bir şeh-i âġâh
Nazardârî-i taḳdîr-i meziyyet eyler ‘irfânı
29 Ḥayâtı vü memâtı nâ’il-i feyz-i teveccühdür
Bu ḥâl-i baḥtiyârîden tabaşşur itsün ihvânı
30 Mücerred rûhını i‘zâz için luṭfen idüp fermân
Yapıldı ḳabri üzre türbe-i ra‘nâ-yı nûrânî
31 Budur baḥşâyîş-i minnet-ġüzâr-ı luṭf-ı Yezdân kim
İdüp ḥâmî bu mülk ü millete sen gibi ḥâḳânı [4a]

⁵ Mısradaki vezin aksamaktadır.

- 32 Kuluñ merhūma şāhum şihriyetle intisābum var
 Yanar gaybūbetiyle ‘abd-ı nā-çāruñ dil ü cānı
- 33 Bırakdı mehd-i ğam içre beni gūyā yetīm-āsā
 Anun-çün tıfl-ı dil eyler dem-ā-dem zār u efgānı
- 34 Bu derd ile ħazāna uğramışdı ravza-i ümmīd
 Virüp revnaķ tereşşuĥ-pāş olan elţāf u iĥsānı
- 35 Kemāl-i raĥm ile ehl [ü] ‘iyālin eyleyüp terfih
 Gūzer eyler du‘ā-yı şevketüñle ān u ezmānı
- 36 İdüp efrādı şükrān ‘arzına bu ‘abdini tevsit
 Virüp bu nazma ben de ‘acz ile *Şükriyye* ‘unvānı
- 37 Kemāl-i şerm ile dergāhına taķdīm idüp tā kim
 Ola ifā-yı şükr-i luţf-ı maĥşūs-ı cihān-bānı
- 38 Şehen-şāhā Ĥudā-dānā nazirüñ görmemiş dünyā
 Vücūdudur ser-i devlet-medār-ı tāt-ı ‘Oşmānı [4b]
- 39 Sen ol şāh-ı yegāne-āfitāb-ı ma‘rifetsin kim
 Ziyā-pāş-ı ma‘ārifle münevver kılduñ ekvānı
- 40 Hevā-yı şive-i nazmuñ kuluñken ĥurde-perdāzı
 Düşürdi dām-ı ālāma beni şayyād-ı devrānı
- 41 Beş on yıldır esir-i bisterüm şāhum bu ye’s-ile
 Tutar mı dil-rübā ensāc-ı nazm-ı naķş u elvānı
- 42 Şu ĥālümle yine revnaķ-tırāz-ı neş’e-i ŗab‘um
 Rehīn-i ĥayret eyler şive-i nazmumla akrānı
- 43 Aķar mizāb-ı ĥāmemden zülāl-ı rüĥ-perver kim
 Karirü’l-‘ayn ider zulmet içinde āb-ı ĥayvānı
- 44 Senüñ evşāfına ĥad yoksa da bu çarĥ-ı kec-reftār
 Cefāsuñ ĥaşr idüp rence dil-i erbāb-ı iz‘ānı
- 45 Müşaĥĥarken süĥan iķlimi ŗab‘a bu ĥarābetdür
 Olur ‘acz-āver-i endişe vaşf-ı şevket ü şānı [5a]
- 46 Eger yüz göstereydi bir kez olsun şāhid-i maķşūd
 Getürmezdüm vuķū‘a vaşf-ı pāküñde bu noķşānı

- 47 Sükûnı ihtiyâr itmişdi çokdan tab'-ı şürîde
Giderdi iltifâtun dilde za'ım-ı çarh-ı nādānı
- 48 Uzatduñ zülf-i dilber-veş Celâl 'ağd-ı kelām eyle
Yeter hayr du'ānuñ geldi zīrā mevki' ü ānı
- 49 Fūrūğ-ı āfitāb itdükce her dem 'ālemi tenvīr
Ola tahtında dā'im şāh-ı 'ālī-i kâdir-dānı
- 50 Zāmīrūñ rüşen olsun eyleye her re'yine te'sīr
Şu'ā'-ı feyz-i kudsi ya'ni tev fiqāt-ı Rabbānī
- 51 Hemīşe 'āfiyetle mesned-ārā-yı hīlāfet ol
Be-haqq-ı Seyyidü'l-keveyn be-cāh-ı sırr-ı Qur'ānī

KAYNAKÇA

- ARSLAN, M. (2000). *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri*. İstanbul: Kitabevi.
- ATEŞ, E. (2019). *Hibrî Ali Efendi'nin Zuhrü'l-Masîr Adlı Eseri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AYKANAT, T. (2017). "Pendnâme-i Za'îfî". *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 60: 95-112.
- BİLKAN, A. F. (2011). *Nabi Divanı C. I*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- BUZPINAR, Ş. T. (1995). "Uryanizade Esad Efendi". *TDV İslam Ansiklopedisi C. 11*. İstanbul: TDV.
- CELALEDDİN, S. (1890). *Mevlûd-ı Cenâb-ı Alî*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- CUNBUR, M. (1999). *İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal- Son Asır Türk Şairleri (Kemalü's-Suarâ)*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ÇAKIR, Ö. (2005). "Mektup". *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü C. IV*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- ÇELEBİOĞLU, A. (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: MEB.
- ÇETİN, N. (2015). "Murâd-ı Buhârî Tekkesi ve Fonsiyonları". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, V: 5-36.
- DOĞAN, H. (2022). *Atatürk Kitaplığı Bel YZ K0633 Numarada Kayıtlı Mecmua (İnceleme- Tahlil-MESTAP'a Göre Tasnif- Metin)*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- EĞRİ, S. (2016). "Nusayri İnanıcının Piri Muhammed el-Garîb ve Kitâb-ı Hakâyık". (Yayımlanmamış doktora tezi). *U.Ü Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, XX/31: 271-289.
- ERDOĞAN, K. (2012). "Niyâzî-i Mısırî Adına Kayıtlı Bazı Manzûmeler". *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, X/1: 18-49.
- GÖÇGÜN, Ö. (1986). "Erzurum Kütüphanesi'ndeki Türkçe-Yazma Eserler Üzerine Araştırmalar". *Selçuk Üniversitesi Selçuk Dergisi*, II/1: 93-223.
- İSMAİL. *Şükriyye-i İsmâ'îl*. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmir. No. 821.
- İSPİRLİ, S. A. (2016). "Müellifi Bilinmeyen Bir Eser: Dâstân-ı Nasîhat". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/32: 44-61.

- KAYASANDIK, A. (2022). *Hakk'a Şükür Kitabı*. Kayseri: İksad Publishing House.
- KOÇİN, A. (2017). "Sultan II. Abdülhamid'in Şair ve Yazarlarla İmtihanı". *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi* (ed. Fahrettin Gün- Halil İbrahim Erbay). İstanbul: TBMM Millî Saraylar.
- KÜLEKÇİ, N.- KARABEY, T. (1997). *Erzurumlu İbrahim Hakkı- Divan*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- ÖZYALVAÇ, P. Y. (2012). "Cemil Molla". *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi* (ed. Âlim Kahraman). İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- SARAÇ, M. A. Y. (2016). *Bursalı Mehmed Tahir- Osmanlı Müellifleri*. Ankara: TÜBA.
- SULTAN SÜLEYMAN. *Şükr-nâme*. Süleymaniye Kütüphanesi. Yazma Başlıklar, No. 2445.
- SÜLEYMAN CELALEDDİN. *Şükriyye*. İstanbul Üniversitesi. Nadir Eserler, No. 5665.
- TATÇI, M. (2011). "Niyâzî-i Mısırî'nin Bilinmeyen Bir İlâhîsi". *Türk Edebiyatı Dergisi*, CDXLVII: 54-56.
- YAZARI MEÇHUL. *Mecmua*. Süleymaniye Kütüphanesi. Şehid Ali Paşa, No. 1077.

Atıf / Citation

YAVRUCUK, G. (2023). "Xueyantuo Kağanlığının Yıkılış Sebepleri". *Gazi Türkiyat*, 32: 155-167.

Geliş / Submitted 17.02.2023

Kabul / Accepted 25.06.2023

DOI 10.34189/gtd.32.010

XUEYANTUO KAĞANLIĞININ YIKILIŞ SEBEPLERİ

Reasons of the Fall of the Xueyantuo Khaganate

Gökay YAVRUCUK*

Öz

Xueyantuo Kağanlığı, Gök Türklere bağlı kalmak istemeyen bir kısım Tiele boyunun girişimleri neticesinde isyan yoluyla kurulmuştur. İsyançı boyların en güçlüsü olan Xueyantuo beyi Yinan, kağanlık otoritesini Gök Türkleri yenmiş olmasına borçluydu. Tang Devleti ile kısa sürede iyi ilişkiler kurması da onun çıkarlarıyla Tang'ın güvenlik politikasının uyuşmasındandı. Gök Türklerin bir kısmı 630'da esir edilerek Çin'e götürülmüştü. Soylu olanlara unvan ve rütbe verilmişti. Aralarından hanedan mensubu olan Jiesheshuai, 40 kişiyle Tang sarayını basarak Taizong'u kaçırdı, Tuli'nin oğlunu kağan kaldırmayı denemiş, başarısız olmuştu. Buna karşın Çinlilerin Gök Türklere çekinerek onları Çin Seddi ile Gobi Çölü arasındaki güney bozkıra yerleştirme ve Asina Simo'yu kağan yapmaya, böylece Gök Türklerin oluşturduğu iç tehditten kurtulmayı denemeye itmişti. Bu politika, Xueyantuo kağanının meşruiyetini sorunlu hale getiriyordu. Bozkırdaki Gök Türk siyasi varlığını yok etmede birleşen iki devlet, bu şekilde karşıt duruma gelmişti. Modern araştırmalarda iki devletin çıkar çatışmasına girdiği ve Tang'ın askerî güç kullanmaya zorladığı kanaati yaygındır. Tang'ın askerî müdahalesinden önce vuku bulan iç çatışmaların yıkıcı etkisi hesaba katıldığında durumun pek de böyle olmayabileceği anlaşılmaktadır. İç ve dış etkenlerin birlikte değerlendirilmesiyle daha geçerli ve sağlıklı sonuçlara ulaşılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Xueyantuo Kağanlığı, Tang Hanedanı, diplomasi, Gök Türk Kağanlığı, Tieleler

Abstract

The Xueyantuo Khaganate was established through a rebellion as a result of the attempts of some Tiele tribes who did not want to be vassals of the Turks. The most powerful of the rebel tribes, Xueyantuo beg Yinan, owed his khaganate authority to the fact that he had defeated the Turks. The fact that he established good relations with the Tang Dynasty in a short time was also due to the compatibility of his interest with Tang's security policy. Some of the Turks were captured and taken to China as prisoner. The nobles were given titles and rank. Jiesheshuai, a member of the Ashina royal clan, had stormed the Tang palace with 40 people, tried to kidnap Taizong and raise Tuli's son as khagan, but failed. On the other hand, the Chinese were afraid of the Turks, pushing them to settle in the southern steppe between the Great Wall and the Gobi Desert and to make Ashina Simo the khagan, thus trying to get rid of the internal threat posed by the Turks. This policy made the legitimacy of Xueyantuo khagan problematic. In this way, the two states united in destroying the Türk political presence in the steppe, became opposites. In modern studies, it is widely believed that the two states had a conflict of interest and that the Tang was forced to use military force. Considering the devastating effect of the internal conflicts that took place

* Dr., gokayyavrucuk@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1787-6282

before he Tang military intervention it is understood that this may not be the case. By considering internal and external factors together, more valid and healthy results can be achieved.

Keywords: Xueyantuo Khaganate, Tang Dynasty, diplomacy, Türk Khaganate, Tiele.

GİRİŞ

Xueyantuo Gök Türk Kağanlığına bağlıyken başta Uygurlar olmak üzere bir grup Tiele boyuna liderlik etmek ve Tang Hanedanı'nın desteğini almak suretiyle Doğu Gök Türk Kağanlığını mağlup ederek Gobi Çölü'nün kuzeyinde Ötüken merkezli bir kağanlık kurmuştu. Doğu Gök Türk Kağanlığının yıkılmasıyla birlikte Doğu ve İç Asya'daki en büyük güç haline gelen Tang Hanedanı ile ittifak durumunda olmalarına karşın Xueyantuo Kağanlığının ömrü kısa oldu. Bu durum araştırmacıların da dikkatini çekti. Feng Yuping, Tang imparatoru Taizong'un Doğu Gök Türk ve Xueyantuo kağanlıkları karşısında uyguladığı politikayı inceledi. Bozkır-Çin ilişkilerinde önceki tüm hükümdarların Çin Seddi'ni onarmak ve haraç ödemek gibi pasif politikalar izlediğine, Taizong'un bu politikaları terk ederek orduyu harekete geçirip saldırgan politika izleyerek dış tehdidi ortadan kaldırdığını, Taizong'un saldırgan politikasının Çin tarihinde çığır açtığına kani oldu (Feng 2019: 94-96). Wei Yongfeng, Gök Türk Kağanlığının çöküşüyle birlikte Xueyantuo Kağanlığının hızla güç kazandığını, Taizong'un Xueyantuo'nun oluşturacağı tehdidi önceden idrak ederek onları bölmek üzere Yinan'ın oğullarından birine küçük kağan, diğerine yabgu unvanı verdiğini yazdı. Wei Yongfeng'e göre Tang-Xueyantuo ilişkileri Xueyantuo'nun güçlendikçe Çin'in topraklarına göz dikmesi ve Tang'ın Gök Türklerden bir tampon bölge oluşturma çabasından dolayı bozulmuştu. Tampon bölgeyi yok etmek için saldıran Yinan, yenilmiş ve yenilgiden sonra zayıf taraf olarak ilişkileri düzeltmek için heqin teklifinde bulunmuştu. İlişkilerin bozulması, iktidarını itibarına ve itibarını da dış ilişkilere borçlu olan Yinan'ın iktidarına mâl olabilirdi (Wei 2002: 56-57). Lin Gan, Taizong'un Xueyantuo tehdidi karşısında onları bölmek için Yinan'ın oğullarına unvan verdiğini ve Yinan'ın heqin teklif etmekteki amacının bozkırdaki itibarını koruma isteği olduğu konusunda Wei ile hemfikirdir (Lin 2007: 117). Chen Xingyu, Xueyantuo Kağanlığının yıkılışının esas sebebinin 646'daki Nuozhen Irmağı (諾真水) Savaşı olup olmadığını araştırdı. Chen'in çalışmasında göre Xueyantuo Kağanlığı bir klan kabile devletiydi. Buna göre iki oğluna iki ülüş vermişti. Ülüşler yerel güç grupları oluşturarak bölünme riski yaratmıştı. Bazhuo, bu şekilde tahtı gasp etmiş, soylu devlet adamlarının öldürülmesini emrederek huzursuzluk yaratmış ve çekirdek güç olan Xueyantuo klanının dağılmasına sebep olmuştu. Zaten güçlü olan kurucu Tiele boyları Tang desteği de alarak kağanlığa son vermişti. Tang Devleti, ordu kullanmaktansa bu boyları harekete geçirmeyi tercih etmişti. Tang resmî tarih anlatısının aksine, Nuozhen Irmağı savaşı Xueyantuo Kağanlığının ortadan kalkmasının sebebi değildi (Chen 2017: 106-107).

Çin kaynaklarının Xueyantular hakkında yalnız Tang ile ilişkilerini merkeze alarak kayıt tutması doğaldı. Bu açıdan bakıldığında bile yetersiz bulunacak kadar yüzeysel kayıt tutulmuş olması araştırmacıların işini zorlaştırır. Örneğin Xueyantuo-Tang ilişkilerinin muhtemel dönüm noktası olmasına rağmen 646'da Bazhuo'nun Xia Zhou'ya neden saldırdığı, bölgenin hangi özelliğiyle böyle bir saldırıya hedef olduğu kaydedilmemiştir.

Kaynaklar Xueyantuo Kağanlığının kurucu boylarının listesini içermez. Farklı kayıtlarda Uygur ve Bayırkı gibi birkaç boyun adı geçse de tam bir liste verilmemiştir. Bu sebeple kağanlığın merkezindeki koalisyon ve koalisyonun içindeki iktidar ilişkileri hakkında bilgi edinilemiyor. Daha geniş düzeyde düşünüldüğünde, devrin kaynaklarının boyların nüfusları veya asker sayıları hakkında çelişkili ve değişken bilgi içerdiği görülür. Boyların güçlerini hesaplamak için en önemli unsur olan asker sayısı güvenilir olmazsa boylar arasındaki ilişkileri, hangi boyun ne derece avantajlı veya dezavantajlı olduğunu, devletin istikrarı üzerinde ne gibi bir etki yaratabileceğini anlamak güçleşmektedir.

Çin kaynakları anlaşılır ve geleneksel olarak Çinlilerin başarılarını abartma eğilimindedir. Abartının bir şekli Bozkırlıların ordusunu gerçek sayının kat kat fazlası olacak şekilde kaydedilmesi ve buna paralel bir şekilde Çinlilerin asker sayısının gerçek sayının altına gösterilmesidir. Yaygın olan bir başka şekil kazanılan bir savaşın sonuçlarının olduğundan çok daha büyük gösterilmesidir. Bozkır devletleri karşısında kazanılan bazı savaşlardan sonra "sınırdaki huzur sağlandı" veya "düşman bir daha sınırları ihlal etmeye asla cüret edemedi" gibi ifadeler geçer. Tang dönemi kaynaklarında bunların da ötesinde, Taizong'u övücü nitelikte çarpıtmalar göze çarpar. 624'te henüz tahta çıkmamış olan Li Shimin (Taizong), Qin Beyi unvanını taşıyordu. İllig Kağan'ın Tuli Kağan'ın da iştirakiyle sefer düzenlemesi üzerine Li Shimin onlarla karşı karşıya gelmişti. Jiu Tangshu'da anlatılana göre Taizong 10 muhafızıyla 10 bin Gök Türk süvarisinin üzerine yürümüş, kağana teke tek dövüşmeyi teklif etmiş, kağan bunu müstehzi bir gülümsemeyle karşılayınca Tuli Kağan'a haber göndererek "dostluk yemini ettiklerini" hatırlatmıştı. İllig Kağan, Taizong'un tek başına ilerlediğini görünce Tuli ile de ilişki kurmuş olmasından şüphe ederek "Prens hendeği geçmesin, benim kötü bir niyetim yoktu" diye haber göndermişti. Bu kayıt Taizong'un cesaret ve entrika kabiliyetini övmenin ötesinde bir mana taşıyor mu, şüphe edilebilir. Olayın devamında Ashina Simo, Tang sarayına gönderilmiş, imparator ona yanında oturması için ısrar etmişti. Bu şekilde Gaozu'nun zayıf ve Li Shimin'in güçlü gösterildiği gibi Gök Türklerin de basit bir cesaret gösterisiyle kolayca korkutabileceği zannı teşvik edilmiştir. Bu kayda benzer başka anlatılarla Taizong'un cesaret ve entrika kabiliyeti göklere çıkarılırken meseleler basitleştirildiği gibi birtakım tezatlar da ortaya koyulmuştur. 626'da Gök Türk ordusu bu kez Tang başkentine yürümekte iken, tahta yeni çıkmış olan Taizong onları bir şekilde geri dönmeye ikna etmişti. Güçlerin olağanüstü asimetrik olduğu bir durumda böyle bir işin başarılabilmesine hayret eden bir devlet adamının sorması üzerine Taizong, gizlice

Gök Türklerin arkasından ordu dolandırdığından ve Gök Türklerin bunu anlayınca korktuklarından bahsetmişti. Oysa başkenti koruyabilmek için büyük miktarlarda haraç vermek zorunda kalmışlardı.

XUEYANTUO-TANG ÇIKAR BİRLİĞİ: GÖK TÜRK KARŞITLIĞI

Tiele boyları Tola Irmağı'nın kuzeyinden Tanrı Dağları'na ve Altay Dağları'nın güneyine kadarki geniş sahaya yayılmışlardı (SS: 84: 1879; BS: 99: 3303; TD: 199: 5464; Kirilen 2016: 96; Taşağıl 2013: 45). Tek güçlü komşuları Gök Türklerdi. Kağana itaat etmek veya isyan etmek dışında seçenekleri yoktu. Dış destek alabilmeleri için güçlerini göstermeleri ve güçlerini göstermeleri için de Gök Türklerin zayıflamaları gerekiyordu. Gök Türkler 581'de bölünmüş olsalar bile her bir kağan Tiele boylarından güçlüydü. Tielelerin bağımsız bir kağanlık kurmak için ilk girişimleri 603'teydi. Aralarında Sijjelerin (思結), Fulijuların (伏利具), Hunların (渾), Husaların (斛薩), Abaların (阿拔) ve Bugutların (僕骨) da bulunduğu 10 kadar boy Sui seferinden ağır bir mağlubiyetle dönmekte olan Batı Gök Türk Kağanı Tardu'ya saldırdı. Her şeyini yitiren Tardu, Tuyuhunlara (吐谷渾) sığındı (SS: 51: 1335; SS: 84: 1880; BS: 22: 822; BS: 99: 3303; ZZTC: 179: 5600 Jian 1961: 255; Cen 1958: 84). Ancak bu ilk girişim çabukça başarısız oldu. Batı Gök Türk hükümdarı Chuluo Kağan Tieleleri itaat altına alarak bir süreliğine düzeni yeniden sağlamış göründü. Ama Tielelerin, özellikle Sir-Tarduşların yeniden baş kaldıracağı endişesiyle Tielelerin önde gelenlerinden yüzlercesini öldürmesi her şeyi değiştirdi. 605'te Tiele boyları bu kez Chuluo'yu mağlup ederek bağımsızlıklarını kazandılar (Jian 1961: 256; Cen 1958: 86). Qibi boyunun beyi Geleng'i¹ (契弊歌楞) Yiwuzhen Mohe Kağan (易勿真莫何可汗) adıyla kağan kaldırdılar. Mohe Kağan, Tanhan Dağı'nı merkez edindi. Sir-Tarduş erkini Yishibo (乙失鉢) da Yexi Küçük Kağan (也陁小可汗) unvanı aldı. Mohe Kağan kısa zamanda korkulan ve saygı duyulan bir hükümdara dönüştü. Hami (伊吾) ve Gaochang (高昌) gibi şehir devletleri ona bağlandı (SS: 84: 1880; BS: 99: 3303; ZZTC: 180: 5622-5623; TD: 199: 5465). Sui Devleti askerî bir operasyona girişmeye gerek kalmaksızın Batı Türk Kağanlığını bölmüş oldu. İkinci Aşamada Chuluo'yu Sui'ye biat etmiş olan rakibi Doğu Türk Kağanı Qimin'in onu yok etme planını desteklemekle tehdit ederek tâbiyete zorlamayı denediler. Ancak sonuca ulaşamadılar. Chuluo'yu tehdit edecek, onun yakınında bulunan bir güç aradılar. Pei Ju, eğer kağanlığı bölünürse Chuluo'ya diz çöktürebileceklerini, yakın zamanda Sui'ye bir prensesle evlenerek ittifak kurmak istediğini bildirmek üzere elçi gönderen Shegui'nin (射匱) bu işte kullanılabileceğini söyledi. Shegui, Tardu'nun torunuydu. Tardu'nun Tuyuhunlara sığınmasından sonra batıda iktidar Chuluo'ya geçmişti. Tahtı ele geçirmek için Sui'den destek istiyordu (SS: 84: 1878; BS: 99: 3301). Chuluo'nun hedef

¹ Geleng hem ilteber (俟利發) hem de erkin (俟斤) unvanı taşıyordu veya kaynaklarda bir yanlışlık eseri olarak her iki unvanla anılmıştı. SS: 84: 1880; BS: 99: 3303.

tahtasına koyulması Tiele kağanı için öne çıkma fırsatı olabilirdi. 605'te Chuluo'yu bir kez yenmişti. Bir kez daha mağlup ederse Sui desteğini de alarak batıya egemen olabilirdi. Ama şans Shegui'ye gülmüştü. Chuluo'yu etkisiz hâle getirmesi karşılığında talebi kabul edilince hemen ordusunu toplayan Shegui, 611'de Chuluo'yu mağlup etti (SS: 50: 1581; SS: 84: 1878; Cen 1958: 96). Bütün gücünü yitiren Chuluo, Gaochang'ın doğusundaki Shiduoman Dağı'nda saklandı. Gaochang kralı Quboya'nın haber vermesi üzerine Yangdi, Pei Ju'yu Xiang Hanım ile birlikte onu Çin'e gitmeye ikna etmesi için gönderdi. Chuluo böylece Çin'e teslim olmaya ikna oldu (SS: 84: 1878; ZZTC: 81: 5654-5655; Jian 1961: 257). Batı Gök Türk tahtına oturan Shegui kısa zamanda sınırları genişletti. 605'ten beri bağımsız olan Tieleler de ona bağlananlar arasına katıldı ve bağımsız bir kağanlık kurmak için ikinci girişimleri de sonuçsuz kaldı.

627'de, doğal felaketlere kötü yönetimin eşlik ettiği esnada Xueyantuo beyi Yinan, doğuya göçerek Uygurlarla Bayırkuların desteğini alıp Doğu Gök Türk Kağanlığına isyan etti. Önce Yügu Şad'ı, ardından Tuli Kağan'ı mağlup etti. Zhenzhu Bilge Kağan adıyla kağan kaldırıldı. Kısa sürede Tang Devleti tarafından kağanlığı tanındı. İllig Kağan'ın Tang'a esir düşmesinden sonra Ötüken'e yerleşerek Gobi'nin kuzeyini egemenlik altına aldı.

Xueyantuo kağanı Yinan, bağımsızlık isteyen, bu ülkü doğrultusunda Gök Türk Kağanlığı ile karşıt konumlarda bulunan boyların lideriydi. Meşruiyeti Ashina Sülalesi'nin bozkırda yeniden siyasî nüfuz edinmesini önleme kabiliyetiyle müsaviydi. Bu münasebetle, Tang ordusu tarafından esir edilerek Çin'e götürülmüş 30 bin kadar Türk'ün bozkıra dönmemesi elzemdi. Bozkırda kalan Ashinalar ise itaate zorlandı. Ülüşü Altay Dağları'nın kuzeyinde olup, küçük kağan unvanı taşıyan Ashina Chebi, Xueyantuların Ashinalardan ne derece tedirgin olduğunu gösteren bir örnektir. Doğu Gök Türk Kağanlığı yıkıldığı zaman maiyeti Chebi'yi kağan kaldırmak istemiş, ancak Chebi, Xueyantuların gücünden çekinerek tam aksine Yinan'a bağlanmayı seçmişti. Her ne kadar kendisinin Xueyantuo Kağanlığına tehdit olmadığını ispata çalışmışsa da düşmanlık görmekten kurtulamadı. Xueyantuların kendisini öldürmeyi planladığını öğrenerek en başta imtina ettiği işi yapıp kağanlığını ilan etti. Xueyantuo ordusuyla karşılaşılıp mağlup etti. 647'de ise Tang sarayına elçi gönderdi (ZZTJ: 198: 6250).

624'te İllig Kağan Kuzey Çin'e girdiğinde iki ordu Bin'de karşı karşıya gelmiş, 100 kadar muhafızıyla ilerleyen Taizong, kağana hitaben "Benim devletimle siz, kağan, arasında birbirimize sırt çevirmeyeceğimize dair anlaşma yapılmıştı. Şimdi anlaşmamıza nasıl ihanet edip topraklarımızın derinliklerine girersiniz?" demişti. Daha sonra Tuli Kağan'a dönerek "Zor zamanlarda birbirimize yardım edeceğimize ant içmiştik. Şimdi ordunun başına geçmiş üzerimize yürüyorsun. Nasıl olur da ant içerken yaktığımız tütsünün hatrını saymıyorsun?" demişti (JTS: 194A: 5156; Togan vd. 2006: 9). Yeniden Çin'e sefer düzenleyen İllig Kağan 24 Eylül 626'da Zhishi Sili'yi

Tang sarayına göndererek Tang tarafındaki durumu öğrenmek istemişti. Taizong, elçiyi “Ben, siz Türklerle heqin yapmışım. Şimdi siz anlaşmaya ihanet ediyorsunuz. Benim vicdanım rahat. Haklı ordu başkente girdiğinde [Tang ordusu Zhang’an’a girdiğinde] seninkiler baba oğul hepsi samimiyetle bize bağlanmıştı. Size yeşim taşları, ipekler ihsan etmiştik. Şimdi nasıl olup da askerlerinizi toplayıp paldır küldür imparatorluğumuzun merkezine giriyorsunuz? Türk olsanız da kalbiniz olmalı. Eski lütüflarımızı nasıl unuttunuz? Gücünüze güvenip neden küstahlaşıyorsunuz? Senin boynunu vurdurmak zorunda kalacağım!” demişti (JTS: 194A: 5157; Togan vd. 2006: 11; ZGZY: 9: 259).

Taizong’un iddialarını Çin kaynakları yanlışlamaktadır. Hatta Taizong’un yukarıdaki ifadelerinin geçtiği kaynaklar dahi bunu yalanlamaktadır. Li Yuan, Doğu Gök Türk Kağanı Shibi’nin kağan unvanı vererek Sui’ye karşı desteklediği isyancılardan biridir. Gök Türkler hiçbir zaman Tang Devleti’nin Çin’e egemen olup Sui’nin yerini almasını sağlamayı amaçlamamıştır. Sui’yi zayıflatmak ve Kuzey Çin’i nüfuz alanına katmak için onları kullanmayı istemiştir. Tang Devleti sınırlarını genişletip Sui’nin yerini almaya yaklaştıkça Gök Türk Kağanlığının hedefi olmuştur. Harekete geçme cesareti bulamadıysa da Tang devlet adamları İllig Kağan’ın baskısına karşılık vermeyi istemişlerdi. Beklenen fırsat 627’de Xueyantuo isyanından sonra ellerine geçmişti. *Jiu Tangshu*’ya göre Taizong, müthiş bir erdem göstererek barış için anlaştığı İllig Kağan zayıf düştüğünde ona saldırılmayı reddetmiş, ancak İllig Kağan anlaşmayı bozarsa saldıracağını söylemişti. Kısa süre içinde aradığı bahaneyi bularak İllig Kağan’a saldırıp onu ele geçirdi. Böylece Gök Türklerin oluşturduğu tehdit ortadan kaldırıldı. Xueyantular derhal Ötüken’i ele geçirerek Gobi’nin kuzeyine egemen oldular. İki taraf arasında Gök Türk aleyhtarlığı üzerinden bir uzlaşma şekillendi.

XUEYANTUO-TANG ÇIKAR ÇATIŞMASI: GÖK TÜRK SORUNU

630’da esir alınan 30 bin kadar Gök Türk’ün akıbetinin ne olacağı konusunda saray erkânının çoğu Gök Türklerin Sarı Irmak’ın güneyine yerleştirilip tarıma ve ipekböcekçiliğine yönlendirilerek asimile edilmelerini önerdi. Taizong’u Bozkırlıların Çin için tehdit olduğuna ve bozkırın güney bölümüne yerleştirilmelerinin daha güvenli olacağına iknaya çalışan Wei Zheng ile Sarı Irmak’ın güneyine yerleştirilip, kimlik ve geleneklerini koruyarak sınır güvenliğini sağlamada kullanılmasını öneren Wen Yanbo arasındaki tartışma sonucunda Taizong, Wen Yanbo’nun görüşünü daha uygun buldu. Esir Gök Türkler Sarı Nehir’in güneyine yerleştirildi (JTS: 194A: 5162-5163; Togan vd. 2006: 25-29).

Tuli Kağan’ın kardeşi olan Jiesheshuai (結社率), onunla birlikte Çin’e iltica etmiş ve kendisine saray muhafızları generali unvanı verilmişti. 639’da kendi boyundan 40 kişiyle birlikte Tuli’nin oğlu Heluogu’yu (賀邏鶻) kağan ilan etmek için Taizong’u

kaçırmayı denemiş, Garnizon Kumandanı Sun Wu'nun (孫武) müdahalesi neticesinde geri çekilmek zorunda kalmış, Wei Nehri (渭水) kıyısına kadar kaçtıktan sonra nehrin kıyısındaki çatışmada yakalanarak öldürülmüştü (JTS: 194A: 5161; Togan vd. 2006: 25).

Türkçe literatüre Hüseyin Nihal Atsız'ın *Bozkurtların Ölümü* adlı romanından ilhamla "Kür Şad İhtilali" olarak geçen bu olayla birlikte Tang Devleti esir Türklere karşı politikasını değiştirme mecburiyeti hissetmişti. Huaihua Beyi (懷化郡王) unvanı verilmiş olan Ashina Simo'yu kukla kağan olarak kullanmayı planlamak suretiyle ona hanedanın adı olan Li (李) soyadını verip Sarı Irmak'ın kuzeyinde, Gobi Çölü'nün güneyinde Tang güdümünde bir Gök Türk Kağanlığı kurmaya karar verdi (JTS: 194A: 5163; Togan vd. 2006: 30). Kukla kağan olarak Ashina Simo'nun seçilmesi Tang açısından güvenilir biri olmasındandı. Vaktiyle Gök Türkler onu Türk'ten çok Soğd'a benzediği için kağan olması uygun görülmemişti. Tang Devleti meşruiyeti şüpheli olacak birini kağan yapmakla iktidar için Tang'a muhtaç bir kağanlık yaratmışlardı. Bir başka tabirle "düşük profilli" kağandı. Ancak düşük profilli olması Xueyantuo kağanının içini rahatlatmıyordu. Ashina Simo da bunun farkındaydı ve ondan çekiniyordu. Çekincesini Taizong'a bildirmesi neticesinde Taizong bir mektup yazarak Xueyantuları bozkırda iki kutuplu bir düzen kurulmasına tehdit yoluyla ikna etmeye çalışmıştı:

"Gök Türklerin İllig Kağanı mağlup edilmeden önce gücüne güvenip Merkezî Ülke'yi yağmalyordu. Halkımız onun elinden çok ölümlere maruz kalmıştı. Ben üzerlerine ordu gönderip mağlup ettim. Onun bodunu da yüzünü medeniyete döndü. Biz de onların suçlarını affederek doğruya yönelmelerini takdir edip makam ve unvan ihsan ettik. Onları kendi devlet ricalimizle eşit tuttuk. Bütün bodunlarını kendi halkımız gibi sevip kendi halkımızla eşit tuttuk. Çünkü Merkezî Ülke devlet töresi adaletlidir. Kimsenin devletini yıkmaz. Önceden Gök Türklerin devletini yıkmamız, İllig Kağan'ın bir başına halkımıza verdiği zararları durdurmak içindi. Toprağında gözümüz yoktu. [Harekâtımız] Onların insanların ve atlarının lehineydi. İllig Kağan'ı ortadan kaldırdıktan sonra hep birini kağan yapmayı istedim. Bu yüzden bize bağlı olan bodununu Sarı Irmak'ın güneyine yerleştirdim ve özgürce hayvancılık yapmalarına izin verdim. Neticede bugün insanların da at ve koyunlarının da sayısı gitgide artıyor. Önceden onlara bir kağan atayacağıma söz vermişim ve sözümünden dönmeyeceğim. Bunun için Gök Türkleri [Sarı] Irmak'ın ötesindeki eski yurtlarına yerleştireceğim. Biz, siz [Xue] Yantuoların egemenliğini önceden onaylamıştık. Şimdi Gök Türkler sizin arkanızdan gelip bize bağlandılar. Sonradan gelenlerin makamı küçük, önceden gelenlerinki büyüktür. Sizler, [Gobi] Çölü'nün kuzeyindesiniz, Gök Türkler ise güneyinde... Herkes sınırlarını koruyarak bodununu barış ve huzur içinde yaşatsın. Kim sınırını aşar, diğerine saldırıp yağma yaparsa onun üzerine ordu yürütüp cezalandırırım. Bu anlaşma yürürlüğe girdiği zaman yalnız size değil, çocuklarınıza ve torunlarınıza da miras kalacak ve uzun süre zengin ve mutlu olmalarını sağlayacak bir yol açacaktır." (JTS: 194A: 5164; Togan vd. 2006: 30-31).

Taizong'un mektubu da Zhenzhu Bilge Kağan'ı ikna etmeye yeterli olmadı. Karşılığında Gök Türklerin varlığının yalnız Xueyantuo için değil Çinliler için de bir tehdit olduğunu vurgulayan bir mektup yazıldı:

"Haşmetmeapları, karşılıklı saldırı ve talanda bulunmayın mealinde gönderdiğiniz buyruk ulaştı. Buna nasıl karşı geliriz! Gök Türklerin sözüne güven olmaz. Bugünkü fikirleri yarınkilere uymaz. Onların yenilmelerinden önce her yıl Çinlileri öldürdüler. Harekete geçtikleri zaman binlerce on binlerce insan öldürebiliyorlar. Haşmetmeapları Gök Türkleri yendikten sonra onları köle ve cariyeye yapacakları yerde onlara kendi tebaası gibi bakıp beslerken Jiesheshuai ayaklandı. Bu insanların kalpleri yırtıcı hayvanları gibi gibidir. Sözlerine güvenilmez. Biz kullarınız haşmetmeaplarının birçok lütfuna nail olduk. Siz haşmetmeaplarından dileğimiz onlar oraya gelir gelmez hepsini öldürmenizdir." (JTS: 194A: 5164; Togan vd. 2006: 32).

Yukarıdaki iki mektup, Gök Türklerin Çin'de kalmasından Tang Devleti'nin; bozkıra dönmesinden Xueyantuo Kağanlığının çekinmesi Xueyantuo-Tang ilişkilerinin odağı olan Gök Türklerin iki devleti yakınlaştıran bir noktadan karşılaştıran bir noktaya geldiğini göstermektedir.

641'de Xueyantuo Bugut, Uygur, Mohe, Xi boylarından toplanan kuvvetlerle Taizong'un Taishan'da dinî törende bulunmasından da yararlanarak Simo'ya bağlı Gök Türklerle saldırdı. Bir yıl sonra Gök Türkler, Simo'nun yönetiminde başarısız olduğuna karar vererek Sarı Irmak'ın güneyine göçtüler. Taizong, buna cevaz vererek onları Xia ile Sheng ilçeleri arasındaki bölgeye yerleştirdi. Böylece Xueyantuo Kağanlığı Gök Türk sorununu kendi adına cebren çözdü. Bunu yaparken Tang'ın güvenlik politikalarını bozdu. Bunun ardından yukarıdaki mektubu gönderdi.

Tang Devleti'nin, Xueyantuo'nun saldırdığı Ashina Simo'ya bağlı Türkleri sahiplendiği görülmektedir. Nitekim söz konusu saldırı Jiu Tang Shu'nun imparator yıllıkları bölümünde doğrudan Tang'a yapılmış bir saldırı olarak kaydedilmiştir. Tardu Şad (大度設) kumandasındaki Xueyantuo ordusu, Tang ordusu tarafından püskürtülmüş, yani iki müttefik devlet, Tang'ın Gök Türk politikasındaki değişme sonucunda çatışmaya girmişti. Simo'ya bağlı Gök Türklerin kendi iradeleriyle Çin'e dönmeleri, iki devlet arasındaki krizin büyümesini ve çatışmanın devam etmesini önlemiş olabilir. Çünkü kısa süre sonra Zhenzhu Bilge Kağan, gerilen ilişkileri yumuşatmak için oğlu Tuli Şad'ı elçi gönderip heqin teklifinde bulunarak yeniden diplomasi yolunu açtı (JTS: 3: 55; JTS: 80: 2732).

Wei Yongfeng, zayıf taraf olduğu hâlde ilişkileri bozmuş olan Xueyantuo'nun ilişkilerindeki hasarı onarmak için heqin teklif ettiği görüşündedir. Wei haksız sayılmaz. Gök Türk sorununu savaş yoluyla çözmesi Zhenzhu Bilge Kağan'ın Tang nezdindeki güvenilirliğini azaltmıştı. Taizong, buna rağmen heqin teklifini kabul etti. Gök Türk sorununu çözemediği ve Kore seferi hazırlığında bulunduğu bir zamanda kuzeyde yeni bir düşman istememişti. Öte yandan Xueyantuo baştan beri Tang ile

çatışmayı hiç istememişlerdi. Simo'ya saldırmak için dahi Taizong'un Taishan'da bulunduğu için müdahale edemeyeceğini, böylece Tang Devleti ile karşı karşıya gelmeyeceklerini hesapladıkları bir zamanı seçmişlerdi. Gök Türk sorununu, umduklarının aksine Tang müdahalesiyle karşılaşarak, çözdükten sonra Tang ile ilişkileri düzeltmek istemeleri doğaldı.

Xueyantuo-Tang ilişkilerinin heqin ile sağlanması havanın azizliğine uğradı, denebilir. Düğün hediyesi olarak verilecek hayvanlar bağlı boylardan vergi almak suretiyle denkleştirilmişti. Hediyeyi ulaştıracak heyet Gobi Çölü'nü geçerken ot bulamayınca hayvanların çoğu öldü. Çeyiz eksik olduğu hâlde Taizong'un anlaşmayı iptal etmeyeceğini umuyorlardı. Tang devlet adamlarının güvensizliği ile çeyizin eksik gelmesi birleşince Taizong'u anlaşmayı iptal etmeye ikna etmek kolay olmuştu (JTS: 199B: 5345-5346; CFYG: 978: 11326; XTS: 217B: 6136-6137).

Heqin girişiminden sonuç alamayan Zhenzhu Bilge Kağan Tang'ın Kore seferine destek vermeyi teklif etti. Taizong'un bu teklifi de reddetmesi, Xueyantuaları artık güvenilir bir müttefik olarak görmediklerini gösteriyor. Yine de ilişkiler kopmadı. Zhenzhu Bilge Kağan öldüğü zaman Taizong yas ilan ederek onun adına kurban verdi.

XUEYANTUO KAĞANLIĞININ SONU VE YIKILIŞ DİNAMİKLERİ

Zhenzhu Bilge Kağan öldükten sonra abisi Tulishi'yi öldüren Yabgu Bazhuo (肆葉護拔灼), İllig Juli Xuesha Duomi Kağan (頡利俱利薛沙多彌可汗) unvanıyla ülkenin tek hâkimi oldu (ZZTC: 198: 6228). İktidarını pekiştirmek için pek çok idam kararı vererek ülkesindeki huzuru bozdu. Aynı yıl Tang sınırları içindeki Xia İlçesi'ne saldırdı. Bu saldırıya dair kayıta saldırının sebebi yazmaz. Ancak önceden Simo'ya bağlı bulunan Gök Türklerin Çin'e geri döndüklerinde Xia ile Sheng ilçeleri arasına yerleştirildiklerine dair kayıt vardır ki bu çalışmada değinilmişti. Belki de Gök Türkleri hedef almıştı, ama kaynaklar bu konuda bilgi vermiyor. Kesin olan şudur ki Tang hükümdarı bu saldırıdan sonra Xueyantuo Kağanlığını ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Xia seferinden dönen Xueyantuo ordusunu takip eden Tang ordusu Nuzhen Nehri kıyısında yakalayarak büyük bir galibiyet elde etti. Duomi Kağan, 100 kadar muhafızıyla kaçtı, ancak Uygur ilteberi Tumidu onu ele geçirerek öldürdü. Xueyantualardan 50-60 bin kişi batıya kaçtı. Bu olayın ardından Uygur ve Bayırku başta olmak üzere 11 boy, Tang hükümdarına "Xueyantuo Kağanı büyük devleti idare edecek nitelikte değildir" sözlerini içeren bir mektup yazdı. Batıya kaçan Xueyantualar, Yinan'ın abisinin oğlu Duomozhi'yi kağan kaldırarak Ötüken'e döndüler. Hatta Duomozhi, Tang Devleti'ne Ötüken merkezli egemenliğinin ve dostane politika izleyeceği sözünün kabul edilmesini istediğini bildirmek üzere elçi dahi gönderdi. Mamafih çok geç kalmıştı. 649'da Tang ordusu sürpriz bir saldırıyla

onu ele geçirip Çin'e götürdü (JTS: 199, B: 5348). Bu şekilde Xueyantuo Kağanlığı son buldu.

Chen Xingyu, Xueyantuo Kağanlığını klan kabile devleti olarak tanımladı. Ona göre Yinan'ın ülkesini Gök Türklerin de yaptığı gibi ikiye bölmesi, yarı bağımsız yerel güç grupları doğurdu ve bölünme riski yarattı (Chen 2017: 107). Chen'in bahsettiği konu bozkır devletlerinde devlet mülkiyetinin hanedana paylaşılması ve buna bağlı olarak hanedan mensuplarına ülüş (ulus) dağıtılması geleneğidir². Chen, ülüş sisteminin bölünme riski yarattığı tespitinde de haklıdır. Boylarüstü bozkır devletlerinin yumuşak karnını veraset sistemiyle bütünleşen ülüş sistemi oluşturur. Veraset sistemine göre bir kağanın oğlu olan herkes kağanlığa aday olabilir³. Aynı kişiler ülüş sistemi gereği özerkliği olan ülüşlere ve ordulara sahipti. Kurultay kararını reddederek veya kurultay toplanmasını beklemeden rakibine saldırarak yahut kendini kağan ilan ederek iç savaşa ve belki bölünmeye yol açabilirlerdi. M.Ö. 126'da Hun imparatoru Junchen Chanyu (軍臣) öldüğünde, kardeşi Sol Luli Beyi Yizhixie (左谷蠡王伊稚斜), tahtı Wuwei'nin oğlu Yudan'a (於單) saldırarak ele geçirdi. Yudan, Çin'e kaçtı ve kısa süre sonra orada öldü (SJ: 110: 2907; HS: 94A: 3767; Otkan 2018: 81; Onat vd. 2004: 25). Ölmeseydi büyük ihtimalle Çinliler onu Hunları bölmek için kullanmayı deneyeceklerdi. M.Ö. 59'da hanedanın çok uzak bir kolundan gelen Woyanqudi'nin (握衍胸鞮) bir entrikayla tahta geçmesinin ardından gösterdiği kötü yönetimin yol açtığı iç savaşta (Beş Chanyu Dönemi) hanedan mensupları ülüşlerinden aldıkları kuvvetle chanyu olmak için çatışmaya girmişlerdi (HS: 94A: 3789-3790). Taspar'ın ölümünün ardından tahtın iki adayı Mukan oğlu Daluobian (大邏便) ile Taspar oğlu Anluo'nun (菴羅) rekabetine amcaları yine kendi Shetu (攝圖) yine kendi ülüşünden aldığı güçle müdahil olmuş, Anluo'nun tahta çıkmasını sağlamıştı (SS 84: 1865). Daluobian'ın tehditleri karşısında Anluo tahtı amcasına devretmiş, Daluobian'ın taht iddiası sonunda bölünmeye yol açmıştı.

Wei Yongfeng, Taizong'un, Yinan'ın iki oğluna küçük kağan ve yabgu unvanı vermekle onları bölmek için fırsat yaratmaya çalıştığını yazdı, ancak Tulishi ve Bazhuo'ya bu unvanları Taizong'un verdiği kaydına şüpheyle bakmak gerekir. Taizong'un tarih yazımına müdahil olduğu biliniyor. Üstelik bozkır devletlerinde hükümdarın oğullarına bu tür unvanlar ve ülüşler vermesi gelenektir. Tulishi ve Bazhuo, kağandan ülüş ve unvan almışlardı. Üstelik ülüşlerinin büyüklüğü aldıkları unvanla eşdeğerdi. Taizong, dışarıdan bir unvan verse bile bunun işlevi olamazdı. Bölünme ihtimalinde işlevsel olan, kağanın verdiği ülüşle müsemma olan unvandı.

² Cüveynî, Moğol İmparatorluğu'nun uluslara bölünmesini, ülkenin hanedanın ortak malı olduğu anlayışına bağlamıştı. Bkz. Cüveynî 2013: 95; Juvaini 1958: 42.

³ Birbiri ardına iki kardeş tahta geçtiğinde oğullarından her birinin tahta geçme hakkı doğuyordu. Yani amcaoğulları arasında rekabet doğuyordu. Böyle bir durum olmasa bile bir kağan öldüğünde onun oğlularla kardeşi yani yeğenle amca arasında rekabet de mümkün oluyordu.

Boylarüstü bozkır devletleri bir grup boyun kendi aralarında anlaşıp hiyerarşik bir düzen kurup, içlerinde en güçlü olan boyun beyini hükümdar seçerek çevrelerindeki boyları tehdit yahut fetih yoluyla bağlamalarıyla kurulur. Bağlı boylar üzerindeki egemenliğini kurucu boylardan aldığı kuvvetle sürdürür. Herhangi bir sebeple kurucu boyların desteğini kaybettiğinde bağlı boylar üzerindeki kontrolünü önemli ölçüde yitirir. Geriye öz kuvveti kalır. Bu kuvvetle egemenliği sürdürmek zor olduğu gibi, desteğini çeken kurucu boyların yeni bir siyaset arayışına girmesi olasılığı da vardır. Tüm bunları göz önünde tutarak, boylarüstü bozkır devletlerinin istikrarında kurucu boyların desteğinin hayati önemde olduğu sonucuna ulaşıyor.

Boylarüstü bir bozkır devletinin kuruluş sürecinin nerede bittiğine karar vermek güç olabilir. İlk fetihler silsilesinin bitmesiyle eşleştirilebilir. Teşkilatlanma açısından merkez ve taşra teşkilatlarının oluşması ile eşleştirilebilir. Devlet geleneği açısından veraset sisteminin, yasama yürütme gibi erklerin paylaşılma şeklinin devamlılık kazanması ile eşleştirilebilir. Dış ilişkiler açısından komşu devletlerle ilişki ve rekabette belirgin bir statüko oluşmasıyla eşleştirilebilir. Boylarüstü devletin ilk hükümdarının ömrü yukarıda sayılanların çoğu zaman hiçbirini tamamlamaya yetmez. Bu sebeple veraset konusu önem kazanır. Kuruluş süreci tamamlanmadan önce bir veraset çatışması çıkması devletin istikrarı önündeki en büyük bir engeldi. Kurucu boylar daha kuruluş esnasında veraset savaşlarıyla yıpranan devleti devam ettirme iradesini terk ederek desteğini çektiğinde anî ve kesin bir çöküş yaşanıyordu.

Yinan, isyanında başarıya ulaştıktan sonra Tang hükümdarı onun kağanlığını vakit kaybetmeden tanımış ve iki müttefik devlet olmuşlardı. 649'da son Xueyantuo kağanını ele geçirerek kağanlığa son veren yine Tang Devleti oldu. İlişkilerin tam tersi yöne evrilmesinde Ashina Simo önderliğinde, Gobi'nin güneyinde, yeni bir Gök Türk Kağanlığı kurmayı denemesi gibi görülmüştür. Ancak Xueyantular 642'de Gök Türkleri bozkırdan çıkardıktan sonra derhal düşmanlık gelişmedi. Hatta heqin anlaşması bile düşünüldü. Kaynakların hiçbir gerekçe sunmadan kaydettiği ve Nuozhen Savaşı ile sonuçlanan 646 Xia Zhou baskını Tang'ın Xueyantulara karşı tutumunu kesin olarak değiştirmesine yol açtı. Xia Zhou'nun Gök Türklerin yerleştiği bir yer olması, Xueyantuo-Tang ilişkilerinin bozulmasında yine Gök Türk sorununun etkin olabileceğini düşündürür. Çin kaynakları, doğal olarak, Xueyantuların tarihini Tang ile ilişkilerini merkeze alarak kaydetmiştir. Bunun etkisiyle Xueyantuo Kağanlığının yıkılışında birinci derecede etkenin Tang'ın politikası olduğu zannedilebilir. Nuozhen Savaşı kağanlığın iç dinamikleri üzerinde etki göstermiş olmalıdır ki savaşın ardından kağanlığın kurucu boylarından Uygurlar Bazhuo'yu öldürmüş ve kağanlığı dağıtma iradesini Taizong'a bir mektup göndererek açıklamışlardır. Fakat tek bir yenilginin böyle bir sonuç vermesi sıra dışı olurdu. Bu sonucun çıkması için kağanlığın son derece kırılgan duruma gelmiş olması gerekirdi ki durum tam da buydu. Bozkır devlet geleneğince aldığı ülüşün verdiği güce dayanan Bazhuo, kuruluş sürecini tamamlamamış bir devletin başına geçmek için iç savaş çıkarmıştı. Tahtı ele geçirdikten sonra pek çok idam emri vererek dehşet ve

nefret saçmış, bölünmenin önünü açmıştı. Büyük ihtimalle kurucu boyların nefret ettiği birine dönüşmüştü. Kısa süre sonra kağan kaldırılan Duomozhi'nin, Bazhuo'nun hatalarını telafi etme çabası Tang'ın ve güçlü Uygur boyu gibi kurucu boyların kağanlığı dağıtmadaki kararlılığı karşısında sonuçsuz kaldı.

SONUÇ

Xueyantuo-Tang ilişkilerini başlatan ve yönünü tayin eden Gök Türk sorunuuydu. Xueyantuo Kağanlığının ortadan kalkmasında da kısmen etkili oldu. Fakat söz konusu etki Bazhuo'nun Xia Zhou'ya saldırması sonrasında Tang'ın Xueyantuları düşman konumuna yerleştirmesinden ve Duomozhi'ye saldırarak kağanlığa son darbeyi vurmasından ibarettir. Kağanlığı yıkan asıl etkenler özellikle taht kavgasıyla bölünmeye müsait bir yapı olan ülüş sistemi, Bazhuo'nun sistemin zaafını istismar ederek iç savaş başlatıp kurucu boylardan oluşan iç cepheyi parçalayan hataları oldu.

Maddelerle ifade edilirse yıkılış sebepleri şunlardır:

1-Bozkır devlet geleneğinin önemli bir unsuru olan ülüş sistemi ülüş sahiplerine ekonomik, siyasal ve askerî sahalarda otonom bir güç vermekle zaman zaman yıkıcı olabilen iç çatışmalara zemin oluşturmuştur. Yinan öldüğünde Bazhuo ülüşünden aldığı kuvvetle iktidarı ele geçirmiş, iktidarını pekiştirmek için de seri idam kararları vererek kızgınlık yaratmıştı.

2-Xia Zhou'ya yaptığı baskın ve dönüşte Tang ordusuna yakalanıp yenilmesi Uygur, Bugut, Tongra gibi kurucu boyların kağanlığa güvenini yok etti. Yeni bir siyasal yön arayışına yol açtı

3-Kağanlığı en güçlü ikinci boyu olan Uygur boyunun ilteberi Tumidu yeni yön arayışını kendi lehine kullanabilmek için Bazhuo'ya hücum ederek kağanlığı fiilen bitirdi. Xueyantuo boyunun sonradan tahta çıkardığı Duomozhi, boylarüstü bir devlete sahip değildi.

KAYNAKÇA

Birinci El Kaynaklar

Ala-ad-Din Ata-Malik Juvaini (1958). *The History of the World Conqueror*. Translated by John Andrew Boyle. Manchester University Press.

Alaaddin Ata Melik Cüveynî, (2013). *Tarih-i Cihan Güşa* (çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Türk Tarih Kurumu.

班固, 漢書, 北京: 中华书局 (Ban Gu. *Hanshu*. Beijing: Zhonghua Shuju), 1988.

杜佑, 通典, 北京: 中华书局 (Du You, *Tongdian*, Beijing: Zhonghua Shuju), 1992.

李延壽, 北史, 北京: 中华书局 (Li Yanshou, *Beishi*, Beijing: Zhonghuashuju), 1974.

劉昫, 舊唐書, 中华书局 (Liu Xu, *Jiu Tangshu*, Zhonghua Shuju), 1975.

歐陽修, 新唐書, 中华书局 (Ouyang Xiu, *Xin Tangshu*, Zhonghua Shuju), 1975.

司馬光, 資治通鑑, 上海: 中华书局 (Sima Guang, *Zizhi Tongjian*, Shanghai: Zhonghua Shuju), 1976.
王欽若, 冊府元龜, 南京: 鳳凰出版社 (Wang Qinruo, *Cefu Yuanguai*, Nanjing: Fenghuang Chuban She), 2006.

魏征, 隋書, 北京: 中华书局 (Wei Zheng, *Suishu*, Beijing: Zhonghua Shuju), 1982.

吴兢編, 貞觀政要, 上海: 古籍出版社 (Wu Jingbian, *Zhenguan Zhengyao*, Shanghai: Guji Chuban She) 1978

Modern Araştırmalar

ZHONGMIAN, C. (岑仲勉) (1958). *Tujue Jishi* (突厥集史). Shanghai: Zhonghua Shuju (上海: 中华书局).

XINGYU, C. (陈星宇) (2017). “唐与薛延陀諾真水之战真实战况考略” (Tang Yu Xueyantuo Nuozhen Shui Zhi Zhan Shi Zhan Kuang Kaolue). *Lan Tai Shijie* (兰台世界), 22: 2017: 105-107.

YUQING, F. (冯雨晴) (2019). “Tang Taizong An Bian Zhengce Yu Zhili Moshi Shu Lun – Yi Chuli Yu Dong Tujue, Xueyantuo Zhengquan Guanxi Wei Li” (唐太宗安边政策与治理模式述论——以处理与东突厥、薛延陀政权关系为例). *Nei Menggu Shehui Kexue* (内蒙古社会科学), 40: 1: 94-98.

BOZAN, J. (ed.) (翦伯赞主) (1961). *Zhongwai Lishi Nianbiao* (中外历史年表). Beijing: Zhonghua Shuju (北京: 中华书局).

GÜRHAN, K. (2016). *Göktürklerden Önce Türkler*. Gece Kitaplığı, Ankara.

GAN, L. (林干) (2007). *Tujue Yu Huihe Shi* (突厥与回纥史). *Nei Menggu Renmin Chuban She* (内蒙古人民出版社).

ONAT, A, ORSOY, S., ERCİLİSUN, K., (2004). *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanlığı Tarihi Bölüm 94A/B Hsiung-nu (Hun) Monografisi (Açıklamalı Metin Neşri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

OTKAN, P. (2018). *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) Göre Hunlar*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

TAŞAĞIL, A. (2013). *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları (M.Ö. III – M.S. X. Asır)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

TOGAN, İ., KARA, G., BAYSAL, C., (2006). *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu) 194a “Türkler” Bölümü (Açıklamalı Metin Neşri)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

YONGFENG, W. (卫永锋) (2002). “Tang Yu Xueyantuo De Heqin Ji Xueyantuo De Pingding” (唐与薛延陀的和亲及薛延陀的平定). *Wenshi Zazhi* (文史杂志), 2002, 3: 56-58.

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

Atf / Citation

MERAL, V. (2023). "Türklerde Erkek Hükümdarların Küpe Takma Âdetine Bir Örnek: Babür İmparatoru Cihangir Şah". *Gazi Türkiyat*, 32: 169-178.

Geliş / Submitted 13.02.2023

Kabul / Accepted 24.04.2023

DOI 10.34189/gtd.32.011

TÜRKLERDE ERKEK HÜKÜMDARLARIN KÜPE TAKMA ÂDETİNE BİR ÖRNEK: BABÜR İMPARATORU CİHANGİR ŞAH

An example of Turkish Male Ruler's custom to wear earrings: Babur Emperor Cihangir Shah

Vedat MERAL*

Öz

Hint-İskit (Saka) İmparatorluğu'ndan (M.Ö. 50-125) başlayarak Babür İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekildiği M.S. 1858 yılına kadar farklı isimler altında devlet kursalar da Hindistan'da bin yıl varlık gösteren Türkler, 16. yüzyıl başlarından itibaren burada yaklaşık 150 milyonluk kalabalık ve karmaşık bir nüfusu yönetmişlerdir. Hindistan'daki Türk idaresinin son temsilcileri olan Babürlüler, bu denli kalabalık ve karmaşık toplum yapısına rağmen sahip oldukları Türkistan kültürüne dair gelenekleri muhafaza etmişlerdir. Ancak, bu geleneklerden bazıları ise sadece belirli dönemlerde yaşatılabilmektedir. Bunlara bir örnek de erkeklerin ya da erkek hükümdarların küpe takma âdetidir. Dolayısıyla erkek bir Türk hükümdarın ender sayılabilecek küpe takma âdeti, Babür İmparatorluğu'nda yalnızca padişah Cihangir Şah (1605-1627) tarafından uygulanmıştır. Nitekim Türklerde erkeklerin veya erkek bir hükümdarın küpe takması, zaman zaman farklı inançsal ritüeller dâhilinde mümkün olabilmektedir. Bu husustan hareketle araştırmamızda, Türklerde erkeklerin küpe takma adetlerine değinilmiş ve Babür İmparatoru Cihangir Şah örneğinden hareketle erkek bir Türk hükümdarın küpe takmasının sebepleri, Babürlü bürokrasisine ve toplumuna yansımaları incelenmiştir. Netice olarak da bu araştırma ile bundan sonra benzer alanlarda yapılacak çalışmalara katkıda bulunulması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cihangir Şah, küpe, Hindistan, Babürlüler, gelenek

Abstract

Starting from the Indo-Scythian (Saka) Empire (50-125 B.C.) until 1858 A.D. when the Mughal Empire withdrew from the stage of history, the Turks, who have been present in India for a thousand years under different names, have ruled a crowded and complex population of approximately 150 million people since the early 16th century. The Mughals, the last representatives of the Turkish administration in India, have preserved the traditions of the Turkestan culture they have despite such a crowded and complex society. However, some of these traditions have survived only in certain periods. An example is the custom of men or male rulers to wear earrings. Therefore, the custom of wearing earrings, which can be considered rare for a male Turkish ruler, was applied only by the sultan Cihangir Shah (1605-1627) in the Mughal Empire. As a matter of fact, it was possible for men or a male ruler to wear earrings from time to time within different religious rituals. From this point of view, in our research, the wearing of earrings by men in Turks was mentioned, and the reasons

* Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Giresun/TÜRKİYE. vedatmeral2928@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8949-163X

for a male Turkish ruler to wear earrings, and its reflections on the Mughal bureaucracy and society, were examined based on the example of the Mughal Emperor Cihangir Shah. As a result, this research aims at contributing to future studies in similar fields.

Keywords: Jahangir Shah, earring, India, Mughals, tradition

GİRİŞ

Günümüz toplumlarında daha çok kadınlara özgü bir süs eşyası olarak kullanılan küpe, eski çağlardan beri farklı kültürlerde hem erkeklerin hem de kadınların kullandığı bir takı unsuru olmuştur (Cihan 2017: 699). Arkeolojik buluntular ve bilimsel araştırmalardan elde edilen bilgilere göre farklı coğrafyalarda, çeşitli biçimlerde telaffuz edilen küpenin eski Türk kavimlerinde de kullanıldığı açıktır (Ögel 1985: 243-244, Çoruhlu 2002: 154). Nitekim Altay ve Minusinsk bölgelerindeki kazı alanlarında Türkler tarafından M.Ö. 3000'lerden kalma bakırdan imal edilmiş bıçak, küpe ve diğer süs eşyalarına rastlanmıştır (Kafesoğlu 1977: 321, Grousset 1980: 81). Aynı şekilde özellikle Türk kabilelerin kimliklerini ifade eden halılarda simgesel bir motif türü olarak küpe işlemlerine rastlanmıştır ve hükümdar yüzlerinin resimleriyle beraber küpe motifine de yer verilmiştir (Yeşildal 2019: 193, Findley 2019: 19).

Türk kültür unsurlarından biri olan ve bazen de bir aksesuar çeşidi olarak kullanılan küpenin, kadınların yanı sıra Türk erkekleri tarafından da kullanılmış olması bunun bir tercihten çok kültürel bir gereksinim olduğuna işaret etmektedir. Bu gereksinime örnek olarak Kıpçak Türklerini gösterebiliriz. Zira Kıpçak geleneğine göre ailenin en küçük erkek evladı, baba evinde kalır, anne ve babasına hizmet ederdi. Yaşı büyük olan erkek evlatlar ise askerlik hizmetinde bulunur ve başka memleketlere giderdi. Dolayısıyla eğer aile yalnızca bir erkek çocuğa sahipse onun kulağına bir küpe takılır ve askerlik hizmeti sırasında tehlikeli görevlere verilmezdi. Bu tek erkek evlat, soyunun son temsilcisi ise de bu kez kulağına iki küpe takılır ve bunlar komutanları tarafından özellikle korunurdu (Adji 1999: 38). Kıpçak Türkleri dışında yine Göktürk Devleti'nde de küpe takmanın yaygın bir gelenek olduğu ve erkeklerin de küpe taktığı bilinmektedir (Çerezci 2017: 47). Bu bahsi geçen Türk kavimlerinden başka Hindistan'da varlık gösteren Türklerde de kadınların yanı sıra erkeklerin de küpe taktıkları bilinmektedir.

İskit (Saka) Krallığı'ndan başlayarak bin yıl boyunca Türklere yurt olan Hindistan coğrafyası, Türklerle beraber pek çok uygarlığa ve kavime ev sahipliği yapmış, araştırmamıza konu olan küpe örneğinde olduğu gibi farklı kültürlerin bir arada barınmasına da imkân sağlamıştır. Gerek Türklerin bu coğrafyaya getirdiği adetler gerekse bu coğrafyadaki mevcut gelenekler herhangi bir çatışmaya sebep olmadan sürekli kültürel bir harmanlanma ile mevcudiyetini devam ettirmiştir. Dolayısıyla alt başlıkta inceleyeceğimiz Babür imparatorlarından Cihangir Şah'ın (1605-1627) küpe takma âdeti ise Hindistan'ın kültürlerarası uyumuna bir örnek teşkil etmesi

bakımından önem arz etmektedir. Cihangir Şah'tan başka Türk tarihinde küpe takan erkek hükümdarlar arasında Osmanlı padişahu Yavuz Sultan Selim'e ait olduğu ileri sürülen bir minyatürde kulağına küpe taktığı görülmektedir. Ancak bu minyatürün Yavuz Sultan Selim'e mi, yoksa bir diğer Türk devleti Safevilerin kurucusu Şah İsmail'e mi ait olduğu tartışmaları devam etmektedir.

CIHANGİR ŞAH KİMDİR?

Babürlülerin dördüncü hükümdarı Cihangir Şah, 30 Ağustos 1569'da Agra'nın güneybatısında yer alan ve bir dönem Babürlülere başkentlikte yapmış olan Fetihpûr'da (Sikri) dünyaya geldi. Babası Celâleddin Ekber Şah (1556-1605), annesi ise Meryem ez-Zamânî adındaki bir Racput prensesidir (Konukçu 1993: 538-539). Cihangir'in asıl adı Selim'dir. Ekber Şah, büyük hürmet gösterdiği Çiştîyye tarikatı şeyhlerinden Selîm Çiştî'yi ikamet ettiği Agra'nın güneybatısında yer alan Sikri köyünde ziyaret etti (1569). Şeyhin kendisini bir erkek evlat ile müjdelemesi üzerine Sikri köyünde bir saray inşa ettiren Ekber Şah, bu sarayda doğan oğluna Selim adını verdi (Rızvî 1995: 473, Cihangir 2013: 38). Ancak Şehzade Selim Tüzük-i Cihângîrî adlı hatıratında bu isimle hiç anılmadığını belirtmiş ve şunları söylemiştir, “*Babamın ne içki içerken ne de ayıkken bana Muhammed Selim veya Sultan Selim dediğini hiç duymadım, ama her zaman Şeyhû Baba adıyla çağrıldım*” (Jahangir 1909: 2, Bayur 1987: 561).

Hindistan'da 51 yıllık saltanatı ile Babürlülerin en uzun süre tahtta kalan hükümdarlarından biri olarak tarihe geçen Ekber Şah, 1605 yılında ölüm döşeğinde iken son nefesini vermeden, daha önce kendisine isyan eden oğlu Şehzade Selim'i affederek huzuruna çağırıldı (Richards 2021: 129). Selim, babasının kendisine duyduğu özlemi ve huzuruna çağırışını kendi hatıratında şu sözlerle ifade etmiştir, “*Bizim ömrümüz tamamdır, oğlum Şehzade Selim gelsin, göreceğim geldi, benden sonra benim varis-i taht ü tacım odur*” (Cihangir, 2013: 12). Ekber Şah vefat etmeden önce sarığını, huzuruna gelen oğlu Selim'in başına koydu ve destar sarıp, hilat giydirerek kendisine ait hançerini takdim etti (Dohhson 2008: 258). Bu karşılama sonrası padişahlığı kesinleşmiş olan Selim Şah (1605-1627), babası Ekber Şah'ın vefat etmesi üzerine bir haftalık yas sürecinin ardından Agra Kalesi'nde “Ebu'l-Muzaffer Nureddin Muhammed Cihangir Gazi” unvanıyla 32 yaşında tahta çıktı (Anadol 2006: 861, Masselos 2021: 208).

Selim, Osmanlı hükümdarlarından ikisinin kendi adını taşıması nedeniyle, “*Bir imparator dünyaya hâkim olmak için mücadele eder, bu yüzden kendime Cihangir (Dünya'yı Elinde Tutan) ismini verdim*” diyerek kendisine yeni bir unvan seçti (Jahangir 1909: 3, Fisher 2020: 225). Müslümanlar arasında giderek derinleşmeye başlayan bölünmenin önüne geçmek amacıyla İslam'ın 1592-93'te başlayan ikinci milenyumuyla birlikte “İkinci Bin Yılın Müceddidi” (müceddid-i elf-i sâni) olduğunu iddia etti (Richards 2021: 135). Cihangir Şah, tahta çıktıktan sonra 1611'de evlendiği Mihrünnisâ'ya ise

“Nur Mahal/Nurcihan Begüm” lakabını verdi ve eşini, ülkenin yönetiminde söz sahibi yaptı (Konukçu 1993: 538-539). Hollanda Doğu Hindistan Şirketi için çalışan ve bu dönemde Hindistan’da bulunan Francisco Pelsaert’in ifadelerine göre Cihangir, “*Tahta çıktuktan sonra kendi kimlik ve mevkisini umursamayarak kendinden daha düşük bir soydan gelen kurnaz eşine (Nurcihan) boyun eğdi*” (Pelsaert 2022: 75). Böylece devletin idaresi tamamen Nurcihan ve kayınbiraderi Âsaf Han’ın inisiyatifine kaldı (Anadol 2006: 861). Cihangir Şah’ın eşi için söylediği şu sözleri bu durumu ispatlar niteliktedir, “Ben saltanatu Nurcihan Begüm’e verdim, bir sir şarap ve bir sir etten başka bir şeye ihtiyacım yoktur” (Bıyıkay 2021: 149-150).

Cihangir ilk iş olarak 1607’de kendisine karşı ayaklanan oğlu Hüsrev’i mağlup etti ve gözlerine mil çektirdi. Sonra da onu hapse attırdı. Hüsrev, Dekken’de sürgünde öldü. Zayıf bir iradeye sahip olan Cihangir, başkalarının tesirinde idi (Anadol 2006: 861). Ancak o yine de iç işlerinde reform niteliğinde yeni düzenlemeler yapmaya gayret etti. Öncelikle ülkedeki despotluğun kaldırılmasına, şiddetli davranışların kesilmesine, adaletin sağlanmasına ve ağır cezaların kaldırılmasına karar verdi. Halkın şarap içmesini yasakladı. Vergilerin toplanmasını kolaylaştırdı. Adil bir hükümdar oluşuyla bilinen Cihangir Şah, 500’den fazla kimsesiz kızı evlendirdi (Basuğuy 2013: 42). Cihangir’in, Avrupalılara Hindistan’a ticaret tesisleri kurma izni vermesi İngilizlerin Hindistan’a sızmalarına zemin hazırlamış oldu (Bayur 1987: 86, Şahin 2020, 106-107, Merçil 2021: 320). Cihangir Şah 1627’de Keşmir’den Lahor’a doğru giderken yolda öldü ve Ravi Nehri’nin kıyısında Şah Dârâ denilen yerde defnedildi.

CİHANGİR ŞAH’IN KÜPE TAKMA ÂDETI

Türk kavimlerinde olduğu gibi kadim bir tarihe sahip Hindistan coğrafyasında yaşayan yerli halkların ve Hintli hükümdarların da küpe taktıkları tarihi kayıtlarda sabittir. Orta Çağ seyyahlarından Süleyman El-Tacir, seyahatnamesinde Hindistan’da küpe kullanımına dair şu bilgileri verir, “*Hind hükümdarları kulaklarına altına lehimlenmiş kıymetli mücevher küpeler, boyunlarına çok değerli kırmızı, yeşil taşlardan kolyeler takarlar. Bunlar onların hazineleridir. Kumandanları, ileri gelenleri bunları takırlar*” (El-Tacir 2018: 69). Hindistan’da erkeklerin kulaklarını deldirip küpe takmaları sadece erkeklere ya da hükümdarlara özgü bir durum olmamış, aynı zamanda bazı Hindu din adamları da dini bir ritüel olarak kulaklarına küpe takmışlardır. Ancak bu kişiler, diğer dini gruplar tarafından ağır eleştirilere maruz kalmışlar ve bu şekilde halktan menfaat temin ettikleri gerekçesiyle bencillikle suçlanmışlardır (Kutlu 2017: 24-25). Babür İmparatorluğu’nun kurucusu Babür Şah (1526-1530) ise kendi hatıratı olan Babürnâme adlı eserinde Hindistan yerlilerinin kulaklarına küpe taktıklarını şu ifadeleriyle dile getirir, “*Hindistanlılar geniş delikli kulaklarına takacak halka bulamadıkları zaman, bu târ (ağaç türü) yaprağından halka yapıp asarlar. Kulak deliğine koymak için, târ yaprağından yapılan halkalar, pazarlarda satılır*” (Babür 1970: 466).

Çeşitli dönemlerde Hindistan'a gelerek yerleşen farklı milletlerden yabancı kavimler, Hindistan tarihinin en önemli belirleyicileri olmuşlardır. Bunlardan birisi de hiç kuşkusuz Türklerdir (Cöhçe 2020: 17). Dolayısıyla Timur'un mirasçıları olarak Hindistan'da yeni bir devlet kuran Babürlüler, giyim-kuşam konusunda Türkistan geleneklerini devam ettirmişlerdir (Ataöv 2014: 62). Bu geleneklerden erkeklerin küpe takmaları gibi bazı adetleri her ne kadar nadiren yaşatılmış olsa da Hindistan'da eski dönem Türk kültür unsurlarının varlığını devam ettirmesi bakımından önem arz etmiştir. Bu hususta Cihangir Şah'ın da şatafatlı şekilde süslenmeye önem vererek küpe takması dikkatte değerlidir (Aslan 2019: 143). Ancak Cihangir Şah'ın kulağına küpe takma meselesi bir Türk âdeti olmasının yanı sıra dinsel bir inanın tezahürü olarak da ön plana çıkmıştır.

Cihangir Şah merhametli, âdil, akliselim ve inanç sahibi, hoşsohbetli ve ulemâ dostu bir hükümdardı (Konukçu 1993: 538-5399). Kaynaklarda Cihangir'in de babası Ekber Şah gibi farklı dini geleneklere mensup kimselere sahip çıktığı ifade edilir. Bu bağlamda kendisinden söz edilirken "iki dinin hamisi" manasında *duhun din ka soami* tabiri kullanılır (Kutlutürk 2020: 51). Ekber Şah'ın kendisine atfettiği dinler arası evrensel barışın simgesi rolünü benimseyen Cihangir Şah, "Nûr'u-din" unvanını alarak kendisini "yüce ışık" güneş ile irtibatlandırdı ve emirler arasından mürit seçme âdetini devam ettirdi. Bununla birlikte Ekber Şah'a bir oğul ve veliaht, kendisine de bir yaşam bahsettiğine inandığı Muînüddin Hasan el-Çiştî'ye bir müridi olarak saygıda kusur etmedi (Konukçu 1994: 542-544, Richards 2021: 140). Ancak Ekber'in aksine Cihangir'in, Çiştî tarikatı şeyhlerine ve çeşitli inançlara mensup din adamlarına karşı gösterdiği bu saygısı her zaman için geçerli olmadı. Ekber Şah, Şânesar'da ikamet eden Şeyh Celâleddin el-Fârûkî'yi bizzat ziyaret etmişse de oğlu Cihangir, Fârûkî'nin müridi Şeyh Nizâmeddin el-Fârûkî'ye düşmanca bir tavır sergileyerek onu Hindistan'ı terk etmeye zorladı (Nizami 1993: 343-346). Nakşibendi piri ve İslam âlimi Şeyh Ahmed-i Sirhindî'yi (İmam Rabbâni) ise bir yıl boyunca Gevâliyâr (Gwalior) Kalesi'nde hapsedti (Algar 2000: 194-199, Jahangir 1909: 91-92). Yine aynı şekilde Sih dininin beşinci gurusu Arcun'u idam ettirdi (Masselos 2021: 209, Stein 2021:179).

Cihangir Şah'ın din adamlarına karşı bu tutumu, önde gelen dini liderlerin kendi egemenliğine müdahale etmelerine hiçbir şekilde müsaade etmek istemeyişinden ileri gelmiştir. Nitekim Şeyh Selîm Çiştî'nin manevi varisi olduğu iddiasıyla kendisini çoğu mansabdârın (rütbe sahibi) piri olarak ilan eden ve Şeyh Selîm Çiştî'nin soyundan gelenleri önemli makamlarla ödüllendiren Cihangir Şah, hem iktidarını hem de müritleri üzerindeki etkisini güçlü tutmak istemiştir (Cihangir 2014: 86). Bu eylemlerini devleti ve müritleri üzerinde ki otoritesini koruma arzusundan dolayı gerçekleştirmiş olmasına rağmen o yine de Sünni İslam'ın ve çeşitli dinlerin önde gelen savunucularının desteğini kazanmaya çalıştı (Fisher 2020: 232). Bu sebeple de Sünni tarikat şeyhlerinin hayatta olanlarını ve yaşamını yitirenlerin türbelerini sık sık ziyaret etmiştir.

1614 yılında Hâce Muînüddin Çiştî'nin Ecmir'de bulunan türbesini ziyaret eden Cihangir Şah, burada kaldığı sırada etkisi uzun süren ateşli bir hastalığa yakalandı. Birkaç hafta sonra durumu daha da ağırlaşan Cihangir Şah, Çiştî şeyhinin türbesini ziyaret edip duada bulunarak hastalığına şifa niyaz etti. Duaları kabul olup sağlığına kavuştuktan sonra "manevi olarak artık Hâce'nin kulağı delik bir kölesi" olduğuna inandı ve bu ruhani lütufa işaret etmesi için kulak memelerini deldirerek parlak birer inci küpe taktı (Fisher 2020: 232-233, Gladwin 1788: 157). Hükümdarın kulaklarını deldirip küpe taktığını duyan müritleri, saraydaki ve saray dışındaki yüzlerce hizipleri Cihangir'e bağlılıklarının bir göstergesi olarak kulaklarını deldirdi. Cihangir Şah ise bu kişilere kulaklarına takmaları için 732 adet inci küpe hediye etti (Richards 2021: 141-142, Stein 2021: 179). Cihangir Şah, kendi hatıratında ise hastalığına şifa bulduktan sonra kulağına küpe takma meselesini şu şekilde anlatmıştır:

"Hastalığım sırasında, tamamen iyileştiğimde, içsel olarak Hoca'nın (Muînüddin) kulağı delik bir kölesi ve varlığımı ona borçlu olduğum için açıkça kulak işaretli köleleri arasına gireyim diye kulaklarımda delikler açmam gerektiğini düşündüm. Recep ayına denk gelen Şehriyar'ın 12. Perşembe günü kulaklarımda delikler açtım ve her birine parlak birer inci taktım. Saray hizmetlileri ve sadık dostlarım bunu görünce, hem huzurunda bulunanlar hem de uzak sınırlarda bulunan bir kısım gayret ve şevkle kulaklarını deldiler ve ihlasın güzelliğini içlerinde bulunan inci ve yakutlarla süslediler" (Jahangir 1909: 267-268).

Cihangir Şah, hastalığına bulduğu şifaya ruhani bir atıfla kulaklarını deldirip küpe taktırarak babası Ekber Şah'ın yaptığı gibi imparatorluğun seçkin soylularını hanedan ailesine özel bir bağla bağlama düzenini devam ettirdi (Stein 2021: 179, Metcalf vd. 2006: 18). Hastalıktan kurtulmasını ilahi bir işarete yorumlayarak kulağına küpe takan ve müritlerine de inci küpeler hediye eden Cihangir Şah, aynı ilahi lütfu oğlu Şehzade Hürrem (Şah Cihan) için de diledi. Henüz kendisine isyan etmeden önce büyük bir sevgi beslediği oğlu Hürrem, tehlikeli bir hastalığa yakalanınca onun iyileşmesi durumunda hiçbir avı silahla öldürmeyeceğine dair yemin etti ve oğlunun şifa bulması üzerine bu yeminini Hürrem'in isyanına kadar beş yıl boyunca yerine getirdi (Gladwin 1788: 158).

Cihangir Şah, babası Ekber Şah'ın müritleri üzerinde oluşturduğu etkiyi her ne kadar kulaklarını deldirip küpe takarak ilahi bir lütufla devam ettirdiyse de onun "Din-i İlahi" olarak adlandırılan yeni bir din yaratma girişimini desteklemedi. Bunun yerine kendi kurallarını oluşturdu ve sosyal devlet anlayışıyla 12 maddelik yeni bir yasayı uygulamaya koydu (Kişmir 2019: 63-64, Şahin 2020: 217, Şahin 2015: 127-129). Böylece hem halkın sevgisini kazandı hem de saray elçileri vasıtasıyla sınır boylarına kadar hanedan müritlerine ulaştırdığı inci küpe hediyeleri ile yaşı kemale ermiş yeni nesil hanedan müritlerinin aidiyet duygularını kuvvetlendirdi (Richards 2021: 145). Dolayısıyla dış politika da etkin olmasına karşın içişlerinde eşi Nurcihan ve kardeşi Âsaf Han'ı söz sahibi yapmasından dolayı zayıf bir iradeye sahip olan Cihangir Şah, bu açığı saray içi ve saray dışındaki hanedan müritlerini mükâfatlandırıp, güvenilirliği yüksek hiziplerinin sayısını artırmakla kapatmaya çalışmıştır.

Cihangir, müritleri üzerindeki otoritesini Babürlü bürokrasisi ve toplumu üzerinde güçlendirmek için de kendisine ait gelirlere harcamalar yapıyor, imparatora desteklerini bildiren birçok mansabdârın rütbe ve câgirlerini artırarak bu desteği kalıcı kılmak istiyordu. Kendisini piri ilan ettiği mansabdârlar arasına katılacak kişilere ise hediye ettiği inci küpelere ilaveten sarıkları ya da göğüslerinin üzerine takabilecekleri minyatür portesini veren Cihangir, döneminin memurlarından Mirza Nathan'ın (Alaadin İsfahani) ifadesine göre müritlerine tahayyül yoluyla veya rüyalarda görünerek hastalıklarını iyileştiriyordu. Öte yandan hem farklı inanç ve kültüre sahip halkların kanaat önderlerini hem de dini liderlerini sarayında toplayarak sempatilerini kazanmaya gayret ediyordu. Ancak onun tüm bu politik girişimlerine karşın geniş yetkiler bahsettiği eşi Nurcihan, hükümetin bütün dizginlerini eline alıp, üst düzey sivil ve mali idareyi feshederek Cihangir'in saltanatı 1627'de sona erene kadar imparatorluğu mutlak bir yetkiyle yönetti (Fisher 2020: 225-231-233-244, Sıddıqı 2007: 251-252).

SONUÇ

Türkistan'dan gelerek Hindistan'ın kuzeyinden bu coğrafyanın içlerine doğru ilerleyen ve zamanla burayı yurt edinen Türkler, beraberlerinde kendi örf ve adetlerini de getirmişler, karmaşık bir toplum yapısına sahip Hindistan halkları ile uyum içinde yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Hindistan Türkleri özellikle Türk kültürünün önemli bir parçası olan giyim-kuşam konusunda eski adetlerini Hindistan'a özgü kültürel unsurlarla birleştirmişler ve hem kendi geleneklerine olan bağlılıklarını hem de Hindistan'a olan aidiyet duygularını ön plana çıkarmışlardır.

Hindistan'ın muhtelif bölgelerinde farklı zaman dilimlerinde hâkimiyet kuran Türklerin buradaki son temsilcileri olan Babürlülere, 1398'de Delhi'yi zapt eden Timur'un mirasçıları olarak 1526 yılında Babür Şah öncülüğünde Hindistan'a girmişler, askeri, siyasi ve kültürel olarak Türkistan'a mahsus gelenekleriyle yeni bir devlet kurmuşlardır. Bu geleneklerden kültürel bağlamda pek çok âdeti sürdürmelerine rağmen bazı adetler nadiren yaşatılabilmektedir. Bunlardan birisi de Türklerde erkeklerin veya erkek hükümdarların küpe takma âdetidir. Nitekim de bu hususta atılan ilk ve tek adıma Babür imparatoru Cihangir Şah döneminde rastlamaktayız.

Cihangir Şah babası Ekber Şah'ın tüm inançları birleştirerek yeni bir din yaratma girişimine muhalif olmuş ancak, varlığını ve iktidarını ilahi bir kudrete dayandırma algısını devam ettirmiştir. Dolayısıyla bir taraftan iktidarına halel getirecek din adamlarına karşı sert bir tutum takınırken diğer taraftan da farklı inançlara mensup din adamlarına saygıda kusur etmeyip sarayında toplayarak babası Ekber gibi mülahazalar yaptırmış ve sempatilerini kazanmaya çalışmıştır. Devlet idaresinde neredeyse bütün yetkileri emrine sunduğu eşi Nurcihan ve kayınbiraderi Asaf Han,

yönetimde imparatorudan daha etkin olurken, Cihangir ise kendisine evliyalık ya da yüce bir Sünni aziz olma yolunu seçmiş ve biat eden müritlerinin makamlarını yükseltmekle meşgul olmuştur. Bu meşguliyetini ise Türk kültür unsurlarının bir parçası olan küpe takma âdetini yerine getirerek sürdürmüştür.

Cihangir Şah'ın, Hâce Muînüddin Çiştî'nin kölesi olma niyetiyle kulaklarını deldirip küpe takması diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi farklı inançsal değerlere yüklenen anlamlarla açıklanabilir. Nitekim Cihangir de ilk başta hastalığından kurtulmasını ruhani bir işarete yorumlamış ve bu maksatla kulaklarını deldirip küpe takmıştır. Ancak daha sonradan kölesi olmak istediği Hâce Muînüddin Çiştî'nin yerine geçercesine kendi pirligini ilan etmiş ve etrafında müritler toplamaya başlamıştır. Ona tam bir itaatle bağlı müritlerinin olmasına karşın bunlardan birçoğu da imparatorun gözüne girip rütbelerini yükseltmek amacıyla küpe takmıştır. Fakat Babür imparatoru Cihangir Şah'ın, Çiştî tarikatı şeyhine mürit ya da köle olma arzusuyla başlayan küpe takma arzusu her ne kadar bu durumdan kendi şeyhliğini yaratma ya da yüceliğini yükseltmeye evirilmişse de, onun ve yüzlerce taraftarının küpe takması, içtimai hayat bağlamında eski Türk adetlerini yansıtmaları bakımından kayda değerdir.

Jahangir, Ş. (1909). *The Tuzuk-i Jahāngīrī or Memoirs of Jahāngīr*, London: Royal Asiatic Society

KAYNAKÇA

- ADJİ, M. (1999). *Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi* (çev. Zeynep Bağlan Özer). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- ALGAR, H. (2000). "İmâm-ı Rabbânî". *İslâm Ansiklopedisi*. (C. 22). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 194-199.
- ANADOL, C. (2006). *Tarihe Hükmeden Millet: Türkler*. İstanbul: Bilge Karınca Yayınevi.
- ASLAN, Y. (2019). *Avrupalı Seyyahların Gözünden Babürlü Sultanı Cihangir Döneminde İctimai Hayat*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Siirt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ATAÖV, T. (2014). *Keşmir, Hindistan ve Komşuları: Öykü, Terör, Barış*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BABÜR, Z. M. (1970). *Babürnâme* (çev. Reşit Rahmeti Arat). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- BASUĞUY, B. (2013). "Babürlü İmparatorluğu'nun Siyasi Tarihi Üzerine Bir Değerlendirme". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5: 29-48.
- BAYUR, Y. H. (1987). *Hindistan Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- BIYIKTAY, Ö. H. (2021). *Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu*. Ankara: Panama Yayınevi.
- CİHAN, C. (2017). "Türklerde Erkeklerin Kulağa Halka veya Küpe Takma Âdeti". *Dede Korkut'un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk'a Armağan* (ed. Alparslan Demir). Ankara: Gece Kitaplığı, 699 -731.
- CİHANGİR, N. (2013). *Tarih-i Selim Şah* (çev. Nevresi Kadim, haz. Fahri Unan). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- CÖHÇE, S. (2020). "Türklerin Hindistan Kültürüne Etkileri". *Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları Çalıştayı. 23-24 Mayıs 2019* (ed. H. Hilal Şahin). İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 17-28.
- ÇEREZCİ, J. Ö. O. (2017). "Göktürk Devri Küpeleri (VI-IX. Yüzyıllar)". *Sanat Tarihi Yıllığı*, 26: 43-67.
- ÇORUHLU, Y. (2002). "Göktürk Sanatı". *Türkler Ansiklopedisi* (C. 4). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 81-125.
- D'OHSSON, A. C. (2008). *Moğol Tarihi* (çev. Bahadır Apaydın). İstanbul: Nesnel Yayınları.
- FINDLEY, C. V. (2019). *Dünya Tarihinde Türkler* (çev. Ayşen Anadol). İstanbul: Alfa Yayınları.
- FISHER, M. H. (2020). *Babürlüler: Hindistan'da Bir Türk İmparatorluğu* (çev. M. Fatih Çalışır). İstanbul: Kronik Yayıncılık.
- GLADWIN, F. (1788). *The History of Hindostan During the Reigns of Jehangir, Shahjehan, And Aurungzebe* (ed. Rao Bahadır). Madras: B. G. Paul & Co.
- GROUSSET, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu: Attila, Cengiz Han, Timur* (çev. Reşat Uzman). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- JAHANGİR, Ş. (1909). *The Tuzuk-i Jahāngiri or Memoirs of Jahāngir* (çev. Alexander Rogers, ed. Henry Beveridge). London: Royal Asiatic Society.
- KAFESOĞLU, İ. (1997). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- KİŞMİR, A. (2019). *Pakistan Tarihinde Türkler*. İstanbul: Demavend Yayınları.
- KONUĞU, E. (1993). "Cihangir". *İslâm Ansiklopedisi* (C. 7). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 538-539.
- KONUĞU, E. (1994). "Ekber Şah". *İslâm Ansiklopedisi* (C. 10). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 542-544.
- KUTLUTÜRK, C. (2017). "Hindistan'daki İsmâ'îlî Höcalarda Hint Kültürü Etkisi ve Bunun Ginân Külliyyatındaki Yansımaları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 58/2: 1-29.

- KUTLUTÜRK, C. (2020). "Hint Kıtasında Türk-İslam Varlığı: Tarihi Kaynaklar Işığında Hintlilerin Türklere Bakışı". *Hindistan ve Türk Tarihi-Kültürü Araştırmaları Çalıştayı*. 23-24 Mayıs 2019 (ed. H. Hilal Şahin). İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları, 45-55.
- MASSELOS, J. (2021). *Asyan'ın Büyük İmparatorlukları: Pasifik'ten Balkanlara Dünya Tarihine Damga Vuranlar*, (çev. ed. Erkan Göksu), İstanbul: Kronik Yayıncılık.
- MERÇİL, E. (2021). *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayınları.
- METCALF, B. D., METCALF, T. R. (2006). *A Concise History of Modern India*. New York: Cambridge University Press.
- NIZAMI, K. A. (1993). "Çiştîyye". *İslâm Ansiklopedisi*. (C. 8). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 343-346.
- ÖGEL, B. (1985). *Türk Kültür Tarihine Giriş V, Türklere Giyecek ve Süsleme: Hunlardan Osmanlılara*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- PELSAERT, F. (2022). *Cihangir'in Hindistan'ı* (çev. Emre Ömür). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- RIZVÎ, S. A. A. (1995). "Fetihpür Sikri". *İslâm Ansiklopedisi* (C. 12). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 473.
- RİCHARDS, J. F. (2021). *Babür Türk İmparatorluğu* (çev. Yasin Tekin). İstanbul: Selenge Yayınları.
- SİDDİQUI, I. H. (2007). "Nurcihan". *İslâm Ansiklopedisi* (C. 33). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 251-252.
- STEIN, B. (2021). *Hindistan Tarihi* (çev. Müfit Günay). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- ŞAHİN, H. H. (2015). "Ekber Şah'ın Sosyo-Kültürel ve Dinî Reformlarının Toplumsal Hayata Etkisi". *Tarih Okulu Dergisi*, 22: 113-133.
- ŞAHİN, H. H. (2020). *Hindistan'da Türk Rönesansı: Ekber Şah ve Din-i İlahi'si*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- YEŞİLDAL, Ü. Y. (2019). "Küpe Motifinin Kültür Değişimi Kuramları Bağlamındaki Yolculuğu". *Millî Folklor*, 16/124: 189-201.

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

Atıf / Citation

KILIÇ, F. (2023). "Nevâî'nin *Hayretü'l-Ebrâr* Adlı Mesnevisinde Geçen Olumlu İnsan Tipleri". *Gazi Türkiyat*, 32: 179-195.

Geliş / Submitted 06.09.2022

Kabul / Accepted 28.02.2023

DOI 10.34189/gtd.32.012

NEVÂÎ'NİN *HAYRETÜ'L-EBRÂR* ADLI MESNEVİSİNDE GEÇEN OLUMLU İNSAN TIPLERİ*

Positive People Types in Nevâî's Mathnawi Named Hayretü'l-Ebrar

Fatma KILIÇ**

Öz

*Evrenin var oluşundan bu yana insanoğlu, yaşama ilgili çeşitli sorular sormuş hep özünü, var oluş sebebini ve kendini var edeni merak etmiştir. Bununla ilgili pek çok filozof, âlim ve din adamı fikir yürütmüş, çeşitli görüşler ortaya koymuştur. Ortak nokta hiçbir şeyin öylesine ve boş yere olmadığıdır. İnsan duyan, düşünen, hisseden, değerlendiren kısacası diğer tüm canlılara göre hayatı farklı yaşayan bir varlıktır. Yaşam serüveni boyunca deneyimlerinden dersler çıkarır, değişir, dönüşür; her defasında özüne yeni bir şeyler katar. Dinler, kültürler ve toplumsal yasalar insanın davranışlarını sınırlandırır ve diğer insanlarla olan ilişkilerini de düzenler. Toplumların bir arada yaşama dürtüleri, onların birbirleriyle olan ilişkileri açısından tutum ve davranışlarında pozitif ve yapıcı olmayı gerektirir. Çağatay Türkçesinin şekillenmesinde çok büyük katkıları olan Ali Şir Nevâî'nin "İyi İnsanlar Kitabı" olarak da aktarılan *Hayretü'l-Ebrâr* adlı mesnevisi, tüm insanlığa örnek teşkil edecek olan "iyi insan"ı; tasavvufi deyişle İnsan-ı Kâmil'i anlatır. Bu çalışmada *Hayretü'l-Ebrâr*'da geçen olumlu insan tiplerinden bahsedilmiştir. İnceleme bölümü kişileri belli ölçülere göre çeşitli tipler hâlinde inceleyen ve psikolojinin bir kavramı olan tipoloji temel alınarak yapılmıştır. Eserde vefalı, merhametli, cömert, hayâli gibi olumlu nitelikleri karşılayan insan tipleri kategorize edilmiştir.*

Anahtar Kelimeler: Ali Şir Nevâî, *Hayretü'l-Ebrâr*, olumlu insan tipleri

Abstract

*Since the existence of the universe, mankind has asked a number of questions about life, and he has always wondered about its essence, the cause of its existence, and self-creation. Many philosophers, scholars, and clergymen have expressed their opinions on this matter and put forward various opinions. The common point is that nothing happens simply and in vain. Man is a being who hears, thinks, feels, and evaluates, in short, lives his life differently than all other living things. During the journey of life, he takes lessons from his experience, changes, changes, and changes, and adds something new to his core every time. Religions, cultures, and social laws limit human behavior and regulate relationships with other people. The impulses of societies to living together require being positive and constructive in their attitudes and behaviors in terms of their relations with each other. Ali Şir Nevâî's mesnevi named *Hayretü'l-Ebrâr*, which is also referred to as the "book*

* Bu çalışma I. Uluslararası Ali Şir Nevâî'nin Eserleri ve Kültürel Etkileri Sempozyumunda (20-21 Haziran 2022) Sözlü Bildiri olarak sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. ftm.shn4272@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5556-3087

of good people", who made great contributions to the shaping of Chagatai Turkish, is the "good person" that will set an example for all humanity; In sufism words, it describes the Perfect Human Being. In this study, positive human types in Hayretü'l-Ebrâr are mentioned. The review department is based on typology, which examines people in various types according to certain dimensions and has a concept of psychology. In work, the types of people who meet positive concepts such as loyal, merciful, generous, and ethical are categorized.

Keywords: Ali Şir Nevayi, Hayretü'l-Ebrâr, positive types of people

GİRİŞ

Toplumsal düzen, insanın bilincinde mevcut olan iyinin ve doğru ahlaki değerlerin ortaya çıkmasını mecbur kılan en büyük etkenlerden biridir. İnsan, beşikten mezara kadar geçen hayat serüveninde evlat, kardeş, arkadaş, komşu, patron, çalışan gibi birden çok görev üstlenir. Bütün bu görevler insanı toplum içinde kabul edilir kılan davranışlara iter. İyi bir anne, iyi bir komşu, iyi bir kul vs. olarak insan ilişkilerini olumlu yönde yürütme esas alınır. Koçyiğit, insanın yaşamını sürdürmesi için bu tip ilişkilerin mecburiyetinden bahseder: "İnsan akıl, kalp, duygu ve düşünce yönünden diğer varlıklardan çok farklı yaratılmış sosyal bir canlıdır. Yeryüzünde hem kendi hayatını hem de neslini devam ettirebilmek için bir eşe ve dolayısıyla bir aileye ihtiyacı olduğu kadar, diğer insanlarla da yakın bir iş birliğine ve yardımlaşmaya muhtaçtır. Bu iş birliği ve yardımlaşma olmadan onun, hayatını devam ettirebilmesi mümkün değildir." der (Koçyiğit 1993: 7).

Kutsal kitap Kur'an'da insanın yaratılışı ve sorumlulukları ilgili pek çok ayet-i kerime bulunmaktadır. "Biz gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra onu, aşığuların aşığına indirdik." (Tîn 95/4,5) Yüce Allah tarafından yaratılan mahlukat arasında en mükemmeli olan insana çeşitli görevler yüklenmiştir.

"Kur'an, insanı yeryüzünün halifesi olarak tanımlamaktadır. Bu yüzden o, yeryüzünü imar etmekle mükelleftir. Onu bu şerefli noktaya yükselten, Allah'ın kendisine üflediği ve zaman zaman zatına yüklediği ruhu ve bununla emanete muhatap kılmasıdır. Bir yandan insan, Allah'a ibadet ve itaatle boyun eğmenin ve yeryüzünde iyiliklerin hâkim olmasının gerekli olduğu hususunda yaratılıştan gelen bir ilhamın etkisinde kaldığı gibi, diğer yandan hiçbir kuralı tanımama, dürtülerine göre yaşamaya sevk edecek bazı duygularında kendi içinde barındığına şahit olacaktır." (Aydin 2016: 1).

İnsanoğlunda yaptıklarından sorumlu olma ve ölümle yüzleştiğinde Yaratıcıya hesap verme dürtülerinin olması, onu Kur'an'ın ve aynı zamanda toplum kurallarının dâhilinde yaşamaya teşvik eder. Kutsal kitap Kur'an'a göre insanın boş yere yaratılmadığı ve bir gün hesap vereceği ile ilgili ayet-i kerime şöyledir: "Yoksa bizim sizi boşuna yarattığımızı, sonunda bizim huzurumuza geri döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?" (Mü'minûn 23/115).

İnsanoğlu boşuna yaratılmadığı gibi onu diğer canlılardan ayıran pek çok özelliğe de sahiptir. En önemlisi ona Yaratıcı tarafından ruh üflenmiştir. İnsanı özel kılan

Tanrının bir parçası olmasıdır. Kur'an'da birçok ayette bu durumdan bahsedilir: *"Sonra ona güzel bir şekil verip kendi ruhundan üflemiştir. Size kulaklar, gözler ve kalpler vermiştir. Ne kadar az şükrediyorsunuz!"* (Secde 32/9). İnsanda olan tüm bu zenginlikler insanın kendini ve hayatı değerlendirmesi ve olumlu vasıflar yüklenmesi için yeterlidir. *"Shaffesbury, ahlak duygusunun doğuştan, doğal bir duygu olduğu ve aynı zamanda insan doğasının "iyi" olduğuna dikkat çeker."* (Altunışık 2020: 345). Dinlerin insandan istediği ve insanın da hayatı boyunca özünde aradığı bu iyilik duygusudur. Kutsal kitaplarda ortak mesele insanın merhametli, cömert, vefalı, edepli gibi vasıflara sahip olması ve iyiliği aramasıdır. Yaratıcı insanoğluna iyilikle kötülüğü ayırmasını, iyiliğin yolundan gitmesini ve kötülüğü önlemesini emreder. Ancak bu yoldan giden insanlar olgunluk mertebesine erişmiş insanlardır: *"İyilikle kötülük aynı değildir. Kötülüğü en iyi davranışla önle. O zaman aranızda düşmanlık bulunan kimsenin candan bir dost olduğunu göreceksin. Bu mükemmel davranışı, ancak sabredenler gösterebilir. Bu mertebeye ancak olgunluktan büyük payı olanlar erişebilir."* (Fussilet 41/34-35).

Çalışma *Hayretü'l-Ebrâr* adlı eserde geçen tipler üzerinde şekillenmiştir. Tipler psikolojik bir sınıflandırma yapılarak cömert, vefalı, edepli şeklinde sıralanmıştır. Tip, "benzerlerinin temel özelliklerini kendinde topladığı için örnek olarak ele alınan birey" olarak tanımlanmaktadır (Güney 2004: 238). Psikoloji ve psikiyatri kavramı olan tipoloji ise *"İnsanların belli kıstaslara dayalı olarak çeşitli tipler hâlinde sınıflandırılması"* dır. (Budak 2009: 25, 725).

Çağatay Türkçesinin şekillenmesinde çok büyük katkıları olan Ali Şir Nevâyî'nin "İyi İnsanlar Kitabı" olarak aktarılan *Hayretü'l-Ebrâr* adlı mesnevisi, tüm insanlığa örnek teşkil edecek olan "iyi insanı"; tasavvufi deyişle "insan-ı kâmil"i anlatır. Eserde yer alan yirmi bölümde çeşitli insan tiplerinden bahsedilir. Bu yirmi bölümün içerikleri şu şekildedir: Birinci bölümde, "iman" kavramının açıklamasına yer verilir. Dünyada insanlık iddiasında bulunan kişinin nişanı imandır. İnsanoğlu haddini bilip kurallara göre iş yapmalı; hayvan ile insan arasındaki farkı bilmelidir. Yani imanlı insan onu yaratan yüce varlığa ibadet ve itaat etmek zorundadır. İkinci bölümde, "İslam" hakkında bilgilere yer verilir. Allah insanları "kurtuluşa erenler" ve "helâk olanlar" olarak ikiye ayırır. Bunlardan biri putlara tapanlar; diğeri ise Müslümanlardır. Bu bölümde İslam'ın şartları detaylı olarak anlatılır. Nevâyî, geçerli yolu Hz. Muhammed'in şeriatında ne söylediye hepsini kabul etmek olarak görür. Bu yoldan gidenler zekatını vermeli ve şükretmeli, orucunu tutmalı, namazını kılmalı, Kâbe'yi ziyaret etmeli; kısacası bir Müslüman'dan istenen ne ise ona göre davranılmalıdır. Üçüncü bölümde, "Sultanlar" hakkında bilgi verilir ve bir sultanın nasıl bir misyon yüklenmesi gerektiğine dair açıklamalar yapılır. Öncelikle bir sultanda aranması gereken en büyük özellik "adil" olmasıdır. Burada adaletli insan tipine detaylıca yer verilir. Dördüncü bölüm, "Tarikat" hırkasını giyen riyakârlara ayrılmıştır. Bu bölümde dindar geçinen ama özünde inançsız olan sahtekâr insanlar anlatılır. Ayrıca bu bölümde kâmil iman sahiplerinin önderi Hâce Abdullah Ensârî'den övgüyle bahsedilmiştir. Beşinci bölüm, "cömertlik" hakkındadır. Bu

bölümde hasislik (cimrilik) ile cömertlik karşılaştırılmış ve cömert insan tipi hakkında bilgiler verilmiştir. Altıncı bölüm, "edep" konusuna değinir. Bu bölümde ayrıca hayâlî ve alçak gönüllü insan hakkında bilgiler de vardır. Yedinci bölüm, "kanaat" kavramı hakkında bilgiler içerir. Yetinmeyi bilen ve şükreden kanaatkâr insan anlatılır. Sekizinci bölüm, "vefa" kavramı üzerinedir. Bu bölümde vefalı insanların çektiği sıkıntılardan bahsedilir. Dokuzuncu bölüm, "aşk" kavramı hakkındadır. Onuncu bölüm, "doğruluk" kavramıyla ilgili bilgiler içerir. Bu bölümde ok gibi doğru olan insanın erdemleri anlatılır. On birinci bölüm, "ilim" kavramı üzerinedir. Bu bölümde ilim sahibi bilgin kimseler hakkında önemli bilgiler verilir. On ikinci bölüm, "yazarçizer" takımının dönecliğinden bahseder. On üçüncü bölüm, bulut gibi "yarar dağıtan" kimselerden bahseder. Burada hayırsever insan hakkında bilgiler verilmiştir. On dördüncü bölüm, "göklerin düzeninden şikâyet" şeklinde başlar. Burada dünyanın dönecliği ve geçiciliğinden bahsedilir. On beşinci bölüm, "cehalet" hakkında bilgiler içerir. Ayrıca bu bölümde tövbenin öneminden bahsedilir. On altıncı bölüm, "kadın" tabiatlıların hilekârlıkları hakkındadır. On yedinci bölüm, "baharın güzelliği" hakkındadır. On sekizinci bölüm, "feleğin gam evi" şeklinde başlar. Burada sıkıntılara rağmen mutlu olma, dünya viranesi, şükür, Tanrı'nın buyruklarını yerine getirme; taat ve ibadet, dostlarla görüşme ve son olarak güler yüzlü olmanın gerekliliği anlatılmıştır. On dokuzuncu bölüm, "Horasan'ın benzersiz ülkesi" hakkındadır. Yirminci bölümde, Nevâyî'nin bu eseri yazma amacından bahsedilir. Eser Sultan Bediüzzaman Bahadır için kaleme alınmış olup ona hediye edilmiştir.

Nevâyî eserini yazarken Kur'an'ı esas almış ve bir insanda olması gereken özellikleri oradan hareketle açıklamıştır. İslam kültürüyle yetişen şair için iyi insan, kutsal kitap Kur'an'ın yasak ve emirlerini yerine getiren, Hz. Muhammed'in yolundan giden insandır.

İnsan-ı kâmil, sözlükte: "olgun, ideal, örnek insan" anlamlarına gelmektedir (Serinsu 2009: 171). Eserde Nevâyî'nin Hz. Muhammed'e olan hayranlığına sıkça değinilir. Allah'ın nuru onun yüzünde tezahür etmiştir. Tüm kâinat onun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Hz. Muhammed tüm eser boyunca anlatılan bütün olumlu insan tiplerini üzerinde barındıran tek kişidir. Onun nezdinde olgun insan, yani insan-ı kâmil Hz. Muhammed'in ta kendisidir:

ol ki kemâl ehlidin ekmele durur
şâh-ı rusûl aḥmed-i mürsel durur (HE 2700)

(Olgunlar içerisindeki en olgun kişi, bütün elçilerin şâhı olan Ahmet'tir.) (Türk, Doğan 2015: 218).

Toprak, insan-ı kâmil'den söz ederken hem kul olarak sorumlulukları hem de yaşadığı toplumda mutluluğunu sağlayan bir düşünce sisteminden de bahseder. Bu olgunluğa ulaşan insan öncelikle Allah'a tam bir imanla bağlı olmalı ve içinde Allah

sevgisi olmalıdır. Aynı zamanda Allah'tan korkmalı, onun nimetlerine şükretmeli, Kur'an'ı rehber edinmeli, Peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisine sahip olmalı, akıl, idrak ve bilgiye sahip olmalı, doğru sözlü ve doğru amelli olmalı, tüm kötü huylardan arınmalı, dünya için değil ahiret için çabalamalı, helal ve haramı bilmeli, tövbe etmeli ve ibadetlerini yerine getirmeli, cahillerden uzak durmalıdır (2017: 95-118). Eserde iyi bir insan olmanın şartlarından ilki olgun kişilerin içindeki en olgunu Ahmet'in yolundan gitmek ve onun tüm sözlerine uymaktır:

fer'î bu kim zâhir-i şer'-i resûl
her ni beyân eylese kılsañ kabûl (HE 1211)

(Geçerli olan yol, Hz. Peygamber, şeriatında ne söylediye hepsini kabul etmektir.) (Türk, Doğan 2015: 99).

Nevâî, olgunluğa erişebilmek yani insan-ı kâmil mertebesine ulaşabilmek için bir yol haritası çizer. Bu yol haritasında güzergâh tarikat yoludur:

vâdî'i kâlmay ol aña yitmegen
kaç'ıda tekmil-i sülûk itmegen (HE 752)

(Tarikat yolunda katedilmedik yol ve ulaşılmadık vadi kalmasın.) (Türk, Doğan 2015: 62).

Tarikat yolunda çeşitli sınavlar verilir, zorluklardan geçilir. Bu sınavlardan geçen kişi benliğinden sıyrılır ve hiçliğe bürünür. Artık insan-ı kâmil mertebesine erişmiştir:

'arâz olup cümle-i hâlât aña
tâ boluban kesb-i kemâlât aña (HE 753)

(Olgunluğa erişebilmek için bütün bu hâlleri görüp geçirmek gerek.) (Türk, Doğan 2015: 62).

Nevâî, olgunluk mertebesine erişmede tarikat yolundan geçilmesini şart görürken herkesin bu yoldan geçemeyeceğini de vurgular. Bu mertebeye erişebilmek için ise temiz yaradılışlı bir kimse olmayı ön koşul olarak belirtir:

lik kaçan kaç'ığa ehl-i kabûl
'azm kılıp eylese ol yan nüzul (HE 30)

(Ancak temiz yaradılışlı kimseler, o yolu geçmeye niyetlenirler ve oraya inerler.) (Türk, Doğan 2015: 3).

İNCELEME

1. Güvenilir İnsan Tipi

Nevâî'ye göre Tanrı ile ilgili belirsiz olan ne varsa hepsini Habîbî'nin yüzünde zahir etmiştir. Tanrı Habîbî'nin yüzünü bir ayna gibi tanık etmiş ve her ne yaptıysa o yüzde göstermiştir. Hatta topraktan insanı yarattığında ona temiz bir ışık olan kendi nurunu yerleştirir. İşte o nur, bir şimşek hatta Ahmed'in ışıltısıdır (HE 271-274). Nevâî, dünyanın var oluşundaki gizemin taşıyıcısı olarak insanı görür ve bu gizemi ancak Allah'ın güvendiği bir insanın çözebileceğini düşünür. Nevâî, Allah'ın sakladığı gizli hazineleri bulabilmek için yalvarır ve o hazineye ulaşmada önce insan olmayı diler. Ardından Allah'ın sırlarını emanet edeceği güvenilir bir insan olmayı temenni eder:

anča ki rāzıñğa emîn kııl anı
her ni kıılır sin yana sin bil anı (HE 135)

(Onu her sırrın için güvenilir bir kişi kıl, başka da ne kılırsan yine sen bil onu.) (Türk, Doğan 2015: 12).

Güvenilir insanların en üstünü "emin" lakaplı hazreti Muhammed'dir:

dip laķabın ehl-i tecemmül emîn
andın olup hem-demî rûhü'l-emîn (HE 306)

(Bu yüzden ticaret ehli ona "emin" dedi ve Cebrail ona sıkı dost oldu.) (Türk, Doğan 2015: 26).

2. Cömert İnsan Tipi

Eserde en çok geçen kavramlardan biri olan cömertliğe beşinci bölümde genişçe yer verilmiştir. Nevâî eser boyunca hasislik (cimrilik) kavramı ile cömertliği karşılaştırır ve hasisliği sıfatların en adisi olarak sayarken; cömertliği ise sıfatların en şerefli olarak görür. Cömertlik insanın başına giydiği bir taca benzetilir. İnsan ne kadar cömertlik yaparsa o taç da o kadar parlar. Tanrı insan oğluna cömertlik yapması için imkân vererek büyük bir merteye bağışlar. Bu fırsatı değerlendirmesi yine insana kalır:

buĥl irür barça şıfatdın ĥasīs
lık saĥā cevheri asru nefis (HE 1573)

(Hasislik insandaki sıfatların en adisidir, cömertlik cevheri ise en yücesidir.) (Türk, Doğan 2015: 128).

Tabii ki bir uyarıda da bulunur; cömertliğin aşırısı israftır. Aşağıdaki beyitte israfla ilgili Kur'an'ın A'râf sûresi 31. ayetinden bir bölüme yer verilir: "Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez."

çün didi tıñrı ki kulü veşrebü
yanıda didi ki velâ tusrifü (HE 1591)

(Tanrı; "yiyiniz içiniz" yanında "israf etmeyiniz" de dedi.) (Türk, Doğan 2015: 130).

Cömertliğin de şartları vardır. Şan, şöhret için, övünmek için etek etek para dağıtmak cimrilikten de kötüdür ve bunun Allah katında hiçbir önemi yoktur. Böyle cömertler sarhoş ve delilere benzetilir ve tıpkı onlar gibi adamdan sayılmazlar:

saçmak avuç birle güher at için
nağd itek birle mübâhât için (HE 1582)

(Şan için avuç avuç para saçmak; övünmek için etekle para dağıtmak) (Türk, Doğan 2015: 129).

İstenmeyince vermeyen kişilere de cömert demek uygun olmaz. Bu kişiler etrafında bir sürü muhtaç görse de onlar isteyene kadar kılını bile kıpırdatmaz. Nevâî'nin eleştirdiği durumlardan biri de aç olmayana sofraya açan, çıplak olmayana giyecek veren kimselerdir. Bunlar kuru bağ üzerine yağmayan; gidip de suyunu dağıtmasına dökken bulutlara benzetilir.

Bir de tamahkâr (açgözlü) kimseler vardır ki halkın elindekine göz dikerler, istedikleri her şeyi elde etmeye çalışırlar. Zulümlerle, zorla, vesileler icat ederek, vadederek, haberler ve çeşitli delillerle bir şekilde milletin elindeki malları almak isterler ve yine birilerine verirler. Bu kişilerin hem dağıtması hem de toplaması boşunadır. Bunlara cömert denilemez; ancak hasta demek daha uygundur:

almak irür kaçd aña birmek ğaraż
bu hem ol iki dik irür bir maraz (HE 1612)

(Birine vermek için bir başkasından almak, az önce söylenenler bir hastalıktır.) (Türk, Doğan 2015: 131).

Nevâî'ye göre gerçek cömertler durumu iyi de olsa kötü de olsa kimsenin malına ve dünya makamına tamah etmez. Elinde olanla eli darda olanı sevindirir. Önünde deniz olsa bir damla istemez; bir yara görse merhem esirgemez. İhtiyaç sahibi bir şey istemese de o durumunu anlar ve yardımcı olur. Başını çıplak da olsa, başında taç da olsa ihtiyaç sahibinin ihtiyacını giderir. Onun gözünde rakamların hiçbir önemi yoktur:

öz yiride yüz tümen er bir direm
bezl işide tiñ körer ehl-i kerem (HE 1632)

(Cömert kişiler yerinde harcanan milyarları ya da bir kuruşu denk görürler.) (Türk, Doğan 2015: 133).

3. İmanlı, Dindar İnsan Tipi

Nevâyî'ye göre dünyada insanlık iddiasında olanın nişanı imandır:

kim ki cihân ehlide insân irür
bil ki nişanı aña imân irür (HE 1048)

(Dünyada insanlık iddiasında olanın nişanı imandır.) (Türk, Doğan 2015: 86).

İnsanı hayvandan ayıran ibadet kurallarını idrak edecek bir akla sahip olmasıdır. Aynı zamanda insana bir de konuşma yeteneği verilmiştir. Tüm bu beceriler insanın Allah'a ibadet ve itaat etmesini sağlar. Tüm bu yetenekler insanı kurtuluşa erdirecek ve cennete ulaştıracak yolun anahtarıdır.

Aşağıdaki beyitte Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresi 82. ayete atıf yapılmıştır: "*İman edip salih amellerde bulunanlar ise cennet halkıdır, orada süresiz kalacaklardır.*"

her 'ameli kim kişi hayr eylegey
kâmı bu kim ravzada seyr eylegey (HE 236)

(Her ameli hayır için işleyenler, bunun karşılığı olarak cennette dolaşacaktır.) (Türk, Doğan 2015: 20).

Nevâyî, insanın imanını kulluk yaparak sağlamlaştırmasından bahseder ve son nefesini verirken imanıyla göçmeyi diler:

Sâkî ölüp min mey-i imân kitür
Cismime imân meyidin cân kitür (HE 1168)

(Ey saki, ölüyorum, iman şarabından getir, cismime iman şarabından can getir.) (Türk, Doğan 2015: 96).

4. Bilge İnsan Tipi

Nevâyî için bilge talihsizliğinden fakir ancak cahil şansından zengindir. Bu tezat rezillere şeref verirken bilginlere eziyettir:

rezlğa rif'at bilig ehliga renc
tağ üze hârâ vü yir astısa genç (HE 2387)

(Rezillere şeref, bilginlere eziyet; taş dağın üstünde, ancak hazîne yerin altındadır.) (Türk, Doğan 2015: 185).

Bilgili insan koltuğunda kâğıt ve kitapları ile eğitim görmek için telaş eder. Ona ne gündüz bir mesken ne de gece dinleneceği bir mekân bulunur. Gurbetteki hâli kötünün de kötüsüdür. Gam ve zaman sıkıntılarını çeker ve yıllarca canını dişine takıp uğraşır. Bu kişilerden çoğu bu sıkıntılara dayanamayıp ilim yolundan dönerken yalnızca bir ikisi her çileye dayanıp olgunluğa ulaşırlar:

ivrülüben dâyre-i mâh ü sâl
zâhir olup bir iki şâhib-kemâl (HE 2437)

(Aylar ve yıllar geçer, içlerinden bir iki tane olgunluğa ulaşmış kişi çıkar.) (Türk, Doğan 2015: 197).

Bir kişinin bilgide zamanın en büyüğü olması için yüz yıllık bir devir geçmesi gerekir. Bu kişi İbranice, Yunanca, Süryanice ve Hintçeyi bilir. Sözlerini anlam dolu ve gizli sırlarla sarmalayarak söyler. Gök bilimiyle ilgili zor meseleleri ve İbni Sina'yı da bütünüyle anlamıştır. Kalemî, yazının bütün türlerini yazar; bütün bilimlerden nasibi vardır. Din konusunda cehalet ve kibrin düşmanıdır. Hatta İmam Gazâlî ve Şâfî'den sonra gelen üçüncü âlim ve Hz. Peygamber'in mirasçısıdır. Nevâî bir âlimde olmaması gereken özellikleri şöyle sıralar: Kim ki bilimi makamı için araç olarak kullanır, kendini de halkı da yoldan çıkarır. Bilgin eğer dünyalık için kendini aşıyorsa; bilgisi onun cahilliğinin tanığıdır. Bilgisiyle makam elde etmeye çalışan; deniz suyuyla alın terini denk görmektedir:

dün ki tapıp 'ilm riyâset için
hil'at itip hulle necaset için (HE 2483)

(Başkan olmak (makam) için bilim edinen alçak; ipek örtüyle pislik örtmüştür.) (Türk, Doğan 2015: 201).

5. Doğru, Dürüst İnsan Tipi

Nevâî'ye göre doğruluğu düstur edinen insanlar dünya tersten de dönse endişe etmezler. Eğriliğin de doğruluğun da bir vasfı vardır; eğri bâtil, doğru ise hakır. Yalanı alışkanlık hâline getiren kişiye ne adam ne de Müslüman demek doğrudur. Yalan ne kadar gizli olsa da bir gün elbet kendini ortaya çıkarır:

kāmıñ için tüz bol u 'adl eyle iş
oğda eger 'adl yok itmes reviş (HE 3710)

(Amaç için doğru ol ve adâletle iş yap; okta doğruluk olmasaydı uçamazdı.) (Türk, Doğan 2015: 299).

Her kim ki doğruluk yolunu bilmek istese; bunun iki yolu vardır. Biri insanın sözü doğru olmalı; yalnız sözü değil özü de doğru olmalı. Diğeri ise bazı kişiler duydukları yalan bir söze üzülmekle utandıklarından doğru derler. Bu durum kötü değildir. Çünkü bu devir eğriliği istediği için sen doğruyu istediğinde devir seni kabul etmez:

kim ki bu devrânda kıılır râstlık
yoğtur işi ğayrı kem ü kıastlık (HE 2307)

(Bu zamanda doğru konuşan, karşılık olarak kusur işlemek ve kötülükle suçlanır.)
(Türk, Doğan 2015: 179).

6. Adaletli İnsan Tipi

“Hayret’ül-Ebrâr adlı eserinde geçen ‘adalet’ sözcüğünün kökeni olan ‘adl’ sözcüğündeki harflerin anlamları üzerine felsefi bir değerlendirme yapan Ali Şîr Nevâyî, ayın harfini zulmü aydınlatan güneşle simgeler, dal harfini ise devlet ve dinin tacı olup hem devlet hem de din adamları için gerekli görür, sondaki lam harfini ise şekli dolayısıyla bir güzelin saçına benzetirken buradaki saçın dünyadaki insanlar için tuzak olduğuna dikkat çeker. Adalet kavramında tuzaklara düşülmemesi gerektiğini söyler.” (Toprak 2021: 83).

Eserde adalet kavramı genellikle hükümdarların ülke yönetimi hususunda uyması gereken ön koşul olarak geçer. Adaletle hükmetmek, ok gibi doğru olmak sultanlık makamının en önemli hususlarından. Şah işini adaletle yürütürse viran ülke bayındır olur:

hâk sını ‘adl itgeli sulţân itip
zulm ile sin hâlkını vîran itip (HE 1383)

(Tanrı seni adaletle davran diye sultan etti; sen ise zulümle halkı perişan ettin.)
(Türk, Doğan 2015: 163).

7. Hayâli, Edepli İnsan Tipi

“Arapça hayîye kökünden gelen; utanma ve utançlık anlamlarında kullanılan hayâ kavramı, sözlükte utanma, sıkılma, utanç, ar, edep, namus vb. anlamlarda kullanılmıştır. Terim olarak, Allah Teâlâ’nın razı olmadığı çirkin şeyleri yapmaktan kaçma, başkalarının kötümelerinden korkma, kötü iş yapınca utanma demektir... Edep kelimesi Arapça kök itibarıyla ‘edübe’ fiilinden türeyip manası insanlara karşı uslu, nazik, zarif, terbiyeli olmaktır. Lügatte toplum töresine uygun davranmak, incelik, terbiye, usluluk, güzel ahlak, hayâ, güzel terbiye, zarafet, usluluk, insanlara kavlen, fiilen güzel davranışta bulunmak anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, Hz. Peygamberin (sav) sünnetine uygun hareket etmek demektir.” (Telli 2013: 19, 22).

Nevâyî’ye göre insanı şerefli kılan; makam ve soy değildir; hayâ ve edeptir. Şair çok güzel insanları hayâ ve edepten yoksun bulur; onları maskara ve köçeğe benzetir. Böyle insanlar rezildir ve bu aşağılık durumların hepsi ancak hayâ ve edeple son bulur:

ilge şeref bolmadı câh u neseb
lik şeref kildi hayâ vü edeb (HE 1701)

(İnsanlara makamdan ve soydan şeref gelmez. Şeref, hayâ ve edepten gelir.) (Türk, Doğan 2015: 139).

munça mezellet barısı bü'l-'aceb
def bolur kilse hayâ vü edeb (HE 1723)

(Bu aşağılık durumların hepsi şaşırtıcıdır. Ve bunlar ancak hayâ ve edeple yok olur.) (Türk, Doğan 2015: 140).

8. Hayırsever İnsan Tipi

Nevâî, on üçüncü bölüme *bulut gibi yarar dağıtanlar* şeklinde başlar. İslam dininde de ihtiyacı olanlara yardım etmek, zekât vermek, yoksulu doyurmak, çıplağı giydirmek ile ilgili pek çok ayet ve hadis mevcuttur. Zaten Türk töreleri de bu durumu emreder. Nevâî'ye göre: İnsanlar arasındaki en olgun kişi; meşakkat yükünü taşıyandır. Olgunların olgunu, bütün elçilerin şahı Ahmet (Hz. Muhammed), elçilik güneşiyle bu olgunluğunu Müslüman'ın gecesini aydınlatmak için cıra yaptı ve şeref kazanması için onu övdü. Ancak şartı yararlı olunmasıydı; bunu ölçü kıldı ve Peygamberin bu çabası Müslüman'ı insanların en hayırlısı yaptı. Müslüman kişinin kendine verilen bu mertebenin değerini bilmesi ve şükretmesi gerekir. Şükretmekle de yetinmeyip yararlı işleri çoğaltmalı, hayır ve cömertlik ipini uzun etmelidir. Kendinde çoksa cömertçe dağıtmalı, eğer azsa az vermekten de utanmamalıdır. Eliyle vererek hayır işleyemiyorsa diliyle insanlara yardımcı olmalı; onları bir güzel sözle mutlu etmelidir:

bolğanını birmek ü şükrâne hem
birmek eger hõd tapılır yana hem (HE 1219)

(Olanı vermek ve şükretmek gerek, istenen bulunursa yine vermeli.) (Türk, Doğan 2015: 100).

nef yitürmekke şî'âr eylediñ
özünge ol nef'ni yâr eylediñ (HE 2647)

(İnsanlara yararlı olmayı şîâr edindin, bundan gelen yararı da kendine dost edindin.) (Türk, Doğan 2015: 214).

Nevâî, yararlı olmanın insanın özünde var olduğunu, Yüce Allah'ın insanoğlundan da bu erdemi açığa çıkarmasını istediğinin belirtir:

çün sini haq nâdire-sân eyledi
dehr ilige nef'-resân eyledi (HE 2721)

(Tanrı seni oldukça nadir ve insanlara yararlı olacak biçimde yarattı.) (Türk, Doğan 2015: 220).

9. Kanaatkâr İnsan Tipi

Nevâyî'ye göre yetinmeyi âdet hâline getiren kişiyi bu özelliği zengin eder. Kanaatin kazandırdıkları yok olmaz, kişi gayret etmeli ki kanaatle zenginlik bulsun. Hayatta bir şeyi olmayan insanlar şükrederek kanaat etmeli ve hayır işleyerek nefsini köreltmelidir. Kanaat yolunu izleyen kişi bu yolla şah olur. Tanrı'nın verdiğiyle mutlu olanlar dünyada da ahirette de istediğine kavuşur. Şerefli bir hayat isteyen kanaatte tamah eder, kanaat edenin yeri şeref tahtıdır:

kimge fenâ gencidin âgâhlık
mülk-i çanâ'atda aña şahlık (HE 1789)

(Yokluk hazinesinden haberdar olan kimse, kanaat ülkesinin hakanı olur.) (Türk, Doğan 2015: 145).

hem ni ki hağ birse çanâ'at kıılır
hem ni ki emr itmiş içâ'at kıılır (HE 1624)

(Tanrı ne verdiyse onunla yetinir, Tanrı ne emretmişse ona uyar.) (Türk, Doğan 2015: 132).

10. Alçak Gönüllü İnsan Tipi

Alçak gönüllülük Türk Dil Kurumunun sözlüğünde “(makam, para vb. durumlarda) Aşağı olanları kendisiyle eşit tutan veya kendi değerini olduğundan aşağı gösteren (kimse), mütevazı” şeklinde açıklanmıştır (2008: 75).

Nevâyî, rahmet yağmuru olan “alçak gönüllülük” kavramı ile mutluluk ve başı dik olma sebebi olan edep kavramını birlikte kullanır. Olgunluk yolundan geçmenin en büyük iki şartı alçak gönüllülük ve edeptir. Nevâyî'ye göre tevazunun da bir ölçüsü vardır bu ölçü herkeste eşit değildir. Örneğin; bey, köleye fazlaca alçak gönüllü davranırsa kendisine yönelecek azap iplerini uzatmış olur. Kölenin karşısında eğilmek iyi olmaz; ona yapılacak en büyük iyilik para vermektir:

lik bu yol kaç'ıda şart-ı taleb
bil ki tevâzu' bile kilmış edeb (HE 1696)

(Bu yolu geçmenin en gerekli şartı; alçak gönüllü ve edep sahibi olmaktır.) (Türk, Doğan 2015: 138).

her kişinin çavrığa layık kirek
şüret-i hâliğa muvafık kirek (HE 1729)

(Tevazu, her kişinin durumuna lâıyk olmalı; durumunun görünüşüne de uymalı.)
(Türk, Doğan 2015: 141)

11. Vefalı İnsan Tipi

Nevâî'ye göre: Gerçek dostun dostu vefadır ve ömür denilen şey de vefalı bir dost gibidir. Vefa her ne kadar insan için iyi bir erdem olsa da her zaman insanın başına iş açmıştır. Vefa cevherine sâhip kişinin dostu her zaman yanındaki sıkıntı ve kederdir. Bu duygu kime verilmişse o kişinin gözünün yaşı hiç dinmemiştir. Böyle kişi kimi görse dost bilir ve ona dostluğuyla vefa cevherini gösterir. Vefa görmek isteyen işi, su üstünde yürümek ve toprakta gemi yüzdürmek gibidir:

her kişini körse özin yâr iter
mıhr ü vefâ gevherin izhâr iter (HE 1967)

(Böyle kişi kimi görse dost bilir ve ona dostluğu ile vefa cevherini gösterir.) (Türk, Doğan 2015: 160).

vaz-ı tevâzu'da vefa eylemek
de'b-i edeb birle hayâ eylemek (HE 1805)

(Alçak gönüllülükte vefalı olmak; edebi gözetmede de hayâlî davranmak gerek.)
(Türk, Doğan 2015: 147).

12. Şükreden İnsan Tipi

"Şükür kelimesi, 'ş-k-r' kökünden türemiş olup övmek, methetmek, müteşekkir olmak, ödüllendirmek, mükâfatlandırmak, iyiliğe karşı dua etmek, nankör olmamak, iyilik bilmek, minnettarlık demektir." (Yüksel 2006: 60). Ebû'l-Leys Semerkandî'nin şükür kelimesi ile ilgili tanımı: "Allah Teâla, bir ihsanda bulunduğu zaman o ihsanı kimin yaptığını görüp hamd etmek, verdiği razı olmak, o verilen şeyin faydası kişi ile beraber bulunduğu ve onun kuvvetini cesedinde hissettiği müddetçe Allah'a âsi olmamaktır." (Yüksel 2006: 63). "Eğer siz şükredip inanırsanız Allah size ne diye azap etsin. Allah, iyiliklerin karşılığını bol bol veren ve her şeyi hakkıyla bilendir." (Nisâ 147). Allah insanoğluna sayısız nimet vermiş ve tüm bu nimetlere şükredilmesini emretmiştir.

Nevâî, Hayretü'l Ebrâr mesnevisinde hükümdarlar için de şükürün önemine değinir, hükümdarlara nasip olan diğer insanların sahip olamadıkları güç ve kudret için onlara şükürü öğütlemektedir:

şükr kılıp eylemesen üstülüm
diptür özi kim le'ezidenneküm (HE 1320)

(Eğer şükredip zulmetmezsen, Tanrı; "Elbette nimetinizi artırırım" buyurmuştur.)
(Türk, Doğan 2015: 108).

Yukarıdaki beyitte İbrahim Suresi 7. ayete gönderme yapılmıştır: "Ve yine bir vakit Rabbiniz şöyle buyurmuştu: Andolsun eğer şükredersiniz gerçekten size nimetlerimi

artırırveririm ve andolsun, eğer nankörlük ederseniz, şüphesiz Benim azabım pek şiddetlidir.” (Toprak 2021: 35).

Nevâî’ye göre bir kimseye insan demek için o kişinin bazı erdemlere sahip olması gerekir. Bunlardan biri de şükür ile iş gören insandır:

bes anı insân dimek olğay revā
kim işi imān bile tapğay nevā (HE 1059)

(Sabır, şükür ve hayâ ile iş gören kişiyi sen, insan olarak adlandır.) (Türk, Doğan 2015: 87).

13. Tevekkül Sahibi İnsan Tipi

“Tasavvufta önemli bir makam olan tevekkül, Kur’an’da, her mü’minin riayet etmesi gereken bir fariza olarak yer almaktadır. İman, kalbî bir tasdikle inanmayı, tevekkül de, inandığı kimseye güvenmeyi gerektirir. Tevekkülün esasında Allah’a güven ve teslimiyet vardır. Allah, yarattığı varlıkları kendi hallerine bırakmayarak rızklarını takdir etmiş ve dünyayı da tüm mahlûkatın yaşayabileceği, rızkını temin edebileceği bir mekân olarak tanzim etmiştir. Allah, her canlının rızkının kendisine ait olduğunu bildirerek sadece kendisine güvenilmesini ve başkasından rızk talep edilmemesini istemiştir.” (Gökcan 2018: 132).

Nevâî’nin düşüncesi de Allah’a tam bir teslimiyettir. Kişinin aklına doğru bir emir gelmiş olsa da bunu istişare etmeden buyurmamalı. Kendi düşüncelerine çok güvenmemeli, güvendiklerinin düşüncelerinden yararlanmalıdır. En güvenilir makam olan yaratıcıya güvenmeli ve elinden geleni yapıp gerisini ona bırakmalıdır:

gerçi tevekkülsiz irür ‘azm süst
meşveresiz kılma tevekkül dürüst (HE 3756)

(Tevekkülsüz yola çıkma dağınıklık olsa da tevekkülü gerçekten istişaresiz etme.) (Türk, Doğan 2015: 303).

öz işinçe her niçe köp bolsa meyl
tıñri işige anı kılğıl tufeyl (HE 3760)

(Gönlün her ne kadar kendi işine meyletse de onu Tanrı işiyle birlikte yapmaya bak.) (Türk, Doğan 2015: 303).

14. Merhametli İnsan Tipi

Merhamet Allah’ın sıfatlarından biridir ve insanda da olması gereken önemli bir özelliktir: “Bugün size karşı sorgulama, kınama yoktur. Sizi Allah başışlasın. O, merhametlilerin (en) merhametlisidir.” (Yusuf 92). Nevâî merhamet kavramını bir hazineye benzetir ve merhametli kişinin âlemde hilâfetin de sahibi olduğunu düşünür. Nitekim Hz. Muhammed için ayet-i kerimede “ve biz seni ancak âlemlere rahmet olarak

gönderdik." (Enbiyâ 107). denilmiştir. Nevâî bu ayete dayanarak merhamet hazinesine ulaşanları hilafet sahibi görür:

o ki yitip mahzen-i râfet aña

boldı bu 'âlemde hilâfet aña (HE 756)

(Merhamet hazinesine ulaşan kişi, alemde hilâfetin de sahibi olur.) (Türk, Doğan 2015: 62).

Tıpkı vefalı insanın başına geldiği gibi merhametli insanın da başına merhametinden ötürü türlü felaketler gelir. Bu insanlar merhametlerine karşılık cefa görürler:

mihr ilige cevır mü irdi ikin

ķā'ide bu ıavr mu irdi ikin (HE 1985)

(Merhametli insanlara cefa etmek gelenek mi acaba? Bu işin kuralı böyle mi?) (Türk, Doğan 2015: 161).

15. Sabırlı İnsan Tipi

Sabır, Arapça "s-b-r" kökünden gelir ve sözcük olarak, "darda tutmak, engellemek, hapsetmek", gibi anlamlara gelmektedir (Önal 2008: 441).

"Terim olarak sabır, başa gelen musibetlerden dolayı Allah'tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, sızlanmamak anlamlarında kullanılmaktadır... Mutasavvıflarca tahammül edilmesi güç ve katlanılması zor olaylara karşı sabretme, bağışlayıcı ve farz kabul edilmiş olup, şükür ile birlikte değerlendirildiğinde ise imanın diğer yarısı sayılmıştır. Bununla birlikte bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de de takriben yüze yakın ayette zikredilmektedir. Sabır kelimesi, şükür kelimesi ile birlikte ise 'Çok sabredenler ve çok şükredenler' olarak dört ayette geçer." (Yüksel 2006: 9,14).

Nevâî bazen sevgiliden gelen cefaya bazen de başına gelen belalara sabretmek gerektiğini öğütler. Kişi tüm işlerini sabır ve sükunetle yapmalı ve bu erdemi içinde bulundurmalıdır. Çünkü sabreden, şükreden ve hayâ eden kişiye insan demeli. Bazense sabır, hazineye ulaşmak için tek anahtardır:

her işide şabr temennî aña

şabr kibi işte te'ennî aña (HE 904)

(Onun isteği, her işi sabırla yapmak; sabır ve sükunetle her işi sonlandırır.) (Türk, Doğan 2015: 74).

her kişi bu rencdin olsa yıraķ

şabr u ķanā'at barıdın yaķşıraķ (HE 1932)

(Bu meşakkatten uzak olan için ise sabır ve kanaat hepsinden daha iyidir.) (Türk, Doğan 2015: 157).

SONUÇ

Ali Şir Nevâyî, “İyi İnsanlar Kitabı” olarak da aktarılan *Hayretü'l-Ebrâr* adlı mesnevisinde bir insanda olması ve olmaması gereken tüm özellikleri yirmi bölümde detaylı olarak anlatır. Çalışma, tüm bu bölümlerde yer alan olumlu insan tipleri üzerine oluşturulmuştur. Psikolojik açıdan sınıflandırılan on beş olumlu insan tipi ile ilgili bir inceleme yapılmıştır. Bunlar: güvenilir insan tipi, cömert insan tipi, imanlı, dindar insan tipi, bilge insan tipi, doğru, dürüst insan tipi, adaletli insan tipi, hayâlî, edepli insan tipi, hayırsever insan tipi, kanaatkâr insan tipi, alçak gönüllü insan tipi, vefalı insan tipi, şükreden insan tipi, tevekkül sahibi insan tipi, merhametli insan tipi ve sabırlı insan tipi şeklindedir.

Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'i kendine rehber edinen şair, olgunların olgununun; yani insan-ı kâmilin hangi erdemlere sahip olması gerektiğini eserinde geçen yirmi bölümde verir. Bu insan öncelikle temiz yaratılışlı olmalı ve tarikat yolunu geçmelidir. Her türlü meşakkatli durumlardan sabırla ve tevekkülle çıkmalıdır. Yolun başında pes edenler olabilir. Önemli olan yolun sonuna kadar gidebilmektir. İnsan tüm bu meşakkatli yolu aşip sınavını verdiğinde artık benliğinden sıyrılmış, etrafındakilere örnek teşkil eden bir vasfa bürünmüştür. Bu kişi ihtiyaç sahiplerine karşı çok cömerttir. Eliyle hayır işleyemiyorsa bir güzel sözle insanı mutlu eder. Ok gibi dosdoğrudur, yalan söylemez. Aynı zamanda hayâ ve edebî timsalidir. İlim için her türlü maddî manevî sıkıntının üstesinden gelir. Mevki ve makam için uğraşmaz. Adaletle hükmeder. Her zaman alçak gönüllüdür. Elindekilerle yetinmeyi ve her durumda şükretmeyi bilir.

KAYNAKÇA

- ALTUNIŞIK, M. A. (2020). “Shaftesbury’de Ahlakın Temeli: Ahlak Duygusu”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48: 335-362.
- AYDIN, H. (2016). *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- BUDAK, S. (2009). *Psikoloji Sözlüğü*. Dördüncü Baskı. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınlar.
- GÖKCAN, M. (2018). “Tasavvufta Tevekkül Anlayışı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18/1: 131-165.
- GÜNEY, S. (2004). *Açıklamalı Yönetim Organizasyon ve Örgütsel Davranış Terimler Sözlüğü*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- KOÇYİĞİT, T. (1993). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*. Ankara: Kılıç Kitabevi Yayın ve Dağıtım.
- SERİNSU, A. N. (2009). *Dini Terimler Sözlüğü*. Ankara: MEB Yayınevi.
- SERT, H. E. (2002). *Kur'an-ı Kerim Işığında İnsan Tipleri ve Davranışları*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TELLİ, M. (2013). *Hayâ Kavramında Peygamberlerin Örnekliliği*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- TOPRAK, F. (2017) "İnsan-ı Kâmil'e Bakışlarıyla Yusuf Has Hacip ve Hoca Ahmed Yesevî". *bilig*, 80: 95-122.
- TOPRAK, F. (2021). *Tasavvufî ve Edebî Yönleriyle Ali Şîr Nevâyî*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TÜRK, V., DOĞAN, Ş. (2015). *Ali Şîr Nevâyî Hayretü'l-Ebrâr*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Türkçe Sözlük 1-2* (1998). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖNAL, R. (2008). "Kur'an'da İmânî ve Ahlâkî Bir Tavır Olarak Sabır". *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2: 439-466.
- YÜKSEL Y. (2006). *Tasavvufta Sabır ve Şükür*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

Atf / Citation

TOMRUK, Y. (2023). "XVI. Yüzyılda Şiiri Kınama ve Savunma: Kınalızâde Hasan Çelebi'nin İtâb-Güne Tezkiresi Üzerine". *Gazi Türkiyat*, 32: 197-215.

Geliş / Submitted 17.02.2023

Kabul / Accepted 25.06.2023

DOI 10.34189/gtd.32.013

XVI. YÜZYILDA ŞİİRİ KINAMA VE SAVUNMA: KINALIZÂDE HASAN ÇELEBİ'NİN İTÂB-GÜNE TEZKİRESİ ÜZERİNE

Censure and Defense of Poetry in the Sixteenth Century: On the İtâb-güne Tezkiresi (Reprimanding Biographical Memoir) by Kınalızâde Hasan Çelebi

Yaprak TOMRUK*

*Vasf-ı envâr-ı ruhunla Matla'ü'l-Envâr şi'r
Şerh-i esrâr-ı lebünlü Mahzenü'l-Esrâr şi'r¹*

Öz

Şiir yazmak, tarih boyunca tartışılan bir konu olmuş hatta zaman zaman şiir yazmaya karşı da çıkmıştır. Bu durum, Osmanlı Devleti zamanında da geçerliğini korumuştur. İslamiyet'in kabulüyle beraber, müşrik Arap şairlerin şiirlerinde Hz. Peygamber'i hedef almaları, şiir yazmanın sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu sorgulamanın da etkisiyle Osmanlı sahasında şair ve yazarlar; tezkirelerin önsözlerinde, divan dibacelerinde, mesnevilerin sebep-i te'liflerinde ve kasidelerin fahriye bölümlerinde şair ve şiir hakkında görüşlerini paylaşmışlar; özellikle tezkire önsözlerinde şiir yazmanın önemine dikkat çekecek ifadelerde bulunmuşlardır. XVI. yüzyıl tezkire yazarlarından Kınalızâde Hasan Çelebi de hem şairler tezkiresinin mukaddimesinde hem bu makalede ele alınacak olan İtâb-güne Tezkiresi başlıklı risalesinde ayet ve hadisler ile şiiri savunma çabasında olmuştur. Yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda bu çalışmada, XVI. yüzyıl Divan şairlerinin, tezkire yazarlarının şiire bakışı ve Hasan Çelebi'nin risalesi etrafında şiiri ve şairi savunuşu incelenmeye çalışılacaktır. Makalenin birinci bölümünde; şiir ile ilgili genel bilgilere değinilmiş daha sonra Divan şairlerinin şiir ve şair hakkında düşüncelerine yerilmiştir. Devamında şiire karşı geliştirilen tepkilerin neden kaynaklandığı üzerinde durulmuştur. İlaeten, XVI. yüzyıl tezkire yazarlarının şiir hakkında düşüncelerine yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise şiire karşı tepkilerin sebebi, şairlerin ve Kınalızâde Hasan Çelebi'nin şiiri benzer ifadelerle savunduğu sonucu açıklanmaya çalışılmıştır. Makalenin sonuna Kınalızâde Hasan Çelebi'nin şiiri; ayet, hadis ve Hz. Peygamber etrafında gelişen rivayetlerle savunduğu "İtâb-güne Tezkiresi" isimli risalesinin çeviri yazısı eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kınalızâde Hasan Çelebi, Divan şiiri, İtâb-güne Tezkiresi, şiiri kınama, şiiri savunma.

Abstract

Writing poetry has been an issue of debate throughout history. Moreover, writing poetry was also opposed from time to time. This situation also preserved its validity at the time of the Ottoman State. Together with the acceptance of Islam, the polytheistic Arab poets targeted the Prophet Muhammad in their poems, and it was the cause of cross-examining the writing of poetry. Under the influence of this cross-examination, the poets and authors in the Ottoman field shared their

* Doktora öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/TÜRKİYE. yaprak.tomruk@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0676-5448

¹ Kullanılan beyit için bk. (Tarlan 1967: 346).

views about poets and poetry in the forewords of tezkires (biographical memoirs), in the prefaces of divans (collected poems), in the pretext compilations of mesnevis (poems made up of rhymed couplets, each couplet being of a different rhyme), and in fahriyes (classical Ottoman poetry in which a poet praises himself) of kasides (poems of more than fifteen rhyming distiches in which a person is praised). Especially, the poets made expressions by drawing attention to the importance of writing poetry in the forewords of biographical memoirs. Kınalızâde Hasan Çelebi, one of the sixteenth century biographical memoir authors, tried to defend poetry with verses from the Holy Koran and hadiths, both in the prefaces of the biographical memoirs of poets and in the treatise titled *İtâb-güne Tezkiresi* (Reprimanding Biographical Memoir), which will be treated in this article. In the direction of the explanations made above, it will be attempted in this study to examine in detail the poetry surrounding Hasan Çelebi's treatise and his defense of poets and the viewpoints on poetry of the biographical memoir authors of the sixteenth century Divan poets. The first section of the article mentioned the general information related to poetry and later place was given to the thoughts about poetry and poets by the Divan poets. Subsequently, it dwelled upon the sources of why the reactions developed against poetry. In the continuation of the study, the thoughts about poetry by the sixteenth century biographical memoir authors were provided. Whereas, in the conclusion it was attempted to explain the reasons for the reactions against poetry because of the defense with similar expressions by the poets and Kınalızâde Hasan Çelebi's poetry. The translation text of the treatise titled the "*İtâb-güne Tezkiresi*" that defended the rumors that developed around the verses of the Holy Koran, hadiths, and the Prophet Muhammad by Kınalızâde Hasan Çelebi's poetry was added at the end of the article.

Keywords: Kınalızâde Hasan Çelebi, Divan poetry, *İtâb-güne Tezkiresi* (Reprimanding Biographical Memoir), censure of poetry, defense of poetry.

1. XVI. YÜZYIL TEZKİRE YAZARLARININ ŞİİRE BAKIŞI VE KINALIZÂDE HASAN ÇELEBİ'NİN ŞİİR HAKKINDA GÖRÜŞLERİ

Şiir, insanlığın ilk çağlarından beri var olan edebî bir anlatım biçimidir. Arapçası şîr olan kelime için sözlüklerde şu tanımlar yapılmıştır: Duygu ve heyecanları, güzellikleri, seslerin uyumundan ve ahenginden faydalanarak etkili bir şekilde anlatma sanatı ve bu sanat yolu ile verilen edebî eser; mecazî anlamda ise gönle ve hayâle hitap eden, insanda güzellik duygusu ve heyecan uyandıran şey, görünüş, oluş anlamlarına gelmektedir. Bir doğu bilimci olan Goldziher da bu tanımlar ile şairi, tabiatüstü sihri bir bilgiye dayanan sezisizle bilen kimse şeklinde yorumlamıştır (Durmuş 2010: 144-154).

Her devirde insanlar farklı gerekçeler göstererek şiire ve sanata karşı olumlu veya olumsuz fikirlerini beyan etmişlerdir. Aristo *Poetika*'sında, tarih yazarı ve ozanın ayrıldıkları noktayı vurgularken tarihçinin daha çok gerçekten olmuş olanı ozanın ise olabilecek şeyleri anlattığını söyler bunun için şiiri, tarih yapıtına oranla daha felsefî ve daha üstün olarak değerlendirir (Aristoteles 2010: 40). Platon ise doğrudan şiire karşı olmamakla birlikte sanata ve sanatçıya karşı sorgulayıcı bir tavır almıştır. Platon'un *Devlet*'inde, sanatçının cazibesinin olumlu ve olumsuz tarafları masaya yatırılır. Platon, sanatçının etkileme gücünü etik, pedagojik ve siyasi açılardan ele alır. Sanatçının halk üzerindeki etkisini kimi zaman olumlu bulup desteklerken kimi zaman ise sanatçının etkisini devlet için tehlikeli bulmuş ve bu yüzden sanatçıyı *Devlet*'inden uzaklaştırmak istemiştir (Karşlı 2016: 56).

Antik Çağ filozoflarından Aristo ve Platon'un şiir hakkında görüşlerini ifade ettikleri gibi Divan şairleri de şiir hakkındaki görüşlerini divanlarının mukaddimleri veya beyitleri aracılığıyla beyan etmişlerdir. Onlar, şairlerin "güzel yaradılışlı"

olduklarına ve şairliğin onlara Allah tarafından verilen bir "irfan" ile elde edildiğine dikkat çekerler. Fuzûlî'ye göre şiir yeteneği insana Allah tarafından ezelden bağışlanmış ve O'nun yardımı olmaksızın da kusursuz şiir söylenemez:

"Zihî Sâni'ki levh-i câna kıl-k-i hüsn-i tevfiği
Ezelden iktizâ-yı nazm-ı cân-perver rakam kılmış
Kemâl-i şî'r kesbi mümkün olmaz bî-meded andan
Ana minnet ki tab'ı nazm lûtf etmiş kerem kılmış" (Doğan 2009: 21).

Fuzûlî ve birçok Divan şairi, şiir hakkındaki olumsuz söylemlere karşı şiiri ayet ve hadislerle savunma çabasına girmişlerdir. Böyle bir çabaya girmelerinin sebebi Cahiliye Dönemi'nde gayrimüslimlerin Kur'an-ı Kerim'i şiir olarak atfedip Hz. Muhammed'i şair olarak suçlamalarıdır. Bu suçlamalar şiire karşı bir tepki oluşturmuş ve başta bazı dini çevreler olmak üzere kimi kesimler şiiri ve şairi kınarken kimileri de şiiri aklamaya çalışmış Hz. Peygamber'in şiire karşı olumsuz bir görüşe sahip olmadığını hadislerle ve Hz. Peygamber'in etrafında gelişen rivayetlerle açıklamışlardır. Onlar, Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i şiir ve şair benzerliğinin dışında tutarak şiir ilmini övmüşlerdir. Divan şairleri, şiiri hem meslek edinme hem de duygularını ifade aracı olarak kullanmışlar bu ve benzeri sebepler onların şiiri savunmasına sebep olmuştur. XVI. yüzyıl şairlerinden Nev'î şiire karşı olumsuz söylemlere aldırış etmeden şiirlerini söylemiştir. Aynı yüzyıl şairlerinden Yahyâ Bey, şiirlerinden anlamayanları Cahiliye devri müşriklerine benzetmiştir (Bayram 1995: 16). XVI. yüzyılın bir başka şairi Lâmi'î de şiiri şu hadis ile savunur "*Şiir yazılanların en şereflişidir*" hadisini zikrederek nazmın nesirden daha fazla etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Lâmi'î, Kur'an ile hadislerin ise daha fazla tesir gücüne sahip olduğunu belirtip Kur'an ve şiirin kıyasının mümkün olamayacağını çünkü Kur'an'ın vahye dayandığını belirterek Kur'an ve şiir arasındaki tartışmaları, Kur'an'ın eşsiz bir yeri olduğunu vurgulayarak onu bu tür yakıştırmalardan tenzih eder (Üzgör 1990: 32). XVI. yüzyıl şairlerinden Ulvî, "*Şairlerin kalpleri Allah'ın hazineleridir, Şairlerin kalpleri Allah'ın evidir, Kâbe'dir*" (Üzgör 1990: 329) hadislerini zikrederek şiirin üstünlüğünü vurgulamıştır.

Hız. Peygamber'in şiire karşı tutumunda ise Bûsîrî tarafından yazılan *Kasîdetü'l-bürde* etrafında gelişen rivayet önemli bir husustur. Rivayete göre felçli olan şairin Allah'tan şifa istemesi ile rüyasına Hız. Peygamber gelir ve ondan kendisi için yazdığı kasideyi okumasını ister. Bûsîrî, Peygamber için birçok kaside yazdığını ve Hız. Peygamber'in hangisini istediğini sorar. Hız. Peygamber kasidenin ilk beytini söyler ve bunun üzerine şair kasidesini okumaya başlar ve Resûlullah onu dinler. Bitince de hırkasını (bürde) çıkarıp şairin üstüne örter ve eliyle vücudunun felçli kısmını sıvazlar. Bûsîrî, uykudan uyandığında vücudundan felcin geçtiğini fark eder. Bu rüya hadisesinin halk arasında yayılmasından sonra kaside, *Kasîdetü'l-bürde* olarak üne kavuşmuştur (Kaya 2001: 568-569). Bu rivayet Hız. Peygamber'in şiire karşı olmadığını ispatlamada önemlidir.

Divan şairleri arasında şiiri savunanlar olduğu gibi ona karşı olanlar da her zaman var olmuştur. Divan şairlerinin şiirle az ilgilenmesinin veya ikinci derecede ilgilenmesinin temelinde toplumun şiir ve şairlik konusundaki düşünce ve anlayışlarının yattığı görülmüştür. XVI. yüzyıl şairlerinden Muhyiddin Çelebi'nin şevkle şiir söyledikten sonra abdest tazeleyip ağzını gül suyu ile yıkaması², yine XVI. yüzyıl şairlerinden Sübûfî'nin şiirden tövbe etmesi (Tolosa 2002: 293-295) bazı şairlerin şiire karşı çekincelerini açıkça gösterir. Ancak şiire karşı negatif tutumlara rağmen nazım, Divan edebiyatında nesre göre daha önde olmuştur. Yüzyıllar boyunca şairlerin şiirlerini topladığı divanlar da bunun güzel bir örneğidir.

XVI. yüzyıl birçok alanda olduğu gibi edebiyat ürünlerinin de hem nicelik hem de nitelik olarak arttığı bir yüzyıl olmuştur. Bu edebiyat ürünleri arasında şiir en çok kullanılan türler arasındadır. Şiir, Divan şairleri için câize açısından ve padişahların eğlence meclislerinin vazgeçilmez bir parçası olması sebebiyle önemlidir. Bu sebeple şairler gerek divan dibacelerinde gerek mısralarında şiir ve şair hakkında olumlu görüşlerde bulunmuşlardır. Tezkire yazarları da şiirin tarihi ve öneminden eserlerinde bahsetmişlerdir.

Anadolu sahasında ilk tezkire yazarı olan Sehî Bey, tezkiresinde şiirden bahsederken diğer şairlerin yaptığı gibi Yasin suresi 69. ayet ile şiir ve şair hakkındaki görüşlerini belirtmiştir: “*Kelâm-ı mu'ciz-nizâm nüzûli ile anlara rütbet ü rifat yetişüp 'Ve mâ 'allemnâhu'ş-şi're ve mâ yenbagî leh*³ ayeti tashih-i nisbet-i şî'r ü şâir itmîşdür. Ana binâ'en zümre-i şu'arâ ve fırka-i fusahâ imtiyâz bulup eş-şu'arâi ümerâ'l-kelâm olduğı hayşiyetiyle şî'r ilhâm ve şâ'ir huceste-fercâm olup bu tabakadan mertebe-i vilâyete ve derece-i sa'âdete yitişmiş azizler çokdur” (İpekten vd. 2017: 4). Bu ayet, şiire ve şaire karşı olan kesimlerin dayanağı olmuş ve bu ayet ile Kur'ân-ı Kerîm'in ve Peygamberin şiire karşı olduğu öne sürülmüştür. Ancak bu ayet ile kastedilen, Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a karşı uygun olmayan ithamlarda bulunan gayrimüslim şairlerdir. Sehî Bey, bu ayeti şiire karşı olan görüşlerin kaynağı olarak gösterip sonra şairlerin aralarında ayrıcalık bulanlar ve saadete erişenler olduğunu da söylüyor.

Lâtîfî *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'sında, şiir hakkında önemli değerlendirmelerde bulunan ilk tezkire yazarlarındadır. O, “*Şairlerin kalpleri Allah'ın hazineleridir*” hadisini zikrederek şiir için ilâhî bir ilham rüzgârı ile kalplerden taşan mana incilerinin lafız elbisesiyle takdim edilmesidir der. Bu sebeple ilim insanlarının şiire ilham şaire de *emîrû'l-kelâm* dediklerini belirterek şiir hakkında olumlu değerlendirmelerde bulunmuştur (Canım 2018: 7-42). Tezkire yazarı Latîfî, Nizâmî'nin Hamse'sinden şu mısraları da zikrederek şiirin ve şairin kıymetini vurgular: “*Sözleri dizen şairler, iki*

² Tolosa, çalışmasında şu hadisi vererek: “*Sizden birinizin karnını irinle doldurması ağzını şiirle doldurmasından daha hayırlıdır*”, Muhyiddin Çelebi'nin şiir söyledikten sonra ağzını gül suyu ile yıkamasını bu hadis ile ilişkilendirir (Tolosa 2002: 295).

³ “*Biz peygambere şiir öğretmedik zaten ona yakışmazdı da*” (Yasin 69).

âlemin hazinelerini nazma çekerler. Hazine kapısının has kilidi şairlerin dili altındadır. Şairler, arşın bülbülleridirler, diğer insanlar bunlara nasıl benzerler” (Canım 2018: 43).

Lâtîfî, ayrıca *Mesnevî*'den de şu mısraları anıp şiir hakkındaki görüşlerine eklemeler yapar: “Ulu evliyanın ilk yüce kerameti şiir, sonra kimyâdır. Şu sözü iyi bil, şairlik peygamberlikten bir parçadır” (Canım 2018: 44) ifadesi ile şiirin önemini vurgularken Mevlana'dan da örneklerle fikirlerini açıklar. O, tezkiresinde şiir ve şair hakkında “Şiir söylemenin, Allah'ın veli kullarına mahsus olduğunu, gerçek aşkın onlarda bulunduğunu ve âşık olunacak yegâne varlığın da Cenâb-ı Allah'm zâtı olduğunu, bu insanlardaki şiir söyleme yeteneğinin ilhamdan kaynaklandığını” (Canım 2018: 17) söyler.

XVI. yüzyıl tezkire yazarlarından Âşık Çelebi, şiir konusuna tezkiresinde özellikle değinir ve eserinin mukaddimesinde şiirin ne anlama geldiğinden, tarihinden, Osmanlı sultanlarının şiire olan ilgisinden bahseder. Tezkire yazarı Çelebi, tezkiresinin mukaddimesinde; Kur'ân'ın şiirden farklı olduğunu ayetler ile vurgular ve insanların ihtiyacı olan şiirlerin olumsuz yorumlardan müstesna olduğunu söyler. Âşık Çelebi de şiiri savunan birçok şair ve tezkire yazarı gibi Cahiliye devri şairi Ümeyye'den bahseder. Ümeyye B. Salt şiirlerinde ahiret inancı, İslâmiyet gibi konular işlemekle beraber kendisi peygamberlik iddiasında bulunmuş olup Hz. Peygamber'e karşı iyi duygular beslemeyen bir şairdir. Rivayete göre Hz. Peygamber Ümeyye'nin şiirini beğenip okutmuştur (Kılıç 2018: 44). Bu rivayet ile Hz. Peygamber'in şiire karşı doğrudan bir kininin olmadığı görülür. *Meşâ'rü's-şu-a'râ* yazarı, mukaddimesinde şiirin faydalarından bahsederken bu görüşünü ayet ve hadislerle desteklemiştir. Âşık Çelebi, şiir ile ilgili doğru ve güzel niyetler için söylendiği takdirde bir sakıncası olmadığını bir hadis ile örnekler: “Eğer şiir bir haksızlığa karşı acıma duygusunu, bir yoksulluğa karşı mücadeleyi ve yapılan bir iyiliğe karşı teşekkürü dile getirmek istiyorsa bunda herhangi bir sakınca yoktur”. O, tezkiresinde eğitim aldığı hocalarından bahsederken şiir yazarları müstakil bir biyografi hâlinde ele almıştır bu durum dahi onun şiire verdiği önemi gösterir (Kılıç 2018: 3-47).

XVI. yüzyıldan bir başka tezkire yazarı olan *Gülşen-i Şu'arâ*'nın sahibi Ahdî, İstanbul'dan ayrılırken Sultan Selim'in huzuruna ancak bir şiirin hediye çıkabileceğini belirtir: “... ve dahi şâh-zâde-i rûzgârın âsitânına be-resm-i tuhfe alup gitmege eş'âr-ı âbdârdan gayrı bir nesne pâ-y-dâr ve pesendide-i âşıkân-ı hâk-sâr ve makhbûl-i ehl-i rûzgâr degüldür” (Solmaz 2018: 4). Ahdî'nin padişaha hediye olarak ancak şiiri lâyük görmesi şiire verilen değeri gösterir.

Tezkiretü's-şu'arâ adlı tezkirenin yazarı Beyânî ise mukaddimesinde şiir hakkında şu sözleri söylemiştir: “*Erbâb-ı irfâna pûşîde vü nihân degüldür ki şî'rün kadimi ta'rîfi kelâm-ı mevzûn u mukaffâ idi. Şu'arâ-yı kudemâ şî'rlerinde kizb ü mübâlâga itmezler idi. Ve beyân-ı vâkî'adan gayrısıyle gitmezler idi. Şî'r sâ'ir-i kelâm gibi bir kelâm idi. Belâgat u fesahatı kemâ-yenbagî ri'âyet olunup tarîk-ı müstakim üzre edâ olıduktan sonra mevzûn u mukaffâ olması muhassenâtından olup anunla bir hüsn dahu bağlayup şu'arâ bununla sâ'ir-i nâs üzerine imtiyâz bulup ser-firâz olurlardı*” (Sungurhan 2017: 10). Beyânî, kudemanın

şairlerinde yalan ve mübalağa bulunmadığını söyler. O, şairlerin belagat ve fesahati yerli yerinde kullanıp ölçülü şiir söylemeleri sayesinde diğer insanlardan ayrı kıldıklarını belirtir. Beyânî'nin şiir ve şair hakkında fikirleri de diğer tezkire yazarlarından farklı olmayıp şiir ve onun sayesinde şairin de üstünlüğünü vurgulamıştır.

XVI. yüzyılın bir başka tezkire yazarı Kınalızâde Hasan Çelebi, şairler tezkiresinin dibacesinde fesahat ve belagatin o günkü kabullere göre nasıl algılandığını ve bunların Allah vergisi bir durum olduğunu anlatmıştır. Kınalızâde, tezkiresini sunduğu Hâce Efendi için "*Hâce Efendi'nin ihsanı, şairlerin şiir söyleme sebebi olup kendi şiirleri de belâgat şî'ârıdır*" der (Solmaz 2012: 492). Burada Hasan Çelebi, şiir söyleme sebebi olarak Hâce Efendi'yi gösteriyor. Hasan Çelebi, şiiri çok sevdiğini, onu kazanmak için daima aradığını, bundan da vazgeçmediğini; şiir alanında söz sahibi olanları bir araya getirme arzusu içinde olduğunu söylemiştir (Sungurhan 2017: 8). Hasan Çelebi'nin bu sözleri ile onun şiire olan ilgisi açıkça anlaşılmaktadır.

Çelebi tezkiresinde, şairlerin şiir-inşa arası tercihlerinde; dönemin bir diğer tezkirecisi Âşık Çelebi'nin şiirinin inşasından üstün olduğunu ancak onun şiir ile değil inşâ ile meşhur olduğunu şaşkınlıkla anlatmıştır: "*Tezkiretü's şî'arâ yazmışdır. İnsaf budur ki geçen şî'arâ vü eslâfun ahvâl ü evsâfin muhkem tetebbu' itmişdür. Lâkin tahrîr ü inşâsında kat'en letâfet ü melâhat yokdur. Şî'ri hezâr-bâr inşâsından a'lâ idüğü zâhir ü peydâ iken 'acebdür ki yine inşâ ile meşhûr ve nâmu defter-i mü'nşiyânda mestûrdur*" (Solmaz 2012: 583).

Hasan Çelebi, tezkiresinin mukaddime kısmının henüz başında şiirin ve şairin öneminden bahseder ve ardından söylediklerini bir beyit ile destekler. Kınalızâde Hasan Çelebi önce Şuarâ Suresi 224. ayette söylenen "*Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar*" ifadesi ile şiirin değerinin düştüğünü ancak daha sonra yüceltiğini şu şekilde söyler: "*Hamd u sipâs-ı bî-kıyâs hâliku'l-cinni ve'n-nâs mütekellim-i kelâm-ı i'câz esâsdur ki rütbe-i şî'arâ-yı şî'ri me'vâ ve makâm-ı sihr-âferîn-i şî'r-ârâyı kelâm-ı bî-adîl ü karîndeki mâ-sadak-ı ve innehu letezkiretun lil-müttakîn'dür. 'Eş-şî'arâ'u yettebi'uhumu'l-gâvun'⁴ kelâmıyla pest ü ednâ kılmış iken seniyyâ-yı kerâmet-i magzâ-yı 'inne'l-lezîne âmenû ve 'amilû'ssâlihâti'⁵ ile bülend ü bâlâ eyledi*"

*Hâl-i şî'ri Hak beyân itmişdür istisnâ ile
Şânını isbât idersen yiridür illâ ile* (Sungurhan 2017: 67).

Kınalızâde, şairler hakkındaki bazı ayetler⁶ sebebiyle şairliğin derecesini yükseltmenin güç olduğunu ancak bunun başarılı olduğunu şu sözler ile ifade eder: "*ve mâ*

⁴ Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar (Şuarâ 224).

⁵ İmân edip sâlih amel işleyenler (Bakara 227).

⁶ Biz peygambere şiir öğretmedik zaten ona yakışmazdı da (Yasin 69), Şairlere gelince, onlara da yoldan sapanlar uyar (Şuarâ 224) gibi ayetler şiir ve şaire karşı olumsuz görüşlerin sebepleri arasında görülmüştür.

'allemnâhu'ş-şi're ve mâ yenbagî lehu'⁷ den mâ'in⁸-i nefyi isâle itmekle derecât-ı şu'arâyı menî' ü a'lâ eyledi'" (Sungurhan 2017: 68). Çelebi, şairler tezkiresinde olduğu gibi incelemeye bahis olan İtâb-güne Tezkiresi isimli risalesinde de şairin ve şiirin önemini hem hadislerle hem de ayetlerle desteklemiştir.

Tezkirede, Sultan Murat'ın biyografisinin verildiği bölümde ise Kınalızâde, şiirin hüner bilmeyen kimselerin elinde bulunduğunu, fazilet ve hüner yoksunu, şiir ile ipliği ayırt edemeyen kimselerin şiir ve inşâ pazarını itibarsız kıldıklarını söyleyerek bu kimselerin menfaat için şiir söylediklerini belirtir. Hasan Çelebi'nin düşüncelerine göre şiirin yetenekten yoksun kimselerin elinde menfaat için bulunmaması gerekir. Onun bu sözlerinden şiire ne kadar önem verdiği açıkça anlaşılır.

Tezkire yazarının, Emânî-i Sâni'nin biyografisinde kullandığı "*Bihâr-ı zehhâr-ı ma'ârifde niçe rûzgâr şî'r-i inşâ ile âşinâ olmağın ba'z-ı le'âlî-i nefis peydâ itmişdür*" (Kutluk 1978: 172) şeklindeki ifade ile şairin ortaya koyduğu işlerin güzelliğini şiir ve inşâ ile uğraşmasına bağladığı görülür.

Kınalızâde'nin şairleri tezkiresine alması için şiirle ilgili herhangi bir uğraşlarının olması kâfidir. Halimî isimli şairin şiir ile bir üne sahip olmadığını fakat *Bahrü'l-Garâib* isimli bir kitap telif ettiğini ve bu kitapta şiir sanatı ile ilgili sözler bulunduğu için onu tezkireye dâhil ettiğini belirtir: "*Egerçi şî'rlere iştihârı yokdur. Lâkin kitâb-ı mezbûrda sanâyi'-i şî'riye müte'allik kelimât itdüğüçün nâmı bu cerîdede isbât olındı*" (Kutluk 1978: 303). Buradan da Hasan Çelebi'nin şiire verdiği önem anlaşılır.

Tezkiretü'ş-şuarâ' da, İşretî isimli şairin Edirne'de memur iken onun şiirini beğenen Şehzâdenin kendisine Eskişehir kazasını verdiği belirtilir (Kutluk 1978: 172). Bir şaire verilen hediyeden de şiirin şairler için ne kadar önemli olduğu görülür.

2. KINALIZÂDE HASAN ÇELEBİ'NİN İTÂB-GÜNE TEZKİRESİ

2.1. İtâb-güne Tezkiresi'nin Şekil Özellikleri

Kınalızâde Hasan Çelebi, 16. yüzyılda yaşamış tezkire yazarıdır. Hasan Çelebi önemli memuriyetlerde bulunan bürokrat ve bilginlerle dolu Kınalızâdeler diye tanınan bir aileye mensuptur. Hasan Çelebi'nin büyük dedesi Abdülkâdir Hamîdî Çelebi, sakalına kına yaktığı için aile bu adla anılmıştır. Babası *Ahlâk-ı Alâyî* adlı meşhur eserin yazarı Ali (veya Alaüddin) Çelebidir. Hasan Çelebi ailenin konumuna uygun müderrislerden ders görerek Ebussuud Efendi'den mülazım oldu. Müderrislik ve kadılık yaptı. Reşid'te öldü (İsen 2010: 94). Çelebi'nin; *Durer ü Gurer, Mutavvel, Envârü't-tenzil, Tezkiretü'ş-Şuara*, adlı eserleri ve bu eserlerinden başka birkaç sayfadan

⁷ Biz peygambere şiir öğretmedik zaten ona yakışmazdı da (Yasin 69).

⁸ Akan su (Mülk 30).

oluşan münşe'at ve risâlelerinin olduğu da tespit edilmiştir.⁹ Bu risalelerden birisi de *İtâb-gûne Tezkiresi*'dir.

İtâb-gûne Tezkiresi, Ankara Millî Kütüphane Yz. A. 4915'te kayıtlı bir mecmuanın 20b-22a varakları arasındadır. Risalenin yer aldığı mecmua; 190x113 (145x64) mm ölçülerinde, 30-31 varak, 21 satır, nesih hatla yazılmış olup, birleşik harf filigranlı kâğıt, sırtı siyah meşin ve köşeli laciverdî bez cilde sahiptir. Kınalızâde Hasan Çelebi'nin bir vezire gönderdiği *İtâb-gûne Tezkiresi* adlı risale katalogda "*Kınalızâde Hasan Efendi, müderrisliği halinde vüzerâdan birine tehmiye-i 'ıyde vardıkda vezir ihânet tarikiyle şâir ehl-i 'ilm olmaz demekle yazıp gönderdiği itâb-gûne tezkiresidir*" şeklinde bir açıklama ile kayıtlıdır.

Mecmua içerisinde yer alan risalede 20b sayfasında 22 satır, 21. varığın her iki sayfasında da 21 satır ve 22a numaralı sayfada ise 18 satır bulunur. Risale, üç satırlık bir başlıktan sonra iki beyit ile başlar ve şiirin faydalarından söz eden cümlelerle biter. 21a (Farsça) ve 22a'da (Arapça) bulunan iki beyit dışında risalenin tamamı mensurdur.

2.2. Yazılış Tarihi

Kınalızâde Hasan Çelebi Çelebi'nin 1546-1604 yılları arasında yaşamış olması ve risalede geçen "*nev-bahâr-ı 'ömrüm serhad-i hamsinden mütecâviz ü şebâb-ı şecere-i vücûdum ezhâr-ı ma'ârif-i simâr ile işgârü'r-re'si şebîbâ mertebesine fâ'iz olmuşdur*" [20b] cümlesinden hareketle risalenin 1596-1604 yılları aralığında yazılmış olduğu söylenebilir.

2.3. Yazılış Sebebi

Risaleden anlaşıldığına göre; Kınalızâde Hasan Çelebi bir vezire bayram tebriğine gittiği sırada vezir, Hasan Çelebi'yi hor görerek ona "*şair ilim sahibi olamaz*" demiştir ve Çelebi bunun üzerine bu risaleyi yazmıştır [20b]. Risalenin yazılış tarihi dikkate alındığında, III. Murad'ın vezirlerinin Sokullu Mehmed Paşa (1505-1579) ve Koca Sinan Paşa (1520-1596) olduğu bilindiğine göre risalede adı geçen vezirin, bu iki tarihi şahsiyetten Koca Sinan Paşa olması muhtemeldir.

2.4. Muhtevanın İncelenmesi

Bu risale, yüzyıllardır süre gelen bir tartışmaya değinmektedir: Şiiri/şairi kınama ve savunma. Kınalızâde Hasan Çelebi risalesinde şiir hakkında olumsuz tavır sergileyen ulema ve vezire karşı şiiri ayet, hadis ve Hz. Peygamber etrafında gelişen rivayetlerle savunmuştur. Hasan Çelebi'nin risalesinde başlık için kullandığı "*itâb*" kelimesi en baştan metnin bağlamı hakkında fikir vermektedir. "*İtâb*" kelimesi için Şemseddin Sami: "*paylama, tekdir, ta'zîr, tevbih, azarlama, tersleme: 'itâb etmek, 'itâba dūcâr olmak*" şeklinde açıklamada bulunmuştur.

⁹ Kınalızâde Hasan Çelebi'nin eserleri hakkında bilgi için bk. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasan-celebi-kinalizade>.

Tezkiretü's-ş-şu'arâ yazarının, bir vezire bayram tebriğine gitmesi sonucu yazdığı bu risale, tebrik-nâme türünde mensur bir eserdir. Tebrik-nâmeler birçok sebeple yazıldığı gibi şairlerin birtakım özel isteklerini ifade etmek için de kaleme alınmıştır (Tuğluk 2010: 46). Bu risalede de benzer bir durumun söz konusu olduğu görülmektedir. Hasan Çelebi'nin, "*Çemenzâr-ı devletüne istişmâm-ı bûy-ı gül-i ihsân için gelmiş iken*" şeklindeki ifadesinden vezire gidiş sebebinin makam talebi olduğu düşünülebilir. Çelebi sözlerine, vezire ithafen aşağıdaki beyitlerle başlar:

*Serdâr devletün mezîd olsun
Keveb-i tâli'in sa'îd olsun*

*Her ümîdün Hudâ müyesser idüp
Düşmenün zâr u nâ-ümîd olsun*¹⁰ [20b]

Burada Divan şairlerinin devlet büyüklerine karşı sergilediği genel tutum olan devlet büyüğüne hayır duada bulunma durumu görülmektedir. Hasan Çelebi, öncelikle vezire bu şiir aracılığıyla iyi dileklerini sunmuştur. Kınalızâde, beyitlerden sonra ilk paragrafta da paşayı methetmeye devam eder.

Hasan Çelebi, paşanın makamına, cömertlik gülünün kokusunu koklamak için geldiğini ancak paşanın/vezirin sert sözleri ile yaralandığını ifade eder. Kınalızâde, vezirin huzuruna "*Misafire ikram ediniz*" sözüne dayanarak geldiğini ancak "*Şair ehl-i ilm olamaz*" ifadesi ile karşılaştığını söyler. Yüzyıllar boyunca süregelen şiire ve şaire karşı takınılan olumsuz tavır ile kendisi de karşılaşmıştır. Burada Hasan Çelebi güzel üslubunu konuşarak bu sözün paşaya layık olmadığını ve ona ait olamayacağını tarizde bulunarak söyler [20b]. Kınalızâde, Paşa'nın bu sözüne karşılık "*Kişi bilmediği şeyin düşmanıdır*" hadisi ile cevap verir. Hasan Çelebi, fasih ve belîğ kimselerin benzersiz şiir söylediklerini belirtip şiiri yokluk ilmi olarak görenlere yokluk ve şiir arasında bir bağ olmadığını ifade edip şiire karşı bu yaklaşımın hastalıklı bir durum olduğunu söyler [20b]. Burada görüldüğü üzere Hasan Çelebi ince bir şekilde karşı tarafı "*Kişi bilmediği şeyin düşmanıdır*" hadisi ile eleştirir. Daha sonra Kınalızâde, şairleri kınayan ulemanın şiire karşı tavrını cesurane belki küstahça bir tavır olarak bulur ve Kur'ân'dan Suarâ suresi 227. ayet ile XVI. yüzyılın Divan şairleri ve tezkire yazarlarının yaptığı gibi şiiri savunmaya devam eder [20b]. Bu ayette, "*İman edip salih amel işleyenler başkadır; onlar için arkası kesilmeyen bir mükâfat vardır*" sözleri ile şairlerin içlerinde müstesna kimseler olduğunu vurgular.

Kınalızâde, risaleye Hz. Peygamber'in şairi olarak tanınan sahabe Hassân b. Sabit mevzuu ile devam eder. Hassan b. Sabit altmışlı yaşlarında Müslümanlığı kabul eden ve bundan sonra Resûl-i Ekrem'in yanında olan şairleri ile İslâmiyet'e büyük hizmetleri olan sahabedir. Cahiliye devrinde, Hz. Peygamber ile Müslümanlar, gayrimüslimlerin hem fiziksel eylemlerine hem de sözlü saldırılarına maruz kalmakta, Kureyşli müşrik şairlerin hicivleri O'nu ve Müslümanları üzmeteydi. Hz.

¹⁰ [Fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Peygamber, bu hicivlere aynı yöntemle karşılık vermenin gerekli olduğu kararına varıp Müslümanlardan bu konuda kendisine yardım etmelerini istemiştir. Bu isteği Hassân b. Sâbit, yerine getirmekle beraber onun hicivlerinin oldukça etkili olduğu görülmüştür. Hz. Peygamber, Hassân'ın hem şahsına hem de sanatına çok değer verirdi; hatta şiirlerini okuması için ona Mescid-i Nebevî'de bir minber tahsis etmişti. Hassân, Hz. Ömer döneminde birkaç defa mescitte şiir okumuş olup, Hz. Ömer, mescitte şiir okunmasını doğru bulmaması üzerine Hassân'ı oradan uzaklaştırmak istemiş, bunun üzerine Hassân, Peygamber'in bulunduğu vakitlerde dahi şiir okuduğunu belirterek Hz. Peygamber'in kendisine olan sevgisini hatırlatmıştır. Şiirleriyle İslâmiyet'e büyük hizmetlerde bulunan Hassân hakkında Hz. Peygamber, "Hassân'ın fıtrî kabiliyetini ve ilhamını Rûhulkudüs teyit ediyor" demiş, ayrıca onun için "Allah'ım, Hassân'ı Rûhulkudüs ile teyit et!" şeklinde dua etmiştir (Elmalî 1997: 399-402). Kınalızâde, Hassân b. Sabit ile Hz. Peygamber arasındaki muhabbetten yola çıkarak Peygamber'in Hassân'a söylediği "Sen, Allah ve Resûlünü desteklediğin sürece Cebrail seni te'yîd edecektir" sözlerine risalesinde yer vererek şiiri Hz. Peygamber'in sözleri ile savunmaya devam eder ve "Muhakkak şiirde hikmet vardır" hadisini zikreder [21a]. Daha sonra hikmetli sözleriyle tanınan Arap şairi Ümeyye b. Salt'a değinir. Hz. Muhammed ile sahabelerden Şerîd b. Süveyd arasında geçen bir konuşmayı da nakleder. Şerîd Cahiliye devrine ait pek çok şiiri ezbere bilen bir sahabelidir. Hasan Çelebi, burada da Hz. Peygamber'in şiir dinlemeyi sevdiğini vurgulamak için Peygamber'in Şerîd'e Ümeyye'nin şiirlerinden yaklaşık 100 beyit okuttuğu vakayı rivayet eder [21a-21b]. Şerîd'in ifadesine göre Hz. Muhammed bir gün kendisiyle seyahate çıkmış ve yolculuk sırasında ona Cahiliye devrinde yaşayan bir şair Ümeyye b. Ebü's-Salt'ın şiirlerinden ezbere bildiklerinin olup olmadığını sormuş, müsbet cevap alınca bunları okumasını istemiş ve okuduğu her beyitten sonra Resûlullah devam etmesini arzu etmiş, böylece Şerîd'in okuduğu beyitler 100'ü bulmuştur (Ahatlı 2010: 582). Bu rivayete göre Hz. Peygamber'in şiir dinledikçe mutlu olduğu belirtilmiştir [21b].

Kınalızâde, Kur'ân'dan şiir, şair ve Peygamberle ilgili ayetlerden örneklerle risaleyi devam ettirmiştir. "El-Keşşâf" isimli tefsiriyle tanınan Zemahşerî'nin şiire yönelik şu hadise eserinde yer verdiğini belirtir: "Ondaki söz şudur ki: Muhakkak şiir kelâm bâbındadır (onun kısımlarındandır) onun güzelliği kelâmın güzelliği gibi çirkini de kelâmın çirkini gibidir". Devam eden satırlarda şiirin yasaklanmasında kesin bir hükmün söz konusu olmadığı ifade edildikten sonra şiirin övgü içerene de yergi içerene de olduğu ve faydasının çok olduğu belirtilir [21b]. Hasan Çelebi, risaleyi sonlandırırken de şiir hakkında olumlu ifadeler kullanmaya devam eder. Hz. Peygamber'in "Çocuklarınıza şiir öğretiniz. Zira o zihni açar cesaret verir" hadisini anarak şiiri Peygamber'in hadisleri ile destekler. Hasan Çelebi, ilerleyen satırlarda birçok esere kaynaklık eden Mevlânâ ve Mesnevî'sinden, Türk şiiri için hayli önemli bir isim olan Eski Anadolu Türkçesi dönemi şairi Âşık Paşa'dan bahseder. Bu isimler, başlangıç döneminde eserler verip arkalarından gelenlere öncülük eden özellikle şiir türünün önemli isimleridir. Kınalızâde risalenin sonlarında nazım ve nesri kıyasa da

girer. Kınalızâde'ye göre insanların yaradılışları nesirden ziyade nazma meyilli olur. Onun ifadesine göre nazım, kusurlu olmaz ama nesir olur. Nazım uygun sözdür, nesir değildir [22a]¹¹.

SONUÇ

Şiir ve şaire karşı olumsuz görüşler yüzyıllar öncesinde var olmuş ve asırlarca süregelen bir tartışmaya yol açmıştır. Mekkeli müşriklerin Kur'ân-ı Kerîm'i şiir olarak ve Allah'ın elçisi Hz. Peygamber'i şair olarak suçlamaları başta Müslümanlar olmak üzere Osmanlı gibi İslam anlayışı çerçevesinde gelişen toplumların şiir ve şaire karşı olumsuz tutumlarının kaynağı olarak görülmüştür. Kur'ân'ın karşı çıktığı şey, eşi benzeri olmayan ve Allah kelamı olan Kur'ân'a "şiir" ve Hz. Peygamber'e de "şair" denilmesidir. Bu suçlamalara karşı en güzel açıklamalar da yine Kur'ân'dan ayetler ve Hz. Peygamber'in hadisleri aracılığıyla yapılmıştır. Kur'ân'da, şairlerle ilgili olumsuz ifadeler zikredilirken müstesna/mümin olanlar tenzih edilerek tartışmalara açıklık getirilmiştir. Divan şairlerinin de hemfikir olduğu şey, şiir güzel amaçlar doğrultusunda yazıldığında faydalıdır ve şairlik Allah tarafından bahşedilen bir irfan iledir.

Geleneğe göre Divan şairinin geçim kaynağı olan şiir, Divan şairleri ve Hasan Çelebi tarafından müdafaa edilmiştir. Yukarıda bahsedilen bilgiler neticesinde görülmektedir ki şiiri savunma hususunda XVI. yüzyıl tezkireleri ve özellikle Hasan Çelebi'nin *Tezkiretü's-Şu'arâ'sı*, bu çalışmaya konu olan *İtâb-güne Tezkiresi* ile büyük oranda paralellikler göstermiştir. Onlar, şiiri ve şairi savunurken hem ayetlerden hem de Hz. Peygamber'in şiire olan ilgisi etrafında gelişen rivayetlerden örneklerle bu tartışmayı şiir lehine çevirme çabası içerisine girmişlerdir. Şairler de Hasan Çelebi de Kur'ân'ın Allah tarafından gönderilen eşsiz bir kitap olduğunun farkındadırlar ve bunu vurgulamışlardır. Ancak her dönemde olduğu gibi bazı kesimler şiire ve şaire karşı çıkmışlardır. Hasan Çelebi de risalesinde bu durumlardan söz ederek şiiri savunma içerisine girmiş onun faydalarından, güzelliğinden zekice kullandığı dili ile bahsetmiştir.

Kınalızâde Hasan Çelebi'nin bir vezire bayram ziyaretine gittiğinde yaşadığı hayal kırıklığı neticesi yazmış olduğu "*İtâb-güne Tezkiresi*"; Hasan Çelebi'nin hem kendi üzüntüsünü belirtmek hem de şiir ve şairi savunmak için cevap niteliğinde risaledir. Divan şiiri geleneğinde görüldüğü üzere şairler bir paye veya görev isteği ile devlet adamlarına şiirler yazarak isteklerini dile getirmişlerdir. Hasan Çelebi'nin de bu ziyareti böyle bir amaçla yaptığı öngörülebilir. "*İtâb-güne Tezkiresi*"nde görülmektedir

¹¹ Kur'ân-ı Kerîm'de şiir ve şair şu ayetlerde geçmiştir: Bakara 23-24, En'âm 93, Şuarâ 224-225-226, Yasin 69, Enbiyâ 5, Hâc 52, Sâffât 36, Zâriyât 10-11, Tûr 30, Hâkka 641. Bu ayetlerde, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah tarafından indirilen ve eşi benzeri olmayan bir kitap olduğu açıklanıp onu şiir olarak görenler hakkında ise yanlış bir düşünce içerisinde oldukları söylenilmiştir.

ki Kınalızâde, vezirin şairlere ve şiire karşı hakaretamiz ifadeleri ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine tezkire yazarı Hasan Çelebi; ayet, hadis ve Hz. Peygamber'in şiir ile ilgili olumlu rivayetlerini bu risalede paylaşmıştır. O, Meryem, Şuarâ, Rahman ve Necm surelerinden 6 ayet ile şiiri ve şairi savunmuştur. Bununla birlikte Arapça atasözü ve hadisler, Hz. Peygamber'in şiiri sevdiğine dair rivayetlerle görüşünü açıklamıştır. Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki Hasan Çelebi, diğer tezkire yazarları ve Divan şairlerinin amacı şiirin ve şairin körü körüne itibarsızlaştırılmasına karşı çıkmaktır. Onlar, bunu yaparken belli ayetlerden, hadislerden ve rivayetlerden yararlanarak fikirlerini savunmuşlardır.

3. İTÂB-GÛNE TEZKİRESİ'NİN ÇEVİRİ YAZILI METNİ

[20b]

KINALI-ZÂDE HASAN EFENDİ MÜDERRİSLİĞİ HÂLİNDE VÜZERÂDAN BİRİNE TEHNİYE-İ 'İYDA VARDUĞDA VEZİR İHÂNET TARIĞIYLA ŞÂ'İR EHL-İ 'İLM OLAMAZ DİMEKLE YAZUP GÖNDERDİĞİ İTÂB-GÛNE TEZKİREDÜR.

[Fei'lâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Serdârâ devletün mezîd olsun

Kevkeb-i tâli'in sa'îd olsun

Her ümîdüñ Hudâ müyesser idüp

Düşmenün zâr u nâ-ümîd olsun

[1] Hâkık sübhânehü vü Te'âlâ nihâl-i vücûduñ libâs-ı halk u 'aţâyile mülebbes ü mükerrem ve cemâl-i behcet-nümüduñ hilye-i beşâset ü behâyile muhallâ vü muhterem kılsun ki şîğâr-ı 'ulemâ dest-i ricâların dâm-ı ihşânuna dirâz ve 'inâk-ı ümîdlerin şavb-ı cenâb-ı âsmân nişânuna firâz kılmışlardır. [5] Ol zümreden bu hâkîr-i pür-taşşîr ki iktisâb-ı fazl u edebde nev-bahâr-ı 'ömrüm serhad-i hamsinden mütecâviz ü şebâb-i şecere-i vücûdum ezhar-ı ma'ârif-i şimâr ile *veşte'ale er-re'sü şeyben*¹² mertebesine fâ'iz olmuştur. Çemenzâr-ı devletüne istişmâm-ı büy-ı gül-i ihşân için gelmiş iken sinân-ı hâr-ı zebân ile mecrûh idüp nihâl-i âmâlüm pejmürde kılmak ebr-i demn-i erba'în değil midir hüşûsen yevm-i 'ıyd olup yevm-i terk-i cezzâr ve 'ıyd belki rûz [10] tatıyb kırup şakî vü sa'îd ola bâ-huşuş *ikramu'z-zayf*¹³ mantûkınca zayf-ı hâne-i dıvân ve manzâr-ı ihşân olavuz *şâ'ir ehl-i 'ilm olamaz muqaddimesi* gâlibâ

¹² "Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakalım ağardı" (Meryem suresi 4. ayetten bir kısım).

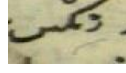
Ayetler için Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın (2021), "*Kur'ân-ı Kerim, Türkçe Meâli ve Okunuşu (Üçlü)*", isimli çalışmasından faydalanılmıştır.

¹³ "Misafire ikram ediniz".

sa'âdetli Paşanuñ şem'-i şeriflerine 'ulemâ tâ'yifesiñün âmîlerinden belki ümmîlerinden *el-me'rü 'abiddü ve'l-mâ-cehele*¹⁴ hikmetince vâşıl bulmuş gibi yohsa hâşâ ki havâşş-ı 'ulemâ huşuşen bülegâ vü fusehâ bu maķüle kelâmı bî-hemtâ söyleyeler ki şî'r ile 'adem-i 'ilmüñ miyânında mülâzemet [15] yoğiken ve şî'r bi-ħasbi'll'ane 'ilm iken zıddına ki 'adem-i 'ilmdür nice 'illet olur.

[21a]

[1] Vâhid-i ħumâ âĥeri nice müstelzim olur bu ma'nâ ehl-i 'ilm olanlara ma'lûmdur cenâbuñuza daĥı ma'lûm olsun ki ifâde-i 'ilmde 'ulemânuñ küstâĥlıĥı şer'en ma'zûrdur silk-i cevâhir-i nazm Ķur'ân-ı 'azîmde *ille'lezine âmenü*¹⁵ istiñnâsı ile

müsteñnâ olan ĥavâtim-i ma'ârîfedür. şü'ârâ-i mü'minün *Rığvânu'llâhi 'aleyhim ecma'ın* [5] ĥaĥķında ve anlara mülĥaķ olan fark ehl-i Ħaķ şânında kelâm-ı nâ-sezâ söylenmez *ķale resüllu'llâh salla'llâhu 'aleyhi ve sellem inne rûĥu'l-ķudse lâ yezâl yü eyüdüke mâ nâfaĥte ani'llâhu ve resülihi*¹⁶ mezbür şahâbeden Ħasân ibni Şâbjit'ün Resüllu'llâh salla'llâhu 'aleyhi ve sellem vaşında vâķi' olan eş'arın tergîb içündür pes sâĥâbe vü tâbi'ın *Rığvânu'llâhi 'aleyhim ecma'ın* ve 'ulemâ-i müteĥaddemîn ü fuzâlâ-i müteahĥrîn süyüf-ı elsinelerin *inne min eş*-[10] *şî'rü el-ĥikmet*¹⁷ cevâhiri ile muraşşâ' ve kelâm-ı cevâhir-intizâmların ve *inne min el-beyâni li-sihren*¹⁸ şanâyî'i ile muşanna' idegelmişlerdir liķin şî'r-i zamânede lisân-ı eĥissâya dost-gîr-i eşref-i 'ulemâ dâmeni 'işmetlerin ĥubâr-ı şî'irden müberrâ tutarlar beyt:

Şî'r der aşl ĥiştin ber-nîst

*Nâle-i men zî hisset-i şürekâst*¹⁹

[15] Neşr: İmâm-ı Şâĥâñî raĥmetu'llâh *Meşârîķ*'da Şerîd Bin Süveyd es-Seķafî'den rivâyet ider ki bir gün ol ĥurşîd-i semâ-i feşâĥat ve beyân tütî-i şekeristân-ı belâĥat *er-Raĥmân 'alleme'l-Ķur'ân*²⁰ *Resül-i ĥazret-i subĥân 'alâ alihî el-Mennân* maķâm-ı beşerriyete nüzül idüp tatyîb kılup aşĥâb için Şerîd'e ĥitâb idüp buyururlar ki *hel ma'âke min şî'r Ümeyye bin Ebî's-Salt*²¹

¹⁴ "Kişi bilmediği şeyin düşmanıdır" (Hz. Ali'ye atfedilen atasözü mahiyetinde kullanılmış bir söz).

¹⁵ "Ancak iman edip sâlih amel işleyenler" (Şuarâ suresi 227. ayetten bir kısım).

¹⁶ "Hz. Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurdu: Rûhulkudüs [Cebrâil (a.s.)] sen, Allah ve Rasûlünü desteklediğin sürece seni te'yîd edecektir (destekleyecektir)".

¹⁷ "Muhakkak şîrde hikmetler vardır".

¹⁸ "Ve muhakkak ki beyânda da sihir vardır".

¹⁹ "Şiir aslında kendi ortaya çıkmaz

Benim inlemem dostlarımlın hasisliğindedir".

²⁰ "Raĥmân olan Allah Ķur'ân'ı öğretti (Raĥmân 1-2).

²¹ "Senin yanında (sende) Ümeyye b. Ebû's-Salt'ın şîirlerinden bir şeyler var mı?"

[21b]

[1] *şey'en, kültü na'am, kâle heyye, fe- 'inşettü beyten, fe- 'kâle heyye şümme enşedtü beyten, fe- 'kâle heyye hattâ enşedtü mi'ete beyt hiyye kesri hâyîni*²² ile kelime-i istihzâdadur ya'nî ziyâde talebi içündür pes Ümeyye efşâh-ı fuşehâ-i 'Arab olmağın Hazret-i Peygamber Salla'llâhu 'aleyhi ve sellem anuñ şî'ri istima'in taleb idüp her beyti okutduqça şekker gibi mükerrer olmasın [5] emr itdi hattâ Şerîd'e yüz beyit okıdup her beytin kâfiyesinde yüz hüccet ü vird-i na'tde biñ sürür izhâr kıldı pes inşâf olunsun eger muṭlaḳa şî'r hevâ olaydı ol ḫaṭib-i minber *ve mâ yentîku 'ani'l-hevâ*²³ enîs-i meclisi *Kâ'be ḳavseyni ev ednâ*²⁴ bülbül-i nağme-serây-ı in huve illâ vahyün yühâ²⁵ istimâ'-ı şî'rdin serv-ḳâmetleri hareket ü semâ' idüp rîdâ'-i mübâreklerin sāye-şîfat ḫâke saldılar üftâdeler ol rîdâ'yı taḳşim idüp aldılar her hişşe²⁶ niçe rüzgâr [10] bereket-i mevrüse oldı ḳaldı *ḳâle sāhib el-keşşâf ḳavli şîiri kısmen el-ḳelâm Muḫsin hüsnü ḳelâm ve ḳubha ḳubhül ḳelâm muṭlaḳ*²⁷ el-ḳelâm-ı muṭlaḳ şî'rüñ nehyinde naşş yokdurur meger şu'arâ-yı ma'hüdenüñ şî'irlerin ola vü şî'r mübâḫ olduḡunda şübhe yokdur mādâm ki ḳalbini zikru'llâhdan vü mülâḫaza-i aḫkâm-ı şer'iiyyeden meşḡul ḳılmaya muḫaşşal-ı ḳelâm şî'rüñ kimisi medḫ ü zemmi ve tiryâḳ ü semmi beyânında kemiyet ḳılmaya meydân-ı sâḫife [15] teng vü tütî-i nâṭıḳa tende lâ'-rengdür zirâ şî'rde fa'ide-i celîle çokdur ekser-i ilhâm-ı Rabbâni ve'l-müttakin-i sübhânidür mādâmki fuḫşiyâti müşt Emil olmaya vü âḫâdiş-i nebeviyyede bu daḫı vârid olmuşdur ki

[22a]

[1] *Eş-şî'ri katil nifak ve yuvretül şecâ'a*²⁸ ya'ni evlâdıñuza şî'ir öğredüñ ki zihni küşâd eder vü şecâ'at ifâde ḳılır vü bi'l-cümle şî'r mecâmî'-i hikem ü 'irfân ve sevâhid-i müşkilât-ı ḫazret-i Kur'ândur.

Bejt: *İza nünezilü eşkalli munsarifi*

[5] *feşe'aa bi zelika el-şî're el-makul*²⁹

vü nazm için ḳaydü'l-evvâb dimişlerdür zirâ nazm müteḡayyir ü muḫtell olmaz neşr olur *ṭabâ'i merdum*³⁰ neşrden nazma artıḳ mâ'ül olur meger selîm-ṭab' olmaya vü sâ'îr-i eş'âr görünmez mi ki Fâriside Meşnevî-i ḫazret-i Mevlânâ vü Türkide Muḫammediyye vü 'Aşık Paşa vesâ'îr eş'âr-ı ekâbir ve 'ulemâ nüfûs-ı ḫavâşş u

²² "Evet dedim. Söyle dedi. Ona bir beyit söyledim. Bir daha söyle dedi, sonra bir beyit daha söyledim, bir daha söyle dedi tâ ki ben ona yüz beyit şîir söyledim".

²³ "O hevâdan (arzularından/arzularına göre) konuşmaz" (Necm 3).

²⁴ "Böylece iki yay aralığı kadar hatta daha yakın oldu" (Necm 9).

²⁵ "O (size okuduğu) kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir" (Necm 4).

²⁶ Eski harfli metninde bu kelimeden sonra yer alan ة eki fazla yazılmıştır.

²⁷ "Keşşâf sahibi (Zemaşşeri) dedi ki: Ondaki söz şudur ki: Muhakkak şîir ḳelâm bâbındandır (onun kısımlarındandır) onun güzelliği ḳelâmın güzelliği gibi çirkin de ḳelâmın çirkin gibidir".

²⁸ "Şîir zihni açar ve cesareti meydâna getirir (oluşturur)".

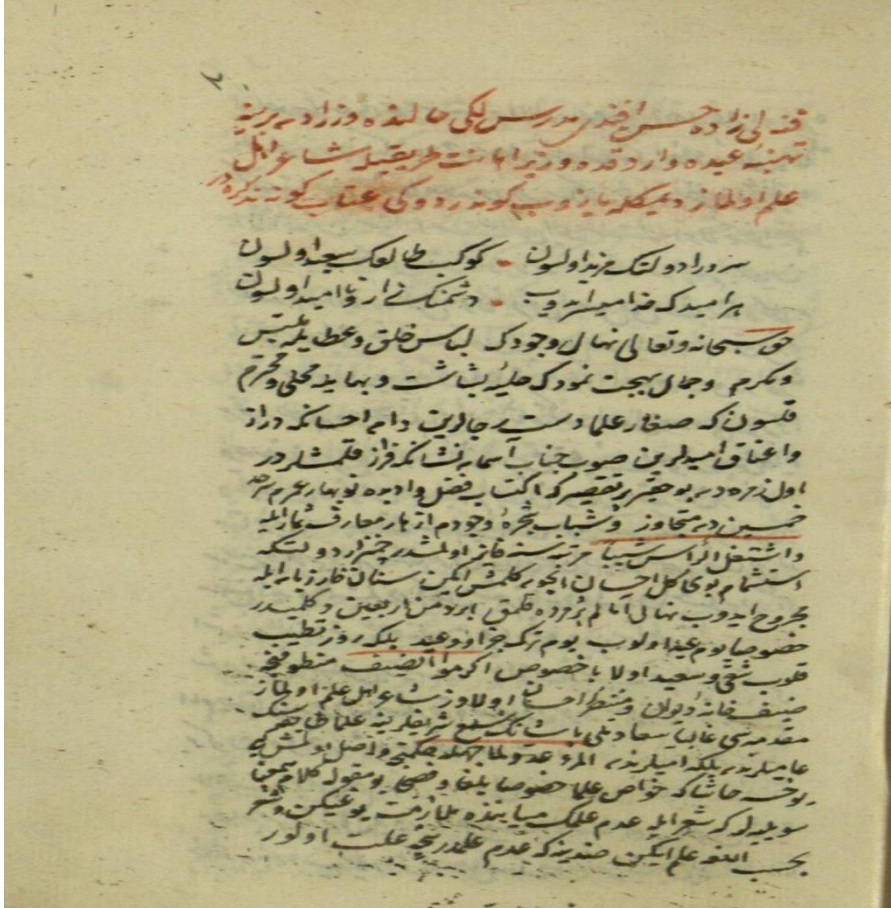
²⁹ "Tenzil'den (Kur'an'dan) bir harf müşkilâ olsa bunu söylenen şîir ile şahitlendir".

³⁰ "İnsanların huyları".

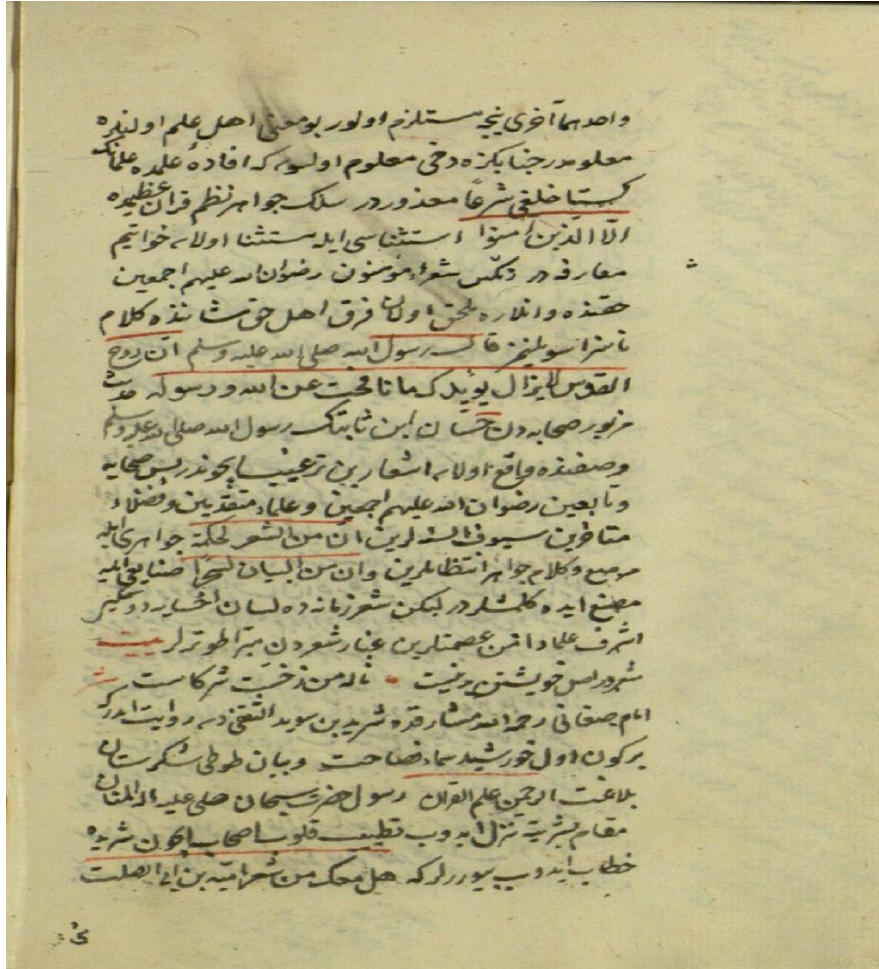

'avâmda ü terhîbe müte'allik [10] ahkâmıda te'sîr-i belîğ itmişdür şî'r-i dağıkıñ mehâsini fevka'l-had ve sevâd-ı vasfı dâ'ire-i tahrîr ü takrîzde evsa' ü eb'addur meger nazmda şî'r şî'rden muķâvemem olmaya zîrâ nazm mütenâsibü'l-elfâz dur neşr degildür mütenâsib gayr-ı mütenâsibden evlâdur huşûşen tenâsüb-i şavţ dağı munzam olup hoş elhânlardan şudür eyleyecek mü 'yeşşer olduğın hayvân dağı idrâk ider bu cümleden ğarâz 'ilm budur ki şî'rüñ kağımi mağzen şî'r [15] söylemekle 'aklen ve şer'en melâmet ü tağkîr olunmağa müsteđâķ olmaz belki her bir ğaseb ile tevķîr ü ri'âyet olunmağ gerek.

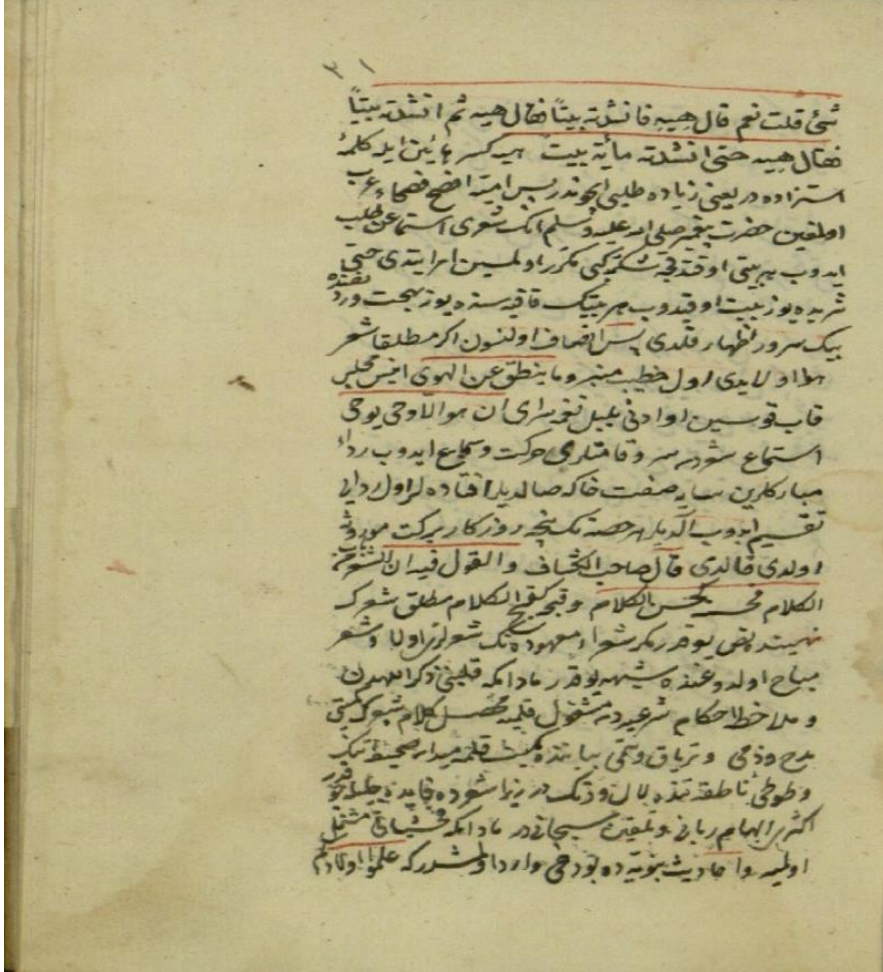
EK: TIPKI BASIM

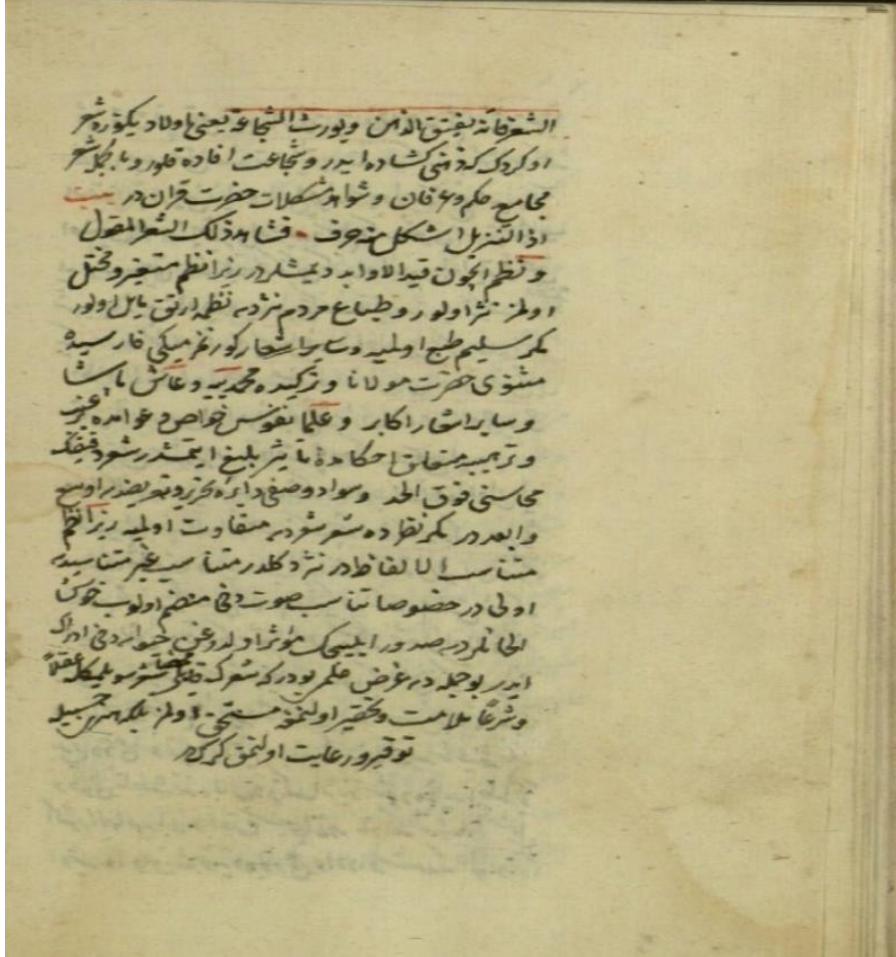
Resim 1: 20 b

Resim 2: 21 a

Resim 3: 21 b

Resim 4: 22 a

KAYNAKÇA

- AÇIKGÖZ, N. (2017). *Riyazü'ş-Şu'arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- AHATLI, E. (2010). "Şerîd b. Süveyd". *DİA* (C. 38). Ankara: TDV Yayınları, 582.
- ARİSTOTELES, (2010). *Poetika* (çev. Hasan İlhan). Ankara: Alter Yayınları.
- CANIM, R. (2018). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- DOĞAN, M. N. (2009). *Fuzulî'nin Poetikası*. İstanbul: Yelkenli Yayınevi.
- DURMUŞ, İ. (2010). "Şiir". *DİA* (C. 39). Ankara: TDV Yayınları, 144-154.

- ELMALI, H. (1997). "Hassân b. Sâbit". *DİA* (C. 16). Ankara: TDV Yayınları, 399-402.
- İPEKTEN, H., KUT, G., İSEN, M., AYAN, H., KARABEY, T. (2017). *Heşt Bihîşt Sehî Beg*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- İSEN, M. (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- KARSLI, Ö. (2016). *Sanata Sansürün Platon'daki Felsefi Nedenleri*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KILIÇ, F. (2018). *Meşâ'irü'ş-Şu'arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- KUTLUK, H. İ. (1978). *Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-Şuarâ*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- PLATON, (2013). *Devlet* (çev. Veysel Atayman, Cenk Saraçoğlu). İstanbul: Bordo-Siyah Yayınları.
- SAMİ, Ş. (2010). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SOLMAZ, S. (2018). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı (İnceleme-Metin)*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- SUNGURHAN, A. (2013). "Hasan Çelebi, Kınalızâde". <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/hasan-celebi-kinalizade>. (haz. Aysun Sungurhan). (11.05.2023).
- SUNGURHAN, A. (2017). *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- TARLAN, A. N. (1967). *Zatî Divanı Edisyon Kritik ve Transkripsiyon Gazeller Kısmı: I. Cilt*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- TOLOSA, H. (2002). *16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- TUĞLUK H. İ. (2010). "Divân Şiiri'nde Manzûm Tebrik-nâmeler". *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 42: 41-68.
- YAZIR, M. H. (2021). *Kur'ân-ı Kerim Meâli ve Türkçe Okunuşu* (sad. Mehmet Şirin Doğan). İstanbul: Seda Yayınları.

GAZİ TÜRKİYAT
DEĞERLENDİRME VE TANITIMLAR / *Reviews*

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

YAYIN DEĞERLENDİRME / Reviews

Atf / Citation

AKARSLAN, Z. (2023). "Molla Münir Hادیev (2022). Başkurt Tarihi (haz. Zafer Sever). İstanbul: Ötüken Neşriyat. 128 s. ISBN: 978-625-408-263-4". *Gazi Türkiyat*, 32: 219-221.

Geliş / Submitted

29.03.2023

Kabul / Accepted

28.04.2023

DOI

10.34189/gtd.32.014

BAŞKURT TARİHİ

Molla Münir Hادیev (2022). Başkurt Tarihi (haz. Zafer Sever). İstanbul: Ötüken Neşriyat. 128 s. ISBN: 978-625-408-263-4

Zeynep AKARSLAN*

Başkurtlar İdil-Ural bölgesinde yaşayan Türk toplulukları arasında yer almaktadır. Ülkemizde Başkurtlar üzerine yapılan çalışmaların daha çok dil üzerine yoğunlaştığı görülmektedir. Şüphesiz onlarla ilgili en kıymetli çalışma Başkurt Türk'ü Zeki Velidi Togan tarafından yayımlanan *Başkurtların Tarihi* adlı eserdir. Bununla beraber son zamanlarda, onların tarihleri üzerine yapılan çalışmalarda tedricen bir artış da söz konusudur. Türkçeye tercüme edilen S. İ. Rudenko ve R. T. Kuzeyev'in eserleri yayımlanan önemli eserler arasındadır.

Molla Münir Hادیev tarafından kaleme alınan *Başkurt Tarihi*, Başkurtlar hakkında yapılan ilk müstakil çalışmalar arasında yer almaktadır. Hادیev kitabı neşretmeden önce Başkurtlar hakkındaki yazılarını *Şura* dergisinde tefrika hâlinde yayımlamış, okuyucular tarafından beğenilmesi üzerine bu yazıları bir araya getirerek 1912 yılında Kazan'da neşretmiştir. Bu eser 2022 yılında Zafer Sever tarafından notlandırılarak Türkiye Türkçesine kazandırılmıştır. Ayrıca Abdrahman Fahretdinov'un *Başkurt Tarihi* (Ufa, 1925) adlı eseriyle birlikte 2007 yılında Rusçaya tercüme edilmiştir.

Din adamı kimliğiyle tanınan Hادیev, aynı zamanda tarihçi ve pedagoğ olarak da bilinmektedir. 19. yüzyılın önemli ilim merkezlerinden olan Kazan'da yetişmiş, burada medrese eğitimi aldıktan sonra genç yaşta önemli görevler üstlenmiştir. XIX. yüzyılda İslamî uyanışın temsilcilerinden olmasıyla ön plana çıkmış ayrıca dönemin önemli fikir insanlarından Cemaleddin Afganî'nin *Afganistan Tarihi* eserini Tatar diline çevirmiş ve 1905 İhtilali'nin ardından Rus Çarlığı içerisinde yaşayan toplulukların

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Kafkas Dil ve Kültürleri Ana Bilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE. zeynep.akarslan@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3134-2332

millî uyanışının temellerinin atıldığı bu dönemde *Yıldız ve Şûrâ* gibi ön plana çıkan gazete ve dergilerde yazılarını yayınlamıştır. 71 sayfalık *Başkurt Tarihi* adlı eser Tatar Türkçesiyle yazılmıştır.

Eserde ana hatlarıyla; Başkurtların kökeni, nüfusu, coğrafyası, gelenek görenekleri, İslamiyet'i kabul etme serüvenleri, şehirleşmeleri, Rusya'nın Başkurt topraklarını işgali ve Ruslara karşı gerçekleştirilen Başkurt isyanları konu edilmektedir. Eser, "bu kitabın muhtevası" başlığıyla başlamaktadır ve kendi içinde Roma rakamıyla verilen 11 bölüme ayrılmıştır. I. bölümde eserin muhtevası ile birlikte Başkurtların Rusya işgaline uğramadan önce yaşadıkları coğrafya ve nüfusları ele alınmıştır. Hadiyah'e göre Başkurtlar, Ural çevresinin en eski sakinleri arasında bilinmesine rağmen bu bilgi doğru değildir. Ancak Arap tarihçilerin IX. yüzyıldan başlayarak Başkurt adını zikretmeleri, İdil-Ural coğrafyasındaki varlıklarını kanıtlar niteliktedir. Eserin II. bölümünde Başkurtların kökeni hakkında ortaya atılan iddialar değerlendirilmiştir. Molla Münir, eserin bu bölümünde Başkurtların Türk soylu olduğunu birçok tarihçinin görüşüne dayanarak açıklamıştır. Bu konudaki referansları ise Florinski, Ebü'l Fida ve Kazvî'nî gibi önemli kimselerdir. III. bölümde ise Türk-Macar olarak adlandırılan Vengerlerin aslında Başkurt olmaları üzerinde durulmuştur. Molla Münir, bu konuyu dil ve din açısından ele alarak incelemiştir. Bu konu eserde ayrıntılı olarak ele alınmış ve Başkurt adıyla ilgili izahlar eserde yer almıştır.

Eserin IV. bölümünde Başkurtların Müslüman olmadan önceki dinleri ve İslamiyet'i kabul ediş serüvenleri anlatılmıştır. Buna göre Başkurtların İslamiyet'i kabul etmeleri İdil Bulgarlarının Müslüman olmasıyla eş zamanlıdır. İdil Bulgarları döneminde kısmen Müslüman olan Başkurtlar, Altın Orda Hanları Berke ve Özbek Han döneminde büyük çoğunlukla Müslüman olmuşlardır. Ayrıca eserin bu bölümünde Başkurtların ilmî bilgisine de değinilmiştir. Buna göre Başkurtların "bazı yıldızların ismini ve faydalarını bilmek, eski hanlarına dair rivayetler ile tarihî şiirleri ezberlemek, kendi uruk ve mensup olduğu hanı bilmek" gibi görevleri vardır. Eserin V. bölümünde Başkurtların eski idare şekilleri ve tarihin hiçbir döneminde müstakil bir devlet kuramayan Başkurtların kendi istekleriyle Rusya'ya tabi olmaları ele alınmıştır. Rusya'ya tabi olduktan hemen sonra şehirleşme başlamış hemen akabinde ise Rus nüfusun bölgeye göçü hızlanmıştır. Başkurt topraklarına göç eden Ruslar arasında suça karışmış kimselerin de olması bölgedeki huzuru bozarken, bu durum yüzyıllar sürecektir Başkurt isyanlarının da temeli olacaktır. Eserin VI. bölümü Rus dış siyasetinin temellerini atan I. Petro ve onun planlarının Başkurt tarihine etkilerinin anlaşılması açısından önemlidir. Bu dönemde kurulan Orsk şehri Rusya için Orta Asya'ya açılan bir kapı niteliğindedeydi ve bu dönemde Başkurt isyanlarının önüne geçmek için Taymas Şaymov ön plana çıkarılmıştı. Buna rağmen bu dönemde çıkan Başkurt isyanları çok kan dökülmesine sebep olmuş ve iki yıl sürmüştür.

Eserin VII. bölümünde Başkurt topraklarına komşu Kazak topraklarının Rusya'ya dâhil edilmesi, Ebu'l-hayr Han'ın Başkurt isyanını tertip etmek ve yönetmek için takip

ettiği siyaset ile onun Başkurt topraklarına gelişi ele alınmıştır. VIII. bölümde ise kendini Kazakların atası Sultan Giray olarak tanıtan Karasakal İşan'ın ortaya çıkışı ve Başkurtlar ile Kazaklar için tehlikesi anlatılmıştır. Bu dönemde Başkurtlar tarafından Rusya'ya karşı başkaldırıların artması yine Ruslar tarafından kanlı şekilde bastırılmıştır. Eserin IX. bölümünde Orenburg ve bu şehrin kurucusu, Türk-Rus ilişkilerinin önemli isimlerinden biri olan Neplüjev'den bahsedilmiştir. Bu dönemde, Başkurtlar arasında gizli cemiyetlerin varlığı ortaya çıkmış ve Rusya'ya karşı yeni ayaklanmalar gerçekleşmiştir. X. bölümde, Tevkelev ve Kazak topraklarının bu dönemde Rusya'ya bağlanması konusu anlatılmıştır. Eserin son bölümü olan XI. bölümde ise Başkurtlar arasında oldukça ünlü olan Abdullah Molla'nın ortaya çıkış serüveni ele alınmıştır. Abdullah Molla ise önce Ruslar tarafından ele geçirilmiş, ardından öldürülmüştür.

11 bölümden oluşan *Başkurt Tarihi* adlı eser, Başkurtların kökeninden Rus işgali yıllarındaki isyanlara kadar geniş bir tarihî sürecin ele alındığı önemli bir kaynak kitabıdır. Çalışma yalnızca Türkiye Türkçesine aktarılmamış, yazar tarafından esere "Giriş", "Baskurt Tarihinin Kaynakları" ve "Kaynakça" bölümleri de eklenmiştir. "Baskurt Tarihinin Kaynakları" bölümünde Molla Münir Hادیev'in kullandığı Rus, Arap, Fars ve Türk-Tatar kaynaklarının yanı sıra Baskurt tarihi ile ilgili referans eserlere de yer verilerek kaynak çeşitliliği sağlanmıştır. Bu yüzden bu bölüm ayrıca bir bibliyografya olarak değerlendirilebilir.

Düşüncelerinden dolayı ölüm tehditleriyle karşı karşıya kalan, buna rağmen reform temsilcisi olarak ün kazanan Molla Münir Hادیev, çalışmayı Türkiye Türkçesine kazandıran Sever'e göre, "yaşadığı bölgede etkin aydınlanmacı ve ceditçi hareketin içinde yer alan bir figürdür. Fakat ilim adamlığı kimliği bakımından Kazan entelektüelleri arasında önde gelen bir şahsiyet değildir".**

Baskurt Tarihi'nde Hادیev'in kullandığı bazı ifadelerden onun Rus etkisinde kaldığı görülmektedir. Bu durum Sever tarafından, "Rusya Müslümanları arasında özgürlükçü bir hava olmasına rağmen Çar'ın gölgesinin hâlâ Türk-Tatar aydınlarının üzerinde olduğunu göstermektedir" şeklinde yorumlanmıştır. Türkiye Türkçesine kazandırılan bu çalışma İdil-Ural çalışmalarına katkı sağlayacaktır.

** Molla Münir Hادیev (2022). *Baskurt Tarihi*. Haz. Zafer Sever. İstanbul: Ötügen Neşriyat. s. 26.

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

YAYIN DEĞERLENDİRME / Reviews

Atf / Citation

YAMAN, H. (2023). "Yaylagül Üstünel, Özen (2020). Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 288 s. ISBN: 978-975-17-4548-4". *Gazi Türkiyat*, 32: 223-232.

Geliş / Submitted 25.04.2023

Kabul / Accepted 01.06.2023

DOI 10.34189/gtd.32.015

EDİM BİLİMİ BAKIŞ AÇISIYLA KUTADGU BİLİG

Yaylagül Üstünel, Özen (2020). Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 288 s. ISBN:978-975-17-4548-4.

Hanife YAMAN*

Edim bilim (*pragmatics*), "Özellikle mantıksal kökenli kuramlarda dilsel göstergelerin birleşim kurallarını inceleyen söz dizimle, bunların göndergelerle ilişkisini sağlayan anlambilime karşıt olarak, bildirişim durumu içindeki konuşucuların göstergeleri kullanmasını, bu edime eşlik eden çeşitli olguları (güdülenme, tepki, etkileşim, vb.) inceleyen dal" (Vardar 2002: 88) olarak tanımlanmaktadır. Edim bilim her ne kadar Türkiye'de yeni bir alan olsa da, bu alan üzerine çeşitli bakış açılarıyla hazırlanan çok sayıda çalışmanın olduğu rahatlıkla söylenebilir. Türkçede bu alanda kaynak kitap olarak değerlendirebileceğimiz bazı çalışmalar: Ahmet Kocaman'ın *Edimbilim Üzerine (Değişik Metinlerden Seçmeler)* (1996), Neslihan Kansu Yetkiner'in *Çeviribilim Edimbilim İlişkisi Üzerine* (2009), V. Doğan Günay'ın *Söylem Çözümlemesi* (2013), Ayşe Eziler Kıran'ın *Dilbilim, Anlambilim ve Edimbilim* (2014), Hülya Balcı'nın *Edimbilim Gramer İlişkisi* (2017), Seyyare Duman'ın *Söylem Araştırması (Kavramlar, Yöntemler, Çözümlemeler)* (2018) ile *Edimbilim (Kavramlar, Yöntemler, Alanlar)* (2022) ve Erdoğan Boz'un editörlüğünde hazırlanan *Dilbilim Teorik ve Uygulama Alanlar* (2020) şeklindedir. Edim bilimin önemini ve özellikle tarihî edim bilim alanındaki çalışmaların eksikliği ve gerekliliğini Barutcu Özönder şu şekilde ifade etmektedir:

"Aslında, kısalı uzunlu mezar yazıtlarını da dâhil ederek Tengrici Türklere ait Türk Runikleri ile yazılı metinlerin istişare etme ve öğüt verme parçalarının

* Öğr. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tokat/TÜRKİYE.
hanife.cicekli@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3082-9912

söylem tahlili, “pragmafılojik”¹ açıdan bir incelemeyi beklemektedir. Ne yazık ki, son yıllarda - takdir edilmekle birlikte, bu alana ve döneme ilgi duyanların ilgisinin çoğu katkısız ve yenilik getirmeyen metin yayınları ile sınırlı kalması, tarihsel değişme süreçlerini anlamak ve hem kendi aralarında hem de başkaları ile karşılaştırmak için Türkçenin bu en erken özgün zeminini olabildiğince sağlam kurmayı geciktirmektedir. Türk filolojisinin pragmafılojiye artacak ilgisi, hem metinleri daha iyi anlamamızı sağlayacak hem de Türk sosyal ve kültür tarihçilerinin daha doğru yorumlar yapmalarına yarayacaktır” (2018: 197).

Barutcu Özönder’in bu tespitinden sonra tarihî edim bilim alanına ve onun alt dalı olan pragmafılojiye olan ilginin arttığı dikkat çekmektedir. Seçil Hirik’in *Dede Korkut Hikâyeleri’nde Söz Edim Yapıları* (2019), Rabia Şeyma İlhan’ın *Dede Korkut Hikâyeleri’nde Grice’ın İşbirliği İlkesi* (2019), Kerime Üstünova’nın *Çıkarım Edimi Üzerine-Kutadgu Bilig Örneğiyle* (2019), Mediha Mangır’ın *Kutadgu Bilig’deki Ünlem Gruplarına Edimbilimsel Bir Bakış* (2019), İsa Sarı’nın *Dede Korkut Kitabı’nda Söylem Belirleyiciler* (2020) ve Engin Yılmaz’ın *Kutadgu Bilig’e Edim Bilimsel Bakış: Kutadgu Bilig’de Kullanılan Nezaket Stratejileri* (2020) adlı çalışmaları bu doğrultuda hazırlanmıştır.

Prof. Dr. Özen Yaylagül Üstünel tarafından hazırlanan bu çalışma; edim bilim ve tarihî edim bilim alanı için önemli kaynaklardan biridir. Yaylagül Üstünel’in tarihî metinler ve *Kutadgu Bilig* (Bundan sonra KB olarak kısaltılacaktır) üzerine hazırladığı *Türk Runik Harfli Metinlerde Soru* (2003), *Eski Türkçede Nezaket İfadeleri* (2005), *Divan-ü Lügat-it-Türk’te Pragmatik Bilgi Yapısı* (2008), *Kutadgu Bilig’deki Edimsöz Edimleri* (2013), *Kutadgu Bilig’deki Söz Aktarımları* (2014), *Kutadgu Bilig’deki Bazı Metaforlar* (2015), *Kutadgu Bilig’deki Düşünce Aktarımı* (2016) *Karahanlı Sahası Metinlerinde Vasiyet ve Öğüt* (2018) ve *Kutadgu Bilig’de Selamlaşma* (2018) gibi değerli çalışmaları da vardır.

Yaylagül Üstünel’in *Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig* adını taşıyan eseri; Sunuş, Giriş, 7 müstakil bölüm, Sonuç ve Kaynaklar bölümünden oluşmaktadır.

Yaylagül Üstünel, kitabın sunuş kısmında ilk İslami metinlerden biri olan Kutadgu Bilig’le ilgili söz dizimi, anlam bilimi, biçimbirimlerinin incelenmesi gibi çok sayıda çalışmanın olduğunu belirtmekte; ancak eser üzerinde edim bilimsel bir incelemenin yapılmadığını vurgulamaktadır. Buna göre, metnin edim bilimsel açıdan incelenmesinin Türk yaşam tarzı ve düşünce sistemi hakkında önemli bilgiler vereceğini düşünerek bu çalışmaya başladığını ifade etmektedir.

Kitabın teorik zeminini oluşturan *Giriş* bölümü, *Konu ve Yöntem* ile *Amaç* başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümlerde araştırmanın amacı, kapsamı, teorik

¹ Tarihî edim biliminin bir dalı olan pragmafıloji (pragmalengüistik), bir dilin yapılarında gramerleştirilen veya kodlanan dil ve bağlam arasındaki ilişkilerin incelenmesidir (Ernst, 2002: 14).

temeli ile araştırmada incelenen eserler ve kullanılan yöntem ayrıntılı biçimde anlatılmıştır.

Konu ve Yöntem başlığında, çalışmaya kaynaklık eden metnin Kutadgu Bilig olduğu ve bu metnin incelenme yönteminin tarihî edim bilime dayandığı belirtilir. Bunun yanında tarihî edim biliminin *pragmatifoloji* ve *art zamanlı edim bilim* adlı iki ayrı çalışma alanı olduğu ancak bu metnin pragmatifolojiye dayalı olarak incelendiği belirtilmektedir. Bunun nedeni olarak ise pragmatifolojinin metnin sosyokültürel bağlamlarına odaklanması ve eş zamanlı betimlemeler yapması gösterilmektedir.

Amaç başlığı altında, öncelikle bugüne kadar Türk dilinin tarihî edim bilimi alanında kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması münasebetiyle böyle bir çalışmanın gerekliliği vurgusu yapılmıştır. Bunun yanında çalışmanın amacı, Yusuf Has Hacıp'in bu metni oluştururken benimsediği etmenleri belirlemektir. Buna göre, metnin incelenmesinde ilk adımda 'yazarın ve metin içi hitap edenlerin veya anlatıcıların etkinliği', 'metnin yazıldığı dönemdeki okuyucu veya hitap edilenlerin bir başka ifadeyle yorumlayıcının etkinliği' ve 'günümüzde metni okuyan ve yorumlayanların etkinliği' olmak üzere üç etkinlik belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci adımda ise 'başlama, muhakeme kayıtları, yargısal gönderimsel kayıtlar, karar ve son protokoller' şeklinde metnin her bölümünde baskın olan durumlar ve konuşma olaylarının türleri ortaya konulmaktadır. Eserde, çalışmanın amacının sıralanmış şu sorulara yanıt bulmak olduğu belirtilmektedir: '*Yusuf Has Hacıp'in metni oluşturmadaki amacı, metin türünün belirlenmesi, kurgulanması hangi amaçlara hizmet etmiştir? Metnin kurmaca kişilerinin bu amaca bağlı metin içi amaçları nelerdir?, Metin okuyucusu metni nasıl algılamıştır?, Kurmaca kişilerden dinleyici konumundakiler hitap eden konumundakileri ne ölçüde anlamış ve nasıl yorumlamıştır?*' (Yaylagül Üstünel 2020: 11).

Eserde, *Kutadgu Bilig* yedi ana bölüm altında incelenmektedir.

Kutadgu Bilig'in Kutadgu Bilig'in Durum Bağlamı başlığını taşıyan birinci bölümde, Kutadgu Bilig'in üretildiği kültürel ve edebî bağlamın önemine değinilmekte ve metnin edebî bağlamı *Şehnâme* ile ilişkilendirilmektedir. Ayrıca metnin kültürel bağlamının, metnin yazıldığı dönemin yaşam tarzı, gelenekleri ve inançlarını içerdiği de belirtilmektedir. Bu başlığa ait altı alt başlık vardır: *Kutadgu Bilig Metni Kurucusu Yusuf'un Yetiştirdiği ve Metni kurguladığı Çevre, Kutadgu Bilig'in Metin türü ve Yusuf'u Kutadgu Bilig'i Yazmaya Yönelten Etkenler, Kutadgu Bilig'in Yazıldığı Dönem ve Sonrasında Yarattığı Etkiler, Kutadgu Bilig'in Hedef Kitlesi ve Yazılış Amacı, Kutadgu Bilig Metninin Özellikleri, Kutadgu Bilig'de Sosyal ve Kültürel Yapı (Kutadgu Bilig'de Sosyal Tabakalar, Kutadgu Bilig'de Kültürel Yapı, İnanç ve İbadetler, Kutadgu Bilig'de Bakış Açısı ve İdeolojiler, Kutadgu Bilig'de Devlet Görevleri)*. Bu alt başlıklarda ise metnin durum bağlamı detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Kutadgu Bilig'de İş birliği İlkeleri ve Söylemlerin Edim Bilimsel Gücü adını taşıyan ikinci bölüm, kendi içerisinde *Kutadgu Bilig'de İş Birliği İlkelerine Uygunluk, Kutadgu Bilig'de*

Niyet ve Kabul Edilebilirlik, Kutadgu Bilig Söylemlerinin Edim Bilimsel Gücü adındaki üç alt başlıktan oluşmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de İş Birliği İlkelerine Uygunluk başlığında *Kün Togdı, Ay Toldı, Odgurmuş* ve *Ögdülmüş* arasında iş birliği ilkesine uygun olduğu, nitelik ve nicelik açısından *Kün Togdı*'nın isteklerinin yerine getirildiği ve sorularının yeterince açık ve net olduğu ifade edilir. Bu başlıkta nicelik, nitelik ve iş birliği ilkesi metin içerisinde ele alınmıştır. Bu ilkelerden nicelik ilkesine uyulmadığı takdirde sözün saygınlığını kaybedeceği metin içerisinde vurgulanmaktadır. Metin içerisinde iş birliği ilkesi açısından uygululuk olduğu görülmekte ancak *Ögdülmüş*'in *Odgurmuş*'ı saray hizmetine davet etmek için gitmesi ve *Odgurmuş*'ın metne dâhil olmasıyla bu uygunluk önemli ölçüde bozulmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de *Niyet ve Kabul Edilebilirlik* başlığında başarılı bir iletişimde olması gereken en önemli şeyin konuşmacının hangi niyet üzerine olduğunun belirlenmesi gerektiği ifade edilir. Yaylagül Üstünel "KB için seçilen kısa dizeli manzum biçim, sık sık yapılan yinelemeler akılda kalıcılığı sağlamak içindir. Yine söz aktarımlarına sıkça başvurulması söylenenlerin desteklenmesi ve okuyucunun kabulünü sağlamak içindir." (2020: 81) diyerek metinde iletişimin hangi amaç üzerine olduğu vurgusunu yapmaktadır. Metinde *Ögdülmüş*'in niyeti *Odgurmuş*'ı saraya getirmek ve hizmet etmesi için ikna etmektir. Bunun için de *Ögdülmüş* *Odgurmuş*'a yalnızlık vurgusu yaparak "Köy ve şehri, yakın akraba ve kardeşleri bıraktın, insanlardan uzaklaştın; burada hiçbir tanıdık ve ahababın yok..." gibi söylemlerle *Odgurmuş*'ı ikna etmeye çalışır ancak *Odgurmuş* bu sözleri gerçekçi bulmaz ve *Ögdülmüş*'in gerçek niyetini sorgular. Nihayetinde *Ögdülmüş* gerçek niyetini beyan eder. Metinde *Odgurmuş*, *Ögdülmüş* veya *Ay Toldı*'nın verdiği bilgilerin kabul edilip edilmemesi tamamen konuşmacının söylem gücünün etkisine bağlıdır. KB'de karşılıklı niyetler ortaya konulduktan sonra samimiyete bağlı olarak iki taraf (*Odgurmuş*, *Ögdülmüş*) birbirlerinin sözlerini kabul etmektedir. *Kutadgu Bilig* Söylemlerinin Edim Bilimsel Gücü başlığında, dilde kullandığımız sözcüklerin anlamlarını bilmenin yeterli olmadığı ve konuşmacının bu sözcüklerle tam olarak ne kastettiğini anlamak için söylemlerin edimsöz gücünden anlaşılacağı belirtilmektedir. "Edim bilimi, hem dinleyici, hem de konuşmacının bakış açısından sorun çözmeyi kapsar." (Yaylagül Üstünel 2020: 83). Metindeki sorun, devletin nasıl iyi idare edilmesi gerektiği, devlet yöneticileri, halk ve devlet kademelerindeki görevliler arasındaki ilişkilerin nasıl düzenlenmesi gerektiğidir. Dört eyleyen arasındaki konuşmalarda bu sorunlarla ilgili söylemler vardır. KB'deki sorunlardan biri, *Ögdülmüş*'in devlet hizmetine girmesi için dünyadan elini eteğini çeken *Odgurmuş*'ı ikna etme gerekliliğidir. Bu sorunun çözümü için ifadelerin edim bilimsel gücüne ihtiyaç duyulmaktadır.

Üçüncü bölüm, *Kutadgu Bilig*'de *Nezaket* adını taşıyıp kendi içerisinde *Kutadgu Bilig*'de *Nezaket, Kutadgu Bilig* Metni Eyleyenlerinin Saygınlığı ve "Yüz"ü, (*Kutadgu Bilig* Metni Eyleyenlerinin Saygınlığı ve "Yüz"ü, "Nezaket Amaçlı Kişi Zamiri ve Eklerinin Kullanımı); *Kutadgu Bilig*'deki Hitaplar olmak üzere iki ana başlık ve bu başlıklara ait alt başlıklardan oluşmaktadır. *Kutadgu Bilig*'de *Nezaket* başlığında nezaket söz eylemlerin

iletişimde önemli olduğu vurgusu yapılır. Metinde nezaket göstergeleri olarak nitelendirilecek ilk karşılaşma ve tanışmada sergilenen birtakım nezaket kurallarının uygulandığı belirtilmektedir. Nezakette önemli görülen sosyal uzaklık yakınlık, statü gibi faktörlerin metinde üst katman ile alt katman arasında sözel ve sözel olmayan ifadelerin ve davranışların sergilendiği vurgulanmaktadır. Örneğin *Ay Toldı*'nın hizmet için ayağa kalması, elbisesini giymesi, attan inmesi, yürüyerek içeri girmesi, hükümdarın hizmetine girmeden önce kendisine çeki düzen vermesi; sözel olmayan nezaket göstergelerinden biri olarak *Ögdülmiş*'in hükümdarın huzurunda yeri öpmesi gibi metinde birçok nezaket göstergesi bulunmaktadır. Bu nezaket kurallarının ve davranışlarının sadece devlet erkânına değil aynı zamanda akrabalara da sergilendiği görülmektedir. KB'de formal nezaket ifadeleri, ziyafet adabı, iltifatlar ve vedalarla ilgili birçok gösterge kullanılmıştır. *Kutadgu Bilig Metni Eyleyenlerinin Saygınlığı ve "Yüz"ü* başlığında nezakete ilişkilendirilmiş saygınlık ifadelerinin metinde nasıl geçtiği gösterilmiştir. KB'de saygınlık ifadeleri, saygınlık getirecek veya kazandıracak durumlar, eylemler, davranışlar, saygın görülen kişiler, saygınlık belirtisi olarak kişilerin birbirini övmesi/takdir etmesi, dua etmesi, alçak gönüllü olması gerekliliği gibi hususlar belirtilmektedir. Bunun yanında metinde saygınlığın kaybedilmesiyle ilgili de bir takım göstergeler vardır. Kişinin sözünden dönmesi, yalan söylemesi, hasis olması, yoksulluk, kimsesizlik, rica ve istekler de saygınlığın kaybedilmesine sebep olmaktadır. *Kutadgu Bilig Metni Eyleyenlerinin "Yüz"ü*'nde, dört eyleyenin her birinin olumlu ve olumsuz yüze sahip olduğu söylenebilir. Yaylagül Üstünel, bu dört eyleyenin dört farklı yüzünü ve eylem tarzını şöyle açıklamaktadır: "Hükümdar *Kün Togdı*, *küni törü* 'doğru yasa', *Vezir Ay Toldı kut* 'saadet', vezirin oğlu ve babasından sonra vezir olan *Ögdülmiş ukuş* 'anlayış' topluluk içinde yer alma istekleriyle "olumlu yüz"e sahipken ahiret'i temsil eden *Odgurmuş* topluluğa dâhil olmamayı tercih ederek "olumsuz yüz"e sahip tek kişi olmuştur." (2020: 112). *Kutadgu Bilig'deki Hitaplar* başlığında metin içi-metin dışı kişilere, farklı katmanlarda yer alanlara, yaratıcıya, hükümdara gibi birçok gruba hitap edildiği görülmektedir. Bu gruplara hitap ederken kullanılan birtakım söylemler olduğu ve bunlara yönelik hitapların kullanıldığı görülmektedir. Alt katmandan kişilere hitap ederken *ay edgü kişi* 'ey iyi insan', *ay kökşin* 'ey kır renkli kişi', *ay bilge bügü* 'ey bilge hâkim'; üst katmandakilere hitaplarda ise *ay küsüş* 'Ey aziz, değerli!', *ay muşşuz idim* 'Ey muhtaç olmayan Tanrım!' (Yaratıcıya yönelik) gibi hitap edilen kişinin niteliğine göre sıfatlar kullanılmaktadır (Yaylagül Üstünel 2020: 118). Bu bölümdeki hitapların seçiminde, toplumsal sınıflara yönelik farklılıkların etkili olabileceği ancak asıl belirleyici olanın, içinde bulunan durum ve edim bilimsel amaç olduğu vurgusu yapılmaktadır. KB'de üst tabakadan birine hitap ederken *ötün-* ve *tegin-* fiilleri kullanılırken; alt tabakadan birine ise *yarlıka-* fiilinin kullanılması sınıflar arasında hitaplar konusunda farklılıklar olduğunu göstermektedir.

Kutadgu Bilig'deki Söz Edimleri adını taşıyan dördüncü bölüm kendi içerisinde *Kutadgu Bilig'deki Edimsöz Edimleri (Yöneltiler, Sorumluluk Yükleyiciler, Dışa Vurucular,*

Kesinleyiciler, Bildirgeler), *Kutadgu Bilig'deki Edimseller* ve *Kutadgu Bilig'deki Etkisöz Edimleri* olmak üzere üç ana başlık ve bu başlıklara ait alt başlıklardan oluşmaktadır. *Kutadgu Bilig'deki Edimsöz Edimleri* başlığında ilk olarak edimsöz edimleri hakkında bilgiler verilmiştir. Yaylagül Üstünel, edimsöz edimlerini dil evrenselleri içerisinde değerlendirerek “Konuşmacının söyledikleriyle aynı zamanda bir eylemde bulunduğu söz edimleridir” (2020: 131) şeklinde tanımlamaktadır. Edimsöz edimleri *yöneltiler, sorumluluk yükleyiciler, dışa vurucular, kesinleyiciler* ve *bildirgeler* olmak üzere beş grup altında toplanmaktadır. Eserde, KB metninin içerisindeki edim söz edimlerinin beş başlık altında sınıflandırıldığı, dilbilimsel ve sosyo-kültürel bağlamlarda incelendiği belirtilmiştir. Ancak bu sınıflandırmalarda aktarılan söylemlerin birden fazla edimsöz edimi taşıması ve çok anlamlılık özelliği göstermesi gibi durumların sorun teşkil ettiği ifade edilmektedir. KB'deki edimsöz edimlerinden biri olan *yöneltiler*, metinde *buyur- tutuz-, yarlıka-, kol, öt saw bër-, arzıla-, tile, yalwar-, okı-* edimselleriyle kendisine yer bulmuştur. *Sorumluluk Yükleniciler*, “Gönüllülük temelinde gerçekleşen edimsöz edimleridir; konuşmacı bir şey yapma konusunda kendini yükümlülük altına sokar” (Yaylagül Üstünel 2020: 142). Metinde... *-ayım* yapısının en sık kullanılan yüklenici edimsöz edimi olduğu belirtilir. Bu söz dışında *ilel* ‘başüstüne’, *kur ba-* ‘söz vermek’, *yuluğ bolayın, yuluğ kıldım saña men bu öz, yuluğ bolsu cânım* ‘feda olayım, canımı sana feda ettim, canım feda olsun’, *gönüllü ol-, -gu kerek men, vaat et-* gibi edimsöz edimleri de KB’de yer alan *yükleniciler* olarak değerlendirilir. Eserde, *dışa vurucular*, “Konuşmacının içinde bulunduğu ruhsal durumu ifade etmek yanında toplumsal samimiyet kurallarına veya ilişki işlevine hizmet etme görevi vardır” (Yaylagül Üstünel 2020: 145) şeklinde tanımlanmaktadır. KB’de yer alan bu edimsöz edim türü olumlu ve olumsuz nezaket olmak üzere ikiye ayrılmakta ve bu doğrultuda incelenmektedir. Eserde, *kesinleyiciler* “Konuşan kişiye bir şeyin sözü edildiği gibi olduğu, yani önermenin doğruluğu konusunda bir sorumluluk yükler” (Yaylagül Üstünel 2020: 157) şeklinde tanımlanmakta ve KB’de kesinleyicilerin örtük bir şekilde yer aldığı ifade edilmektedir. Metinde kesinleyiciler *séziksiz* ‘şüphelenmemek’, *[F- gelecek zaman kipi ol]* ‘tahmin etmek’, *[F- gelecek zaman kipi+ ok/ol]* ‘öngörmek’, *kutuñ* ‘müjdelemek’ *kur badı, küne tuğdı, [bu ol bu... belgüüg]* ‘emin olmak’, *yora bër-, yor-* ‘izah etmek’ gibi edimsöz edimleriyle gösterilmektedir. Bildirgelerin kullanımı ise eserde, “Konuşmacı kelimeler yoluyla dünyayı değiştirir” (Yaylagül Üstünel 2020: 161) ifadesiyle açıklanmaktadır. Bu edimsöz edimleri metinde genellikle örtüktür ancak belirtik olarak da metinde geçtiği yerler bulunmaktadır. Belirtik bildirgeler *at ur-, at ata-* ‘ad vermek’, *ayu bërdim amdı eşitti özüñ / mumı uktuñ erse kesildi sözüğ* (söyleme edimselleri) şeklindedir. Bunun dışında, metinde geçen kelime-i şahadet sözü, *ötün-* ‘arz etmek’, *tañuk tut-* ‘bildirmek’ edimselleri de birer bildirge olarak karşımıza çıkmaktadır. *Kutadgu Bilig'deki Edimseller* başlığında edimsellerin ilkel ve belirtik olmak üzere ikiye ayrıldığı ve “KB’de belirtik edimsöz edimleri için edimseller, modal fiiller, zorunluluk ifadelerinin” (Yaylagül Üstünel 2020: 162) kullanıldığı aktarılmaktadır. KB ‘de edimseller *yöneltiler, sorumluluk yükleyiciler, dışa vurucular, kesinleyiciler, bildirgeler* olarak sınıflandırılmış ve ilgili

başlıklara göre örneklendirmeler sunulmuştur. *Kutadgu Bilig'deki Etkisöz Edimleri* başlığında etki söz edimleri dinleyicide bir durum değişikliği yaratan fiiller olarak tanımlanmaktadır (Yaylagül Üstünel 2020: 163). Etkisöz edimlerinde kullanılan fiillerin... “ikna etmek, razı etmek, aldatmak, oyalamak, sıkmak, dikkat çekmek, şaşırtmak, sıkıntı vermek, meşgul etmek...” gibi konularla ilgili olduğu belirtilmektedir. KB’de bu durumu tanıklar nitelikte olan örneklendirmeler mevcuttur: “*Odgurmuş* tarafından gönderilen haberci (*yumuşçı*), söyledikleriyle *Ögdülmüş*’i etkilemiş ve onda birçok durum değişikliği yaratmıştır. Buna karşılık *Ögdülmüş*’in sözleri haberci üzerinde bir etki yaratmamış, *Ögdülmüş*’in davetini geri çevirmiştir” (Yaylagül Üstünel 2020: 163).

Kutadgu Bilig’de Kiplik adını taşıyan beşinci bölüm kendi içerisinde *Önerme Kipliği* (*Bilgisellik Kipliği*, *Tanığa Dayalı Kiplik*, *Değerlendirme Kipliği*), *Eylem Kipliği* (*İzin-Yükümlülük Kipliği*, *Devinim Kipliği*) olmak üzere iki ana başlık ve bu başlıklara ait alt başlıklardan oluşmaktadır. KB’de yer alan önerme kipliği kendi içerisinde *bilgisellik kipliği*, *yargı kipliği*, *tanığa dayalı kiplik*, *değerlendirme kipliği* şeklinde ele alınmıştır. Bilgisellik kipliği, *yargı kipliği* ve *spekülatif bilgisellik kipliği* olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. KB’de *yargı kipliğini* gösteren/bildiren birçok örneklendirme mevcuttur. Bilginin kesinliğini ortaya koyan ve konuşmacının inancını belirten *séziksiz*, *şeksiz*, *şeksizin*, *belgüllü*, *hakikat* gibi ifadeler yer verilmektedir. Bunun dışında sebebe, amaca, şarta, benzetmeye ve soruya bağlı *yargı kipliklerine* dair örneklendirmeler de tespit edilmiştir. KB’de konuşmacının bilginin doğruluğuyla ilgili kesin bir bilginin verilmediği, şüphe uyandırdığı örnekler mevcuttur. Metinde *Ögdülmüş*’in hükümdara *Odgurmuş*’ı tavsiye etmesi ancak *Odgurmuş*’ın gelip gelmeyeceği hususunda net bir bilgi veremeyeceğini ifade etmesi bunu tanıklamaktadır. Metinde yer alan soru tarzındaki örnekler yanıt almak için değil retorik amaçlıdır. KB’de *tanığa dayalı kiplik*, ‘deneyimsel/çıkarımsal tanıqlama, aktarımlı tanıqlama, söylem dizgesi ve katılımcılar (doğrudan aktarım, dolaylı aktarım, iç içe geçmiş ve sıralı aktarım), söylem aktarım yapısı, KB’deki Tanıklar’ alt başlıkları altında incelenmiştir. Duygu kipliği olarak bilinen bu kiplik ‘Konuşanın beğeni, korku, sevgi nefret, şaşkınlık, acıma gibi duygularını bildiren’ (Yaylagül Üstünel, 2020: 209) bir türdür. KB’de olumlu ve olumsuz duyguların dışa vurumları bu kiplik türü içerisinde incelenmiştir. *Eylem kipliği*, ‘Gereklilik, zorunluluk, yükümlülük, izin verme gibi eylemle ilgili durumları kapsamaktadır’ (Yaylagül Üstünel 2020: 212). Bu kiplik *İzin- Yükümlülük Kipliği*, *Devinim Kipliği* olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. *İzin- Yükümlülük Kipliği*, emir, istek ve izin vermek üzerine olan bu kiplik türü muhatapları harekete geçirmeyi sağlamaktadır. Bu kiplik türünün metinde konuşucu yararından çok dinleyici/okuyucu yararına yönlendirmeyi hedeflediğini ve metinde yoğun kullanıldığı belirtilmektedir. *Devinim kipliği*, yeterlilik ve gönüllükle ilgili bir türdür ve metinde hacibin *Ay Toldı*’ya ‘Senin için gerekli olan şeyleri ben takip edeceğim ve bütün işlerini severek yapacağım.’

cümlesi hacibin bu görevi yapma konusunda yeterli ve gönüllü olduğunun göstergesi olduğu belirtilmektedir. (Yaylagül Üstünel 2020: 220).

Altıncı bölüm, *Kutadgu Bilig' de Betili Dil Kullanımı* adını taşıyıp kendi içerisinde *Kutadgu Bilig' deki Benzetmeler*, *Kutadgu Bilig' deki Metaforlar*, *Kutadgu Bilig' deki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar*, *Kutadgu Bilig' deki Retorik Sorular* ve *Kutadgu Bilig' deki Eşsözler* şeklinde alt başlıklardan oluşmaktadır. KB'de betili dil kullanımının özellikle kalıplaşmış dil birimlerinden olan atasözü ve deyimlerde ad aktarmalı ve metaforik kullanımların yoğun olduğu görülmüştür. *Kutadgu Bilig'deki Benzetmeler* başlığı altında metinde benzetmelerin hangi şekillerde gerçekleştiğine dair örneklemeler mevcuttur. Metinde bilgi, akıl, anlayış, dünya malı, hayat, ölüm, tabiat gibi birçok kavram benzetmeye konu olmuştur. *Kutadgu Bilig' deki Metaforlar* başlığında metaforların kullanımıyla ilgili Yaylagül Üstünel KB'de sözcelemeler oluşturulurken metaforlar dinleyenlerin de anlayabileceği şekilde nasıl kurgulanmıştır? (2020: 2233) sorusuna cevap vermeye çalışacağını ifade etmektedir. KB'de yer alan dört temel eyleyenin metaforik olduğu vurgusu yapıldıktan sonra metin içerisinde birçok metaforik kullanımların olduğu tespit edilmiştir. KB'de beyler, bilgi, akıl, söz, dünya, ölüm gibi pek çok kavram metafora kaynaklık etmiştir. Metinde yönelim metaforlarından biri olan 'Yukarıda olan iyi- mutlu; aşağıda olan kötü- mutsuz' metaforundan hareketle metinde iyi olan insanın yüksekte olduğu belirtilir ancak *gönül ve dil* sözcüklerinin içeriğinden (tasavvufi, kültürel, toplumsal) dolayı alçak, küçük ve kısa olması gerektiği vurgulanır. KB'de 'Yaşam bir yolculuktur' kavramsal metaforundan hareketle oluşturulan ve evrensel bir metafor olarak değerlendirilen birçok metafor tespit edilmiştir. *Kutadgu Bilig' deki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar* başlığında ad aktarmalı yapılar *gönderimle ilgili olanlar ve yüklem ve edimsözle ilgili olanlar* olmak üzere iki başlık altında değerlendirilir. Gönderimle ilgili ad aktarmalı yapılar, *konuşma için konuşma (til)*, *kişi için el*, *kişi için göz*, *kişi için kulak*, *kişi için yüz*, *kişi için baş*, *entelektüel kişi için beyin/akıl*, *beden için ayak* alt başlıkları altında incelenmiştir. Yüklem ve edimsözle ilgili olanlar başlığında metinde yüklemle ilgili *adın tik-hatırlanmak*, *elig tut-* 'yardım etmek' *bar-* 'gitmek' (ölüm manasında), *eşüngey yérig* 'yeri eşinecek' (ölecek), *göçmek* 'ölmek', *yüzi suulan-* 'yüzü sulanmak (şerefi artmak)' *közi suulan-* 'gözü sulanmak (gözü parlamak, mutlu olmak)'... gibi birçok ad aktarması bulunmaktadır. KB'de edimsözle ilgili yükleyici ve dışavurucu edimsöze ait ad aktarmaları tespit edilmiştir. Yükleyici edimsel olarak *tilin ay-* 'dille söylemek' (söz vermek manasında); dışavurucu edimsöze ise *tügmedim men bu kaşım közüm/ küler yüz tutar- men sewinçlig özüm ...'* gibi örneklemeler verilmiştir. *Kutadgu Bilig' deki Retorik Sorular* başlığında yer alan soruları Yaylagül Üstünel "Türk runik harfli metinlerden itibaren gerçek sorular yanında amacı onay beklemek veya eksik bilgiyi tamamlamak olmayan söz sanatıyla ilgili sorunlar tanımlanabilmiştir" (2020: 254) diyerek KB'de yer alan soruların da büyük ölçüde bu doğrultuda olduğunu vurgular. Metinde yer alan retorik soruların genellikle alt tabakadan üst tabakaya ve nezaket amaçlı olduğu belirtilir. Bu amaç dışında yaşamla ilgili şikâyet ve çaresizlik durumları,

açıklama soruları ve söz sanatlarıyla ilgili soru cümlelerinde de bu tarz retorik sorulara rast gelindiği ifade edilmektedir. *Kutadgu Bilig'*deki *Eşsözler* başlığında betili dil kullanımlarından biri olarak görülen eş sözlerin metin içerisindeki kullanımları verilmiştir. KB'de eş sözlü yapılardan biri olarak 'X X turur' gösterilir. Bu yapıyla ilgili *tapuççı tapuççı turur* 'Hizmetçi hizmetçidir', *er ol er – turur* 'Akıllı ve bilgili adam adamdır.' cümlesinin eş sözü 'Adam o adamdır', *söz ol söz- turur kim ol aymış temiş* 'Söz onun söylediği sözdür.' ... gibi kullanımlar tespit edilmiştir. Bu yapı dışında metinde değişik sözlerle aynı anlamı veren eş sözlü kullanımlar da olduğu belirlenmiştir: *tapuçka kelip kut kapuçda- turur/ kapuçda turuğlı tapuçda- turur* 'Saadet, hizmet için gelmiş, kapıda durur; kapıda duran kulluk için durur.'

Kutadgu Bilig'de Gösterim adını taşıyan yedinci bölüm kendi içerisinde *Uzamla İlgili Gösterim, Zamanla İlgili Gösterim, Kişilerle İlgili Gösterim (Kişi ve Dönüştürülük Zamirleriyle Gösterimler, İşaret Zamirleriyle Gösterimler)* şeklinde alt başlıklardan oluşmaktadır. *Uzamla İlgili Gösterim*, başlığında metinde geçen mekânlar ve uzamla ilgili göstericiler hakkında bilgi verilmiştir. KB'de mekânlar "Hükümdarın sarayı, hacip ve *Ay Toldi'*nin makamı, *Odğurmuş'*ın inzivaya çekildiği yer ve *Ögdülmüş'* ün evi" (Yaylagül Üstünel 2020: 263) olarak gösterilmiştir. *Uzamla İlgili* uzaklık ve yakınlık bildiren ifadeler de metin içerisinde geçmektedir. Uzaklık için *yıra- k* 'uzak', yakınlık için *yakın* 'yakın'; uzak yerleri ifade etmek için ise *anda* 'orada', *andın* 'oradan'; yakın yerler için *munda/ bunda* 'burada', *mundan* 'buradan' sözcükleri bulunmaktadır. *Zamanla İlgili Gösterim*, başlığında zaman ifadesinin metinde hangi ifadelerle karşılandığı, zamanla ilgili kullanımların ne olduğu ve metinde kendisine nasıl yer bulduğu hakkında bilgiler verilmiştir. KB'de zaman *üd* 'zaman', *vakit* 'vakit' sözcükleriyle karşılanmıştır. KB'de zamanla ilgili ise *bu kün* 'bugün', *ol kün* 'o gün' *yarm*, *amdt* 'şimdi', *anda naru* 'bundan sonra', *bir anca* 'bir süre' *ara* 'ara sıra', *tınmaz* 'durmadan', *kaç kün* 'günlerce' gösterimleri bulunmaktadır. *Kişilerle İlgili Gösterim* başlığı *Kişi ve Dönüştürülük Zamirleriyle Gösterimler* ile *İşaret Zamirleriyle Gösterimler* olmak üzere iki alt başlık altında incelenmiştir. *Kişi ve Dönüştürülük Zamirleriyle Gösterimler* metinde *men*, *sen*, *ol* kişi zamirleri ile dönüştürülük zamiri olan *özüm* zamiriyle yapılmıştır. Yaylagül Üstünel KB'de yer alan kişi ve dönüştürülük zamirlerini "Konuşmacı için *men*, *özüm* dinleyici için *sen* *özün* üçüncü kişiler için *ol* 'o' zamirleri ile bu üç kişiye bağımlı şahıs ve iyelik ekleri kullanılır." (2020: 267) şeklinde açıklamaktadır. Bu kişi ve dönüştürülük zamirlerinin metin içerisinde nasıl geçtiği örneklerle tanıklanmıştır. Kişi ve dönüştürülük zamirlerinin metnin bazı yerlerinde hitap olarak kullanıldığı belirtilir. KB'de ikinci kişi zamir olan *sen*, Tanrıya doğrudan hitapta, üst konumdaki kişilere hitap ederken; 2. çokluk kişi zamiri *siz* ise ikinci tekil kişiye hitapta kullanılması gibi bilgiler vermektedir. *İşaret Zamirleriyle Gösterimler* başlığında metnin bağlamı içerisinde işaret zamirlerinin kullanımı incelenmiştir. Yaylagül Üstünel, işaret zamirlerinin gösterimini "*Kutadgu Bilig'de* dört temel eyleyene zaman zaman işaret zamirleri yoluyla işaret edilerek gönderimde bulunulmuştur. Zaman, uzam ve tasavvurda uzaklık ve yakınlık kavramına bağlı olarak konuşana oranla *bu*, *bunlar* yakındaki; *ol* 'o' ve *anlar* 'onlar'

daha uzakta olan varlıkları göstermek için kullanılır” şeklinde açıklamaktadır (2020: 267). Yakındakileri işaret etmek için kullanılan *bu*, *bunlar* yanında metinde anlatıcı kendisi için *bu sınımış kişi* 'bu denemiş kişi' ifadesine yer verir.

Eserin *Sonuç* bölümünde İlk İslami metinlerden biri olan *Kutadgu Bilig*'in Türk devlet idealini yansıtan bir eser olması açısından büyük önem taşıdığını dile getirilmektedir. Türklerin devlet anlayışı idealize edilirken aynı zamanda düşünce dünyası, değer yargıları, sosyal yaşamı gibi pek çok konu hakkında da bilgi verilmektedir. Yazar metinde belirlenen dört temel eyleyenin söylemlerini edim bilimi açısından incelemiş ve bu inceleme sonucunda elde ettiği verileri detaylıca sunulmuştur.

Kaynaklar kısmında çalışmada kullanılan tüm materyaller alfabetik sırayla verilmiştir. Bu bölümde yer alan eserlerden yola çıkarak yazarın, konuyla ilgili yerli ve yabancı araştırmacılara ait kapsamlı bir literatür taraması yaptığı görülmektedir.

Bu çalışma, Türk dilinin temel kaynaklarından biri olan *Kutadgu Bilig* adlı eseri art zamanlı edim bilim bakış açısına göre incelemekte ve metindeki dil kullanımına odaklanmaktadır. Edim bilimi ve özellikle tarihî edim bilimi alanında yapılacak çalışmalara kaynak niteliği taşıyan bu eser, hem bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmakta hem de Türklük Bilimi'ne değerli katkılar sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- BARUTCU ÖZÖNDER, S. (2018). “Kutadgu Bilig II Kutadgu Bilig'in Metin Türü ve Tarihsel Diyalektoloji İçin Değeri”. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 3 (2): 179-253.
- ERNST, P. (2002). *Pragmalinguistik: Grundlagen. Anwendungen. Probleme*. Berlin: De Gruyter.
- YAYLAGÜL ÜSTÜNEL, Ö. (2020). *Edim Bilimi Bakış Açısıyla Kutadgu Bilig*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

YAYIN DEĞERLENDİRME / Reviews

Atf / Citation

BÖREKÇİ, H. (2023). "Taşağıl, Ahmet (2020). Bilge Kağan'ın Vasiyeti. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık. 96 s. ISBN: 978-605-9521-67-3". *Gazi Türkiyat*, 32: 233-235.

Geliş / Submitted

11.04.2023

Kabul / Accepted

07.05.2023

DOI

10.34189/gtd.32.016

BİLGE KAĞAN'IN VASIYETİ

Taşağıl, Ahmet (2020). Bilge Kağan'ın Vasiyeti. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık. 96 s. ISBN: 978-605-9521-67-3.

Hüseyin BÖREKÇİ*

Genel Türk Tarihi araştırmaları açısından, İslam öncesi dönemin en çok araştırılan konularından birisi, Göktürk Devleti tarihidir. Bu konuda "Ahmet Taşağıl'ın Göktürkler", "Saadettin Gömeç'in Kök Türkler Tarihi", "Ahmet Bican Ercilasun'un Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları" gibi Türk yazarların eserlerinin yanında, "Lev Nikolayeviç Gumilëv'in Eski Türkler" gibi yabancı yazarların çeviri kitapları da mevcuttur.

Kitabın yazarı Ahmet Taşağıl, 1985 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuş, mezuniyetini müteakip Çince öğrenmek ve Türk Tarihi kapsamında araştırmalar yapmak üzere Tayvan'a gitmiştir. Doktora tezini Göktürkler konusunda yazarak bilim dünyasına adımını atmış ve bu konuda başladığı çalışmalarına, *Gök-Türkler, Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, Türk Model Devleti Gök Türkler ve Bilge Türk / Tonyukuk* kitaplarını yazarak devam etmiştir. 1992'de yardımcı doçent, 1995'te doçent ve 2000 yılında profesör unvanını alan Taşağıl, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Moğolistan, Çin ve Güney Sibirya'da saha çalışmaları ile adından söz ettirmektedir. 2015 yılından itibaren Yeditepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanlığı görevini sürdürmektedir. Tanıtımı yapılan bu eser de kendi çalışmalarının başka bir açıdan değerlendirmesidir. Entelektüel düzeyde bilgi sahibi olmak isteyen kişiler ve tarih lisans eğitimi gören öğrencilere hitap edebilecek bir kitaptır.

* Doktora Öğrencisi, Millî Savunma Üniversitesi, Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü, Harp Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE. huseyinborekci@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0601-5759

Türk adının tarihte ilk defa geçtiği devlet olan Göktürk Devleti dönemine ait Bilge Kağan, Kül Tegin ve Tonyukuk başta olmak üzere yüzlerce yazıt, Orta Asya'nın kalbinde, Türklüğün en eski yazıtları olmaları münasebetiyle, tarihi açıdan büyük önem arz etmektedir. Bu kitap, Türk tarihi ve kültürü açısından değerli olan bu yazıtları esas alarak, Göktürk tarihini, Göktürk devlet yapısını ve kitabeleri anlatmaktadır. Kitabın yazarı Prof. Dr. Ahmet Taşağıl'ın, Göktürk Devleti'nin hüküm sürdüğü zaman dilimine ve coğrafyaya hâkim olması, kitabın önemini arttırmaktadır. Yazar bu eserde, hem Göktürk tarihini incelemiş, hem de yazıtları Bilge Kağan'ın fikir yapısıyla tahlil etmiştir. Genel Türk Tarihine hâkim bir yazar olan Taşağıl, akıcı bir anlatım ile kitabelerle ilgili bilgileri aktarmıştır. Kitabın, bahsedilen zamanı, zaman diliminin geniş olması sebebiyle, detaylı anlatması mümkün değildir. Ancak yazar, bu geniş zaman diliminde yaşanan olayları kronolojik olarak düzgün bir şekilde sıralayarak, okuyucunun dönemi kavramasına yardımcı olmaktadır.

Kitap, üç bölümden meydana gelmiştir. Birinci bölümde I. Göktürk Devleti, ikinci bölümde II. Göktürk Devleti, üçüncü bölümde ise anıtlar anlatılmıştır. Ayrıca kitabın sonunda anıtların fotoğraflarına da yer verilmiştir. Kitabın birinci ve ikinci bölümde anlattıklarıyla yazar, bu alanda bilgi sahibi olmayan okuyucularını Bilge Kağan'a hazırlamıştır.

Birinci bölümde yazar, Birinci Göktürk Devleti üzerinde durmuştur. Yazara göre Göktürk Devleti; Türk adını ilk defa resmî devlet adı olarak kullanarak, milletimize ad verme şerefi kazanmıştır. Yazar, Göktürk Hanedanı'nın efsaneye göre bir kurttan türediğini yazmıştır. Bu bölümde yazar, Bumin ve Mukan Kağan başta olmak üzere Göktürk Kağanlarının yaşadıkları dönemdeki olayları, Doğu ve Batı Gök Türk Devletlerini, fetret devrini ve ayaklanmaları anlatmıştır. Yazara göre, Çin kaynaklarında, başka hiç bir hükümdar için kullanılmayan "Çin Seddi'nin dışındaki bütün kavimler ona itaat etmişti" ifadesi, Bumin Kağan için yazılmıştır.

İkinci bölümde yazar, Göktürk Devlet Modeli'ni incelemiştir. Bu konuda, İltiş Kutlug Kağan, Kapgan Kağan, Bilge Kağan, Kül Tegin ve Tonyukuk döneminde ülkenin başarılı şekilde idare edildiğini, sonrasında ise başa geçen kağanların, aynı başarıyı gösteremediğini belirtmiştir. Yazara göre kitabeler, sadece Türk milletinin yaşamasını sağlayacak yollar ve çareler göstermekle kalmamış, aynı zamanda bir devlet felsefesi ortaya koymuş, ayrıca Türk inanç ve hukuk prensiplerini açıklamış, sosyal dayanışma ve ekonomik faaliyetlerin millet uğruna en faydalı yollarını dile getirmiştir. Yazar, Bumin Kağan konusunda, millete son derece güvendiğini ve ebediliğine o derece inandığını ve "Ey Türk! Üstte gök yıkılmaz, altta yer delinmezse senin devletini, töreni kim bozabilir?" sözünün de bunu kanıtlar nitelikte olduğunu belirtmektedir. Yazara göre, Göktürk devlet modeli daha sonraki asırlarda da devam etmiş ve günümüz Türk Dünyasına ulaşan bir köprü olmuştur.

Üçüncü bölümde yazar, anıtlar hakkında bilgi vermiş, Bilge Kağan'ın vasiyetini yazmış ve yorumlamıştır. Yazara göre, Çin kaynakları ve XII. asırda Ata Melik

Cüveynî'nin *Tarih-i Cihan-Güşâ* adlı eserinde de bu yazıtlardan bahsettiği göze çarpmaktadır. Taşağıl, XVIII. ve XIX. asırlara kadar ilim âlemince bilinmeyen yazıtların, ilk defa İsveçli Strahlenberg tarafından keşfedildiğini, bununla beraber söz konusu yazıtların okunmasının ancak, geçen asrın sonlarında başarılabilmiş olduğunu belirtmiştir. Ayrıca yazar bu konuda, 1893 yılında Danimarkalı ünlü dil bilgini Thomsen'in, hiç Türkçe bilmediği hâlde bu yazıtları çözdüğünü (önce kitabelerde çok sık geçen Kül Tegin, Tengri ve Türk kelimelerini okumuştur) ve ilim âlemine duyurduğunu yazmıştır. Yazar, son zamanlarda Orhun bölgesi başta olmak üzere bütün Moğolistan ve Orta Asya'nın diğer kısımlarında yeni Gök-Türkçe yazılı taşlar bulunduğunu ve hâlâ bulunmaya devam ettiğini belirtmiştir.

Bilge Kağan'a göre, Gök-Türk kağanları Ötüken ormanında oturlarsa ve bu mevkiden devleti idare ederlerse ülkede sıkıntı olmayacaktır. Bilge Kağan'ın milletinin özellikle dikkatini çekmek istediği bir husus söz konusudur. Milletine "Ey Türk Milleti" diye seslenen Bilge Kağan, aç iken tokluğu düşünmediklerini, tok iken de açlığı aklına getirmediğini belirtmektedir. Bilge Kağan, Türk milletinin ve beylerinin sözlerini iyice işitip kavraması için ebedi taşlara oyduarak yazdırdığını bildirmiş ve Gök-Türk devletinin çok zenginleşip, çok geliştiğini vurgulayarak, üstte Gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe yani dünya durdukça, Türk milletinin devletini ve töresini kimsenin bozamayacağını belirtmiştir. Ayrıca kitabın sonunda yazar, kitabelerin on adet fotoğrafını paylaşmıştır.

Kitap, Türk tarihinin en eski ve önemli eserlerinden olan Bilge Kağan, Kül Tegin ve Tonyukuk anıtlarını incelemekle kalmayarak bu anıtlarda yazanları esas alarak çıkarımlar yapması ve nihayetinde bu çıkarımları bir devlet modeli olarak incelemesi açısından önemli bir eserdir. Ayrıca Çin kaynaklarını kullanması ve bu kaynakların Türk literatürü gündemine bir kez daha getirilmesi açısından da kıymetli bir kitaptır. Göktürk Devleti'ni anlamamızın günümüz Türk Dünyası'nı anlamada önemli bir aşama olması ve bu devlet modelinin günümüz Türk Dünyası'nın omurgasını oluşturması açısından, bu kitabı mutlaka okumalıyız. Bu kitap, Göktürk Devlet modelini kavramamızı ve Bilge Kağan'ın bakış açısını yakalamamızı sağlayacaktır.

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

YAYIN DEĞERLENDİRME / Reviews

Atf / Citation

KARACA, İ. (2023). "Şaziye Dinçer Bahadır (2022). Bergama Kozak Yöresi Ağzı. Erzurum: Fenomen Yayınları. 289 s. ISBN: 978-625-7351-39-3". *Gazi Türkiyat*, 32: 237-240.

Geliş / Submitted 22.02.2023

Kabul / Accepted 09.04.2023

DOI 10.34189/gtd.32.017

BERGAMA KOZAK YÖRESİ AĞZI

Şaziye Dinçer Bahadır (2022). Bergama Kozak Yöresi Ağzı. Erzurum: Fenomen Yayınları. 289 s. ISBN: 978-625-7351-39-3

İsmet KARACA*

*"Geldin gözâ, düşdün duzâ; işde inek işde bızâ."*¹

"Türkiye'nin en mühim kültür davası, hiç şüphesiz, dil davasıdır. O, bütün davaların başında gelir. Onu halletmedikçe, kültürle alakalı diğer meseleleri halletmeye imkân yoktur. Çünkü düşünce ve duyguları nesilden nesle, insandan insana nakletme vasıtası dil, her türlü kültür faaliyetinin temelini teşkil eder. İnsanoğlu, dil vasıtasıyla, dile dayanarak düşünür; dil vasıtasıyla bilgi edinir; millî ve içtimai tesanüt dil ile olur." (Kaplan 2014: 134). Dil, yazı dili ve konuşma dili olmak üzere iki farklı şekilde ortaya çıkar. Yazı dili, belli kurallar çerçevesinde her bölgede aynı iken konuşma dili her bölgede farklılık gösterebilir. Ağız terimi ise "aynı kökenden geldiği üst sistem durumundaki bir standart dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde; okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmi ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, yazılı bir gelenek oluşturamamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az yerel konuşma biçimleri" şeklinde tanımlanır (Demir, 2002: 114).

İnsanlar arasında iletişimi sağlayan esas itibarıyla söz ve konuşmadır. Dilbilimde ağız terimi ile ifade edilen konuşma biçimleri, yazı dilinden farklı ses yapısı, biçim

* Doktora Öğrencisi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kırşehir/TÜRKİYE. karaca.7918@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4643-9206

¹ "Geldin Kozak'a düştün tuzağa, işte inek işte buzağa." Bu söz, Dikili Kasabası'ndan Kozak Çamavlu Köyü'ne gelin gelen Şaziye Dinçer Bahadır'ın annesi Fatma Dinçer'e köydeki işlerin zorluğunu belirtmek için söylenmiş yöreye has bir sözdür.

bilgisi ve söz varlığına sahiptirler. Yazılı kaynakların, hiçbir dönemde konuşma dilini bütünüyle yansıttığı söylenemez. Fakat ağızlar, yüzyıllar boyunca geçirdikleri gelişmelerin son durumunu gösteren en önemli canlı dil kaynaklardır. Bu sebeple bir dilin özelliklerinin belirlenebilmesi için o dilin sadece yazılı kaynaklarının değil aynı zamanda ağız özelliklerinin de incelenmesi gerekir. Özellikle modern hayatın etkisiyle değişen hayat şartlarıyla birlikte, ağızlara has birçok özellik de kaybolup gitmektedir.

Ağız çalışmalarının en önemli özelliği, yazı dili olarak kullanılan anadilin bölgelere göre farklı şekillerini incelemektir. Fakat gerek kitle iletişim araçlarındaki hızlı değişimin gerekse okuma yazma oranındaki artışların bu farklılığı ortadan kaldırmaya başladığı görülmektedir. Bu durum da özellikle söz varlığında kendisini belirgin olarak hissettirmektedir. Bu hususta ağız çalışmalarının önemi ön plana çıkmaktadır. “Gelecekte ağız araştırmaları alanında yapılacak her çalışma, Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili bir sorunu çözecek, bir bilinmeyeni açığa çıkaracak, Türkçenin mantığının, işleyişinin gizemli kalmış yönlerine açıklık getirecektir.” (Karahan 2022: 33). Ağızlar üzerine yapılmış önemli çalışmalar olmasına rağmen hâlâ ağız özellikleri araştırılmamış yerlerin olduğu bilinmektedir. Bu yerlerden birisi de Bergama’nın Kozak yöresidir. Söz konusu yöre üzerine daha önce kapsamlı bir araştırma yapılmaması, bu çalışmanın hazırlanmasına sebep teşkil etmiştir.

Türk dili üzerine çalışmalar yürüten Şaziye Dinçer Bahadır tarafından kaleme alınan *Bergama Kozak Yöresi Ağızı* adlı bu eser, Fenomen Yayınları tarafından 2022 yılında okuyucuların dikkatine sunulmuştur. Bu çalışma “Giriş, İnceleme, Metinler, Sözlük ve Sonuç” olmak üzere beş bölümden oluşmuştur. Bergama Kozak yöresinin ağız özelliklerini belirlemek ve bu ağızların Anadolu ağızları içerisindeki yerini tespit etmek amacıyla hazırlanmış olan bu çalışmada, Bergama’nın Kozak yöresinde bulunan on beş yerleşim yerinden metinler derlenmiş ve bu metinler üzerinde ağız incelemesi yapılmıştır.

Çalışmanın başlangıcında sırasıyla ön söz, kısaltmalar listesi, işaretler listesi, şema ve çizelgeler listesi ve çeviri yazı işaretleri sunulmuştur. Sonrasında *Giriş* bölümünde (1-9) Bergama ve Kozak yöresiyle ilgili olarak; Bergama’nın coğrafi konumu ve özellikleri, iklimi, bitki örtüsü ve tarihi hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Kozak yöresinin de coğrafi konumu ve özellikleri, iklimi ve bitki örtüsü, antik kent ve kaleleri, oradaki halka ait konar-göçerliğin izleri ve yerleşik hayata geçmeleri ve üretim faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Bunların dışında İzmir ve Bergama ağızları üzerine yapılmış olan çalışmalara da bu bölümde yer verilmiştir.

Dil İncelemesi (11-119) adıyla ele alınan ikinci bölümde, derlenen metinler üzerinde dil incelemesi yapılmış ve bu incelemeler, ses bilgisi ve biçim bilgisi olmak üzere iki alt başlık hâlinde ele alınmıştır.

“Ses Bilgisi” bölümünün ilk alt başlığı “Sesler”dir. Bu alt başlık kendi içerisinde “Ünlüler” ve “Ünsüzler” olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Ünlüler de kendi içinde “Uzun

Ünlüler", "Kısa Ünlüler" ve "İkiz Ünlüler" olarak dörde ayrılmıştır. Ünlüler başlığı altında "Yazı Dilinden Farklı Olan Ünlüler"; uzun ünlüler başlığı altında "Birincil ve İkincil Uzun Ünlüler"; ikiz ünlüler başlığı altında "Eşit İkiz Ünlüler", "Yükselen İkiz Ünlüler" ve "Alçalan İkiz Ünlüler" ve "Kısa Ünlüler" olarak ele alınmıştır. Ünsüzler ise "Ölçün Dışı Ünsüzler" ve "Zayıf Ünsüzler" şeklinde iki başlık altında verilmiştir.

Ses Bilgisi bölümünün ikinci alt başlığı "Ses Değişmeleri"dir. Bu alt başlık "Ünlü Değişmeleri", "Ünsüz Değişmeleri" ve "Ünlü-Ünsüz Değişmeleri" olmak üzere üç alt başlık hâlinde ele alınmıştır. Her alt başlığın kendi içerisinde de alt başlıkları vardır. Ünlü değişmelerinde; "Damak Uyumu", "Damak Uyumsuzluğu", "Dudak Uyumu", "Dudak Uyumsuzluğu", "Artlılaşma", "Önlüleşme", "Genişleme", "Daralma", "Yuvarlaklaşma", "Düzleşme", "Türeme", "Düşme", "Geçişme" ve "Alıntı Sözcüklerdeki Uzun Ünlülerin Kısalması" olmak üzere on üç alt başlık bulunur. Ünsüz değişmelerinde; "Ünsüz Uyumu", "Ünsüz Uyumsuzluğu", "Ötümlüleşme-Yarı Ötümlüleşme", "Ötümsüzleşme-Yarı Ötümsüzleşme", "Düşme", "Erime", "Yutulma", "Ünsüz Tekleşmesi", "Türeme", "Benzeşme", "Dudaksıllaşma", "Süreklileşme", "Sızıcılılaşma", "Akıcılılaşma", "Süreksizleşme", "İkizleşme", "Örneksime", "Göçüşme", "Yarı Ünlüleşme", "İkili Kullanım" olmak üzere yirmi alt başlık yer alır. Ünlü-ünsüz değişmelerinde ise "Büzülme", "Derilme", "Hece Tekleşmesi", "Grup Düşmesi", "Ünlü-Ünsüz Uyumsuzluğu", "Bozularak Telaffuz Edilen Sözcükler" olmak üzere altı alt başlık vardır.

Birinci bölümün ikinci ana başlığı "Biçim Bilgisi"dir. Bu bölüm "Türetimlikler" ve "İşletimlikler" olmak üzere iki alt başlığa ayrılmıştır. Diğer alt başlıklarda olduğu gibi burada da her başlığın kendi içerisinde alt başlıkları bulunur. Türetimlikler, "Ad Türetimlikleri" alt başlığıyla; işletimlikler ise "Ad İşletimlikleri" ve "Eylem İşletimlikleri" olarak ele alınmıştır. Eylem işletimlikleri de kendi içinde "Basit Yapılı Eylem İşletimi" ve "Birleşik Yapılı Eylem İşletimi" şeklinde verilmiştir. Bu bölümde, derlenen metinlerden hareketle gramer incelemesi yapıldığı görülmektedir. "Türetimlikler" alt başlığı içerisinde yer alan "Ad Türetimlikleri"nin Bergama Kozak yöresi ağzında yaygın kullanıma sahip olduğu belirlenmiştir, özellikle $\{cA\}+$, $\{CI^4\}+$, $\{GI^4\}+$, $\{(I^4)m\}+$ biçim birimleri işlek; $\{II^4K\}+$, $\{IA\}-$, $\{IAN\}-$ biçim birimleri ise çok işlek biçim birimlerdir. "Ad İşletimlikleri"nde yer alan "Söz Dizimsel (Dizime Bağlı) Anlamsal İşlevler" başlığı altındaki $\{(y)I^4\}$ "Yükleme" alt başlığında Bergama Kozak yöresi ağzında söz konusu ekin büzülmeye uğramış hâllerinin sık kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkçenin en işlek sıfat fiil eklerinden olan $\{dI^4K\}$ ekinin iyelik eki olarak kullanılması dikkat çekicidir. Aynı zamanda bu biçim birimin Bergama Kozak yöresi ağzında ekleşme sırasında $\{d\ddot{A}\}$ şekline dönmesi de yöre ağzı için belirleyici bir unsur olarak görülmüştür. Çalışmada Bergama Kozak yöresi ağzında hem yazı dilinden farklı hem de yazı diliyle paralellik gösteren birçok birleşik zarf-fiil şekli olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir özellik olarak öğrenilen geçmiş zaman 1. çoğul kişi çekiminde $\{Az\}$ şeklinde geniş ünlülü çekimin yörede karakteristik olduğu yazar tarafından belirtilmiştir. Bunun yanında geniş ünlülerin yerini dar ünlülere bırakması yöreye

özgüdür. Yine tezlik yardımcı eylemi çekiminde $\{I^4\vee(r)\}$ yapısının yanında $\{I^4\vee I^4(r)\}$ biçimindeki kullanımının Bergama Kozak yöresi ağzının ikinci alt ağız bölgesine has bir özellik olduğu belirtilmiştir. Ayrıca şimdiki zaman biçim birimlerinin farklılığı, aynı zamanda yöre ağzının alt ağız bölgelerini belirleyen temel özellik olarak görülmüştür.

Metinler (120-270) başlığı altındaki üçüncü bölümde, dil incelemesi doğrultusunda belirlenen iki alt ağız bölgesine ait olan metinler, ağız/metin/satır numarası şeklinde ve çeviri yazı işaretleri ile yazıya geçirilmiştir. Derlenen metinler "I. Alt Ağız Bölgesi" ve "II. Alt Ağız Bölgesi" olarak okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Metinler içerisinde tanışma, köy adı hikâyesi, fıstık çamu, kozak, yemek tarifi, köy işleri, kış hazırlıkları, evlenme âdetleri, bayram âdetleri, ölüm âdetleri, doğum âdetleri, kaybolan gelenekler, dualar, tarla işleri, hayvancılık, yaylacılık, arıcılık ve eğitim gibi pek çok konu ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde yer alan *Sözlük* (271-278) başlığı altında, genel halk kitlesi için yöreye ve kültüre özgü söyleyiş ve anlamları içeren sözcükler yer almıştır. Yörenin söz varlığı yazar tarafından ayrı bir çalışma konusu olarak düşünüldüğü için sözlük bölümü, sadece metinlere dayalı olarak oluşturulmuştur. Sözlükte yer alan sözcükler, alfabetik olarak sıralanmış ve Ahmet Bican Ercilasun'un "*Ağız Araştırmalarında Kullanılacak Transkripsiyon İşaretleri*" adlı bildirisindeki çeviri yazı alfabesine uygun olarak yazılmıştır.

Çalışmanın *Sonuç* bölümünde ise derlenen metinlerin incelenmesiyle elde edilen sonuçlar maddeler hâlinde verilmiştir. Bu maddeler arasında ölçün dışı ünlü ve ünsüzler, birincil ünlü uzunlukları, damak uyumları, dudak uyumunun yazı dilinden daha ileri olması, ötümlüleşme, ötümsüzleşme, ünsüz uyumsuzluğu, /ŋ/ sesi gibi birçok husus yer almıştır. Sonucun ardından kullanılan kaynaklar verilmiş, bölgeyi gösteren haritalarla çalışma tamamlanmıştır. Eserde 1974-2022 tarihleri arasında hazırlanmış seksen üç farklı çalışma kaynak olarak kullanılmıştır.

Değerlendirilen eserde, yörenin Anadolu ağızları içerisindeki yeri tespit edilmiştir. Eser bu yönüyle ağız araştırmaları konusunda inceleme yapacak araştırmacılara kolaylık sağlayacaktır. Bergama Kozak yöresinin ağız hazinesinin kapağını aralayıp içindekileri derli toplu bir biçimde sunmaya çalışan bu eserin Türklük bilimine katkı sağlamasını dileriz.

KAYNAKÇA

- DEMİR, N. (2002). *Ağız Terimi Üzerine. Türkbilig*, (4), 105-116.
DİNÇER BAHADIR, Ş. (2022). *Bergama Kozak Yöresi Ağızı*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
KAPLAN, M. (2014). *Nesillerin Ruhu*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
KARAHAN, L. (2022). *Türkiye Türkçesi Ağızlarından Seçmeler*. (ed. Leyla Karahan, Özgür Ay). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

YAYIN DEĞERLENDİRME / Reviews

Atf / Citation

KESİN, T. N. (2023). "Devebakan, Mikail (2023). İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri. İstanbul: Selenge Yayınları. 168 s. ISBN: 6256967182". *Gazi Türkiyat*, 32: 241-244.

Geliş / Submitted 11.05.2023

Kabul / Accepted 17.06.2023

DOI 10.34189/gtd.32.018

İRAN'DA MODERNLEŞMENİN AYAK SESLERİ MİRZA MELKUM HAN VE FAALİYETLERİ

Devebakan, Mikail (2023). İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri. İstanbul: Selenge Yayınları. 168 s. ISBN: 6256967182.

Tuğçe Nur KESİN*

İran, ilk çağlardan itibaren sahip olduğu coğrafi, beşeri ve stratejik imkânlardan dolayı birçok kavim ve hükümdarın dikkatini çekmiştir. Zaman içerisinde İran, Part ve Sasani medeniyetlerine ev sahipliği yapmış, Bizans'ın fethetmek istediği ülkelerden biri olmuştur. İslâm fetihleri ile Arapların egemenliğine giren bu coğrafya cazibe merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. Geçmişten günümüze gerek coğrafi yakınlık sebebiyle gerekse kültürel açıdan Türklerin en çok temas ettiği ülkelerin başında gelen İran, kültürünün yanında tarihi paydaş olması yönüyle de Türk tarihçilerinin araştırma alanlarının başında gelmiştir. Prof. Dr. Yılmaz Karadeniz'in *İran Tarihi 1700-1925* isimli çalışması İran tarihi çalışanların başucu kitabı niteliğinde sayılmaktadır. Bunun yanında Ervand Abrahamian'ın *Modern İran Tarihi*, Gene R. Garthwaite'in *İran Tarihi* ve Mihail Sergeyeviç İvanov'un editörlüğünde hazırlanan *İran Tarihi -En Eski Çağlardan Yirminci Yüzyula-* gibi kitaplar da çeviri yoluyla Türkçeye kazandırılan dikkate değer çalışmalardandır.

İran modernleşmesi üzerine yapılan çalışmaların zaman içerisinde arttığı görülmektedir. Mirza Melkum Han'ın İran'ın modernleşmesine katkıları üzerine yapılan çalışmalar göz önüne alındığında; İranlı Hüccetullah Asil'in *Zindegi ve Endişe-i Mirza Melkum Han Nazımüddeve* ve *Mirza Melkum Han Nizamüddeve ve Nezeriyye-i Perdâzi Modernite-i İrani* adlı çalışmaları ile İranlı araştırmacı İsmail Rain'nin *Mirza*

* Arş. Gör., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Danışmendiler Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Tokat/TÜRKİYE. tugce.kesin@gop.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3082-9912

Melkum Han, Zindegi ve Kûşîşha-ı Siyasi-i O başlıklı çalışması da Farsça neşirler arasındadır.

Türkiye’de Mirza Melkum Han¹ hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında, Yılmaz Karadeniz’in *İran Tarihi 1700-1925*, Mazlum Uyar’ın *İran’da Modernleşme ve Din Adamları* ve Yasin İpek’in *İran’da Kaçar Türk Hanedanlığı Bâbîlik ve Bahâîlik* adlı çalışmalarında kısa bilgiler bulunur.

Mikail Devabakan’ın² çalışması ilk olarak 2018 yılında “İran’ın Modernleşme ve Meşrutiyete Geçiş Sürecinde Önemli Bir Aktör: Mirza Malkum Han (1833-1908)” başlığıyla yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bahsi geçen eser, Devebakan tarafından güncel literatür de dikkate alınarak düzenlenmiş ve Melkum Han konusunda literatürümüzdeki açığı kapatmak için kitaplaştırılmıştır. Yazımızın konusu olan ve Selenge Yayınları arasında 2023 yılında yayımlanan *İran’da Modernleşmenin Ayak Sesleri Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri* başlıklı çalışma, İran’ın modernleşme çabalarında önemli bir rol oynayan Melkum Han’ın hayatı, siyasi çalışmaları ve faaliyetlerini anlamamıza yardımcı olmak için kaleme alınmıştır.

Kitabın arka kapağında bulunan tanıtım yazısı şöyledir:

1900’lerin başında Sultan II. Abdülhamid’e karşı meşrutiyet çağrıları yükselirken, Osmanlı Devleti’nin hemen yanı başındaki İran’da da benzer talepler yükseliyordu. Avrupa’da eğitim almış İran aydınları, siyasi otoritelerin bütün çekince ve itirazlarına rağmen dünyanın hızla değiştiğini ve İran’ın buna ayak uyduramadığını dile getirmeye başlamıştı. Aydınların bir kısmı İslam’a dayalı bir yönetim sisteminin benimsenmesi gerektiğini savunurken, diğerleri de ulemanın desteğini alarak Batı medeniyetinin nüvelerinin benimsenmesi taraftarıydı. Avrupa’daki gelişmeleri yerinde gözlemleyebilen Nasırüddin Şah ve Muzafferüddin Şah dönemlerinde devletin çeşitli kademelerinde görev alan Mirza Melkum Han, ikinci cenahın taleplerini tatbik etmeye çalışıyordu. Avrupa başkentlerindeki elçilik ve diplomatik faaliyetleri ile İran meşrutiyet hareketinde oynadığı rol sayesinde hem devletin

¹ Kitapta tercih edilen Melkum isminin Farsça kaynaklarda مَلْکَم olarak yazıldığı kitabın dipnotunda belirtilmiştir. Ancak ismin, İngilizce ve Türkçe kaynaklarda Malkum, Malkom, Melkem, Melkom, Malcom, Malcolm ve Melkum gibi farklı şekillerde yazıldığı notu düşülmüştür.

² Mikail Devebakan, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesinde lisans eğitimini (2014), “İran’ın Modernleşme ve Meşrutiyete Geçiş Sürecinde Önemli Bir Aktör: Mirza Malkum Han (1833-1908)” başlıklı teziyle de yine aynı üniversitenin Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimini (2018) tamamlamıştır. 2017 yılında İran’da bulunan Devabakan, Şehid Behiştî Üniversitesi Uluslararası Farsça Dil Merkezinde dil eğitimi almıştır. 2021 yılında Selenge Yayınları tarafından hazırlanan *Modern İran Tarihi: Kaçar Hanedanı’ndan İslam Devrimi’ne* isimli kitapta bölüm yazarlığı yapmıştır. 2022 yılında Umut Başar’ın editörlüğünde, İram Yayınları tarafından hazırlanan *Modern İran Ansiklopedisi*’nde “Mirza Melkum Han” ve “Kanun Gazetesi” maddelerinin yazarlığını yaptı. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yakınçağ Tarihi alanında hâlen doktora öğrencisi olan Devebakan, İran tarihi alanında çalışmalarına devam etmektedir.

hem de toplumun gözünde önemli bir konuma erişen Melkum Han, İran'da mason locası açıp piyango imtiyazı elde ederek sahip olduğu saygınlığı kaybetmesine rağmen zorlu bir sürecin sonunda eski ününe kavuşmayı da bildi. İlim, ahlak, toplum yapısı ve iktisat üzerine yazdığı risaleleriyle İran halkını Avrupa tipi bir medeniyet usulüyle bilinçlendirmeye çalışan Melkum Han'ın macera dolu hayatı, Mikail Devebakan'ın kalemiiyle okuyucularla buluşuyor.

Devebakan'ın *İran'da Modernleşmenin Ayak Sesleri Mirza Melkum Han ve Faaliyetleri* adlı eseri, üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yazar tarafından, "19. ve 20. Yüzyıllarda İran'ın Siyasi Durumu" ele alındıktan sonra; ikinci bölümde asıl konu olan Melkum Han'ın hayatı, ailesi, siyasi faaliyetleri gibi biyografik bilgiler "Mirza Melkum Han'ın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri" başlığı içerisinde aktarılmıştır. Üçüncü bölümünde ise "Melkum Han'ın Düşünce Dünyası ve Eserleri"ne yer verilmiştir. Eserde, "Giriş", "Sonuç", "Kaynakça" ve "Dizin" bölümleri de bulunmaktadır.

Birinci bölüme "19. ve 20. Yüzyıllarda İran'ın Siyasi Durumu" başlığını veren yazar, Kaçarlar (1795-1925), Ağa Muhammed Han Dönemi (1795-1797), Feth Ali Şah Dönemi (1797-1834), Muhammed Şah Dönemi (1834-1848), Nasırüddin Şah Dönemi (1848-1896), Muzafferüddin Şah Dönemi (1896-1907), Muhammed Ali Şah Dönemi (1907-1909), Ahmed Şah Dönemi ve Kaçarların Yıkılışı (1909-1925) alt başlıkları içerisinde İran'ın genel görünümünü Kaçar Hanedanı özelinde değerlendirmektedir.

İkinci bölümün başlığı olan "Mirza Melkum Han'ın Hayatı ve Siyasi Faaliyetleri"; Melkum Han'ın hayatı, ailesi, siyasi faaliyetleri, İran'daki siyasi faaliyetleri, sürgün hayatı ve İstanbul'daki faaliyetleri, Londra elçiliği ve imtiyazlardaki rolü, Baron Julius Reuter ve Piyango İmtiyazları, Mirza Melkum Han'ın Ermeni Meselesi'ne bakışı, Londra elçiliğinden alınması ve akabindeki siyasi faaliyetleri, Kanun Gazetesi'ni çıkarması, Feramuşhâne (Mason Locası), İran Meşrutiyet Hareketindeki rolü alt başlıkları altında detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Üçüncü bölüme "Mirza Melkum Han'ın Düşünce Dünyası ve Eserleri" başlığını veren yazar, Melkum Han'ın toplumsal düşünceleri, ilim, akıl, ayin-i terakki (ilerleme yolları), toplumsal eleştiri, siyasi düşünceleri, Mirza Melkum Han'a göre Kanun Hükümeti, iktisadi düşünceleri, alfabe ıslahatı konuları alt başlıklar hâlinde anlatılmıştır. Melkum Han'ın eserleri; siyasi, idari, toplumsal, iktisadi alanda yazdığı eserler ve mektuplar şeklinde sınıflandırılarak eserleri hakkında bilgi verilmiştir.

Sonuç bölümünde Kaçar Hanedanı döneminde Abbas Mirza tarafından, askerlik ve eğitim konusunda yapılan yeniliklerle İran Modernleşmesi'nin ilk adımlarının atıldığını söyleyen Devebakan, İran'ın geri kalmışlığının yegâne kurtuluşunu Batı medeniyetinde arayan bir kısım İran halkının fikirlerini gizlemek zorunda kaldığına değinmiştir. Melkum Han'ın fikirlerini gizlemekten vazgeçip dönemin imkânlarıyla "Kanun Gazetesi"ni çıkararak görüşlerini ifade ettiğine değinir. Yüksek lisans

çalışmasından farklı olarak ele aldığı Melkum Han'ın Ermeni Meselesi'ne yaklaşımı ve farklı alanlarda yazdığı mektupları çalışmaya dâhil edilmiştir.

Kitabın yazımında T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi ve İran Arşiv belgeleri, makale, kitap, sempozyum, gazete gibi üç yüzün üzerinde Türkçe, Farsça ve İngilizce kaynak kullanılarak konuya ilgisi olan araştırmacılar için seçkin bir kaynakça ortaya konmuştur. Yazarın dil ve üslubu, okuru gereksiz bilgiye boğmayan akıcı bir tarih anlatımına sahiptir.

Ülkemizde Yakın Çağ Tarihi alanında İran çalışmalarının eksikliğinin hissedilmesiyle birlikte atılan adımların devamının gelmesini diliyor, eserin yazarı Mikail Devebakan'ı kutluyoruz.

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI ETHICAL PRINCIPLES AND PUBLICATION POLICY

GAZİ TÜRKİYAT (bundan sonra GT) dergisinde yayın etiği, araştırma etiği, yasal/özel izin konusunda izlenecek yol aşağıdaki maddelerde tanımlanmıştır.

The following articles in the journal GAZİ TURKİYAT (from now on GT) define the path to follow in terms of publication ethics, research ethics, and legal/special permission.

YAZARLARA AİT SORUMLULUKLAR

- GT'ye gönderilen makalelerde daha önce yayımlanmamış olma şartı aranır. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş olan bildiriler, bu durum belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.
- GT'ye gönderilecek makalelerde her türlü sorumluluk yazar(lar)a aittir. Bu kapsamda yazar(lar)ın dergiye gönderdikleri yazıların daha önce herhangi bir yerde yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere değerlendirilmeye alınmadığını beyan etmesi gerekmektedir. Makalelerde ulusal ve uluslararası alanda geçerli olan yayın ve araştırma etiğine uyulması zorunludur. Yazar(lar) makaleyi intihal önleme yazılımları olan Turnitin ya da iThenticate programlarından biri ile kontrol ederek benzerlik raporunu makale başvurusunda dergiye göndermekle de yükümlüdür. Benzerlik oranı %20 ve üzeri olan makaleler değerlendirmeye alınmayacaktır. Yazılar editör tarafından da gerekli görüldüğü takdirde intihal incelenmesinden (Turnitin veya iThenticate) geçirilir.
- GT'ye gönderilen makalenin yazarları makalenin sunumundan önce kesinleşmelidir. Çalışmaya katkısı olmayanların isimlerine dergiye gönderilen makalede yer verilmesi (hediye yazarlık) ya da katkısı olanların isimlerine yer verilmemesi (hayalet yazarlık) kabul edilemez. Değerlendirme süreci başlamış bir çalışmanın yazar sorumluluklarının değiştirilmesi (yazar ekleme, yazar sırası değiştirme, yazar çıkartma gibi) teklif edilemez. Yazılarda ifade edilen

AUTHOR RESPONSIBILITIES

- GT accepts articles that have not been previously published. Acceptance of papers presented at scientific meetings is possible if this is specified.
- The author(s) are solely responsible for the articles submitted to GT. In this case, the author(s) must declare that the articles they submitted to the journal have never been published or evaluated for publication elsewhere. Articles must adhere to national and international publication and research ethics. Additionally, the author(s) are responsible for checking the article for plagiarism using Turnitin or iThenticate and submitting a similarity report to the journal via the article application. Articles with a similarity rate of 20% or greater will be excluded from evaluation. If the editor deems it necessary, manuscripts are subjected to a plagiarism check (Turnitin or iThenticate).
- Before the article is submitted to GT, the authors must be finalized. It is unacceptable to include the names of individuals who did not contribute to the study in the article submitted to the journal (gift authorship) or to omit the names of those who did contribute (ghost authorship). It is not possible to propose changing the author responsibilities of a work that has already begun the evaluation process (such as adding an author, changing the order of the authors, or removing an author). The views and opinions expressed in the articles are solely those of the author(s) and do not reflect

görüş ve düşünceler de yazar(lar)ın sorumluluğunda olup dergimizin görüşlerini yansıtmaz; yazıların bütün bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazar(lar)ına aittir.

- Dergide yazılarda yer alacak fotoğraf, tablo, şekil ya da diğer katkı sunan alıntılar gibi telifli materyal ancak geçerli izin ve telif onayı ile yayımlanabilir.
- Çalışmada yazar(lar)a ait yazar adı, unvanı, görev yaptığı kurum, e-posta adresi ve ORCID bilgi/bilgilerinin derginin yayın ilkelerine uygun şekilde yer verilmesi ve bilgilerin doğru ve ilgili yazar(lar)a ait olması yazar(lar)ın sorumluluğundadır.
- Dergi tarafından yazar(lar)dan değerlendirme süreçleri çerçevesinde makalelerine ilişkin ham veri talebinde bulunduğu takdirde yazar(lar) beklenen veri ve bilgileri yayın kurulu ve bilim kuruluna sunmakla yükümlüdür. Yayımlanmış makalesinde anlamlı bir bilimsel hata ya da uygunsuzluk saptayan yazar(lar) da yazıyı geri çekme ya da hatayı düzeltme amacıyla olabildiğince hızlı bir şekilde editörlük ile temasa geçme yükümlülüğünü taşır.
- GT'ye gönderilen makalelerden yasal/özel izin gerektiren aşağıdaki durumlarda yazardan izin belgesi istenmektedir. Yayımlanacak makalelerde etik kurul izni, yasal/özel izin gerekip gerekmediği makalenin başlık dipnotunda belirtilir. Eğer bu izinlerin alınması gerekli ise, iznin hangi kurumdan, hangi tarihte ve hangi karar veya sayı numarası ile alındığının açıkça sunulması yazar veya yazarlardan talep edilir ve makalenin sonunda "Ek" olarak yayımlanır. Bu kapsamda yazar(lar) kullanılan verilerin kullanım haklarına, araştırma/analizlerle ilgili gerekli izinlere sahip olduklarını veya deney yapılan deneklerin rızasının alındığını gösteren belgeye sahip olmalıdır. Yazar(lar) Üniversitelerarası Kurul Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinin http://www.uak.gov.tr/yonetmelikler/Yay%C4%B1nEti%C4%9FiY%C3%B6nergesi_140318.pdf 4. maddesinde yer alan Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler kısıtlarına uymakla sorumludurlar.

the views of our journal; the articles bear sole scientific and legal responsibility.

- Copyrighted material such as photographs, tables, figures, or other contributing quotations to be included in the articles in the journal can only be published with valid permission and copyright approval.
- The authors are responsible for including the author's name, title, institution, e-mail address, and ORCID information/information about the author(s) following the journal's publication principles and for ensuring that the information is accurate and belongs to the appropriate author (s).
- If the journal requests raw data from the author(s) regarding their articles as part of the evaluation process, the author(s) is required to provide the editorial board and scientific committee with the requested data and information. The author(s) who discover a significant scientific error or inconsistency in their published article is/are also required to immediately contact the editorship to retract or correct the article.
- In the following instances in which legal/special permission is required for articles submitted to GT, an author permission document is requested. In the articles to be published, it is stated in the title footnote whether or not an ethical committee, legal, or special permission is required. If these permissions are required, the author or authors are requested to clearly state which institution, on what date, and with which decision or issue number the permission was obtained, and this information is published as an "Annex" at the end of the article. The author(s) must have a document demonstrating their right to use the data, the necessary permissions for the research/analysis, or the consent of the experimented subjects in this context. The author(s) are responsible for adhering to the criteria outlined in Article 4 of the Interuniversity Board's Scientific Research and Publication Ethics Directive regarding "Acts Contrary to Scientific Research and Publication Ethics." (http://www.uak.gov.tr/yonetmelikler/Yay%C4%B1nEti%C4%9FiY%C3%B6nergesi_140318.pdf)

ETİK KURUL İZİNİ VE TUBİTAK ULAKBİM TR DİZİN KURALLARI:

- 2020 yılında TR Dizin tarafından açıklanan Etik İlkelerle ilgili kurallar kapsamında aşağıdaki hususlara tüm yazarların dikkat etmesi önemlidir: Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:
- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dâhil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması, GT'ye gönderilmesi durumunda, alınmış olan resmî Etik Kurul izin belgelerinin de dergiye ek olarak gönderilmesi gerekmektedir.
- Bilimsel toplantılarda sunulan çalışmalar ile tezlerin bir bölümünü oluşturan çalışmalar 2021 itibarıyla GT'de olduğu gibi kabul edilmemekle birlikte; sunulan bildirinin ya da yazılan/savunulan tezin geliştirildiğine dair dipnot düşülmek kaydıyla editör izniyle bilimsel katkısı olacağına inanılan çalışmalardan tez yayınları için yazardan/danışmandan ve bildiriler için sempozyum kurulundan izin yazısı alınması zorunludur.
- Yazarlar çalışmalarını aynı anda birden fazla derginin başvuru sürecinde bulunduramaz. Her bir başvuru önceki başvurunun tamamlanmasını takiben başlatılabilir. Başka bir dergide yayınlanmış çalışma GT'ye gönderilemez.
- Yazar(lar) talep edilen düzeltme ve iyileştirme önerilerinin nesnel ve çalışmanın özgünlüğünü artırıcı nitelikte olduğunun bilinciyle düzeltme ve iyileştirmeleri eksiksiz, açıklayıcı ve zamanında tamamlamakla yükümlüdür.

HAKEMLERE AİT SORUMLULUKLAR

- Hakemlerin hakemlik davetini kabul ettikten sonra etik ilke ve kurallar ile uluslararası hakemlik standartlarına uymaları gerekmektedir.
- Dergiye gönderilen tüm makaleler kör hakemlik yoluyla değerlendirilmektedir. Gönderilen

ETHICS COMMITTEE PERMISSION AND TUBİTAK ULAKBİM TR INDEX RULES:

- Within the scope of the rules regarding the Ethical Principles announced by TR Index in 2020, it is important for all authors to pay attention to the following issues: Studies that require permission from the Ethics Committee are as follows:
- All kinds of research are conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using survey, interview, focus group study, observation, experiment, and interview techniques.
- If the use of humans and animals (including material/data) for experimental or other scientific purposes is sent to GT, the official Ethics Committee permission documents must be sent as an attachment to the journal.
- Although the studies presented in scientific meetings and the studies that form part of the theses are not accepted in GT as of 2021; It is obligatory to obtain a permission letter from the author/advisor for thesis publications and from the symposium board for the papers for the thesis publications for the studies that are believed to have a scientific contribution, with the permission of the editor, provided that a footnote is written that the presented paper or the written/defended thesis has been developed.
- Authors cannot have their work submitted to more than one journal concurrently. Each application can be initiated once the preceding one has been completed. GT does not accept works that have been published in another journal.
- The author(s) are responsible for completing the corrections and improvements in a complete, explanatory, and timely manner, being aware of the fact that the requested correction and improvement suggestions are objective and increase the originality of the work.

RESPONSIBILITIES OF THE REVIEWERS

- After accepting the request to review, reviewers are expected to adhere to all applicable ethical principles and rules, as well as international reviewing standards.
- All manuscripts submitted to the journal undergo blind peer review. After the editors

yazarlar editörler tarafından değerlendirildikten ve teknik olarak incelendikten sonra alanında uzman iki hakeme yazar bilgisi verilmeksizin gönderilir. Hakemlere yazar adı gönderilmez, yazarlara da hakem adı bildirilmez. Raporlar beş yıl süreyle saklı tutulur.

- Hakemler değerlendirdikleri makaleler hakkındaki hiçbir süreci, makalenin tamamını ya da bir parçasını paylaşmayacakları hakkında garanti vermek zorundadır.
- Hakem değerlendirmeleri genel olarak çalışmaların; özgünlük, kullanılan yöntem, etik kurallara uygunluk, bulguların ve sonuçların tutarlı bir şekilde sunumu ve alan yazın açısından incelenmesine dayanmaktadır.

YAYIN HAKLARI DEVRİ

- Yazarların ve yayıncıların karşılıklı yararı ve korunması için yazarların, çalışmalarının yayınlanmasından önce dergimize yazılı izin belgesi vermesi gereklidir.
- Yazısı uygun görülen ve hakeme gönderilmesi kararlaştırılan yazar(lar)a dergi e-postası üzerinden yayın hakları devir sözleşmesi formu gönderilir. Yazar(lar) bu formu imzalayıp editörlüğe ulaştırdıklarında bu izni vermiş sayılırlar ve makalenin hakemlik süreci başlatılır. (Bu işlem Türkçe ve İngilizce sayfaların her ikisinin de doldurulup imzalanarak PDF veya JPG formatında gaziturkiyat@gmail.com e-posta adresine gönderilmesi ile gerçekleştirilir.)

YAYIN DEĞERLENDİRME SÜRECİ VE SONUCU

- Hakem değerlendirme süreci için hakemlere verilen süre 5 haftadır. Hakemlerden veya editörlerden gelen düzeltme önerilerinin yazarlar tarafından "düzeltme yönergesi" doğrultusunda 15 gün içerisinde tamamlanması zorunludur. Hakemler bir çalışmanın düzeltmelerini inceleyerek uygunluğuna karar verebilecekleri gibi gerekliyse birden çok defa düzeltme talep edebilir.
- Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştirisi ve önerilerini dikkate alarak yazılarını gözden geçirirler. Bu konuda itirazı olan yazarlar, gerekçeleriyle birlikte bir

have evaluated and technically examined the submitted manuscripts, they are anonymously sent to two reviewers who are specialists in their disciplines. The author's name is not given to the referees, and the referee's name is not communicated to the writers. Reports are retained for a period of five years.

- Reviewers must ensure that they will not reveal any information about the articles they review, whether it is the entire piece or only a portion of it.
- Peer reviews are often conducted on the basis of the studies' originality, method, adherence to ethical standards, consistency in the reporting of findings and outcomes, and an evaluation of the literature.

COPYRIGHT TRANSFER

- To ensure the mutual benefit and protection of authors and publishers, authors must grant our journal written permission to publish their work prior to publication.
- A copyright transfer agreement form is issued to the author(s) whose work has been accepted and is to be delivered to the referee via the journal's e-mail. When the author(s) sign and submit this form to the editor, they are deemed to have granted permission, and the article's reviewing procedure is initiated. (This is accomplished by filling out and signing both the Turkish and English pages and e-mailing them in PDF or JPG format to gaziturkiyat@gmail.com.)

PROCESS AND RESULTS OF PUBLICATION EVALUATION

- The reviewers are allowed five weeks to complete the evaluation procedure. Authors must complete corrections requested by reviewers or editors within 15 days, in accordance with the "correction instructions." Reviewers can analyze a study's corrections and determine whether they are suitable, or they can request several corrections if necessary.
- If one of the reviewers provides a favorable evaluation and the other provides a negative one, the article is forwarded to a third reviewer. The authors revise their works in light of the Editorial Board's and reviewers' criticisms and suggestions. Authors who take a position on this issue may prepare a report outlining their arguments and submit it to the Editorial Board.

rapor hazırlayarak Yayın Kuruluna sunabilirler. Yayımlanması uygun görülmeyen yazıların bir nüshası istek hâlinde yazarlarına iade edilebilir.

- Hakemlerden gelen görüşler, editörler tarafından en geç 2 hafta içerisinde incelenir. Bu inceleme sonucunda editörlük yayın kuruluna sunmak üzere nihai kararını verir.

YAYIN POLİTİKASI

- GT'de değerlendirme sonucu kabul edilen çalışmalar sırasıyla; intihal kontrolünün yapılması, kaynakça düzenlemesi, gönderme ve atıf kontrolü, mizanpaj ve dizgisinin yapılması, DOI numarasının verilmesi ve erken görünüme açılması süreçlerinden geçer.
- Erken görünümde yayımlanan çalışmalar yayın kurulunun uygun bulduğu cilt ve sayıda yayınlanır.
- GT'de makale işlem ücreti (değerlendirme ücreti veya basım ücreti) ve makalelere erişim için abonelik ücreti talep etmediği için hiç bir gelir kaynağı bulunmamaktadır.
- GT'de yayımlanan makaleler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.
- GT'de yayımlanan bütün makaleler aynı zamanda tam metin olarak <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziturkiyat> web adresinde açık erişimli olarak yer almaktadır.

GT güncel ve özgün bilginin yayılmasını önemsemektedir. Bu kapsamda değerlendirme aşamasını tamamlayarak kabul edilen ve kabulden sonraki süreçleri tamamlanan çalışmalar elektronik olarak erken görünümde yayınlanır. Erken görünümde yayınlanan çalışmalar yayın kurulunun uygun bulduğu cilt ve sayıda sayfa sayısı verilerek yayınlanır ve erken görünümünden kaldırılır. Erken görünümdeki çalışmalar normal sayıda yayınlanacak son sürüm olmayabilir. Son yayınlanacak halinde çalışmaların üzerinde küçük düzenlemeler yapılabilir.

On request, authors may receive a copy of articles that were not deemed eligible for publication.

- The editors conduct a two-week evaluation of the reviewers' opinions. The editorial board makes the final decision whether or not to present it to the editorial board due to this review.

PUBLICATION POLICY

- Accepted manuscripts as a consequence of the GT assessment process include the following: plagiarism checking, bibliography editing, submission and citation checking, layout and typesetting, assigning the DOI number, and opening the manuscript for early reading.
- Early view articles are published in the volume and issue number designated by the editorial board.
- GT has no source of income as it does not charge article processing fees (review fee or printing fee) and subscription fees for accessing articles.
- No royalties are paid to the author(s) for articles published in GT.
- All articles published in GT are also available as open access in full text at <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziturkiyat>.

GT is committed to the transmission of current and innovative knowledge. In this regard, studies that have been accepted following the completion of the evaluation stage and whose post-acceptance processes have been completed are published electronically in advance. Early view studies are published with the volume and page count determined by the editorial board and are then removed from early view. Works in the early stages of development may not represent the final form that will be published in regular numbers. Minor changes might be made to the article before it is published.

GAZİ TÜRKİYAT
BAHAR / 2023

YAZIM KURALLARI WRITING PRINCIPLES

- GT Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından Bahar ve Güz ayları olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Güz sayısında yayımlanır. Dergi, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde yayın kurulu tarafından belirlenen kütüphanelere, uluslararası endeks kurumlarına ve abonelere gönderilir.
- GT, Türkoloji ile ilgili araştırmaları akademik ve bilimsel ölçütler çerçevesinde ortaya koymak; Türk dili, Türk tarihi, Türk edebiyatı, Türk sanatı ve Türk halk bilimi konularında yazılmış olan bilimsel yayınları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanır. Dergide Türk dünyasının tarih, kültür, edebiyat, dil ve folklor alanlarında özgün ve yaratıcı olan çalışmaları ile Türk dünyasıyla ilgili önemli eser ve kişileri tanıtıp değerlendiren yazılara yer verilir.
- GT'nin yayın dili Türkiye Türkçesidir. Yayın ilkelerine uygun olmak şartıyla yabancı dille-İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça yazılar ile diğer Türk lehçelerinde yazılmış yazılara da yer verilebilir. Ayrıca, dergide çeviri yazılar ve tanıtımlar da yayımlanabilir.
- Yazılar <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziturkiyat> adresine giriş yapılarak ekli dosya olarak gönderilmelidir.
- Gazi Türkiyat dergisi Ulakbim-TR Dizin, tarafından dizinlenmektedir.
- GT is published by Ankara Hacı Bayram Veli University Turcic Studies Research and Application Center twice a year, in Spring and Fall. At the end of each year, the annual index of the journal is prepared and published in the Fall issue. Within one month of publication, the journal is distributed to libraries, international indexing institutions, and subscribers selected by the editorial board.
- GT is published to present research on Turcology that adheres to academic and scientific standards, as well as to inform the public about scholarly publications on the Turkish language, Turkish history, Turkish literature, Turkish art, and Turkish folklore. The journal publishes original and creative works in the fields of Turkish history, culture, literature, language, and folklore, as well as articles introducing and evaluating significant works and individuals associated with the Turkish world.
- Turkey Turkish is the language of publication for GT. Articles written in a foreign language - English, French, German, Russian, or another Turkish dialect - may also be included if they adhere to the publication principles. Additionally, the journal could publish translated articles and introductions.
- Manuscripts should be submitted as an attached file to <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gaziturkiyat> after logging in.
- Gazi Türkiyat dergisi Ulakbim-TR Dizin, tarafından dizinlenmektedir.
- GT is indexed by Ulakbim-TR Index.

Makale Yazım Kuralları

1. Başlık: İçerikle uyumlu bir başlık olmalı; koyu ve büyük harflerle yazılmalı, İngilizcesi

Principles of Writing a Manuscript

1. Title: It must be a title that fits the content; it should be written in bold and capital letters, with

ikinci dildeki karşılığı küçük harflerle başlığın altında yer almalıdır.

2. Yazar adı ve adresi: Makale yazarı, adını ve soyadını, görev yaptığı kurumu ve akademik unvanını açıkça belirtmelidir. Yazar, kendisiyle iletişim kurulabilecek açık adres, telefon numarası ve elektronik posta adresini Yayın Kuruluna bildirmelidir. Yazar adı başlığın altına yazılmalı, görev unvanı, kurum adresi ve e-posta bilgileri soyadıdan sonra yıldızlı bir dipnotla verilerek, ilk sayfanın altında yer almalıdır.

3. ÖZ: Yazıların başında Türkçe ve İngilizce özet (en az 150 en fazla 250 kelime) ile Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler (5 ilâ 7 kelime) bulunmalıdır. Özet içinde kaynak, şekil ve çizelgeler yer almamalıdır. Özet ve anahtar kelimeler, *italik* ve Times New Roman yazı tipi ile 9 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

4. Ana metin: Yazılar, MS Word 98 ve üstü programla, Times New Roman yazı tipi ile 10 punto büyüklüğünde ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Makale ana metni; tablolar, ekler ve dipnotlar dâhil 7750 kelimeyi geçmemelidir. Makale başlıkları, özetler, anahtar kelimeler ve kaynakça bu sınırın dışında değerlendirilir. Bu sınırı geçen makaleler editörlük kararıyla yaklaşık % 3 oranında bir opsiyonla 8000 kelimeye kadar kabul edilebilir. 8000 kelimeyi geçen makaleler, editörlük kararına başvurulmaksızın iade edilir.

Alıntılar *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır.

5. Kaynak Gösterme: Metin içinde yapılan göndermeler parantez içinde soyadı, tarih ve gerektiğinde sayfa olarak belirtilmelidir: (Tekin 1968); (Ercilasun 2005: 45). Yazarın aynı yıl yayımlanmış birden fazla eserine gönderme yapılmışsa (Garkavets 2003a, Garkavets 2003b); birden fazla kaynağa gönderme yapılmışsa (Clauson 1972: 35, Korkmaz 2003: 55, Türkmen 2006: 12) şeklinde belirtilmelidir. Birden fazla yazarlı yayınlarda metin içinde sadece ilk yazar adı yazılmalı ve "vd." kısaltması kullanılmalıdır: (Ercilasun vd. 1989).

Dipnotlar sadece açıklamalar için

the English equivalent written in small letters underneath the title.

2. Name and address of the author: The author of the article should clearly state his / her first name and surname, the institution he/she is working for, and the academic title. The author should notify the Editorial Board of the full address, telephone number, and e-mail address where he/she could be contacted. The name of the author should be written under the title, the job title, institution address, and e-mail information should be given with a starry footnote after the surname and should be placed at the bottom of the first page.

3. Abstracts in Turkish and English (minimum 150 and maximum 250 words), as well as Turkish and English keywords (5 to 7 words), should be included at the beginning of the articles. The abstract should not include references, figures, or tables. Abstracts and keywords should be italicized and written in Times New Roman font at a size of 9 points.

4. Main text: Manuscripts should be written in MS Word 98 and higher version, Times New Roman font, 10 point size, and 1.5 line spacing.

The article's main text should contain no more than 7750 words, including tables, appendices, and footnotes. This restriction does not apply to article titles, abstracts, keywords, or bibliographies. Articles exceeding this length limit may be accepted for up to 8000 words with a maximum word count of approximately 3% at the editor's discretion. Articles with a word count greater than 8000 are returned without reference to the editorial decision.

Quotations should be given in italics and quotation marks; quotations less than five lines should be written between the lines, and quotations longer than five lines should be written one centimeter from the right and left of the line, in blocks, and with a single line spacing.

5. Citation: References within the text should be in parentheses and include the author's surname, the date, and, if applicable, the page number: (Tekin 1968); (Ercilasun 2005: 45). If there is more than one work of the author published in the same year (Garkavets 2003a, Garkavets 2003b); If more than one source is referenced (Clauson 1972: 35, Korkmaz 2003: 55, Türkmen 2006: 12). In publications with more than one author, only the first author's name should be written in the text, and "et al." abbreviation should be used: (Ercilasun et al. 1989).

kullanılmalı ve sayfa altında verilmelidir. Herhangi bir internet adresine yapılan göndermelerde bu adresler kaynaklar arasında verilmeli ve mutlaka indirme tarihi belirtilmelidir:

(<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/686748> (12.04.2022))

6. KAYNAKÇA: Kaynaklar, makalenin sonunda ve alfabetik sırayla verilmelidir. Bir yazara ait birden fazla yayın olduğu takdirde yayımlar, tarih sırasına göre yazılmalı; bir yazara ait aynı yıl yayımlanmış yayımlar (2006a, 2006b) şeklinde gösterilmelidir. Aşağıda bazı örnekler bulunmaktadır:

Kitap

Tek Yazarlı Kitap

CAFEROĞLU, A. (1958). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TOGAN, Z. V. (1970). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

ECKMANN, J. (1996). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (ed. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

FISCHER, S. R. (2022). *Yazımın Tarihi* (çev. A. Handan Konar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

GRØNBECHE, K. (1995). *Türkçenin Yapısı* (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GABAİN, A. Von (2003) [1. Baskı 1988]. *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GASPIRALI, İ. (2017). *İsmail Gaspiralı: III Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları* (haz. Yavuz Akpınar). Ankara: Ötüken Yayınları.

İki veya Daha Çok Yazarlı Kitap

ERCİLASUN, A. B., AKKOYUNLU, Z. (2014). *Divânı Lugâti't Türk*. Ankara: Akçağ Yayınları.

SEREBRENNİKOV, B. A., GADJİEVA, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri* (çev. Tevfik Hacıyev, Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATABAY, N., ÖZEL, S., ÇAM, A. (2003). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Footnotes should be used for clarification purposes only and placed at the bottom of the page. When referencing any internet address, these addresses should be listed among the sources, along with the date of download:

(<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/686748> (12.04.2022))

6. Bibliography: References should be listed alphabetically at the end of the article. If an author has more than one publication, the publications should be listed chronologically; publications by an author published in the same year should be listed together (2006a, 2006b). Here are a few examples:

Book

Single Author Book

CAFEROĞLU, A. (1958). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.

TOGAN, Z. V. (1970). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

ECKMANN, J. (1996). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (ed. Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

FISCHER, S. R. (2022). *Yazımın Tarihi* (çev. A. Handan Konar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

GRØNBECHE, K. (1995). *Türkçenin Yapısı* (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GABAİN, A. Von (2003) [1. Baskı 1988]. *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

GASPIRALI, İ. (2017). *İsmail Gaspiralı: III Dil-Edebiyat-Seyahat Yazıları* (haz. Yavuz Akpınar). Ankara: Ötüken Yayınları.

Book with Two or More Authors

ERCİLASUN, A. B., AKKOYUNLU, Z. (2014). *Divânı Lugâti't Türk*. Ankara: Akçağ Yayınları.

SEREBRENNİKOV, B. A., GADJİEVA, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri* (çev. Tevfik Hacıyev, Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATABAY, N., ÖZEL, S., ÇAM, A. (2003). *Türkiye Türkçesinin Sözdizimi*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Yazarı Belli Olmayan Kitap

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1977). İstanbul: Dergâh.

Mehmet Emin Yurdakul'un *Eserleri-1 Şiirler* (1969) (haz. Fevziye Abdullah Tansel). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yazma ve Basma Eserler ile Diğer Kitaplar

CELÂL SAHİR (1335). *Müntehâb Çocuk Şiirleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

HÜSEYİN DÂNİŞ (1341). *Kârvân-ı Ömr*. İstanbul: Yeni Matbaa.

ÂSİM. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emiri Efendi. No. 132, 1b-45a.

Kitap Bölümü

KAFESOĞLU, İ. (2001). "İlk Türk İslâm Siyasî Teşekkülleri". *Türk Dünyası El Kitabı* (C. I). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 237-246.

KARAHAN, L. (2008). "Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler". *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 140-148.

PEKACAR, Ç. (2021). "Kumuk Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (3. baskı) (ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, 979-1051.

Makale

MUSAOĞLU, M. (2013). "Türkçe Bedii Metnin Yeni Filolojik Yöntemlerle İncelenmesi". *Gazi Türkiyat*, 13:1-28.

KASAPÖĞLU ÇENGEL, H. (2012). "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi", *Dil Araştırmaları*, 10: 17-81.

ERCİLASUN, A. B. (2019). "Dede Korkut Kitabı'nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar". *Millî Folklor*, 16/123: 5-22.

KORKMAZ, Z. (1989). "-ası/esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (participium) Ekinin Yapısı Üzerine". *TDAY-Belleten* 1968: 31-38.

BENZİNG, J. (1959). "Das Baschkirische", PhTF I: 421-434, Wiesbaden (çev. Mustafa Argunşah), "Başkurt Türkçesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan, 1995/1: 127-142.

Book with Unknown Author

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (1977). İstanbul: Dergâh.

Mehmet Emin Yurdakul'un *Eserleri-1 Şiirler* (1969) (haz. Fevziye Abdullah Tansel). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Manuscripts and Printed Works and Other Books

CELÂL SAHİR (1335). *Müntehâb Çocuk Şiirleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

HÜSEYİN DÂNİŞ (1341). *Kârvân-ı Ömr*. İstanbul: Yeni Matbaa.

ÂSİM. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emiri Efendi. No. 132, 1b-45a.

Book Section

KAFESOĞLU, İ. (2001). "İlk Türk İslâm Siyasî Teşekkülleri". *Türk Dünyası El Kitabı* (C. I). Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 237-246.

KARAHAN, L. (2008). "Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler". *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 140-148.

PEKACAR, Ç. (2021). "Kumuk Türkçesi". *Türk Lehçeleri Grameri* (3. baskı) (ed. Ahmet Bican Ercilasun). Ankara: Akçağ Yayınları, 979-1051.

Article

MUSAOĞLU, M. (2013). "Türkçe Bedii Metnin Yeni Filolojik Yöntemlerle İncelenmesi". *Gazi Türkiyat*, 13:1-28.

KASAPÖĞLU ÇENGEL, H. (2012). "Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi", *Dil Araştırmaları*, 10: 17-81.

ERCİLASUN, A. B. (2019). "Dede Korkut Kitabı'nın Yeni Nüshası ve Üzerindeki Yayınlar". *Millî Folklor*, 16/123: 5-22.

KORKMAZ, Z. (1989). "-ası/esi Gelecek Zaman İsim-Fiil (participium) Ekinin Yapısı Üzerine". *TDAY-Belleten* 1968: 31-38.

BENZİNG, J. (1959). "Das Baschkirische", PhTF I: 421-434, Wiesbaden (çev. Mustafa Argunşah), "Başkurt Türkçesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Nisan, 1995/1: 127-142.

Bildiri Kitapları

KARATAY, O. (2022). "Göktürk Çağı Türk Nüfusu Üzerine Düşünceler". *XVIII. Türk Tarih Kongresi. 1-5 Eylül 2018*. (haz. Semiha Nurdan, Muhammed Özler). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 625-643.

BÖREKÇİ, M. (2007). "Türkçede Hal Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri. 24- 29 Eylül 2000*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 245-276.

Tez

AKMAN, F. (2020). *Kazakçanın Dinî Söz Varlığı - Tarihi Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

GÜLER, N. (2019). *Başkurt Türkçesinde Fiil-Tamlayıcı İlişkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Proceedings Books

KARATAY, O. (2022). "Göktürk Çağı Türk Nüfusu Üzerine Düşünceler". *XVIII. Türk Tarih Kongresi. 1-5 Eylül 2018*. (haz. Semiha Nurdan, Muhammed Özler). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 625-643.

BÖREKÇİ, M. (2007). "Türkçede Hal Eklerinin İşlevsel Olarak Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme". *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri. 24- 29 Eylül 2000*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 245-276.

Thesis

AKMAN, F. (2020). *Kazakçanın Dinî Söz Varlığı - Tarihi Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

GÜLER, N. (2019). *Başkurt Türkçesinde Fiil-Tamlayıcı İlişkisi*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.